

FestLit Cluj 2015

Caietele Festivalului Național de Literatură

Volum editat de Uniunea Scriitorilor din România – Filiala Cluj,
cu sprijinul Primăriei și al Consiliului Local al municipiului Cluj-Napoca

PRIMĂRIA ȘI CONSILIUL LOCAL
CLUJ-NAPOCA

Susținem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

VISIT CLUJ
Simbol
The Heart of Transylvania

Coperta: Laura Poantă
Copyright © Filiala Cluj aUSR, 2016; © autorii, 2016.

Redactor: Irina Petraș

FestLit Cluj 2015

Caietele Festivalului Național de Literatură

**Ediția a doua
Cluj-Napoca, 4-6 octombrie 2015**

© Editura ȘCOALA ARDELEANĂ
Cluj-Napoca, str. Mecanicilor nr. 48
Redacția: tel 0364-117.252; 0728.084.801
e-mail: office@scoalaardeleanacluj.ro, redactie@scoalaardeleanacluj.ro
Difuzare: tel/fax 0364-117 246; 0728.084.803
e-mail: difuzare@scoalaardeleanacluj.ro, esadifuzare@gmail.com
www.scoalaardeleanacluj.ro

ISBN 978-606-797-022-7

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României

Editor: Vasile George Dâncu

Context

Între 4 și 6 octombrie 2015, s-a desfășurat cea de-a doua ediție a **Festivalului Național de Literatură, FestLit Cluj 2015** (<https://festlitcj.wordpress.com/>). Inițiat de Uniunea Scriitorilor din România și organizat de Filiala Cluj aUSR, evenimentul a reunit în inima Transilvaniei reprezentanți ai celor 20 de filiale ale Uniunii Scriitorilor. Timp de trei zile, Clujul a fost, din nou, capitala scrisului românesc. Programul a cuprins ronduri de gală ale scriitorilor, lecturi publice, simpozioane, un *Desant scriitoricesc* în facultăți, colegii, licee, biblioteci, lansări de carte etc.

Oaspeții din țară ai acestei ediții au fost: Nicolae Manolescu, Gabriela Adameșteanu, Adrian Alui Gheorghe, Aurel Maria Baros, Mircea Braga, Rodica Braga, Leo Butnaru, Al. Cistelean, Nicolae Corlat, Gabriel Coșoveanu, Dan Cristea, Daniel Cristea-Enache, Adi Cristi, Vasile Dan, Marius Dobrescu, Traian Dobrinescu, Gellu Dorian, Horia Gârbea, Ion Horea, Irina Horea, Mircea M. Ionescu, Adrian Lesenciuc, Emil Lungeanu, Angelo Mitchievici, Ioan Moldovan, Eugeniu Nistor, Nicolae Oprea, Aurel Pantea, Antonio Patraș, Emilian Galaicu-Păun, Ioan Es. Pop, Nicolae Prelipceanu, Cassian Maria Spiridon, Victor Gh. Stan, Lucian-Vasile Szabo, Traian Ștef, Petre Tănăsoaica, Cornel Mihai Ungureanu, Cornel Ungureanu, Răzvan Voncu, Mihai Zamfir.

Ei au fost însoțiți la **Desant** (Colegiul Studentesc de Performanță Academică, Departamentul de Jurnalism al UBB, la Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj, în liceele și colegiile Clujului: G. Barițiu, G. Coșbuc, M. Eminescu, Avram Iancu, Romulus Ladea, Gh. Lazăr, Emil Racoviță, Gh. Șincăi, și la Seminarul Teologic Ortodox) de scriitori membri ai Filialei clujene aUSR: Irina Petraș, Elena Abrudan, Horia Bădescu, Mariana Bojan, Ștefan Borbély, Hanna Bota, Corin Braga, Florica Bud, Constantina Buleu, Dumitru Cerna, Ruxandra Cesereanu, Doina Cetea, Ion Cocora, Ion Cristofor, Constantin Cubleşan, Vasile Sebastian Dâncu, Dinu Flămând, Rodica Frențiu, Mariana Gorczyca, Săluc Horvat, Vasile Igna, Florina Ilis, Gabriela Lungu, Rodica Marian, Ștefan Melancu, Virgil Mihaiu, Ion Mureșan, Marcel Mureșeanu, Olimpiu Nușfelean, Maria Pal, Marta Petreu, Ion Pop, Mircea Popa, Adrian Popescu, Ilie Rad, Daniel Săuca, Virgil Stanciu, George Vulturescu.

Invitat special al FestLit Cluj 2015: Ionuț Vulpescu, ministrul Culturii.

Duminică, 4 octombrie, a avut loc la Muzeul de Artă Cluj-Napoca (Amfitrion Lucian Nastasă-Kovacs) *Deschiderea festivă și Rondul de gală al scriitorilor*. De asemenea, vernisajul expoziției de pictură a Irinei Petraș *Locuiri provizorii*. După amiază, la Muzeul Etnografic al Transilvaniei (amfitrion: Tudor Sălăgean), lectura publică „*Microfonul vă aparține*”, cu un moment *Poemele locuirii* în colaborare cu Bienala de Arhitectură Transilvania 2015 (<http://batra.ro/>).

Luni, 5 octombrie, două simpozioane:

Scoala Ardeleană și începuturile modernității românești. Au susținut comunicări: Nicolae Manolescu, Marta Petreu, Al. Cistelean, Daniel Cristea-Enache, Constantin Cubleşan, Vasile Sebastian Dâncu, Adrian Lesenciuc, Angelo Mitchievici, Eugeniu Nistor, Ioan-Aurel Pop, Răzvan Voncu, Cornel Ungureanu, Mihai Zamfir. Amfitrion: Irina Petraş.

Farmecul etimologiilor. Elogiu limbii române. Comunicări: Nicolae Manolescu, Aurel Maria Baros, Ştefan Borbély, Daniel Cristea-Enache, Emil Lungeanu, Rodica Frenţiu, Rodica Marian, Irina Petraş, Ioan-Aurel Pop, Lucian Vasile Szabo, Mihai Zamfir. Amfitrion: Corin Braga.

Expoziții: la *Galeriile de Artă ale revistei Steaua* – Rada Niță, gravură; la *Galeriile Scriptorium* ale Filialei Cluj a URSS – Laura Poantă, desen.

Juriul FestLit Cluj 2015, alcătuit din Cornel Ungureanu, preşedinte, Gabriel Coşoveanu, Daniel Cristea-Enache, Emilian Galaicu-Păun, Antonio Patraş, Irina Petraş, Răzvan Voncu, membri, a decis câştigătorul Marelui Premiu FestLit Cluj: **Corin Braga** cu cartea sa *Acedia Jurnal de vise*, Polirom, Iaşi, 2014 (au fost nominalizați: Grațiela Benga, Corin Braga, Rodica Braga, Al. Cistelean, Dan Cristea, Vasile Dan, Mircea A. Diaconu, Mircea M. Ionescu., Angelo Mitchievici, Doru Munteanu, Aurel Pantea, Doina Ruști, Octavian Soviany, Victor Gh. Stan, George State, Maria Şleahtițchi, Cornel Mihai Ungureanu, Dumitru Ungureanu). Filialei Cluj a Uniunii Scriitorilor i s-a decernat *Premiul pentru cea mai bună filială a anului*.

Echipa UBB Tv (coord. Elena Abrudan) a filmat de-a lungul întregului eveniment (vezi: <https://festlitcj.wordpress.com/>).

Parteneri: Primăria și Consiliul Local al Municipiului Cluj-Napoca; Ministerul Culturii, Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca; Facultatea de Litere; Facultatea de jurnalism FSPAC, Festivalul Internațional de Carte Transilvania/FICT, Consiliul Judeţean Cluj, Muzeul de Artă Cluj-Napoca, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Biblioteca Judeţeană Octavian Goga Cluj, Asociația Națională a Profesorilor de Limba și Literatura română „Ioana Em. Petrescu”, Ordinul Arhitecților din România Filiala Transilvania, Asociația Cluj-Napoca 2021 Capitală Culturală Europeană, Societatea Culturală Carpatica/Revista *Oraşul*, revistele literare *România literară*, *Apostrof*, *Caiete Silvane*, *Helikon*, *Mișcarea literară*, *Nord literar*, *Steaua*, *Tribuna*.

Reproducem, în acest volum, lucrările celor două simpozioane. Li se adaugă câteva intervenții pe temă care, din diverse motive, n-au putut fi susținute în plen, dar care aduc completări importante.

Școala Ardeleană

și începuturile modernității românești

Ioan-Aurel Pop

Școala Ardeleană și națiunea română din Transilvania în Secolul Luminilor

Școala Ardeleană – un curent cultural iluminist de mare anvergură – s-a afirmat în a doua parte a secolului al XVIII-lea până spre 1821, când se vedeau urmările benefice ale depășirii „crizei conștiinței europene”, ale redimensionării continentului prin „trecerea de la mica la marea Europă”. Imaginea completă a unei epoci este foarte greu de surprins în puține cuvinte, iar secolul al XVIII-lea a fost mult mai complex decât cele anterioare. Europa Occidentală – devenită modelul principal de cultură și civilizație după secolul al XV-lea (cucerirea completă a Bizanțului de către otomani) – trecuse prin experiența Renașterii, Reformei și Contrareformei (și a Reformei Catolice), a erudiției individuale (în secolul al XVI-lea), a erudiției colective (în secolul al XVII-lea) și se afirma, începând din preajma anilor 1700, drept o lume a barocului și apoi a luminilor. Toate aceste orientări și curente au avut ecouri, mai vizibile ori mai timide, și în țările și provinciile care aveau să formeze ulterior România.

Modelele apusene devin, pe măsura trecerii timpului, tot mai pregnante, deși se afirmă în interferență cu vechile influențe bizantino-slave, cu ortodoxia și slavonismul, care-și puseseră amprenta puternică asupra evoluției spirituale a românilor. Modernizarea societății românești din secolul al XVIII-lea a avut loc tocmai prin influxurile occidentale, venite pe diverse filiere, acestea conducând spre formarea și afirmarea națiunii, tot în acord cu modelul occidental. Evoluția națională a românilor s-a produs

în strânsă legătură cu soarta vecinilor, iar în Transilvania și Banat¹, cu viața grupurilor privilegiate (națiunilor) de-acolo – maghiari, sași, secui, sârbi, șvabi. Și „națiunile” din Transilvania propriu-zisă au privit cu insistență tot spre modelul apusean, stimulate de vechea lor tradiție medievală catolică și de îmbrățișarea confesiunilor protestante, dar în condiții diferite față de români. În primul rând, ele veneau din postura de grupuri și „religii” recunoscute prin privilegii („națiuni” oficiale), pe care austriecii nu au făcut decât să le confirme, să le accepte cum erau. Aceasta înseamnă că ele, prin acest statut național și confesional preferențial, se aflau la putere, în vreme ce românii erau în postura de supuși. În al doilea rând, accesul la putere se dovedea complet disproporționat, mai ales în acest secol al proporțiilor, din moment ce românii, adică două treimi din populația totală, erau conduși de minoritatea privilegiată. Coeziunea națională modernă începe să se facă vădită în cazul tuturor grupurilor etnice ale Transilvaniei, cu accente individualiste și exclusiviste destul de puternice.

Încă de pe la 1600, vechea națiune medievală începuse să capete caracteristici moderne, grație importanței câștigate de limbă, origine, confesiune, tradiții în conștiința colectivă, datorită urmărilor unirii Țărilor Române, îndeplinite de Mihai Viteazul și în acord cu noile orizonturi europene. Secolul al XVII-lea a dus la acumulări multiple pe țărâm național și i-a determinat și pe români să-și pună convingerea unității, vechimii și romanității lor în serviciul luptei pentru emancipare națională. Națiunea modernă intră în scenă prin acțiune, prin mari mișcări, care vor contopi până la urmă (la 1848-1849) intelectualitatea și poporul, conducând la geneza statului național unitar.

Formele luptei naționale erau variate, dar pot fi grupate în politice, religioase, sociale și culturale. În plan confesional, se înscriu unirea cu Biserica Romei și mișcarea petiționară condusă de episcopul greco-catolic Inocențiu Micu-Klein (cea din urmă are și vădite conotații politice); în plan politic cert, se află mișcarea petiționară din Transilvania, condusă de reprezentanții Școlii Ardelene și numită uneori „mișcarea *Supplex*-ului; planul social este ilustrat de către răscoala lui Horea (și aceasta, presărată de semnificații politico-naționale; planul cultural se identifică prin iluminismul militant, reprezentat mai ales de activitatea erudită și literară a cărturarilor Școlii Ardelene. Firește, această diviziune a fațetelor luptei de emancipare națională a românilor transilvăneni are un pronunțat caracter didactic, fiindcă planurile enumerate interferă, se topesc unele în altele, se transformă, modelate de marele ideal al libertății de grup, predominant

¹ Vom folosi cel mai adesea termenul de *Transilvania* în sens generic, pentru a desemna provincia intracarpatică, Banatul și *Partium* (Crișana, Sătmarul, Maramureșul etc.). Excepție vor face situațiile în care ne vom referi în chip special la unele din aceste teritorii, prin sublinieri anume făcute.

atunci în Europa Centrală și Sud-Estică.

În rândurile de față, ne vom referi aici numai la planul confesional și la cel cultural, strâns legate între ele. Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei a fost, firește, în esența sa, un act religios și ecleziastic, dar cu variate conotații politice și naționale, în funcție de punctele de vedere ale factorilor implicați. Ideea de unire a românilor transilvăneni cu Biserica Romei a fost, din perspectiva Casei de Habsburg, una politică, iar răspunsul unora dintre conducătorii românilor a fost unul național, de forma: ne unim dacă ne dați drepturi naționale. De aceea, programul de emancipare națională a românilor a fost formulat de un om al bisericii, anume de Inocențiu Micu-Klein, numit (de împărat) episcop greco-catolic în 1729 și înscăunat în 1732. El a elaborat o scriere de memorii (numite *supplex libellus*) către puterea politică austriacă și către foruri locale, în care a arătat că a sosit scadența, în sensul că românii s-au unit cu Roma, dar drepturile promise nu au fost acordate; și revine, pretinzând imperativ aceste drepturi: ridicarea românilor din starea de supuși și considerarea lor între națiuni, la egalitate cu acestea; dreptul poporului român de a ocupa și funcții publice, inclusiv în guvern și dietă (în dietă era un singur român, episcopul), de a învăța carte și meserii în proporție cu numărul său; ușurarea situației țărănimii și ameliorarea generală a tuturor categoriilor sociale ale poporului său oprimat. Argumentele episcopului pentru acordarea drepturilor națiunii sale erau moderne și logice: românii erau cei mai numeroși locuitori ai țării, ei purtau majoritatea sarcinilor publice, dar de foloase beneficiau alții; românii erau și cei mai vechi locuitori ai țării, fiind urmașii romanilor, colonizați acolo de împăratul Traian¹. Pentru Inocențiu Micu, condițiile de viață ale națiunii române și moștenirea sa istorică devin arme de luptă politică, iar revendicările sale ajung să fie un adevărat program politic al emancipării naționale a tuturor românilor din Transilvania. Concluzia era: *nihil de nobis sine nobis*, adică să nu hotărască nimic legat de români fără participarea reprezentanților românilor. Aceasta este o altă idee politică modernă, adevărat prolog al teoriilor lui Jean-Jacques Rousseau.

Îndârjit de opoziția și disprețul stărilor și convins de dreptatea sa, episcopul se transformă în lider politic: el convoacă un sinod la Blaj, unde cheamă pe reprezentanții cei mai de seamă ai românilor, deopotrivă cle-

² În secolul al XVIII-lea, se considera că au drepturi politico-teritoriale asupra unei țări cei mai vechi și mai nobili locuitori ai acesteia. Or, românii, fiind urmașii romanilor, erau și vechi și nobili, adică se încadrau perfect în această regulă.

rici și laici, greco-catolici și ortodocși, spre a se pronunța în marile probleme ale națiunii. Era, de fapt, o adunare sau reprezentanță națională. Suverana Maria Terezia, iritată de mult timp de acțiunile vajnicului episcop, l-a chemat pe acesta la Viena (1744), l-a supus ilegal unei anchete și l-a amenințat; ca urmare, acesta pleacă pe ascuns la Roma, pentru a se pune sub protecția papei. Inocențiu Micu-Klein a trăit în exil până în 1768, cu interdicția de a reveni în mijlocul poporului său, dar cu gândul mereu la acesta. Inocențiu Micu-Klein a înaintat zeci de memorii către prelați și capete încoronate, pentru îmbunătățirea sortii națiunii sale. A murit în Italia, după un exil de 24 de ani, cu dorința de a aștepta obșteasca înviere în Transilvania natală, în „mănăstirea” de el zidită, convins că „nu poți învia cu adevărat decât în pământul patriei”. Dorința episcopului-martir a fost împlinită abia după 231 de ani, când, rămășițele sale pământești au fost aduse de la Roma și înhumate la Blaj, în toamna anului 1997.

Refuzul stărilor (națiunilor recunoscute) și al Curții vieneze, influențate de stări, de a acorda integral românilor transilvăneni drepturile promise în scris în 1699-1701, desconsiderarea luptei lui Inocențiu Micu și exilarea sa au creat tulburare între români și au încurajat acele tendințe firești de revenire la ortodoxie. Între 1744 și 1763, s-au derulat astfel de mișcări, unele violente, în urma cărora, o parte dintre românii din Transilvania au rămas sau au revenit la ortodoxie (act pentru care Curtea vieneză a acceptat refacerea ierarhiei ortodoxe). Astfel, din 1761, românii aveau oficial două biserici, una ortodoxă și alta greco-catolică, ambele de rit bizantin. Prin unirea cu Biserica Romei și perspectiva (iluzorie) de extindere și asupra românilor ortodocși a „privilegiilor ilire” (acordate sârbilor), s-au creat formal două categorii privilegiate și în societatea românească, cu acces mai mare la cultură și chiar la viața publică. Libertățile au fost însă pentru români doar parțiale și limitate, prin neaplicarea celei de-a doua Diplome Leopoldine a unirii (care ar fi trebuit să extindă egalitatea și asupra mirenilor) și prin refuzul extinderii „privilegiilor ilire” (care funcționau în Banat) și asupra Transilvaniei. Toate acestea au stârnit reacții, inclusiv în domeniul cultural.

Totuși, integrarea Transilvaniei și Banatului între țările conduse de Casa de Habsburg a creat condiții favorabile afirmării națiunii române. Pentru prima oară în istorie, românii transilvani au simțit un interes real și concret din partea autorităților pentru soarta lor. Reformele tereziene și jozefine, vizitele împăratului printre români, rostirea de către suveran a unor cuvinte în românește și compasiunea exprimată de acesta față de

supușii săi „valahi”, emiterea de acte administrative oficiale în limba română, crearea regimentelor de graniță, loviturile date privilegiilor medievale deținute de stări sau desființarea iobăgiei au creat printre români impresia că beneficiază de oarecare ocrotire, că nu mai sunt ai nimănui. S-a născut astfel în opinia publică românească un sentiment tonic de încredere în suveran, sentiment numit de istorici „mitul bunului împărat” sau „iluzia monarhică”, care – înainte de a fi perceput ca mit ori iluzie – a condus la îmbunătățirea sorții românilor.

Unii învățați ai secolului al XVIII-lea credeau sincer – și nici nu se înșelau prea tare – că viața poporului se poate îmbunătăți prin cultură și învățatură. Această încredere în știința de carte și în lumina învățaturii a dat până la urmă numele iluminismului și a devenit o caracteristică a sa¹. Cea mai de seamă mișcare iluministă românească a fost Școala Ardeleană, adică o grupare de intelectuali care au transformat cultura și mai ales câteva domenii ale sale (istoria, filologia, literatura, dreptul etc.) în arme de luptă politică puse în slujba emancipării naționale. În secolul al XVIII-lea, se făcea mare caz de argumentul istoric în disputele politice: cei mai vechi și mai nobili locuitori ai unei țări se cuveneau să dețină și puterea în acea țară, să se bucure de toate drepturile. În această situație, românii se considerau complet nedreptățiți, deoarece, ca urmași ai romanilor, ei erau într-adevăr cei mai vechi și nobili locuitori din Ardeal, dar nu se bucurau de drepturi. Pentru a scoate la lumină cu mijloacele științei originea românilor era nevoie de oameni învățați, cu studii înalte. Un asemenea savant fusese Dimitrie Cantemir, dar vocea sa fusese singulară și el nu crease o școală. Soluția a venit din sânul românilor uniți cu Roma, care, deși nu au primit toate drepturile promise, au avut posibilitatea să intre în legături culturale, pe anumite canale, cu Europa. Întâi, prin strădania marelui luptător care a fost episcopul greco-catolic Inocențiu Micu și a unora dintre contemporanii săi, s-au creat, la 1754, școlile înalte ale Blajului, adevărată pepinieră de teologi, profesori și savanți. Cei mai buni elevi de aici plecau apoi cu burse la școlile din Viena, Roma sau Târnava și, după rezultate strălucite, reveneau acasă ca preoți, ajungând apoi proto-popi, ierarhi, profesori, funcționari etc. Din rândul lor s-a desprins, spre finalul secolului al XVIII-lea, un grup de teologi, savanți și scriitori, între

³ Abia după secolul al XVIII-lea vechea zicală medievală „ai carte, ai parte” (care însemna că cel ce are document de dănie, adică scrisoare sau carte, avea drept să stăpânească partea sa de pământ) și-a schimbat sensul, fiind pusă în legătură cu școala și cu învățătura. Lumea a uitat astăzi cu desăvârșire sensul cel vechi, primar.

care cei mai importanți au fost Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu. Ei au scris erudite lucrări de istorie, filologie și teologie, prin care au dovedit originea romană a românilor, continuitatea lor de locuire în spațiul vechii Dacii, unitatea tuturor românilor, indiferent de țările și provinciile în care trăiau, latinitatea limbii române, exprimând și nevoia imperioasă a cultivării limbii naționale. Ei au încurajat publicarea de lucrări de luminare a poporului, de combatere a ignoranței, de stărpire a unor superstiții. Până la urmă, prin uriașa lor activitate, ei au demonstrat cu argumente științifice originea veche romană a românilor, adică proveniența românilor din cel mai nobil și mai civilizat popor din lume. Ei au lăsat intenționat la o parte (nu din ignoranță) componenta dacică a formării poporului român, deoarece dacii erau „barbari” și deci mai puțin „nobili”. De aici se vede și scopul național și politic al efortului lor, care era făcut în plan cultural. Natural, după publicarea lucrărilor lor, ale căror idei au fost, de altfel, combătute de reprezentanții națiunilor de la putere în Transilvania sau de oameni ai Vienei, românii nu au obținut egalitate în drepturi și nici libertate națională, dar au creat bazele ideologice ale mișcării naționale din secolul al XIX-lea.

Natural, în secolul al XVIII-lea s-a modernizat și ortodoxia, cu influxuri venite nu doar dinspre Occident, dar și de la Constantinopol sau dinspre lumea sârbească. Publicarea Bibliei de la București (1688), domnia lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), formele fascinante ale barocului românesc (stilul brâncovenesc) cu ecouri atât de vizibile în Transilvania, mișcarea intelectuală din Șcheii Brașovului sunt numai câteva dintre măturile evidente în acest sens. Dar unirea cu Biserica Romei a creat cele mai importante premise și condiții favorizante ale acestei mișcări culturale numite Școala Ardeleană. Treptat, unirea – act teologic și bisericesc – a fost interpretată și ca o reîntoarcere în sânul Romei mame, care le dăduse pentru vecie românilor numele, originea și limba, adică identitatea. Întoarcerea către Roma a fost și o cale de revenire a românilor în lumea occidentală, adică spre modernizarea de care avea atâta nevoie societatea românească. Această cale, străbătută cu sușuri și coborâșuri din secolul al XVIII-lea încoace, s-a dovedit până astăzi, cu toate dezamăgirile ei, obiectivul fundamental al societății românești.

Marta Petreu

Școala Ardeleană

Doamnelor și domnilor,

În primăvara acestui an, când Irina Petraș mi-a spus că vrea să propună *Școala Ardeleană* ca temă de dezbatere pentru astăzi, cred că și ea, și eu ne-am gândit simultan la două lucruri, dând sintagmei două înțelesuri. În primul rând, acela istoric, care trimite la faimoasa grupare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, formată din Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai și Budai-Deleanu (i-am numit numai pe uriași), grupare intelectuală care „a stat la temelia culturii române moderne”, după cum nu obosea să repete Pompiliu Teodor, fostul meu profesor de istorie a istoriografiei. În al doilea rând, cred că amândouă ne-am gândit la un Ardeal generic, la un fel de provincie pedagogico-literară ce se întinde de la Inocențiu Micu-Klein, precursorul Școlii Ardelene, și până astăzi.

Orice fapt de cultură, inclusiv literatura, își are rădăcinile într-o lume reală, adică aflată într-un timp istoric anume. În sensul ei istoric, Școala Ardeleană este primul fenomen de sincronizare a inteligenței românești cu o mișcare din Europa de Vest, cu luminismul. De la David Prodan și Pompiliu Teodor, am învățat că Școala Ardeleană a fost creatoarea primei ideologii naționale românești, pentru care s-a folosit masiv de istorie –

care este, după cum recunoaște Fernand Braudel, nucleul „conștiinței naționale”, conștiință fără de care „nu putem avea nici cultură originală și nici o adevărată civilizație”.

Se știe că acești preoți uniți au scris de toate, de la cărți de istorie și filosofie (acestea din urmă, ca traduceri și adaptări), la dicționare și abecedare, inclusiv modeste lucrări de popularizare a cunoștințelor științifice în rândul „norodului”; iar caracterul „umil” al multora dintre lucrările lor, care ne poate face să zâmbim, a fost nu numai un simptom al staturii mărunte pe care l-a avut atunci cultura românească în stare născândă, ci și o trăsătură a epocii: ca dovadă, Immanuel Kant, contemporanul lor, scria, în perioada precritică, nu numai despre sublim, ci și despre minerale sau despre durerile de cap.

Un celebru filosof german de după Primul Război Mondial, Spengler, care i-a influențat puternic pe Blaga și Cioran, observa că nașterea unei națiuni presupune „trezirea” unei elite care are ideea de a coagula în jurul ei energiile celorlalți și puterea de a-i înhăma pe aceștia la un proiect comun. Așa s-a întâmplat și la noi, faptul că suntem astăzi o națiune li se datorează, liminar, preoților uniți din secolul al XVIII-lea: preiluministului Inocențiu Micu-Klein, apoi luminiștilor Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Budai-Deleanu și celorlalți, care, vorba lui Iorga, „zburau către culmile înalte și pure ale trecutului roman, de unde se vedea departe în zările ispititoare ale viitorului”; altfel spus, ei au avut intuiția de-a folosi cunoașterea trecutului pentru a proiecta, chiar dacă nebulos, prezentul și viitorul. Apoi, desigur, alte și alte generații de intelectuali – pașoptiștii, latiniștii, romanticii, junimiștii, memorandiștii etc. – au preluat, adaptat, reformulat, reargumentat proiectul Școlii Ardelene, într-o ștafetă de constructori ai națiunii române și ai instituției ei, statul român; asta, până la norocosul an 1918, al celor trei uniri. Iar după cel de-al Doilea Război Mondial, s-a încheiat de format – zice Keith Hitchins, marele nostru istoric – națiunea română, și putem să spunem că proiectul viitorologic al Școlii Ardelene, pornit precaut și pe dibuite, a fost în sfârșit împlinit.

Ca să ne dăm seama ce înseamnă Școala Ardeleană și cum am stat și stăm, să ne amintim că Mozart și corifeii Școlii Ardelene sânt contemporani și că, de pildă, unul dintre primele texte semnificative ale ardelenilor, *Elementa linguae daco-romane sive valachicae*, de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, a apărut în 1780, cvasisimultan cu operele mozartiene *Idomeneo* (1779) și *Răpirea din Serai* (1781). Sau, un exemplu mai bun: monumentul de gândire filosofică, istorică și politică al Școlii Ardelene,

petiția *Supplex Libellus Valachorum*, adresată Curții de la Viena, și premiera *Flautului fermecat* au avut loc în același an, 1791.

Priviți sincron și comparați cu extrem-contemporanii lor, învățații Școlii Ardelene sunt niște preoți uniți mărunți, relativ învățați și harnici imitatori ai unor autori, din cultura germană, nu neapărat de primă mărime; priviți diacronic și evaluați prin consecințele acțiunii lor culturale și politice asupra populației românești devenită națiunea română, acești preoți au măreția unor titani. Sunt, ca să spun așa, mitul de origine culturală de la care mi se pare demn să ne revendicăm.

Se spune că noi, ardelenii, suntem cam lenți și greoi. Dar mă gândesc că n-a fost rău cum am fost și că n-a fost puțin lucru să visezi – cum au făcut intelectualii din Școala Ardeleană – un vis așa de grandios, pe care apoi un popor și-l recunoaște drept al său și îl transformă în realitate, metamorfozându-se în națiune, în sensul modern și contemporan al termenului.

Așa că m-aș simți împăcată dacă, trecând dumneavoastră pe lângă grupul statuar din fața Universității, care n-are alt cusur decât absența lui Budai-Deleanu, le-ați face corifeilor un semn mic și afectuos de recunoaștere.

*

„Voi, dascălii, sunteți băieți buni, dar aveți un cusur mare: cum vă vorbește cineva de istorie, s-a isprăvit, are dreptate... Ce istorie? Apoi, dacă e vorba de istorie, apoi ce te-nvață istoria mai întâi și-ntâi?“, îmi șoptește-n urechea minții nemuritorul Cațavencu. Iar eu îi dau dreptate, recunosc că am luat-o de departe, prefăcându-mă că nu aș ști unde sunt: la o distinsă întâlnire de distinși literați. E drept, îmi amintesc și că lui Caragiale îi plăcea Ardealul și că a plănuit să se mute aici, chiar la Cluj la un moment dat, pentru ca în final să se stabilească într-un Ardeal universal numit Berlin.

Încerc s-o dreg dând-o cât de cât pe literatură.

*

Într-un al doilea sens, Școala Ardeleană ar putea să însemne, așa cum am anunțat de la bun început, spiritul viu și creator al Ardealului, obiectivat la un înalt nivel valoric în literatură și filosofie.

Dacă ne luăm după bancurile cu ardeleni, care de fapt sunt psihologia popoarelor (deci o înaltă disciplină filosofică!) în expresia ei incultă și populară, ardelenii ar fi lipsiți de grație, prea serioși și prea încrâncenați, într-

un cuvânt, prea pragmatici. Așa percepea spiritul Transilvaniei și sălișteanul D.D. Roșca, la începutul anilor 1930, ca prea utilitarist-pragmatic și aservit problemelor naționale și sociale.

Dar, dacă examinăm creațiile literare existente, ne dăm seama că, încă de la început, talentul a învins ideologia.

Nimic mai grațios și mai liber din punct de vedere estetic decât *Țiganiada* lui Budai-Deleanu. Ce poate fi mai savuros și mai îndrăzneț literar decât raiul cu slănini și garduri de cârnați în care ne plimbăm pofticioși, la invitația lui Budai-Deleanu? Ce poate fi mai deocheat-grațios decât cele două epitalamuri „pe gustul lui Nason [Ovidiu]” din aceeași *Țiganiadă*? – poate „Povestea poveștilor” a lui Creangă, admit eu. Și nu mai spun nimic despre notele de subsol ale acestui poem...

Și ce poate fi mai liber de greutatea oricărei ideologii decât gnoseologia și metafizica lui Blaga? O metafizică destul de rău citită, socotită ba mistică, ba prea speculativă, ba poetică în sensul peiorativ al cuvântului, ba lipsită de pietate creștinească, după cum spune teologul Stăniloae. În cel mai bun caz, hermeneuții, inclusiv subsemnata, au căutat, onest, sursele de inspirație ale lui Blaga și au făcut, fiecare după cultura și după imaginația proprie, o lectură comparatistă.

Or, multe idei și concepte blagiene se potrivesc cu astrofizica extrem-contemporană și cu ipoteza modelului standard, care reprezintă metafizica timpului nostru; ca să dau numai câteva exemple din multele pe care le am la îndemână, fizicianul Roger Penrose vorbește despre „cenzură cosmică” într-un sens și mai tare decât cenzura transcendentă a lui Blaga; astrofizicianul Andrei Linde a propus ca ipoteză explicativă pentru înfățișarea și dimensiunea universului „inflația cosmică”, adică un proces de dezvoltare a cosmosului foarte asemănător cu viziunea blagiană despre capacitatea Marelui Anonim de-a se autoreproduce, generând alți Mari Anonimi etc.; iar când astrofizicienilor nu le-au ieșit unele calcule cu privire la Univers, au introdus ipoteza de tip *dogmatic*, în sensul blagian al cuvântului, de „materie neagră” și „energie neagră”, pentru care nu există nici o dovadă experimentală și despre care nimeni nu poate deocamdată spune nici măcar dacă există. Se știe că Blaga era bine informat asupra științei din vremea lui. Filosofii placate pe știința vremii lor se învechesc cel mai repede. Or, nu numai că astrofizica de azi nu a datat metafizica speculativă a lui Blaga, ci, dimpotrivă, multe dintre conceptele speculative ale astrofizicii contemporane – care s-a născut oficial la mijlocul anilor 1960, deci după moartea lui Blaga – par împrumutate de astrofizicienii din

metafizica blagiană. (Dacă filosofia lui Blaga ar fi fost tradusă la timp și cunoscută în Occident, poate că Stephen Hawking s-ar fi plâns mai puțin de „decăderea” filosofiei contemporane, care nu mai ajută și nu mai însoțește în niciun fel științele de vârf.)

Așa că, atunci când marele talent literar ori filosofic intră în acțiune, spiritul greoi al „Transilvaniei Mari” se dovedește a fi de fapt liber, speculativ, grațios și durabil ca fondul prim de radiații care trece prin noi în fiecare secundă.

Între aceste repere, *stilistice iar nu cronologice*, adică între epitalamurile necumințit ale lui Budai-Deleanu și speculația cu totul lipsită de bun-simț a lui Blaga din cele mai mărețe creații ale lui, *Cenzura transcendentă* și *Diferențialele divine*, așa situa eu spiritul creator și aria stilistică ale Școlii Ardelene în al doilea înțeles al expresiei. Adică, de la răsul superior la speculația metafizică dezmarginată. (Mă simt obligată să precizez, pe urmele lui Blaga și Hawking deopotrivă, că filosofia respectiv teoriile contemporane despre cosmos presupun, printre altele, să contrariezi simțul comun și bunul-simț.)

Aici încăpem toți. Și Slavici cel cult și autor al *Mareii*; și imnul național „Deșteaptă-te române!” al bistrițeanului Murășanu; și Coșbuc scriind „Noi vrem pământ!” ori îndrăgostindu-se de *Divina Comedie*, pe care a tradus-o și-a comentat-o; și Goga cu rostogolirile lui telurice, numai bune de analizat prin psihologia abisală a lui Jung; și Rebreanu, cu minunata familie Herdelea ce își ține cu greu rangul și visează să călătorească la Viena; și Pavel Dan, cu țărani și strângători, dacă se poate de pe pământurile vecinilor; și Cioran, cu revelațiile lui mistice *de pe culmile Cibinului* ori cu văietăturile lui de țaran român, plânse taman pe malul Senei, cum că mai bine nu s-ar fi născut; și Radu Stanca, șeful genialoid al Cercului nostru Literar, coagulat în pribegie la Sibiu; și Doamna Cercului și a lui Dante, Eta Boeriu; și I. Negoitescu și Nicolae Balotă, cei doi mari scriitori care s-au născut chiar aici, în Cluj; și Ștefan Aug. Doinaș; și inspirata exegetă a lui Eminescu, Ioana Em. Petrescu; și David Prodan, istoricul născut la Cioara în anul 1902, autorul unei vaste opere istoriografice, scrise într-o limbă monumentală – citiți, vă rog, măcar *Răscoala lui Horea!* Și toți ceilalți.

Restul.

Rest deloc neînsemnat, pentru că înseamnă gruparea *Echinox* cu revista ei editată anume în trei limbi, încât să acopere realitatea etnică a Transilvaniei. Și însemnăm noi, cei care suntem vii și scriem, fiecare după

talentul lui (pentru care nu are nici un merit) și munca lui (pentru care are toate meritele, deoarece tăria de a te ține de un dat natural și de a-l obiectiva în texte este la urma urmelor o trăsătură de caracter, adică un ceva care aparține moralității și, deci, meritelor fiecăruia).

*

Așa văd eu lucrurile. Ceea ce ne caracterizează nu este nici unic, nici mai bun ca al altora. Nădăjduiesc că nici mai rău.

Am vorbit la început despre proiectul mare al Școlii Ardelene istorice – națiunea română. A fost un proiect reușit.

După Primul Război Mondial și în timpul celui de-al Doilea Război (de această ultimă dată, chiar prin Cercul Literar), intelectualitatea românească a generat spontan un alt proiect, unul pur cultural, și anume, crearea unei culturi române de-o asemenea valoare încât să fie recunoscută universal. Proiectul a eșuat global.

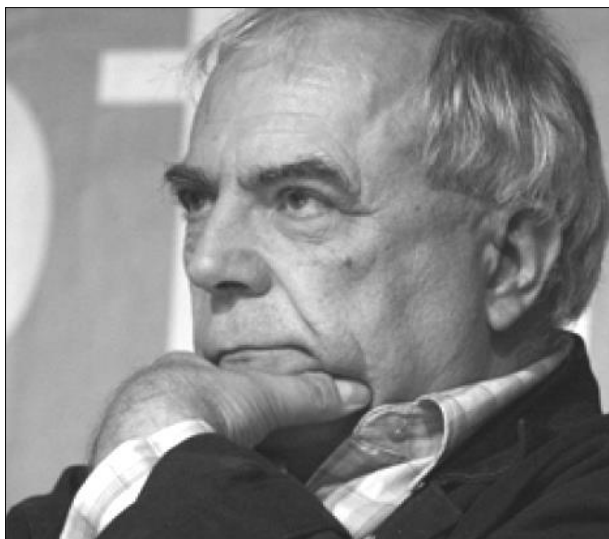
Cum va fi mâine, eu n-am de unde să știu. Există oare vreun proiect de viitor, similar ca amploare și îndreptățire cu acestea două (ele însele diferite ca amploare) pe care le-am pomenit? Un proiect care să ne unească, să ne pună-n mișcare și pe care să-l urmărim cu inima ușoară? Există, cu alte cuvinte, un imperativ categoric formulat de noi, în spațiul de data asta nu ardelenesc, ci al culturii române, care să ne adune și să ne țină laolaltă, care să ne ducă undeva? Nu știu.

Vă mulțumesc.

11 septembrie 2015, Cluj

Nicolae Manolescu

Comedia literaturii

Aproape toți comentatorii au remarcat că epopeea nu începe la noi, cum ar fi fost de așteptat, cu formele serioase, pe care le-am analizat în capitolul precedent¹, ci cu „poemationul eroi-cómico-satiric” al lui Ion Budai-Deleanu, isprăvit într-o primă versiune în 1801 și într-o a doua în 1812. Această inversare a evoluției firești a fost explicată prin lipsa de legătură a lui Budai, care a trăit la Lwow aproape toată viața, cu tradițiile literare românești și cu mișcarea contemporană din Moldova și Muntenia, la care s-ar adăuga cultura lui de tip occidental. În fond însă, toată lumea era, în a doua parte a secolului XVIII și la începutul secolului XIX, sfâșiată între prestigiul modelelor clasice și raționalismul înnoitor al Luminilor. Criza conștiinței europene, cum a numit-o Paul Hazard în celebrul său studiu, data chiar mai demult. Și nu scrie Voltaire atât *Henriade*, cât și *La Pucelle d’Orléans*, ilustrând, cu alte cuvinte, fidelitatea față de vechiul spirit al epopeii și deopotrivă nevoia de a-l ironiza? Budai era, ca toți ardeleanii, ca prietenul lui, Petru Maior, un om învățat, cu școală bună, enciclopedist cu preocupări de istorie, teologie, drept, filologie și literatură, și care citise sau tradusese multe din operele gustate de contemporani (între care cele ale lui Voltaire însuși), având totodată cunoștință și de cele vechi, de la Antichitate la Renaștere. Că el nu era la curent cu mișcarea literară din Principate este destul de greu de crezut. Și, pe urmă, genul este ilustrat la noi de *Țiganiada* doar în sensul că aceasta este unica epopee dusă

¹ Capitol preluat, cu acordul autorului, din *Istoria critică al literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008

până la capăt și de mare valoare; în plus, înflorirea genului sub condeiele romanticilor are rațiuni mai degrabă naționale decât artistice. Nu trebuie exagerată ideea anteriorității *Țiganiadei* ca epopee comică. În realitatea vremii, lucrurile vor fi fost amestecate. Însăși factura scrierii lui Budai a fost definită în chip divers și contradictoriu. Comparatiștii, pornind chiar de la subtitlul ei, au socotit-o o epopee eroicomică. Punctul acesta de vedere, susținut cu cele mai solide argumente de către D. Popovici, a fost pus în discuție abia în ultimele decenii. O lucrare foarte serioasă despre Budai, cum este aceea a Ioanei Em. Petrescu (1974), ajunge la o concluzie întrucâtva asemănătoare cu a lui D. Popovici, după ce clasifică minuțios spețele de epopee comică – în care vede „cea mai rezistentă dintre formele parodiei” – de la *Batrahomihomahia* la *Gli animali parlanti*: „*Țiganiada* este o epopee mixtă, în care eroicomicul fuzionează cu eroicul pur”. Că opera ar fi o sinteză de eroicomic, pseudo-eroic și travesti luminist, combinând adică pe Boileau cu Pulci și cu Scarron, nu pare însă plauzibil. E drept că elemente disparate din toate acestea se găsesc la Budai, dar impresia de parodie a modelelor clasice e mai puternică decât aceea de sinteză a lor. Se pune și întrebarea de ce a eliminat Budai din versiunea inițială episodul cu Beșcherec Iștoc, pe care l-a folosit apoi în *Trei viteji*. Beșcherec, care a plecat în căutarea Anghelinei, este un cavaler scrântit de lectura asiduă a Alexandriei și care se vindecă ajungând în codrul cu năluci. Sursa cervantescă și ariostescă a peripețiilor lui se vede cu ochiul liber. Episodul este oarecum în spiritul epopeii cavalerești, pseudo-eroice, după cum au fost numite scrierile lui Pulci, Boiardo și Ariosto, și are și unele componente din eposul comic luminist, care, la rândul lui, a radicalizat formele anterioare de epopee în direcție burlescă. Dar *Țiganiada* este în mod atât de vădit altceva, încât Budai a intuit probabil că nebunul rătăcitor Beșcherec Iștoc n-are ce căuta printre țiganii din secolul XV, care-și au, de altfel, cavalerii lor, cum ar fi Parpanghel, plecat și el în căutarea Romicăi, dar care sunt dintr-o plămadă diferită. Ar fi și explicația faptului că Budai n-a putut încheia *Trei viteji*: după versiunea finală a *Țiganiadei*, poemul îi va fi apărut arierat artistic. *Țiganiada* depășește eposul comic anterior, dar nu în direcția sintezei, ci în aceea a ironizării lui. Ion Istrate (1982) împinge cel mai departe pe această cale analiza, văzând în opera lui Budai un poem epic burlesc, obscur și gratuit, care ne propune o lume pe dos; el neagă că s-ar păstra elemente eroice sau un plan autentic miraculos și atrage atenția asupra rolului notelor de subsol. În concluzie, „departe de a fi, cum s-a spus, un poem eroicomic, care surprinde comicul în cadrul eroicului, epopeea (lui Budai) e de la un capăt la altul un clocotitor hohot de râs, expresie a maximei gratuități, pe care se întemeiază câteodată comicul ca atitudine față de existență...” Mersul țiganilor nu ar fi unul spre fericire, ei fiind de la început fericiți („intră fericiți pe poar-

ta cântului întâi și tot așa părăsesc scena”), căci universul lor este unul paradiziac. Tranșanța acestei opinii (către care înclin eu însumi) se lovește de punctul de vedere, acreditat la un moment dat, conform căruia comicul *Țiganiadei* ar fi superficial, căci „privită de aproape, întregă această carte, teren al tuturor fanteziilor lacome, vorbește de tristețea condiției omenești” (Negrici) și este în definitiv „o meditație asupra condiției umane” în general, o „odisee umană” structurată în jurul metaforei drumului, „marșul Țiganilor evocând strădania omenirii de a ajunge la ideal” (Cornea). Lucrurile se mai schimbă. Ion Istrate recomandă și o altă lectură a textului decât aceea alegorică (D. Popovici) sau poetică (Ioana Em. Petrescu), și anume o lectură de tip avizat. Ne putem, firește, întreba ce fel de avizare pretinde epopeea lui Budai (Ion Istrate n-o mai spune!) și, cu aceasta, să pătrundem într-o altă explicație a *Țiganiadei*, ceva mai modernă.

S-a făcut simțită mai de mult o interpretare comparatistă, care, stabilind sursele, distrugea coerența artistică a epopeii lui Budai și îi obnubila, în fond, originalitatea. Așa trebuie înțeleasă obiecția lui G. Călinescu din *Istorie*: „De fapt, *Țiganiada* e o sinteză personală de înrâuriri, și opera în totul rămâne o creație proprie”. Trebuie spus că, în această privință, cercetarea a căzut victimă unei stratageme a autorului însuși, care nu numai că nu și-a ascuns modelele, dar le-a divulgat cu o promptitudine la fel de suspectă ca și aceea cu care a discutat critic în note procedeele folosite. Imediat după 1800 și în general în secolul XIX mentalitatea quasigenerală era la noi, din contra, aceea de nedeclarare a modelelor. Pașoptiștii traduceau și prelucrau fără să indice sursa. Nici metatextul nu era curent în epocă. Comentatorii *Țiganiadei* nu par conștienți că Budai a procedat cu totul diferit de contemporanii săi. Aceasta poate fi o explicație parțială a contradicțiilor interpretării. Când s-a renunțat bunăoară la balastul comparării fiecărui detaliu, nu s-a schimbat totuși numaidecât și spiritul abordării operei lui Budai: s-a trecut doar de la ideea de colecție de motive clasice la ideea de parodie a lor. Însă colecție sau parodie implică deopotrivă examen comparatist. Încă o dată: nu cumva prea lesnicioasa cale, indicată de însuși autorul, ascunde o intenție și o structură mai profund relevante? Budai și-a ales un subtitlu ca al lui Tassoni din *La secchia rapita* (eroisatiricomică), fără ca asta să pledeze pentru identitatea celor două epopei. Și, în general, întreaga chestiune a legăturii cu modelele ilustre n-ar trebui limitată la acest plan aristotelic al subiectului și al caracterelor, pe de o parte, al sentimentelor și expresiei, pe de alta. Dacă ne referim doar la conținut, nu vom putea decât să alcătuim liste de asemănări și de deosebiri, căci Budai, ca și precursorii lui, avea la îndemână un set finit de soluții rezultate din combinarea principalelor procedee: stil sublim pe subiect derizoriu sau invers, separare sau amestec de eroic și de comic, imi-

tare ironică a eroului sau travestirea lui bațjocoritoare, mit sau aventură romanescă etc.

Alta este originalitatea *Țiganiadei*, probabil, singura noastră operă barocă în adevăratul sens al termenului, nu întâmplător legată de epopeile Renașterii italiene, cele mai baroce din toate, și ea ar fi putut fi întrevăzută din *Prolog* și din *Epistolia închinătoare*. Atenția cercetătorilor s-a oprit de obicei la două aspecte din aceste texte introductive: la mărturisirea autorului că a fost împiedicat de propria neputere și de neajungerea limbii de a scrie „poezie epicească” serioasă și la indicarea surselor de inspirație. Cred însă că acest fel de a le citi le denaturează, omițând atitudinea ludică absolut evidentă a lui Budai. S-a observat, desigur, tonul glumeț ori faptul că autorul își numește opera „jucăreaua”. Dar asta nu e totul. Chiar mărturisirea motivelor care l-au determinat să ocolească un subiect și niște personaje cu statură eroică în favoarea peripețiilor comice ale țiganilor trebuie privită cu circumspecție. În definitiv, așa cum arată mai departe Budai însuși, literaturile lumii abundă, și nu de ieri-de azi, în opere „necesarioase”: „Însuș’ Omer cel vestit, moșul tuturor poeților (cântăreților în stihuri), au alcătuit *Bătălia șoarecilor cu broaștele*. Deci Omer este, de bună samă, începătorul, precum acei în altei neasemănate poezii ce s-află în *Iliada* și *Odiseea*, așa și aceștia mai gioase, șuguitoare, a noastre”. Și urmează două exemple, unul clasic, bine știut lui Budai, *La secchia rapita*, al doilea, contemporan, luat din auzite („precum înțălesăi, în ceste zile, un abate Casti, acum pe vremile noastre, încă au alcătuit o asemenea istorie”), deci probabil necitit, *Gli animali parlanti*. În aceste condiții, e greu de interpretat altfel decât ca o glumă argumentul cu nepriceperea de a face epopee eroică. Homer a scris *Batrahomiomahia* după *Iliada* și *Odiseea*. Umorul este cât se poate de clar: „Eu (spunând adevărul) vruî să mă răpez într-o zburată tocmai la vârful muntelui acestui, unde e sfântariul muselor, ca să mă deprind întru armonia viersului ceresc al lor; dar ce folos! Căzui și eu cu mulți alții depreună, și căzui tocmai într-o baltă, unde n-auzii numa broaște cântând!... Pentru aceasta, pără la un alt prilej, când mi să va lovî să beu din fântâna curatelor surori, primește iubite cetitoriu, cu bunăvoință, această izvoditură!... și socotește cu priință, aducându-ți purure aminte că apa de baltă nice odinioară nu este limpede ca de fântână”. Împreună cu Homer a ajuns, așadar, poetul nostru în balta cu broaște, la fel de tulbure pe timpul marelui orb ca și astăzi. Ludică este mai ales epistola către Mitru Perea, în care Budai își întocmește o biografie fantezistă. Ar fi el însuși un țigan, supus austriac, și care, după ce a luptat voluntar în războiul cu turcii, a căzut prizonier la Mantua în războiul cu francezii și a ajuns în Franța, unde a putut învăța limbi, devenind căpitan al lui Napoleon, cu care a făcut campania din Egipt. Își datează scrisoarea către prietenul său: 18 marț 1812. La Piramidă. În

Eghiptet. N-a mai părăsit deci Egiptul, fiind invalid (șchiop) și, ca să-și treacă timpul, s-a ocupat de istoria neamului său, scriind *Țiganiada* pe baza relatărilor unui Mârza, țigan și el, trăitor în țara faraonilor. Se observă că biografia e calchiată după a lui Cervantes (ostaș, ostatec, ciung etc.), și el meșter în referiri la manuscrise găsite și la opera proprie. Autorul scrisorii și-a anagramat numele ca și pe cel al destinatarului. S-a spus că Budai avea motive temeinice să se teamă de scandal și că de aceea a procedat astfel. Dar *Țiganiada* nu este o operă cu cheie: pare mai curând menită să amuze cu oarecare folos intelectual. Leonachi Dianeu pretinde a nu voi să-l strice pe Mitru Perea cu voievodul cetei de țigani, un nățărău care „împute lumea”. Procedeu, familiar luminiștilor, este tot un joc, ca și sugestia că poema cuprinde și o critică „pentru a cărei dreaptă înțelegere te poftesc să-adaugi oarecare luări aminte, căci știi bine că vei înțalege ce-am vrut eu să zic la multe locuri”. Din epopeile renascentiste provine ideea de a atribui faptelor narate preținse izvoare reale și istorice („izvodul ce am aflat la mănăstirea Cioarei, în Ardeal, care întru toate se lovește cu pergama ce s-au aflat, nu de mult, în mănăstirea Zănoaghei”), ca și aparatul de note, în care așa-zisul adevăr istoric este supus neconținut tirului de contestări umoristice. Finalul epistolei parodiază proiectele Școlii Ardelene de a evoca veridic trecutul național: „...Am socotit cuvios lucru de a scrie pentru țiganii noștri, ca să perceapă ce feliu de strămoși au avut... Adevărat că așa fi putut să bag multe minciuni lăudând pe țigani... Dar eu iubesc adevărul”.

Aceste texte preliminare ne dau o idee relativ exactă de ce a urmărit în fond Budai și de cititorul căruia el i se adresa. Budai era la fel de puțin ispitit să scrie o epopee burlescă, cum era să scrie una serioasă. Subiectul și personajele îl preocupau mai degrabă ca pretexte pentru o „jucărea-ua” literară, pentru o comedie a literaturii, constând într-un permanent amestec de ficțiune și de critică a ficțiunii (căci subsolurile trebuie considerate ca aparținând textului operei), în care cele mai diverse procedee să fie deopotrivă puse în practică și discutate. Dacă există un model, acesta nu poate fi decât romanul lui Cervantes. Adevăratul caracter ludic al epopeii lui Budai nu e de găsit la nivelul conținutului, ci la acela al mijloacelor formale. *Țiganiada* este mai degrabă o epopee a literaturii decât una a țiganilor și o comedie a literaturității mai degrabă decât una a limbajului. Ea ne oferă, de altfel, repertoriul quasicomplet al intertextualității: pastişă, șarjă, parodie, citat, aluzie, comentariu, prefață, glosă și așa mai departe. Este probabil una din cele mai perfecte ilustrări ale „literaturii de gradul al doilea” (Genette) de la *Don Quijote* încoace, comparabilă cu performanțele moderne ale unor Joyce, Borges și Nabokov, scriitori lângă care Budai stă la fel de bine ca și lângă Ariosto, Tasso, Voltaire sau Pope. Are în comun cu ei, pe lângă simțul artificului, al artei ca joc, o anume

intuiție a gratuității și a absurdității înseși îndeletnicirii poeticești. Dacă imită sau parodiază ceva, Budai n-are în vedere doar unele din formele epopeii vechi, ci literatura ca atare, opera ca mașinărie textuală, invenția ca fabricare a unor proceduri. Oarecum în felul de la Sterne sau Diderot, niciodată, ce curios, citați în legătură cu scriitorul nostru, care i-ar fi putut cunoaște, dacă ne gândim bine. Și, în acest caz, cărui cititor i se putea adresa? Faptul că Budai n-a publicat *Țiganiada* se explică prin conștiința pe care el trebuie s-o fi avut că cititorul ei încă nu se născuse, dacă îl exceptăm pe Petru Maior, căruia i se închină epistola introductivă. Și încă: Maior era, dintre reprezentanții curentului național ardelenesc, polemistul cel mai îndârjit. Nu e greu de presupus că inteligența lui, pe care Budai va fi contat, ar fi putut fi descumpănită de o operă atât de „neserioasă” și, în plus, care prezenta sub formă glumeață ori chiar bațjocoritoare idei scumpe tuturor luminiștilor ardeleni și pentru impunerea cărora purtaseră lupte acerbe. Acesta este singurul sens acceptabil pe care trebuie să-l dăm ideii că reținerea lui Budai de la publicarea operei lui se datora fricii că va provoca un scandal. Nici chiar când a descoperit-o G. Sion, la sfârșitul secolului XIX, nici când au analizat-o, primii, G. Bogdan-Duică și N. Iorga, îndată după 1900, acest cititor nu exista și nu se putea bănui tipul de lectură pretins de bizara scriere. Observația lui Jauss cum că există opere care, în momentul apariției, nu pot fi raportate la un public adecvat, trebuie completată cu nuanța că totdeauna publicul receptează într-un anumit fel operele, având iluzia adecvării. E cazul și al lui D. Popovici, și al întregii interpretări comparatistice a *Țiganiadei*. Abia astăzi par vindecate sechelele pozitivistice ale comparatismului care a situat mereu epopeea lui Budai într-un raport de conținut (motive, acțiuni, personaje) cu presupusele modele și i-a limitat anvergura ludică la un comic de caractere sau, cel mult, de limbaj. Comedia literaturii, șarja istorico-filologică, bufonada procedeelor textuale, care au stat în felul acesta în umbră, pot fi în sfârșit scoase la lumină și *Țiganiada* citită cu un superior amuzament spiritual scutit de orice prejudecată.

Cum se știe, țigani se adună la porunca lui Vlad Țepeș, își alcătuiesc oastea și pornesc spre Spăteni. De ajuns, nu ajung niciodată la locul cu pricina, a cărui rezonanță toponimică e mai mult decât suspectă, sugerând că mersul ar trebui să fie cu spatele, ca la raci. Șatrele se strâng între Flămânda și Inimoasa, una indicând permanenta dorință de umplere a burții și cealaltă, un curaj de care țigani lui Gogoman au tot atâta nevoie câtă au de mâncare. Abia evocate aceste premise ale acțiunii, autorul se adresează „hârtiei mult răbdătoare”:

„O! tu hârtie mult răbdătoare
Care pe spate-ți, cu voie bună,

Toată înțelepția de supt soare
Și nebunia porți împreună,
Poartă ș-aceste stihuri a mele,
Cum ți le dau, și bune și rele.

Apoi, zică cine câte știe,
Eu cu mândru Solomon oi zice:
Toate-s deșerte și nebunie! [...]"

Avertisment cât se poate de limpede: „deșertăciunea” și „nebunia” constituie regula întregii acțiuni. Nimic nu trebuie luat în serios. Un enorm spirit de farsă prezidează istoria. Vlad-vodă promite țiganilor pământ și-i înarmează contra turcilor. Ideea însăși e absurdă, nu pur și simplu comică, știute fiind înclinarea țiganilor spre viața nomadă și inapetența pentru război. Nota lui Mitru Perea este, în această privință, foarte hazlie în silogistica ei impecabilă: „Să află la unele cronice românești că Vlad-vodă au armat țiganii asupra turcilor, și aceasta este o întâmplare istoricească adevărată; dar că le-ar fi dat pământuri, nu aflai la nice un letopiseț. Însă se vede a fi asemenea cu adevărul, căci, de nu ar fi strâns țiganii mai înainte la un loc, nu i-ar fi putut înarma; apoi trebuia să le arete lor vreun folos, vrând să-i îndemne a lua armele contra turcilor!” Cu alte cuvinte, deși nu e atestat decât faptul că țiganii au primit arme, se poate considera adevăr istoric și împământarea, căci altfel cum ar fi fost stimulați țiganii să lupte? Gluma e neîndoelnică, sub pojghița de savantlâc logic. Este, apoi, și „comedia restituirii adevărului istoric”, cum o numește Ioana Em. Petrescu, și care provine din epopeile Renașterii ori din *La Pucelle d'Orléans*, dar să nu uităm că ea se referă aici nu la un eveniment oarecare, ci la însăși rațiunea care dictează alcătuirea oștirii țigănești și, prin urmare, motivează subiectul epopeii. Și este absolut evident că motivația e voit absurdă. Țiganii se urnesc cu greu, pretinzând ba oșteni care să-i apere de turci, ori măcar să le anunțe apropierea, ca să poată fugi, ba scurtarea, pe cale administrativă, a drumului până la Spăteni („Să trimeată vodă pe-un vechil/ Care să așeze ca să nu hie/ Până la Spăteni mai mult de-un mil”). Cum se vede, nonsensul nu se oprește la premisele acțiunii. Oștirea e abia pornită când, la ideea bătrânului Drăghici, se așază bucatele în avangardă și țiganii se țin după ele. Nu încape nicio îndoială că Budai era conștient că o astfel de bizară motivație nu poate pretinde să fie privită cu seriozitate. G. Călinescu a invocat aspectul de „poem etnologic” pe care l-ar avea *Țiganiada*. Dar cum totul stă în acest regim absurd, în loc de a ni se sugera anumite însușiri etnice ale protagoniștilor (ori, prin alegorie, ale românilor în general), suntem împinși spre gratuitatea delectabilă, spre farsa pură, fără consecințe. Fapt e că și al doilea

cânt se consumă în tergiversări de felul celor menționate, unii țigani cerând să fie îmbrăcați în fir din cap până-n picioare, ca să nu-i poată tăia turcii, alții să se sape gropi în care, dând dușmanul năvală, să cadă și să piară. Și alte multe comedii. Burlescul nu prezintă desigur o noutate, luat în sine, dar totala anulare a acțiunii epopeice pe care autorul o insinuează este cu adevărat nouă. El va proceda la fel și cu episoadele (în sensul poeticii aristotelice). În acest punct este introdus și primul dintre ele: Sătana o răpește pe Romica și Parpanghel pleacă în căutarea ei. Nimerește într-o curte ariostescă a dezmierdărilor, unde, ca țigan lăutar ce se află, e pus să cânte. Cântecele este acela de la Alecu Văcărescu ori Conachi, dar, dat fiind contextul, trebuie interpretat ca o pastişă:

„Mai lină decât umbra de vară,
Mai dragă decât vremea sănină,
Mai luce decât steaua dă sară!
Deh! vină-m o, drag suflete! Vină,
Dulce Romică și bunișoară,
Nu lăsa pe Parpanghel să moară!”

Interesul se mută pe nesimțite în planul metapoetic. Muza îi șoptește la ureche poetului să-l părăsească pe Parpanghel și să se întoarcă la subiectul principal, dar poetul nu e de acord, dând vina pe calul mitologic:

„Nu vezi tu cum Pegazul îmi strechie!...
Cum căpăstru și zebele frânsă,
Nice vra dă poposit să știe,
Nice s-abată-în d-alba țigănie?”

Suntem în plin joc de-a literatura. În cântul al treilea, unde se continuă episodul cu pricina, poetul introduce pastişa unui imn către Amor, a unui cântec bahic și a unuia epic și elegiac. Acesta din urmă este tocmai cel despre Arghir și Elena. Nota din subsol nu lasă nicio îndoială în privința intenției intertextuale a lui Budai: „Pentru această Ileană au povăstit și un dascăl din Avrig, în Ardeal, dar în alt chip începe, nu precum se spune aici, și cu viersuri de obște, nu cu tot bine legate”. Erudițian, pe seama căruia e pusă nota, pledează pentru numele de Ileana, ca acela al frumoasei din folclor, și pentru Arghin, în loc de Arghir. Intervine Idiotiseanu care e de părere că stihurile lui Barac „sunt frumoase și pe înțelesul fieștecui”, de unde Erudițian le considerase populare (versuri de obște). Oponenții ilustrează două lecturi și două feluri de public. În hipertextul său ludic Budai se mișcă în spațiul, greu de apreciat, dintre pastişă și șarjă, adică dintre jocul pur și cel satiric. Dar varietatea procedeelor sale textua-

le e foarte mare. Să le trecem în revistă, folosind clasificarea lui Genette. Exemple clare de arhitecturalitate (relația mută dintre text și categoria lui taxonomică) avem în nota din finalul primului cânt, în *Prolog* și în *Epistolia închinătoare*, în care Budai indică atât tipul de poem epic practicat, cât și modelele lui prozodice. „Fiindcă văd că mulți cu feliuri de critice s-au sculat pe poetul nostru, am socotit să spui aici, în scurt, tot scoposul autorului și să arăt ce felu de izvoditură este acesta”, explică bunăoară cineva care nu semnează, dar se recomandă ca prieten al „poetului”. Notele acestea sunt cazuri de paratextualitate, termen care la Genette definește raportul de tip pragmatic, interesând pe cititori și nivelul lecturii. Ele, în principiu, călăuzesc lectura. Însă la Budai o și rătăcesc, deoarece conțin referințe la text nu doar multiple, ci și contradictorii. Ion Istrate a spus despre acest acompaniament critic al versurilor că tinde să epuizeze „posibilitățile de interpretare eronată”. Sublinierea îmi aparține: cred că el tinde să epuizeze în general interpretarea textului; mai mult, să exploateze contradicțiile și incompatibilitățile până la relativizarea deplină a discursului critic, până la ceea ce am putea numi o farsă critico-filologică. Alt tip de relație este intertextualitatea simplă (citatul, aluzia și plagiatul), de care epopeea lui Budai uzează încă și mai abundant. În cântul al patrulea, căutând-o pe Romica lui, Parpanghel o descoperă transformată într-un dafin. Notele de subsol stau aici pe trei trepte diferite. Onochefalos (lectura literală) se miră că Romica s-a putut transforma într-o tufă și că tufa vorbește. Idiotiseanu (lectura naivă) știe că „nu toate ce se află scrise sunt ș-adevărate”. Erudițian (lectura savantă) precizează că „aceasta a împrumutat-o poetul nostru din Virghil, unde se zice: «quid miserum, Enea, laceras... nam Polydorus ego»”. Iată, deci, citatul ca procedeu. Plagiatul poate fi exemplificat cu strofele imediat următoare, ale plângerii lui Parpanghel, care și-a pierdut mințile, ca și Orlando, și repetă scena nebuniei de la Ariosto, fără a se trimite însă la model. Aluzia se vede în pasajul în care Satana deghizat în femeie pătrunde în mănăstire și-i aiurește pe bieții călugări: existent și în *La Pucelle d'Orléans*, motivul este indirect denunțat, prin iscălireă Micromegas a unei note, cu numele deci al personajului voltairian.

Întreaga epopee conține un amestec de tratare în deriziune a subiectului ori episodului și de exhibare a valorilor textuale. Cântul al cincilea conține câteva mostre incomparabile de burlesc și de absurd. Vlad-vodă ispitește vitejia țiganilor, care se fac de râs: când vin de-adevăratelea turcii, cred că e tot Vlad care-i încearcă și se luptă cu energie. Parpanghel îi sperie pe turci cu harnașamentul viteazului Arginean, dar cade de pe cal în noroi și ar fi murit dacă maică-sa, Brândușa, n-ar fi cunoscut leacuri de buruieni. Enumerarea acestora este de o încântătoare grație, poetul complăcându-se în a rosti nume după nume:

„Unde fierbe ia-ntr-o căldare,
Din altele stoarce mustăreață,
Iar' din alte-i face scaldătoare:
Iarba vântului și iarbă creață,
Iarbă mare, spânz, limbă-vecină,
Romoniță, nalbă, mătlăcină,

Plătagină, sovârv cu cicoare,
Troscotel, podbeal și mătrăgună
Și de-alte mai multe erburile care
Stoarse, mestecate depreună
Ș-în mai multe chipuri prefăcute
Trebue bolnavului s-ajute.”

În cântul al șaptelea, motivul eroilor vestiți de altădată se reia sub forma unui *ubi sunt* vag umoristic, dar care divulgă în cele din urmă adevăratul sens al lumii zugrăvite în poem și care este o lume pe dos:

„Ah! căruntă vechie cinstită!
Unde-s a tale sante tocmele?...
Ce urgie-acum lumea-ntărâtă
Ș-o îneacă-întru cel noian de rele?
Perit-au credința cea bătrână!
Ah! vreme-întoarsă! vreme păgână!”

Erudiția intervine cu un comentariu asupra motivelor care l-au oprit pe autor să consacre poemul său nu țiganilor, ci tocmai unor eroi vestiți: „Pe poetul nostru încă l-au apucat nește dorințe deșerte poeticești, care nu pot să fie astăzi; căci ce-ar face astăzi cel mai viteaz voinic, de care pomenește el, când un copil l-ar putea doborî cu o pușcătură”. Savantul Erudiția pare pus pe glume. Și pentru ca farsa să fie deplină, poetul însuși reia tema decăderii actuale și a măreției trecute laudând vitejia contemporanilor lui Vlad! Ca și cum și-ar da seama de nonsens, curmă invocația la jumătate, aruncând vina pentru pierderea șirului pe muză:

„Ci, hoha! Să lăsăm această sfadă!...
Văd pe mulți că rădică sprâncene
Și mă tem că necăutând la rangă
Să nu-mi pue musa supt falangă.”

Fiindcă veni vorba, dacă la Scarron muza e cârnă, la Budai ea are gură mare de femeie cârtitoare și minte puțină:

„Așa-i musa mea! de minte ușoară
Iar' de gură tocmai ca ș-o moară.”

Câteva din episoadele cele mai amuzante se află în acest cânt, cu motive de farsă clasică (travesti, *qui-pro-quo*). Vlad, deghizat, inspectează tabăra vrăjmașă, dar, auzind pe unii strigându-i numele, se crede descoperit și vrea să se sinucidă. Se dumirește însă la timp că turcii l-au prins pe Argineanul și l-au luat drept Vlad. Cum se vede, nu doar țigani au noroc de asemenea peripeții compromițătoare. Argineanul se văicărește ca un... țigan („Din cap ochii să-mi sară...”). Fusese prins în împrejurări foarte comice. Mai întâi, deșteptat din nebunia lui, fără arme și fără cal (i le luase Parpanghel), cere de la un țăran o armă și acesta îi dă o secure, dar voinicul vrea ceva demn de el și se alege cu ditamai prăjina, pe care țăranul n-o poate sălta de jos. Astfel echipat, îi bate măr pe turci, spre satisfacția căpitanului Alazonios (care comentează în subsol: „Acela fu jurământ de un voinic!”) și spre mirarea lui Idiotiseanu („Ei! dar cum putea el să vorbească cu turcii, fiind ei creștini și el român?”). Apoi, victorios, se culcă și e prins de turci, care tabără pe el ca piticii pe Gulliver, legându-l zdravăn. Dus înaintea Sultanului, reușește să scape și să dea peste cap toată tabăra inamicului. Comentariile sunt mereu savuroase, indicând modele, polemizând pe tema intervenției sfinților în treburile luptătorilor și altele. Pe urmele lui Milton, necitat, e descrisă bătălia dintre cetele îngerști și cele drăcești. Îngerii folosesc ca ghiulele de tun cruci, evanghelii și alte odoare. Plăcerea gratuită a enumerării este iarăși evidentă:

„Era de viață dătătoare
Cruci acolo și-evanghelii sfinte,
Moaște, metanii cu sărindare,
Posturi cu rugăciuni fierbinte,
Miruri, paraclise, liturghii,
Canoane, aghiasme și tămâi.”

Până la urmă, Satanei i se aruncă în ochi cu apă sfințită. *Țiganiada* este o epopee a fricii cronice și a preocupării constante pentru hrană. Țigani sunt lași, stupizi, dar au noroc. Se întâmplă să dea peste o tabără abandonată de turci. Înșirarea prăzii e la fel de inutil-desfătătoare ca a buruienilor de leac sau a obuzelor îngerști:

„Tot felu de armă și mundură,
Cai, boi, berbeci, cămile, fărine,
Urez, pește, zahăr, orz cu pâne.”

Nu există în fond nicio miză a întâmplărilor, nici măcar aceea erotică, deviată spre licențiosul pur. În cântul al nouălea, se sărbătorește nunta lui Parpanghel și a Romicăi regăsite. Cântecul ascultat cu acest prilej sunt, toate, licențioase. Cel dintâi, al lui Mitrofan, este un epitalam care îl pastîșează pe Ovidiu. Se povestește în stil lăutăresc întâlnirea dintre un tânăr vânător, care urmărea un sobol, și o frumoasă fecioară. Aceasta îl ademenește în modul cel mai nerușinat pornografic:

„Tânăr vânătoriu, vânezi fără sporiu,
Lasă, lasă-ți gând de-a prinde oarecând
Sobol fugătoriu, fără de-agiutoriu.
Sobolii, să știi, s-afl în vezuinii
Și trebuie-întâi ca să-i prinzi de vii.
Jură-te mie, făr' viclenie,
Tare și vârtos, să-mi fii credincios;
Eu vizunie voiu arăta ție,
Ș-un sobol frumos, colea mai din gios.”

Al doilea cântec este al fetei plecate cu suratele după frați și care, rătăcindu-se, întâlnește un vânător. Acesta pune în corfița plină de frați a fetei o mură neagră, „nu de cele ce culeg dragile/ fete prin codru”, deși „cu murele foarte samănă/ poți-i zice tu mură geamănă”. La aceste transparente simboluri erotice, care fac să roșească auditoriul de nuntași, Onochefalos observă candid: „Eu nu știu drept ce să fi rușinat fetele, căci nu văd nimic de rușine”. Erudițian atrage atenția că epitalamurile au trebuit să fie restabilite filologic de Talalău, căci prea cuvioșilor călugări de la Cioara și Zănoaga li s-au părut, spre deosebire de Onochefalos, „cu prepus” și le-au șters pe alocuri. Mai pricepuți cuvioșii decât Onochefalos la cele lumești! Comedia filologică e delicioasă. Textul pierde enorm citit fără aceste comentarii. Tot la nuntă, Parpanghel își relatează călătoria în iad și rai, unde a avut un însoțitor, ca Dante pe Vergiliu. Iadul e zugrăvit în imagini de icoană populară și în cuvinte ce par luate de-a dreptul din vestitele bestiarii medievale, cunoscute și autorului Istoriei ieroglifice. Raiul, unde curg râuri de lapte și șipote de rachiu, ne întoarce la motivul îndestulării stomacului. În general, viziunile acestea șarjează pe tema jitiilor medievale. Om cultivat, Budai împrumută deliberat un limbaj naiv. Iată un colț al iadului:

„Râuri dă foc încolo ș-ncoace
Merg bolbotind ca niște pârjoale,
Focul nestâns toate-arde și coace,
Jar' pe zios, în loc de iarbă moale,
Jar și spuză fierbinte răsare,

Nespusă din sine dând putoare.
Văzui pe toți dracii-în pielea goală,
Cu coarne-n frunte, cu nas dă câne,
Păstă tot mângiți cu neagră smoală,
Brânci dă urs având și coade spâne,
Ochi de buhă, dă capră picioare,
Ș-aripi de liliac în spinare.”

Și un colț al raiului:

„Dealurile și coastele toate
Sunt dă caș, dă brânză, dă slănină,
Iar' munții și stânce gurguiate,
Tot de zăhăr, stafide, smochine!...
De pe ramurile dă copaci,
Spânzură covrigi, turte, colaci.

Gardurile-acolo-s împletite
Tot cu cârnăciori lungi, aioși,
Cu plăcinte calde, streșinite,
Iar' în loc dă pari tot cartaboși...”

Odată petrecerea de nuntă sfârșită și burțile țiganilor pline de bucate furate de la turci sau imaginate de Parpanghel, se trece la o discuție lungă și aparent serioasă despre forma de guvernământ pe care țiganii ar trebui s-o adopte. Al zecelea și al unsprezecelea cânt îi sunt consacrate în întregime. Discuția poate fi comparată cu aceea despre alegerea epitropului de la începutul Istoriei ieroglifice. Dar, ca să nu existe dubiu în privința tonului real al epopeii lui Budai și a valorii subiectului, totul se încheie cu o uriașă încăierare a protagoniștilor. Evident, a examina pornind de aici convingerile politice ale poetului (și încă în modul în care acest lucru s-a făcut în comentariile la *Țiganiada* din anii '50-'60 ai secolului XX) este la fel de comic cum este a atribui însușiri cavalierești lui Parpanghel. Suntem în burlesc și în absurd. Cântul al doisprezecelea face pandant celui dintâi: defilării ordonate de acolo a șetrelor îi răspunde aici lărmuiala informă a bătăliei. În loc ca haosul să precedă ordinii cosmice, iată, el îi

succede. În strofa a opta din primul cânt se spune că haosul este un loc „unde neîncetată bătălie/ face – asupra stihii stihie”, iar a noua precizează că în haos elinii au văzut „mestecate stihiile depreună”. Budai sugerează așadar că în final țiganii se întorc în stihia originară. Totul a fost zadarnic și chiar nebunesc. După ce se omoară unii pe alții, țiganii, câți mai sunt, se risipesc. Muza este încă o dată invocată burlesc:

„Musă, care ai fost la bătălie
Și știi toate decât toți mai bine,
Spune faptele de vitejie...”

Însuși Atotputernicul trimite pe Sfântul Gavril să-i comunice lui Vlad-vodă că biruințele lui au fost de prisos, căci:

„...hotărât este să mai pață
Norodul lui încă vreme lungă
Jugul turcesc...”

așa încât voievodul își ia rămas-bun de la ai săi, cu părere de rău. În față iese Romândor:

„Nu, dragi voinici! Ori la slobozie,
Ori la moarte drumul să ne fie!...”

și oștirile preiau sloganul (care sună ca o parodie avant la lettre a celor din epopeea națională a pașoptiștilor) și-l cântă în timp ce mășăluiesc:

„Du-ne (strigând), măcar în ce parte,
Ori la slobozie sau la moarte!”

După ce întreaga epopee n-a fost decât nararea unui drum inutil și absurd spre nicăieri, acest final nu poate decât să accentueze ideea de deșertăciune și de nebunie a lumii „înțoarse”, adică pe dos, zugrăvite de Budai. *Țiganiada* este *Don Quijote* al nostru, glumă și satiră, fantasmagorie și scriere înalt simbolică, ficțiune și critică a ei.

Angelo Mitchievici

*Țiganiada:
legatul iluminist și
posteritatea operei*

Pseudo-epopeea și iluminismul ardelean

Ioan Budai-Deleanu mi se pare cel mai interesant dintre corifeii Școlii Ardelene pentru că prezintă această dublă fațetă a eminentului filolog și istoric și a literatului care s-a ilustrat printr-o operă literară substanțială, poemul nefinalizat, *Trei viteji*, și pseudo-epopeea *Țiganiada*. Ioan Budai-Deleanu a lăsat în manuscris o bogată operă istorică (*De originibus populorum Transylvaniae*), lingvistică (*Temeiurile gramaticii românești*, redactată inițial în latină, în 1812, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae*; *Dascălul românesc pentru temeiturile gramaticii românești*) și lexicografică (*Lexicon românesc-nemțesc* și fragmente din proiectatele dicționare german, francez, latin-român, român-latin, -francez și dintr-un dicționar de neologisme, *Lexicon pentru cărturari*). Programul iluminist al unei emancipări politice și edificarea identității naționale pe baza argumentelor istorico-lingvistice își au în cărturarul român un reprezentant exemplar. Literatura lui Ioan Budai-Deleanu nu este mai puțin reprezentativă pentru spiritul iluminist, mai mult, ea oferă un bun exemplu al acestui spirit în ceea ce are mai elevat și mai complex.

Știm că *Țiganiada* sau *Tabăra Țiganilor* apare în 1875 și 1877 în *Buciumul român* al lui T. Codrescu, la Iași, fiind republicată în forma definitivă din 1800-1812, la București în 1925, cu introducere, indice de nume și

glosar de Gh. Cardaș. Un defazaj semnificativ de câteva decenii între finalizarea „poemului” și publicarea lui, peste șase decenii cu prima publicare la Iași și un secol și ceva cu publicarea sa la București. Practic, opera literară a lui Ioan Budai-Deleanu a ratat întâlnirea cu timpul său, întâlnire care i-ar fi adus maximul de reprezentare și interacțiunile binemeritate, care ar fi putut avea o influență semnificativă în literatură. Receptarea operei a fost tardivă și a rămas în zona recuperării istorico-literare. Scenariile de tipul „ce-ar fi fost dacă”, interesante fictiv, sunt altfel contraproductive. Impactul Școlii ardelenne în filologie și istorie, dar și în dimensiunea politicului, a fost covârșitor, chiar dacă tezele lor se cuvine a fi nuanțate, iar accentele puse în contextul apariției lor sunt ușor de decelat. În opinia mea, principala operă literară a momentului a rămas în umbră și ea mi se pare revelatorie pentru amploarea și profunzimea proiectului iluminist. Această absență la momentul oportun, acest defazaj între scriere și apariție al unei opere literare de anvergura *Țiganiadei* e dificil de cuantificat. Istoria literară include astfel de momente ale întâlnirilor ratate.

Pentru literatura ardeleană, o literatură sobră, gravă, demersul lui Ioan Budai-Deleanu este inedit și își află posteritatea ironică la un ardelean exilat în Bucureștiul cosmopolit și neserios al tuturor posibilităților, Ioan Groșan. Spiritul burlesc-ironic al *Țiganiadei* intră însă în rezonanță cu spiritul cvasi-ironic al iluminismului european. Ceea ce mi se pare definitoriu astăzi o constituie schimbarea de semn literar pe care o introduce Ioan Budai-Deleanu care asuma prin antiepopeea sa un alt rol al literaturii. Literatura nu mai vine să instruiască, nici nu este dedicată exclusiv delectării, ci reprezintă un joc în sine, un *mind game* care se servește de contextul istoric pentru a repune istoria într-o ecuație a cunoașterii și de literatură pentru a releva o conștiință deplină a strategiilor și a convențiilor sale. Această conștiință care va însoți literatura în zorile modernității ei începând cu apariția romanului *Don Quijote* al lui Miguel Cervantes reprezintă o achiziție importantă și relevantă pentru condiția ei în spațiul culturii occidentale. Ioan Budai-Deleanu se află printre aceste remarcabile spirite europene care vizează rolul literaturii într-o cultură potrivit cu propriul acelei culturi. Textele de escortă, *Prolog* și *Epistolie închinătoare*, ocazionează această punere în discuție a formelor literare, a genurilor în raport cu modelele exemplare ale literaturii, ceea ce astăzi numim canonul literar „occidental” căruia Harold Bloom îi stabilește niște repere incontornabile, materialul lingvistic, starea limbii literare, forma în care vor fi turnate conținuturile, adecvarea unui gen literar la o tradiție literară. Ioan Budai-Deleanu este conștient de gestul fondator pe care-l face în contextul precarității acestei tradiții literare.

Ioan Budai-Deleanu refuză, pe jumătate, o tradiție substanțială care se impune cu forța modelului exemplar: epopeea. Prin intermediul măști-

lor sale literare, scriitorul invoca drept argumente pentru imposibilitatea de a croi o epopee în adevăratul sens al cuvântului „neajungerea limbii” și faptul de a nu fi, a nu se simți „un poet deplin”, precum Homer, modelul prestigios. Vehicularea acestui clișeu al falsei umilități proiectată într-un exercițiu de admirație nu surprinde, pentru cei care sunt familiari cu proza secolului XVIII. Altfel, scriitorul menționează că eroii unei astfel de istorii exemplare nu lipsesc, și-i indică pe Ștefan cel Mare și pe Mihai Viteazul. Ioan Budai-Deleanu se referă la personajele emblematice pentru epopee, la Hector, la Ahile, însă menționează intrarea lor în memoria colectivă prin intermediul lui Homer, adică al scriitorului care le conferă veridicitate și perenitate. Virtuțile eroilor sunt secundare în raport cu virtuțile scriitorului. „Ceața uităciunii” s-a așternut peste eroii care nu și-au avut scriitorul. „Poesia epicească” este cea adecvată eroilor exemplari și ea solicită „un poet deplin și o limbă bine lucrată”, cu alte cuvinte o limbă literară care dispune de toate mijloacele pentru a putea turna în ea un gen literar de amploarea epopeii. Numai că, așa cum își construiește argumentul scriitorul, limba română în acel moment nu este potrivită, pregătită, coaptă pentru ceea ce Aristotel numește *generum majorem*, pentru tragedie, pentru epopee. Cu toate acestea, ea este suficientă, poate găzdui comicul. Adică, în ciuda etimonului latin al majorității cuvintelor din vocabularul românesc, tezele corifeilor Școlii Ardelene sunt categorice în această privință – această limbă nu poate articula o poetică a gravului, a nobleții, a demnității etc.

Ideea de epic pe care o vehiculează este strâns legată de epopee într-o perioadă în care romanul abia își face apariția, nefiind pe deplin constituit ca gen literar. Să ne amintim că printre primele romane se află cele ale lui Samuel Richardson, *Pamela: Or Virtue Rewarded* (1740) și *Clarissa: Or the History of a Young Lady* (1748). Prin urmare, epicul serios era, încă, reprezentat de epopee. Ioan Budai-Deleanu admite spiritul epopeic al unei părți însemnate a istoriei românești, dispune de modelele potrivite, dar pretinde că nu are la dispoziție limba și talentul necesare unei situări în acest registru al eroicului. Argumentul pare de la bun început falacios, ambele registre sunt prezente într-o limbă, și cel înalt care conferă prestigiu, și cel jos care descalifică sau aruncă în deriziune. Cât despre talentul lui Budai-Deleanu, pseudoepopeea, „poemationul eroicomic”, îl justifică în cel mai înalt grad, e cel mai bun certificat în măsură să ateste calitățile sale ca scriitor. Refuzul epopeii vine, și nu oricum, ci prin întoarcerea ei pe dos. Ioan Budai Deleanu împinge la extrem în *Țiganiada* un *parti pris* al artificului și „joue faux expres”. Discordanțele oferă mai bine decât orice reprezentare directă o desfigurare a eroicului, o derealizare a epopeicului. O igienă superioară a conștiinței se alimentează de la aceleași surse ca ale tragicului sau eroicului, proiectând figura

domnitorului valah, Vlad Țepeș, dar cu rol secundar, care mai degrabă stăruie pe fundal. În fapt, această deconstrucție ironică a epopeicului păstrându-i „forma”, dar modificând „fondul” reprezintă chiar proiectul scriitorului. Regăsim acest gest în întreaga literatură alimentată de ideile iluministe de la *Scrisorile persane* ale lui Montesquieu la *Candid sau Optimismul* al lui Voltaire.

Demersul lui Ioan Budai-Deleanu nu se află departe, *mutatis mutandis*, de ceea ce proiectează Voltaire în romanul său *Candid sau Optimismul*, o deconstrucție pas cu pas a „romanului” științific leibnitzian. *Candide* este pagina albă pe care scriitorul o maculează programatic cu cele mai sordide experiențe, cu cele mai incredibile aventuri, cu cele mai tari violențe pentru a reduce la absurd tezele leibnitziene și teodiceile optimiste ale veacului condensate în vulgata filosofică prin clișee precum „cea mai bună dintre lumile posibile”, „rațiunea suficientă” etc. Voltaire face din *Candid* o chintesență a inocenței și naivității, un instrument prin care derealizează, deconstruiește ironic, sistematic paradigma filosofică a timpului său. În aceiași termeni caracterizează opera și Jean Starobinski în eseul său „Le fusil à deux coups de Voltaire”: „Un récit? Assurement. Mais davantage encore, le simulacre d'un récit. Je veux dire: sa parodie, son reflet allégué. Le romanesque, dans *Candide*, est la caricature du romanesque, sa version outrée, qui mêle toutes les conventions génériques – que ce soient celles du roman d'aventure (de provenance hellénistique), celle du roman picaresque, ou celles du conte, encore plus accueillantes à invraisemblable.”¹

Dimensiunea ironic-parodică a romanului voltairian se înrudește chiar și de departe cu ironia structurală a pseudoepopeii lui Ioan Budai-Deleanu care-și alege subiecții operei sale dintre cei mai puțin calificați pentru ea: țiganii. Țiganii erau atunci, probabil ca și acum, expresia maximei marginalități, a maximei deriziuni etc. Și totuși pe ei îi alege ca eroi emblematici scriitorul. O făcuse înaintea sa romanul picaresc, unde, în *La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades* (1554) sau *Guzman de Alfarache* al lui Mateo Aleman, 1599, eroii sunt prin excelență marginali, tricksteri, aventurieri, matisați fără *limpieza de sangre*, care nu se află în căutarea niciunei nobleți, ci a unor oportunități etc. Incapacitatea țiganilor de a se organiza, lașitatea proverbială, curajul exagerat provenit din conștiința farsei, limbuția și versatilitatea etc. configurează nu neapărat un profil identitar, cât un *perfidium ridens* clasic. Valorile iluminismului ca proiect de umanitate sunt puse în valoare prin antifraza ironică: rațiune, toleranță, moderație. Râsul sănătos constituie o marcă a rațiunii și

¹ Jean Starobinski, *Le Remède dans le mal. Critique et légitimation de l'artifice à l'âge des Lumières*, Édition Gallimard, 1989, p.123.

echilibrului, ironia lui Ioan Budai-Deleanu este plină de un o inteligență percutantă condusă de o manieră ludică.

Nu întâmplător, Ioan Budai-Deleanu își numește „poeticeasca alcătuire”, „jucăreaua”, ludicul devenind un fapt esențial al operei. Acest ludic constituie forma superioară a asimilării și manipulării convențiilor care configurează epopeea, în particular, și genul epic în general. În *Arta romanului*, Milan Kundera va numi această tendință a romanului „chemarea jocului”, ilustrând-o cu romanele *Tristram Shandy* al lui Laurence Sterne și *Jacques fatalistul* al lui Diderot, „două romane concepute ca un joc grandios.”¹ Eliberat de constrângerile convenției, Budai-Deleanu inițiază acest joc total care-i permite „a vicleni cronică” și a debarasa subiecții săi de armătura unei retorici a eroicului.

În mod deliberat, scriitorul le va utiliza în favoarea deconstrucției nu atât a epopeii, a cărei structură formală o păstrează intactă, cât a conținutului ei, a naturii ei intime, adică a eroicului. Scriitorul selectează subiectul cel mai periferic, marginalul absolut, țiganul. Pseudoepopeea sa îi are ca protagoniști pe țigani, care se află la antipodul virtuților eroice și al unei origini prestigioase, înnobilitate. Nu aceasta constituia și condiția românului ca marginal în contextul Imperiului Habsburgic? Tezele lui Petru Maior, Gheorghe Șincăi, Samuel Micu Klein vizau o latinătate ireductibilă a românilor transilvăneni, desemnați ca urmași direcți ai primilor coloniști romani în Dacia. Tezele filologice privitoare la originea latină a limbii române erau dublate de o agendă politică sesizantă. Ceea ce propuneau prin tezele lor corifeii Școlii Ardelene constituia recuperarea unei demnități care solicita o repunere grabnică în drepturi istorice a populației românești marginalizate în cadrul imperiului. Demnitatea era conferită de originea romană a acestei populații. Deviza Școlii Ardelene a fost *Virtus romana rediviva*, pornind de la afirmarea acestei identități românești „tari”. Generația pașoptistă și cea postpașoptistă vor conferi o nouă strălucire acestor deziderate și recuperări identitare într-un climat revoluționar.

Jocul cu identitățile și măștile este vechi, și Ioan Budai-Deleanu recomandă lectura în anagramă a numelui său și al interlocutorului său, Petru Maior. Mai mult decât atât, oferă și modelele literare care l-au inspirat în prelucrarea comicalului: *La secchia rapita* (*Vadra răpită*), poemul eric-comic al lui Alessandro Tassoni publicat în 1622 la Paris, și *Gli Animali parlanti* (*Jivinele vorbitoare*), alegoria poetică a abatelui Giovanni Battista Casti scrisă între 1794 și 1802. Gestul are aici relevanța atât a unei racondări la sursele prestigioase ale literaturii occidentale, cât și cea a inițierii unei demonstrații prin intermediul literaturii, printr-un procedeu pe care-l

¹ Milan Kundera, *Arta romanului*, traducere din franceză de Simona Cioculescu, Humanitas, București, p.25.

invocă: alegoria. *Țiganiada* este și nu este o poveste despre țigani, în mod cert însă nu este o alegorie. Perspectiva pe care Ioan Budai-Deleanu o deschide cu această operă este recuperabilă din posteritatea sa. În spirit iluminist, subiectul ales nu are valențe etnice și nici identitare. Țiganiii lui Ion Budai-Deleanu sunt tot atât de reali ca și persanii Rica și Uzbek ai lui Montesquieu sau precum Candid sau Pangloss ai lui Voltaire. Ficțiunile iluminiștilor ne plasează în contextul de reflecție asupra unei probleme filosofico-morale care privește subiectul uman și nu identificările sale particulare, localismele. Acest nivel de generalitate nu intră însă în contradicție cu dezideratele culturale și politice ale celorlalți corifei ai Școlii Ardelene, deziderate care marchează efortul unui decupaj identitar net: recunoașterea prin intermediul drepturilor și al unei corecte reprezentări politice a populației românești din Transilvania. Recuperarea demnității umane îi privește pe acești subiecți de rangul doi ai imperiului Habsburgic și ulterior ai celui Austro-Ungar.

Un film cu țigani

Posteritatea *Țiganiadei* lui Ioan Budai-Deleanu este configurată la nivel literar prin *Levantul* lui Mircea Cărtărescu, o „epopee postmodernă”, și la nivelul filmografiei românești prin *Aferim!* al lui Radu Jude. Pseudoepopeea cărtăresciană își propune o recapitulare-reciclare a formelor poetice istoricizate, o comedie a literaturii în care literatura este personajul principal. Același ludic imens animă și această operă și relevă posibilitățile pe care le oferă deconstrucția unui gen. Țiganiii lui Ioan Budai-Deleanu au devenit levantinii lui Cărtărescu, culoarea locală e la ea acasă în *melting-pot*-ul balcanic.

În ceea ce privește filmul *Aferim!*, scenariul realizat de scriitorul Florin Lăzărescu a inclus fragmente din *Țiganiada* lui Ioan Budai-Deleanu. Într-adevăr, la finele filmului suntem avertizați că: „Unele situații narative și fragmente de dialog sunt preluate sau adaptate din documente istorice și din texte aparținând următorilor autori: Dionisie Eclesiarhul, Ion Creangă, Neogoe Basarab, Nicolae Filimon, Iordache Golescu, B.P. Hașdeu, Grigore Lăcusteanu, Cilibi Moise, Constantin Negruzzi, Ioan Solomon, Anton Pann, Vasile Alecsandri, Ioan Dobrescu, Ion Ghica, Ioan Budai-Deleanu, Samuil Vulcan, A.P. Cehov, Anton-Maria del Chiaro, *Alexandria* (carte populară)”. Personajele sunt de o locvacitate remarcabilă, însă ceea ce a reușit Radu Jude este să construiască un tablou de gen al societății românești de pe la 1830, arcimboldesc, cu elemente integral livrești. Scenariul este bricolat astfel încât el reunește figuri literare prestigioase ale secolului XIX. *Țiganiada* lui Radu Jude are în vedere capturarea unui țigan rob, acuzat de a se fi culcat cu soția boierului la îndemnurile repetate ale

acesteia. Zapciul, care pomește în căutarea lui însoțit de fiul său, nu foarte isteț, pentru care „investigația” are valoarea unui examen de maturitate, este familiar cu relativizările etice ale legii pământești. Avem în film două dimensiuni care ne aruncă într-o tradiție romanescă a *quest*-ului derivat-vulgarizat ulterior în *policier* sau în *road movie* care moștenește uneori tradiția romanului picaresc. În cazul de față, ceea ce face aluzie la moștenirea pe care *Țiganiada* o oferă o constituie diferite dezbateri cu privire la condiția umană. Marginalii, țigani și evrei, oferă poate cel mai bun subiect de reflecție cu privire la rosturile umanității. Discursul xenofob, ortodoxist relevă puterea pe care o are clișeul de a întemeia ficțiuni identitare, de a construi un imaginar în care abundă tropii stigmatului. Nu avem de-a face la 1830 cu o ideologie, dar avem toate ingredientele necesare pentru a fabrica una. Filmul nu ne propune această reflecție pe un ton grav, asertiv, ci printr-un ludic imens, printr-un banchet paremiologic, prin ceea ce ține de înțelepciunea populară topită în imprecizia plastică, zemoasă, crudă. Personajele rostesc discursuri, construiesc în mic imagini ale lumii lor, au uneori și perspectiva unei lumi mai complicate, care stă sub semnul reglementărilor, adică al civilizației, lumea occidentală. Însă certificatul de umanitate este eliberat în această zonă de margine unde sclavia nu a fost abolită, și unde marginalul constituie recipientul tuturor exactiunilor și al rezidualului și peiorativului. Radu Jude nu cedează tentației de a face un film cu teză, cu „moral” și „prințipuri”, deși nu am nicio îndoială că receptarea occidentală a filmului a relevat această miză a filmului. Ca și în *Țiganiada* lui Ioan Budai-Deleanu etnicul constituie un fapt secundar, umanitatea în gesturile sale definitorii constituie un fapt decisiv. Culoarea locală, tabloul istoric fac parte dintr-o convenție care constituie rama poveștii care aduce în prim plan limitele definiționale ale umanului. Ludicul reprezintă și forma de așezare a acestei lumi într-o înțelepciune care conjugă derizoriul cu reflecția asupra condiției umane în locul geometric al deșertăciunii deșertăciunilor.

Ca și *Levantul* cărtărescian, *Aferim!* al lui Radu Jude după scenariul lui Florin Lăzărescu relevă potențialul *Țiganiadei* lui Ioan Budai-Deleanu de a se proiecta într-o posteritate remarcabilă.

Cornel Ungureanu

Peregrinul transilvan

Lui Ioan Chindriș
In memoriam

Există o istorie a Ardealului și a Banatului pe care germanii, maghiarii, sârbii și românii o scriu în feluri diferite. Nici liderii religioși nu cad de acord atunci când e vorba de istoria, cultura, literatura Banatului și a Ardealului. Niciunde granițele Europei nu au fost revendicate cu o insistență mai mare, de fiecare dată pornind de la cărți sau savanți care denunțau barbaria și elogiau civilizația. Carpații erau un spațiu-limită, dar și un loc al „ciocnirii civilizațiilor”, unde necunoscutul începea să devină palpabil. Geografiile naive sau doar strategiile anexioniste fixau aici Draculand, ținutul în care Dracula putea să-și exercite demonia. Și virtuțile infernale. Și dacă în secolele al XV-lea sau al XVI-lea Dracula era un prinț valah, în vremurile ceva mai apropiate de noi, Dracula este o contesă maghiară.

Pentru arhitecții universurilor imaginare din vestul european, Ardealul și Banatul se afla la marginea lumii, în perimetrul de unde călătorul din vest putea să coboare „dincolo”. Un dincolo care putea fi chiar în infern. Fiecare personaj însemnat al locului putea purta un stigmat demonic. Sau dacă nu fiecare, unii, care urmau să fie identificați. Dar era și șansa mitografiilor, animate încă de biografiile unor mari personaje: Horia și Cloșca, răsculații trași pe roată la Alba Iulia, Gheorghe Doja, cel așezat pe un tron înroșit la Timișoara, Avram Iancu, cel care, înșelat de promisiunile imperiale, colinda nebun pădurile Apusenilor erau repere ale istoriei noastre. Sunt luptători, conducători militari, eroi ai unor înfrângeri memo-

rabile. În transcrierea romantică eroizările, nu puține, se sprijină pe sacralizarea topografiilor: „Horia, pe un munte, falnic stă călare...”.

De aceeași înfrângere, dar cu mai puține conotații eroice, vor avea parte memorandiștii. Au crezut în Împărat, au pierdut prin credința în Împărat.

De prea multe ori, momentele culturale sunt subordonate geopoliticii. Dacă nu pricepem despre ce raporturi europene e vorba în Imperiu, dacă nu cunoaștem proiectele politice pe care se sprijină Maria Tereza sau Iosif al II-lea, Franz Josef sau Franz Ferdinand, e greu să înțelegem de ce liderii Școlii Ardelene își desfășoară râvna într-o anumită direcție. Cultura înseamnă pentru ei nu doar traduceri, lecturi, scris, ci și alianțe politice, culturale, religioase. Înseamnă polemici, publicații, cărți care să apere sau să acuze, să rectifice sau să atragă atenția, să definească mai bine apartenența la un loc sau la altul. Literatura română a Ardealului e luptătoare, întreprinderile ei sunt, nu o dată, imnice, profetice, eroice, fiindcă în Ardeal românii erau o națiune care trebuia să existe. Fiindcă înainte de 1900, ea se definea printr-un șir de excluderi. Excluderi care vor dura încă multă vreme. Într-o geografie literară a României, *Spațiul mioritic* al lui Lucian Blaga încerca o sinteză filosofică pornind de la spațiul transilvan. Replica lui Vasile Băncilă (*Spațiul Bărăganului* ar fi, de fapt, definiția necesară universului originar românesc) nu poate fi înțeleasă fără această definiție pe care filosoful de la Brăila încerca să o dea Ardealului:

„În zodiacul geografic de semnificații românești, Ardealul ocupă un loc de masivă eminență etnică în așa măsură încât nu ne putem înțelege pe noi ca neam dacă nu înțelegem Ardealul./ Înainte de toate, Ardealul cuprinde sensul originalității noastre. Ideea formei, a sâmburelui sau a impulsului inițial, care domină atât de mult înțelegerea filosofică de azi oricând e vorba de realități sufletești sau biologice, devine clară în ceea ce privește neamul românesc, numai dacă e pusă în legătură cu ființa istorică a Ardealului. Poporul românesc s-a format din masa romanică, ce se întindea din nordul Carpaților până aproximativ în centrul peninsulei Balcanice. Tot atât de adevărat este că în lungul evului mediu românesc – această noapte patriarhală, în care au luminat licuricii anonimi și fără număr ai existenței românești, ai intrării în sensul nostru unic – străbunii au trăit nu numai la munte, ci și la câmp, în luncile apelor, între salbe de păduri, în grindurile sau adăposturile bălților, și n-au fost cu totul străini nici de mare...” (1)

Există o „expansiune” a Ardealului care definește întreg spațiul românesc:

„Cu toate acestea, cuibul nostru de iradiere, de roire istorică, a fost ținutul Ardealului și Olteniei și mai ales al Ardealului, acolo unde a vibrat mai mult sinergia daco-romană. De aceea trebuie să ne raportăm în primul rând la Ardeal, această inimă etnică și principală coordonată, pentru a ne înțelege. Muntenia și Moldova au fost, cel puțin în parte, semănătura Ardealului. Acesta a fost de la început mai plin de oameni, deci de istorie, și a trebuit să dea germenii istoriei celorlalte provincii românești. Legendele lui Negru Vodă și Dragoș Vodă, pe care tradiția populară – care rareori e gratuită – s-a încăpățânat atât de mult să le păstreze prin veacuri, împreună cu tradiția romanității noastre trainice, au măcar acest înțeles de omagiu pentru locul de unde mai ales a pornit istoria românească. În această privință, trebuie să recunoaștem Ardealului un destin tragic: el, dintre toate cuprinsurile românești, era cel mai indicat, prin densitatea lui umană și prin vitalitatea formei pusă în el, să facă istorie”.

Într-o perioadă în care revendicările maghiare se arătau din ce în ce mai agresive (eseul lui Vasile Băncilă apare în *Gând românesc* din septembrie 1939), iar harta Europei anunța transformări periculoase, geopolitica devenea o știință importantă:

„Dar (Ardealul, n.n.) a avut nenorocul ca în preajma sa să se întemeieze state orgolioase, care aveau și tehnica stăpânirii politice a Occidentului, și să nu mai poată să vorbească astfel în numele său. Nepuținând face istorie pe cont propriu, a făcut-o oarecum prin delegație”.

Și precizează, rectificând ce se cuvenea rectificat, în numele unei strategii de geopolitician exersat, Vasile Băncilă:

„Descălecările Ardealului în Principate au fost însă numeroase și aproape continui, și ele trebuie luate într-un înțeles larg, uneori simbolic. După ceea ce s-a obișnuit să se numească întâiul și al doilea descălecat, după originile noastre daco-romane legate mai ales de Ardeal și după întemeierea Principatelor, să nu uităm că Ardealul ne-a trimis, de-a lungul vremurilor, mocanii săi, negustorii săi, coloniștii săi”.

Unele afirmații privitoare la „specificul ardelean” au fost numite și mai înainte, dar parcă fără sublinierile apăsate ale filosofului Vasile Băncilă:

„În al doilea rând, sensul Ardealului în configurația sufletului românesc e un sens de tenacitate, de dârzenie, pe de o parte, de practicisim organic și metodism, pe de altă parte. Stăruința condusă de un simț me-

todice instinctiv și aplecată spre organizarea practică integral gospodărească a vieții e o trăsătură ardelenescă”.

Nu sunt neimportante nici opozițiile stabilite de filosof:

„Adâncimea sufletească și unitatea consecventă în fața vieții sunt mai potrivite chiar pentru cultură, decât intelectualitatea fină, diversă și inconsistentă. În această direcție, trebuie să recunoaștem Ardealului calitatea de a fi mai voluntar, mai adunat, mai intrat în anumite consecvențe, din care istoria nu-l poate cârmi cu ușurință. Poate că Ardealul datorează acest avantaj și faptului că e mai apropiat de trăirea țărănească a vieții, în vechiul regat adăugându-se și un strat de oameni veniți din mai multe părți ori mai degajați de pământ, ceea ce însă e sigur că nicăieri destinul n-a fost mai voluntar privit în față și n-a fost mai bărbătește ținut decât în Ardeal. Aceasta e de foarte mare importanță, fiindcă dârzenia ardelenescă adâncă și metodică este absolut necesară sufletului românesc din toate părțile...”.

Vasile Băncilă e interesat de sinteză, de unitate stilistică, așa că e imediat propusă comparația cu „vechiul regat”:

„În al treilea rând, semnificația Ardealului este în legătură cu ideea de ordine și de cultură. Și fiindcă această chestiune poate da naștere la controverse, să stabilim câteva adevăruri armonizatoare./ În vechiul regat există potențe culturale de o mare bogăție și de un interes seducător. Aici sunt inspirațiile jucăușe și idealismul subtil al Moldovei; aici e visul metafizic al Bărganului ce adăpostește țăranul cu sufletul cel mai vast și mai neinventariat al românilor, de care cultura noastră n-a luat cu adevărat cunoștință; aici e dinamismul și neliniștea oltenească – aici sunt atâtea sugestii și realizări create de evoluția culturală a unei societăți libere și dispunând de mai multe mijloace de independență economică. Dar nu numai atât. Tot aici au expirat ultimele vibrații subterane ale culturii Europei meridionale, din antichitate și până aproape de timpul nostru. Milenii de mituri asiatice, pierdute în negura timpurilor, dar prezente într-un fel în structura popoarelor, ecouri ale vechilor culturi balcanice, distilări de forme bizantine, vaguri și nostalgii slave au fecundat într-o oarecare măsură sufletul românesc din aceste părți, intrând în compoziția lui...”.

Un cercetător al literaturii actuale s-ar întoarce cu profit la acest text atunci când se ocupă de literatura lui Panait Istrati, Ștefan Bănuțescu sau Fănuș Neagu sau (dacă e să luăm în seamă „dinamismul și neliniștea

oltenească”) la opera lui Petre Pandrea sau Marin Sorescu. Folositoare sunt aceste conexiuni:

„Cultura germană i-a ținut pe românii ardeleni (și bănățeni, n.n., C.U.) în oarecare izolare față de Apusul Europei, dându-le puțința să se apropie într-un mod mai lent, mai organic, de cultura europeană. Astfel ei și-au însușit unele deprinderi de ordine și cultură, devenind un fel de canal sau de element de legătură mai organică între noi și cultura apuseană./ Faptul cel mai important e însă altul: în Ardeal e mai multă realitate sufletească romanică, eficientă ca dinamism psihic chiar când a fost ori este inconștientă. Până și profiluri fizice romane găsești în Ardeal...”.

În 1939 sunt explicabile și aceste accente:

„Știm că și alții vorbesc despre Ardeal și documentează importanța lui pentru ei. S-a pus chiar în circulație și mai circulă și azi termenul „transilvanism”. E însoțit uneori de intenții politice, vizând un pretins suflet comun al popoarelor ce locuiesc în Ardeal și pe care ar voi să-l opună realităților etnice... Mai mult: aceștia au vorbit, în ocazii patetice, de „sfințenia” Ardealului pentru ei, dar să ne înțelegem: e vorba de o sfințenie derivată. Și anume o derivație a orgoliului și una de auto-sugestie. Pentru un popor cu o psihologie imperialistă, cum sunt ungurii, Ardealul poate căpăta atributul sfințeniei văzut în perspective de exaltare a puterii...” (2)

Unde să fugim de-acasă? „Semnificația Ardealului e legată de ordine și de cultură”, scria Vasile Băncilă. Ardealul are în urma lui nu doar miturile transhumanței, ci și evenimente civilizatorii. Călătorii plecați din Ardeal realizează geografii simbolice prin călătorii exemplare. Există câteva itinerarii care ar trebui analizate. Primul ar fi cel al lui Gheorghe Lazăr. Născut la Avrig, dintr-o familie de țărani, Gheorghe Lazăr va trebui să traverseze timpul unor evenimente istorice fundamentale, definitorii pentru schimbările sfârșitului de veac: primul ar fi răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan – momentul 1784. E fiu de țaran și a putut să trăiască și să respire timpul omului revoltat. Al doilea ar fi revoluția franceză. *Liberté, égalité, fraternité* nu-i o lozincă, pentru el, străină. Și nici inutilă. Iar Napoleon, cel care zdruncinase câteva imperii, un personaj antipatic. Între infrafracțiunile care i-au adus alungarea din Ardeal se află și aceea de a fi ridicat o cupă de șampanie în cinstea împăratului francez. Al treilea eveniment ar fi definit de reformele iozefiniste. Este un timp al gândirii liberale pe care Gheorghe Lazăr și-l asumă. Putem să-i definim personalitatea și în funcție de

ecourile revoltei lui Horia, și față de revoluția franceză, și față de eliberarea de dogmatismele teologice. Este un teolog și studiile sale de teologie sunt fundamentale. Dar la Viena studiase teologia catolică, iar la Sibiu trebuia să-și asume teologia neuniților – a ortodocșilor. (3)

În monografia pe care G. Bogdan-Duică i-o consacră lui Gheorghe Lazăr, capitolul al XVII-lea se numește *Trecerea munților*. Trecerea munților nu este o inițiativă a lui Gheorghe Lazăr și nu el inaugurează acest traseu, scrie învățatul Bogdan-Duică în excelenta monografie pe care i-o consacră.(4). „Trecerea însăși, în Muntenia, sau, cum s-a zis acum, „descălecarea-i culturală”, nu a fost nimic neobișnuit: înaintea lui trecuseră alții; deodată cu el alții și după el”. *Lazăr știa bine în ce țară se duce*, subliniază Bogdan-Duică .Cu alte cuvinte, exista un flux care își avea varii argumente:

„Trecerea în țară era un fenomen mai vechi. Era chiar așa de vechi, încât geografii apuseni ai vremii îl înregistraseră lămurit. Astfel îl înregistrează faimosul întemeietor al geografiei statistico-istorice A.F. Buesching, care știa că ardelenii preoți trec să învețe acolo a oficia ceremonii și a vorbi frumos românește... Trecând, unii rămâneau acolo; puțini dintre ei ajungeau în situațiuni înalte sau numai bune; alții se pierdeau în națiunea transcarpatică așa de adânc, încât nici nu li se mai știa de urmă”.(5)

Iorga va așeza istoria lui Gheorghe Lazăr pe ecranul larg al începuturilor școlii românești; epopeea întemeierii are în centrul ei „un ardelean” care ordonează, în spiritul ținutului său, lumea în care coboară. Și lasă și un urmaș – Ion Heliade Rădulescu:

„Un ardelean din părțile Sibiului, Gheorghe Lazăr, trecuse la noi încă înainte de 1821, ca dascăl al copiilor unei doamne din București. Învățase teologia, dar era și inginer. Pe atunci în Moldova-și avea școala de inginerie (încă din 1812) tânărul Gheorghe Asachi; boierii munteni voră și ei să aibă o astfel de școală, și tocmiră pe Lazăr. El făcu aritmetică și geometrie bună în tainița de la Sf. Sava, dar îndeplini pe alături și ceva mai bun, pentru care nu fusese plătit și nu era în stare să-l plătească nimeni: el strămută în mijlocul claselor luminate din principat ideile ardelenene.”

Abia acum începe să se facă ordine, să avem parte de succesiuni fericite ale istoriei:

„Când plecă peste câțiva ani, ca să moară acasă, Lazăr lăsă un urmaș în Ioan Eliad Rădulescu. Acesta și Asachi pregătiră și mai departe publicul românesc. Ei îi dădură cărți, reviste, ziare, poezii, disertații gramaticale, nuvele – tot ce nu avusese până atunci și trebuia să aibă. Vreo douăzeci de ani ei stăpâniră terenul, și printr-o literatură din care numai o mică parte are valoare estetică, ei pregătiră calea pentru adevărații scriitori care trebuiau să vie. Sufletul contemporanilor lor a fost hrănit însă de dânșii și atunci se văzu întâia oară la noi o legătură traică și plină de încredere între autori și scriitori.” (6)

Bunicii lui Paul Iorgovici au coborât din Ardeal întâi în Muntenia, ca tatăl său să ajungă apoi în Banat. Cu cincizeci de ani în urmă, când se împlineau două centenare de la nașterea lui Paul Iorgovici, la Timișoara se întâlnea o elită intelectuală, de la Constantin Daicoviciu (rectorul Universității din Cluj) la Ion Curea (rectorul Universității din Timișoara) pentru a sărbători evenimentul, deopotrivă „ardelean și bănățean”. La altă aniversare, mai apropiată de noi, în 1979, Crișu Dascălu și Doina Bogdan Dascălu tipăreau o bună ediție a *Observațiilor de limbă românească*. (7) De fapt, *Observații de limbă rumânească prin Paul Iorgovici făcute*, „s-au tipărit în crăiasca universității tipografie”, în Buda, la 1799. Ar trebui să cităm câteva rânduri din introducerea *Observațiilor...*, *La cetitori*: „În cărticica aceasta, cetitoriule binevoitor, vei vedea cuvintele limbii noastre românești ca niște rămășițe a limbii unei nații care au numărat cândva mulți puternici împărați, dintre care pre Iuliu Chesariu și Avgust Împăratu și acum, prin lunele de pre numele lor așa numite IULIE, AVGUST în toate calendarele românești, precum și în mineiu românesc de toate lunele, adică mineiu de obște, spre vicinică laudă pomenim./ Precum cuvintele care vorbim și numele care purtăm ne mărturisesc pre noi a fi următorii nații romanești, așa și starea noastră, a rumânilor de acuma, ne arată că așa departe am căzut din floarea științelor și a limbii, cât acuma cuvintele de științe, care s-au întrebuițat în rădăcina limbii care noi o vorbim, se par noao în starea aceasta a fi streine./Iar tu, cititoriule binevoitor, dacă vei deschide ochii minții tale și vei străbate la rădăcina cuvintelor a limbii noastre, adecă de vei judeca de limba noastră nu după părere, ci după ființa limbii, te vei încredința că cuvintele cele de lipsă în limba noastră pentru științe se cuprind învăluite în rădăcina cuvintelor a limbii noastre și pentru aceea s-au zăuitat din limba noastră, pentru că științele, ca pricină a cuvintelor acelora, s-au vestejit în limba noastră una cu starea nații”.

Admirabilii editori blindează pagina cu subsoluri lămuritoare, din care nu lipsesc cărțile lui Șincai, Radu Tempea, Pavel Vasici. Mai este citat Heliade Radulescu: „Vrednice de toată lauda sunt sfaturile pentru cum să se îndrepteze limba rumânească ale d. Iorgovici, tipărite la Buda în veacul

trecut.” Și „Pentru drumul și arătarea mai pă larg ca din zicerile primitive sau de rădăcină să facem ori să întrebuițăm acele derivate sau pe cele ce se trag dintr-însele cum și când avem cele derivate putem avea și pe cele primitive, pentru aceasta cu cinste recomand scrierea răposatului Iorgovici tipărită la Buda în veacul trecut, între 1790 și 1800”. Cartea încheia un veac, iar autorul ei fusese la Paris în timpul unei revoluții care schimba lumea. Iar Paul Iorgovici nu poate să-și încheie cartea decât cu *Reflecții despre starea românilor*. „Din cele pân aici zise pentru limba românească, se pot multe înțelege și din cele ce sunt de ale stării a nații românești, fiindcă limba și nația cu aceeași pași pășesc. Dar și mai multe erau fi a zice când sta cineva a scria toate cele ce sunt de a nații, a cărora locu nu este aici. În cărticica asta scurtă, am ales numai doao puncturi ce se ating de nația românească, adecă starea creșterii pruncilor și starea religiei: cum țin rumâniile legea sau în ce cred mai toți că se cuprinde legea”.

Paul Iorgovici moare în 1808, la 44 de ani, în contexte încă nelămurite. După cum încă insuficient studiate sunt traseele sale, ale părinților și ale bunicilor săi. Cum ai săi se așează la Vărădia, unde tatăl său ajunge în 1740, unde „a emigrat cu mai multe familii de olteni”? Cine-i lane, înaintaș al său, nobil ardelean, care a fugit în Țara Românească „unde s-a căsătorit cu o femeie din neamul Brâncovenilor”? Gimnaziul făcut la Seghedin, filosofia la Pojon (Bratislava), dreptul la Pesta, alte studii la Viena, drumuri la Roma, la Paris („unde asistă la decapitarea lui Ludovic al XVI-lea”), în 1793 e la Viena unde în 1794 editează *Calendar* pe seama „norodului slovenosârbesc și rumânesc”, iar în 1795 întemeiază cu Ioan Molnar Piuariu *Societatea filosoficească a neamului românesc*. (8) În 1806 e profesor de latină la Vârșeț. Moare în 1808, cu șase ani înainte de Dimitrie Țichindeal. Casa lui se mai păstrează la Vărădia, despre care există deja topografii demne de atenție (9)

Note

1) *Gheorghe Lazăr* de G. Bogdan-Duică, Membru al Academiei Române. Cultura Națională, București, 1924. „Viena oficială nu era chiar atât de catolică precum își închipuiesc unii scriitori – greco-catolici, de pildă. Descapuținarea Austriei – vorba este a lui Voltaire și se derivă din Capuținii păzitori ai sarcofagelor habsburgice – descapuținarea începuse sfios îndată după 1700; se dezvoltase bine sub Maria Theresa; și mai bine sub Iosif II...../ Între catolicism și dinastie era vorba acum și despre întâietate. Precumpnirea catolicismului în stat trebuia redusă, înfrântă. Mariei Theresa problema aceasta îi sta la inimă ca și urmașului ei. De aceea funcțiunile înalte în stat le ocupară treptat bărbați de cugete libere; iar școala, până acum instrumentul de oprire pe loc a cugetării, trebuia luată din mâinile soldaților lui Iosif; statul le și luă”. (p. 28) Și adaugă învățatul profesor clujean: „La Viena, Lazăr se afla, așadar, între două curente: de la universitate îi adia catolicismul erudit; din viață i se îmbia îl îmbia raționalizarea cugetării, credinței”. (29) „Dincolo de studiile teologice, la a căror aripă liberală se așezase Lazăr, se găsea o lume de idei politice, culturale în toate fomezle culturii, literare, de care Lazăr nu s-a izolat, pe care le-a căutat, căror urme se

găsesc în cărțile bibliotecii sale./Simpatiile politice ale lui Lazăr sunt fridericiane și iosefiniste”. (31) De reținut insistențele lui Bogdan-Duică asupra traducerilor lui Gheorghe Lazăr, îndeosebi asupra arhiepiscopului Platon:

„Pentru trebuințele religioase ale poporului Lazăr traduse învățătura ortodoxă a lui Platon, arhiepiscop de Tver. / Platon (1737-1812) fusese dascăl de religie al lui Paul Petrovici, fiul Ecaterinei II; ce i-a propus lui Paul, ajuns mai târziu împărat, se află în acest catehism, tradus în mai multe limbi. [...] Lazăr, pentru care teologia era știință serioasă și *nuanțată*, va fi simțit aceasta; și dorind a da naștei un text de credință nebănuită, dar totuși mai liber conceput, traduse, după nemțește, pe Platon al său (p. 37)

(2). *ibid.*, p.53

(3). „Începând de la 1780, tipăriturile românești de la Viena sunt neîntrerupte, an de an. Se simte încă efectul libertății de tipar iosefiniste; între 1794 și 1795 răul tiparului vienez seacă; Sibiul ia locul Vienei, pe când Bucureștii și Iașii dau puține opere, mai ales bisericești. Buda începe a fi mai sprintenă abia pe la 1804 (5)

4) Sextil Pușcariu, *Gheorghe Bogdan-Duică*, în *Revista Fundațiilor Regale*, An II, nr 2/1 februarie 1935, p. 347

(6) Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Editura Dacia, 2002, p. 59, atrage atenția și asupra faptului că teologul suferea și represaliile împăratului, nemulțumit de simpatiile pedagogului: „Situția lui Lazăr a fost definitiv compromisă în urma unui raport înaintat de șeful poliției din Sibiu, la 4 iulie 1915”.

7) Paul Iorgovici, *Observații de limba românească*, Prefață de Ștefan Munteanu. Ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic și note de Doina Bogdan Dascălu și Crișu Dascălu, Ed. Facla, 1979.

8) O cercetare utilă pentru înțelegerea trecerii prin Banat a lui Ioan Molnar Piuaru este cartea lui Mircea Popa, *Ioan Molnar Piuaru*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1976.

9) Numeroase cercetări din ultimii ani au încercat să se oprească asupra Vărădiei, locul natal al scriitorului. *Lumina de la Vărădia* (Ed. Gordian, 2008) e o investigație patetică a unui adevărat „banatolog”, cum poate fi considerat prozatorul, publicistul și istoricul bănățean Nicu Danciu Petniceanu. Cristian Paul Mozoru, om al locului, scrie monografia localității (*Vărădia. Monografie culturală*, Ed. Brumar, 2010) care ne atrage atenția că din Vărădia mai sunt și savantul Coriolan Drăgulescu, harnic publicist în anii 30, și poetul Romul Fabian.

Eugeniu Nistor

Lucian Blaga și ideile Școlii Ardelene

Cu toate că manifestă o vie simpatie și înțelegere pentru cărturarii Școlii Ardelene, față de dragostea lor de carte și de învățătură, laudând eforturile deosebite ale acestora de a „zidi lumea în grai românesc”, inclusiv sub aspectul asimilării conceptelor filosofiei occidentale la nivelul limbajului autohton, Lucian Blaga nu a ezitat să le critice exuberanța și entuziasmul vizionar, care i-au dus la nepermise exagerări în planul vieții spirituale. Analiza blagiană a acestui generos subiect cultural este marcată de accente critice încă din tinerețe, când filosoful publica articolul „Revolta fondului nostru nelatin” („Gândirea”, 1921), continuând într-un ton mai echilibrat în studiul „Evoluție și involuție”, din *Spațiul mioritic* (1936) și în articolul „revizionist” din vremea războiului – intitulat „Școala ardeleană latinistă” („Vremea”, 1943),¹ pentru a culmina cu capitoul al șaselea al lucrării științifice *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, editată postum,² unde introspecția analitică este de detaliu, iar ideile filosofice și politice ale acestei mișcări de emancipare a românilor din

¹ Aceasta fiind, inițial, o prelegere prezentată studenților universității clujene la 16 martie 1943, intitulată simplu: *Școala Ardeleană* – vezi Ion Bălu, *Viața lui Lucian Blaga*, vol IV, Editura Libra, București, 1999, p. 78.

² Datată, ca manuscris, chiar de filosof: „1950” și redactată în cadrul sarcinilor de serviciu și a indicațiilor primite din partea lui Mihai Ralea, directorul Institutului de Istorie și Filosofie a RPR, în vederea alcătuirii unei *Istории a Filosofiei românești* – vezi Ion Bălu, *Viața lui Lucian Blaga*, op. cit. pp. 77-80.

Transilvania sunt extrem de bine reliefate, dar și descrise și documentate cu acribie.

Primele două lucrări amintite ale lui Lucian Blaga conțin idei (critice sau speculative) utilizate de filosof pentru configurarea teoriei sale despre sufletul românesc, în fond chiar armătura de argumente care, cumulate, alcătuiesc conceptul de matrice stilistică autohtonă (De altminteri, toate datele și aspectele pe care le vom investiga arată că ideile corifeilor Școlii Ardelene îi propulsează, în multe privințe, în postura de precursori ai filosofului).

Arătând că orgoliul originii pur latine a poporului român este „moștenirea unor vremuri când a trebuit să suferim răsul batjocoritor al vecinilor noștri, care cu orice preț ne voiau subjugați”, tânărul filosof susține că ar fi mai corect să admitem faptul că „însemnatul procent de sânge slav și trac, ce clocotește în ființa noastră, constituie pretextul unei probleme, care ar trebui pusă cu mai multă îndrăzneală.”¹ Suntem adică, susține gânditorul, mult mai mult decât „latini – limpezi, raționali, cumpătați, iubitori de formă, clasici...”, spiritul românesc având în structura lui complexă „și un bogat fond slavo-trac, exuberant și vital”, iar „simetria și armonia latină ne e sfârtecată de furtuna care fulgeră molcom în adâncurile oarecum metafizice ale sufletului românesc.”² Această stare a spiritului autohton este apreciată de Blaga a fi un fel de „revoltă a fondului nostru nelatin.”³ Explicația științifică pe care încearcă filosoful să o dea acestei stări naturale a spiritului colectiv este una biologică, fiind extrasă din *teoria culorilor* a lui Goethe: prin experimentul încrucișării dintre o floare albă și o floare roșie, în cadrul aceleiași specii, rezultă o plantă care are unele însușiri *dominante*, „stăpânitoare” (fie ale celei albe, fie ale celei roșii), dar „s-a dovedit însă că din când în când cu oareșcare ciudată regularitate reapar și însușirile curate ale celeilalte flori. E o izbucnire din mister când nici nu te aștepți.”⁴

Tânărul filosof Lucian Blaga (era în anul 1921!) exprimă acest adevăr asupra originii noastre etnice recurgând la o formulare entimematică, extrasă din scrierile lui Hegel: „A defini înseamnă – dacă nu în întregime – cel puțin în parte – a nega.”⁵ Pledoaria lui este cât se poate de clar exprimată, el pledând atât pentru prețuirea strămoșilor noștri latini, „privilegiați” în raport cu ideile Școlii Ardelene, cât și a celor traco-slavi, considerați adesea doar niște părinți vitregi, când de fapt sufletul colectiv românesc a

¹ Lucian Blaga – *Ceasornicul de nisip*, ediție îngrijită, prefață și bibliografie de Mircea Popa, colecția Restituiri, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 47

² *Ibidem*, pp. 47-48.

³ *Ibidem*, p. 48

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*, p. 46

devenit și este mai bogat tocmai prin această complementaritate! Așadar, se întreabă filosoful: „de ce să ne mărginim numai la un ideal cultural latin, care nu e croit în asemănare desăvârșită cu firea noastră mult mai bogată. Să ne siluim propria noastră natură – un aluat în care se dospesc atâtea virtualități? Să ne ucidem corsetându-ne într-o formulă de claritate latină, când cuprindem în plus atâtea alte posibilități de dezvoltare? – Întrebarea va neliniști multe inimi. Din partea noastră, ne bucură când auzim câte un chiot ridicat din acel subconștient barbar, care nu place deloc unora. Așa cum o înțelegem noi – într-adevăr nu ne-ar strica puțină barbarie.”¹ Îndemnul la această reconsiderare a complexei alcătuirii a ființei etnice românești este cu atât mai laudabilă cu cât există o convingere statornică a filosofului că aparținem unui popor tânăr și că, prin urmare, „istoria noastră se proiectează mai mult în viitor decât în trecut.”²

Continuându-și ideea identificării specificului românesc, „ca nucleu iradiant și consistent”, peste doar trei luștri, Lucian Blaga arată insistent spre *determinantele stilistice*, ca potențe creatoare autohtone, precizând că „matricea stilistică colaborează la definirea unui popor tot așa de mult ca sângele și graiul. Ea poate să crească sau să scadă, dar când se stinge, se stinge și poporul.”³ Diferită de cea occidentală, „această matrice stilistică, mănunchi secret de puteri eficiente, este de altfel singura noastră mare *tradiție*.”⁴ Intenția filosofului este de a surprinde „unele fețe vremelnice” ale împrejurărilor, mai mult sau mai puțin norocoase, în care s-a configurat istoria românilor, ea însăși înfățișându-se sub forma mai multor *tipologii istorice*, și anume: „o istorie de tip deplin câteva veacuri, pe urmă o istorie de tip *ezitant*, și uneori de tip *diminuant*.”⁵

Constatarea gânditorului este că, în vremea existenței provinciei imperiale Dacia Traiană, populația mixtă autohtonă s-a racordat la cerințele veacului, având „o remarcabilă cultură populară și o nu mai puțin impunătoare civilizație urbană...”, prezentând toate datele și condițiile „pentru înjghebarea și declanșarea unei *istorii* de viguroasă linie interioară, fie în cadrul imperiului, fie independent de imperiu.”⁶ Dar năvălirile popoarelor migratoare și retragerea aureliană în sudul Dunării au zădărnicit această posibilitate, filosoful meditănd asupra acestei situații, nu fără o umbră de tristețe și nostalgie impregnate adânc în scrierile sale: „Începuturile româ-

¹ *Ibidem*, p. 49

² *Ibidem*

³ Lucian Blaga – în studiul „Evoluție și involuție” din *Spațiul mioritic, Trilogia culturii, Opere 9*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Al. Tănase, Editura Minerva, București, 1985, p. 295

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*, p. 296

⁶ *Ibidem*, p. 298

nismului coincid astfel cu o *retragere* din istorie și din toate posibilitățile ei ritmice și dialectice, într-o viață nu lipsită de cultură, nu despuiată de forme, dar anistorică [...] Pre-românismul s-a retras gasteropodic în scoica sa, unde în veacurile de somn aveau să se înfiripe întâile determinante ale matricei stilistice românești.”¹ Demonstrația blagiană a involuției populației autohtone, a adoptării unui mod de viață cel puțin *ezitant*, dacă nu chiar *diminuant*, folosește o bogată gamă de termeni lingvistici, care au suferit transformări ca urmare a acestei atitudini asumate, de boicot al istoriei. Sunt analizați câțiva termeni de origine latină, inițial specifici unei civilizații urbane, care au suferit interesante modificări prin adaptarea, în timp, la cadrul specific de viațuire, preponderent rural, al populației băștinașe, căci „limba românească păstrează, ca nici o altă limbă romanică, vădite rămășițe ale acestui proces, de lungă durată, al retragerii din *istorie* în viața de tip *organic*.”² Așa sunt termenii: latinescul *pavimentul* (cu înțelesul de pavaj stradal, podea de cameră etc.), din care a derivat filologic românescul *pământ*, expresie a utilizării lui exclusiv în mediul sătesc, rural, unde absentează elementele civilizației urbane; „evoluția semnificației *pavimentu-pământ* – scrie Blaga – este o dovadă despre o schimbare totală a stilului de viață, mutat de pe un plan major, pe un plan minor.”³ Tot așa explică filosoful și schimbarea sensului, prin atrofierea semnificației inițiale, suferită de latinescul *veteranul* (adică soldat bătrân, lăsat la vatră și împământenit), care se oprește din mutație la termenul *bătrân*, stând ca mărturie că acesta „nu mai posedă ca fundal decât o viață de orizont organic și anistoric.”⁴ În relație cu acest termen, cel puțin prin rezucita de proveniență cazonă, este și latinescul *hostis* (însemnând dușman), devenit în limba română *oaste*, mutație explicabilă tocmai prin faptul că pre-românii se adaptaseră la „o viață anistorică, de aspect organic, într-o țară în care armatele nu mai erau ale lor, ci întotdeauna ale dușmanilor (*hostis*). De unde încetul cu încetul cristalizarea semnificației de astăzi a cuvântului *oaste*.”⁵

Utilizând ca surse lucrări istorice (G. Șincai, C.C. Giurescu) și filologice (Sextil Pușcariu), explicațiile lui Blaga sunt convingătoare atunci când sunt analizate și argumentate mutațiile terminologice, dar și când se refe-

¹ *Ibidem*

² *Ibidem*, p. 299

³ *Ibidem*, p. 300

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*, p. 301

ră la stabilizarea în sensurile inițiale, latinești, a unor termeni, alterările lor de sens fiind accidentale, întâmplându-se mai rar și doar datorită întrebuintării lor metaforice. Legat de acest ultim aspect, exemplele avansate de filosof sunt: *granum* – grâu, *stella* – stea, *fulgur* – fulger, *ciucuta* – cucută, *coelum* – cer etc., el explicând acest fenomen prin faptul că sunt cuvinte oarecum „neutre”, ce conțin „o semnificație care nu implică o civilizație sau o viață istorică pe plan major”, iar de aici și tendința de „a-și păstra în limba românească – înțelesul original, fără ca alterările de sens să fie excluse.”¹ Filosoful presupune că alta ar fi situația populației românești din sudul Dunării, care nu a renunțat la viața de tip major și a făcut, în întreg evul mediu, istorie, de unde derivă și curiozitatea filologică a acestuia: „ar fi interesant să se cerceteze întreg vocabularul nostru sub acest aspect, să se scruteze adică urmele lăsate pe corpul cuvintelor, în chip de stigme semantice, de marele proces al retragerii din istorie, într-o viață de tip organic.”²

Cât privește retragerea geografică a populației, în munți și păduri, ca unică posibilitate de salvare din calea puhoaielor de neamuri migratoare care s-au revărsat în ținuturile din nordul Dunării (fie că acestea erau germanice, hunice, slave, bulgare, avare, pecenege, cumane, ungare etc.), mai gravă rămâne de fapt retragerea duhului românesc din istorie pentru aproape o mie de ani, când „românii manifestau (doar) o atitudine instinctivă de autoapărare, care se poate numi boicot al istoriei, spațiul Daciei Traiane fiind ocupat de alte „seminții” și „noroadă”, care „se așează aici mai vremelnic sau mai statornic, după cum le îngăduie steaua sângelui sau a norocului.”³

Orizontul lăuntric al populației autohtone se reducea la cadrul „sfântului plai”, lărgit doar prin deplasările sezoniere ale omului mioritic, care, marcat de un misterios sentiment al destinului, se manifesta, chiar și sub aspectul organizării sociale, într-un mod naiv și limitativ, iar pentru el „țara era alcătuită de obicei dintr-o vale între liniile unor dealuri sau măguri”, ea fiind considerată „o entitate de natură aproape miraculoasă, o vietate ținută laolaltă și însuflețită de magia unui râu.”⁴

În configurarea primelor formațiuni statale românești, având structuri organizatorice de anvergură voievodală, proces realizat sub auspiciile și

¹ *Ibidem*

² *Ibidem*, p. 302

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*, p. 303

influența regatelor vecine, dar și sub cele ale amenințărilor străine (ungare, poloneze, tătaro-mongole etc.), filosoful vede stărnirea din amortire a populației băștinașe, comparabilă cu cea a „seminței trezite”, aceasta prilejuindu-i un șir întreg de propoziții exclamative: „Ce efervescentă celulară, de vigoare embriologică, creatoare de stat și de istorie, între Carpați și Dunăre în partea a doua a secolului al XIII-lea. Se încerca un proces cu fața hotărât îndreptată spre viitor [...] Începutul era definitiv uitat. Rămășițele rare erau atribuite unor fapte de poveste, uriașilor. Începea ceva nou.”¹

În acest context istoric „tragic-favorabil” se întâmplă mijirea aurorală a încheșării formațiunilor statale ale Basarabilor și Mușatinilor, iar, concomitent cu acest proces social, filosoful constată cum sensul cuvântului latin *terra* (pământ), care conține referințe clare la o viață de tip organic și anistoric, „crește” din punct de vedere spiritual și se cristalizează vizibil, făcând „trecerea la o semnificație ce implică o viață de tip major, istoric (țară)”.² Epoca domniei lui Ștefan cel Mare este una „imperială”, acesta fiind „zmeu” și „arhanghel”, în viziunea lui Lucian Blaga, iar înfăptuirile lui, în special bătăliile purtate cu marile puteri ale vremii (Imperiul Otoman, Hanatul Hoardei de Aur, Polonia și Ungaria), dar și zidirile acestuia, din scurtele vremuri de pace, „clădite pe sânge, țâșnind ca dintr-o putere telurică, bisericile de lumină și toată opera [...] alcătuiesc împreună mica noastră veșnicie revelată în timp...”³ Dar după această izbucnire în plan major, ca și după domnia lui Mihai Viteazul, „acel haiduc și cruciat într-o singură persoană”, românii se retrag iarăși din istorie, singularizându-se în mod clar, prin această atitudine, față de celelalte popoare europene. Alte „cazuri” înălțătoare, sub aspect istoric și cultural, sunt „preocupările religioase (îndeosebi traducerea *Bibliei*) și cronicărești (Miron Costin, Neculce)”, care au zămislit o limbă românească scrisă, împletită din „mătasea cuvintelor.”⁴ Dar dilematice rămân faptele de arme ale lui Iancu de Hunedoara, acea „splendidă personalitate” care „făcea, în mare parte cu ostași români, istoria ungaro-europeană”, iar fiul acestuia, Matei Corvinul, rupt total din mediul său etnic, s-a „transplantat într-o Renaștere de duh străin.” După cum într-o mare ambiguitate i se pare lui Blaga că se scaldă „visele bizantine” de mărire ale voievodului Vasile Lupu și „faptele politice ale ge-

¹ *Ibidem*, p. 304

² *Ibidem*

³ *Ibidem*, p. 305

⁴ *Ibidem*, p. 307

nialului Dimitrie Cantemir, care se clasează toate la rubrica aventurilor”, acesta din urmă afirmându-se ca un cărturar de renume european, membru al Academiei din Berlin, retras la curtea țarului Rusiei și acceptat pe modesta funcție de consilier al lui Petru cel Mare.

Arătând că etniile din ținuturile transilvane au fost puternic asaltate către sfârșitul evului mediu de ideile reformei religioase, când peste ortodoxismul și catolicismul, existente anterior, s-au năpustit o serie întreagă de noi doctrine religioase, toate ale „salvării” sufletului omenesc, așa precum: husitismul, protestantismul, calvinismul, luteranismul și unitarianismul – dar „boicotul istoriei nu apare în nici o altă provincie așa de dârz și de consecvent ca la țărănimia românească din Ardeal”, aceasta persistând „în cochilia ei sătească, strămoșească, disprețuind chemarea ceasului lumii.”¹ Aceeași rezistență o găsim în masa creștinilor ortodocși la trecerea la noua religie greco-catolică, în secolul al XVIII-lea, când, scrie Blaga „capturarea unei părți a românilor a însemnat o simplă schimbare de firmă. Unirea cu Roma nu le-a putut altera nici duhul religios, nici stilul cultural.”²

Frământările sociale din veacul al XVIII-lea și în special răscoala lui Horea, iar apoi furtuna revoluției pașoptiste, marcată de personalitatea distinctă a lui Avram Iancu, au înviorat din nou cochilia satului românesc care putea „să-și emită substanța și să iasă din atitudinea de noncooperare cu istoria și să apuce iar calea evoluției, ca să umple cu gânduri și cu forme proprii cadrele statului.”³ Toate acestea anunțând o „România politică independentă” care, după ce va înfăptui idealul Marii Uniri, urma să mențină mereu aprinsă flacăra de veghe a românismului, pasul următor fiind, în viziunea providențială a filosofului, „integrarea în Europa” a națiunii române, când aceasta va fi silită să accepte, „de multe ori netrecute prin nici o strungă, forme croite cu foarfeci străine.”⁴

Critica lui Blaga la adresa școlii latiniste se adâncește în articolul intitulat *Școala Ardeleană – Latinistă*, publicat în anul 1943, în conținutul căruia el chiar mărturisește că „nu intenționez să reabilitez tot alaiul de greșeli comise de această școală. Greșelile lor, rătăcirile lor, ereziile lor, rămân ceea ce sunt: greșeli, rătăcirii, erezii.”⁵ Între greșelile și păcatele lati-

¹ *Ibidem*, p. 309

² *Ibidem*, pp. 309-310

³ *Ibidem*, p. 310

⁴ *Ibidem*, p. 311

⁵ Lucian Blaga – *Isvoade. Eseuri, conferințe, articole*, ediție îngrijită de Dorli Blaga și Petre Nicolau, Editura Minerva, București, 1972, p. 169

niștilor filosoful situează încercarea acestora de a identifica în nucleul limbii române prototipul latin al acesteia sau „originalul”, adică voința lor nestrămutată de a apropia „cât mai mult limba românească de prototipul latin, și pornit pe acest drum ei și-au alimentat artificial gustul de a schimba limba vorbită.”¹

Modul cum au prezentat corifeii școlii latiniste (reprezentată de: Samuil Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Timotei Cipariu) aceste probleme ale romanității, dar și cele legate de conștiința latinității, de etnogeneza românească și de continuitatea daco-romanilor în fruntariile vechii Dacii, fie că vorbim de scrierile lor lingvistice, de scrierile lor istorice, de cele teologice sau filosofice, este compensată, conform aprecierilor filosofului, doar de „pasiunea imensă, pe care toți deopotrivă și fiecare în felul său, o pun în această cea dintâi mare aventură spirituală a Ardealului...”² Îndurând tot felul de mizerii din partea administratorilor averilor clericale românești (cazul vlădiciei Ioan Bob, care „aduna mulțime de bani și nimică nu lucra cu ei”), cerșind fonduri pentru tipărirea cărților lor, cutreierând cu săptămânile ținuturi și sate cu desagii plini cu cărți pentru a împrăști învățătura în norod, „viața latiniștilor, a oricăruia dintre ei, e din cele mai frământate. Când la Blaj, când la Roma, când la Viena, când la Buda, când la Sibiu, ei își împart viața între profesiunea pe care o iubeau și prigoana pe care nu o evitau, între mânăstirea pe care o cinsteau și temnița de care nu se temeau... Credința în rostul cărții, patima slovei, îi menținea dârji, peste toate valurile și prăpăstiile.”³ Insistența și elanul pe care îl pun aceștia în căutarea fenomenului original al limbii românești seamănă uluitor de bine cu ilustra teorie a lui Goethe despre „fenomenele originare”, aplicabile în vastul domeniu al științelor naturale, căci poetul și filosoful german „căuta planta originară sau fenomenul originar al scheletului animal”, iar, puțin mai târziu, în epoca modernă, „metafizicienii de seamă ai timpului căutau fenomenul originar al existenței în general”⁴ Lucian Blaga nu este naiv și consideră că chiar dacă latiniștii nu cunoșteau respectiva teorie, în schimb ei au avut unele intuiții de-a dreptul remarcabile, astfel încât se poate aprecia existența de „afinități de structură spirituală între latiniști și felul lor de a vedea lucrurile proprii multor filosofi.”⁵

¹ *Ibidem*, p. 170

² *Ibidem*, p. 171

³ *Ibidem*, p. 173-174

⁴ *Ibidem*, p. 177

⁵ *Ibidem*

Efortul formidabil al latiniștilor de a modifica sistematic limba corespundea întru totul cu viziunea filosofilor romantici de mai târziu, Lucian Blaga exemplificând aceasta printr-o apreciere deosebit de sugestivă: „Dacă i s-ar fi spus lui Cipariu că universul său lingvistic nu corespunde *realității*, el ar fi răspuns desigur ca și filosoful romantic: *Cu atât mai rău pentru realitate!*”¹

În concluzie: Analiza lui Lucian Blaga asupra ideilor Școlii Ardelene scoate în evidență: simpatia și înțelegerea pentru eforturile culturale și instructiv-educative ale învățaților aceștia; aprecierea deosebită pentru încercarea corifeilor de a zidi o lume de cărți, folosind ca materie primă graiul românesc; aprecierea și lauda binemeritată a acestora sub aspectul asimilării conceptelor filosofiei occidentale și identificarea în nucleul limbii române a unor termeni echivalenți; dar, în același timp, filosoful critică exuberanța și entuziasmul vizionar al corifeilor, care i-au dus la nepermise exagerări sub aspectul încercărilor de latinizare a limbii – fiind „vinovați” cel puțin în aceeași măsură în care s-ar fi făcut „vinovat” un alt ardelean din veacul al XIX-lea – profesorul Aron Pumnul – care voia „o românizare sub auspicii arhaice a limbii românești.”²

Așadar, fruntașii iluminiști ai Ardealului și, ulterior, elitele culturale românești din veacul al XIX-lea, au făcut eforturi sporite pentru a conduce societatea românească spre ceea ce înseamnă educație, cultură și gândire originală. Iar Lucian Blaga recunoaște că mai există un câștig enorm pus în valoare tocmai prin aceste încercări: „aparitiile latiniste anunță însă întâia oară un potențial specific ardelenesc”, iar, a fi „ardelean înseamnă a duce un gând până la capăt.”³ În ton cu aceste aprecieri, eseistul Virgil Nemoianu denumea efortul latiniștilor drept „*etosul instruirii și al culturii*” (autohtone, se înțelege!). Aceasta pentru a face o distincție clară de aspirațiile și tendințele societății moderne occidentale, formate *sub semnul etosului protestant al muncii*; ceea ce, la o ușoară evaluare, înseamnă destul de mult, deoarece etosul instruirii și al culturii reprezintă o fericită reconciliere între *voința și năzuințele individului*, pe de o parte, și *nevoile societății românești* din acea vreme, pe de altă parte. Și să nu uităm că, ceva mai târziu, la *acest etos* au aderat cu entuziasm – dintre popoarele

¹ *Ibidem*, p. 180

² *Ibidem*, p. 181

³ *Ibidem*

Imperiului Habsburgic – și cehii, slovenii, slovaci, ungurii, croații, polonezii și chiar și austriei!¹

Dar cu toate că a revenit asupra temei, într-o altă lucrare de-a sa (scrisă cu vreo două decenii mai târziu, întocmită într-o epocă mai complicată, cu rânduiele sociale cenușii și nivelatoare), filosoful nu s-a îndepărtat prea mult de aprecierile făcute anterior la adresa Școlii Ardelene, în ciuda multiplelor detalii analizate și a unghiurilor diverse din care a abordat, de această dată, problema; astfel, el arată că *mișcarea* prezintă „vădite accente de modernitate”, lucru vizibil mai ales sub aspectul comparativ al gândirii și ideologiei corifeilor ei cu cele ale unor reprezentanți ai altor *națiuni politice* (rămăși „cu ochii întorși spre trecut”), de unde rezultă „că și *erorile, exagerările și exaltările* Școlii Ardelene au jucat un rol pozitiv, întrucât ele au contribuit la conturarea și afirmarea unei conștiințe naționale de sens modern, față de ideologia conservatoare și de sens feudal a *națiunilor politice*.”²

BIBLIOGRAFIE

- Ion Bălu – *Viața lui Lucian Blaga*, vol. IV, Editura Libra, București, 1999
Lucian Blaga – *Ceasomicul de nisip*, ediție îngrijită, prefață și bibliografie de Mircea Popa, colecția Restituiri, Editura Dacia, Cluj, 1973
Lucian Blaga – *Isvoade. Eseuri, conferințe, articole*, ediție îngrijită de Dorli Blaga și Petre Nicolau, Editura Minerva, București, 1972
Lucian Blaga – *Opere 9. Trilogia culturii*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Al. Tănase, Editura Minerva, București, 1985
Lucian Blaga – *Opere 12. Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ediție coordonată de Dorli Blaga, Editura Minerva, București, 1995
x x x – *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, antologie coordonată de Adriana Babeți și Cornel Ungureanu, Editura Polirom, Iași, 1997
x x x – *Opera filosofică blagiană*, selecție, cuvânt înainte și sinopsis bibliografic: Eugeniu Nistor, colecția Biblioteca de filosofie, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 2015.

¹ Vezi articolul lui Virgil Nemoianu – „Cazul etosului Central-European”, din vol. *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, antologie coordonată de Adriana Babeți și Cornel Ungureanu, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 168

² Lucian Blaga – *Opere 12. Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ediție coordonată de Dorli Blaga, Editura Minerva, București, 1995, p. 180

Răzvan Voncu

Emancipare și libertinaj în epoca premodernă

Școala Ardeleană și vinul goliardic

Iluminismul românesc are o serie de caracteristici care-l individualizează atât în cadrul Iluminismului răsăritean, cât în cel, mai larg, al Iluminismului european. Există, de fapt, două Iluminisme simultane în Țările Române din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: un *Luminism* ardelean (după formula lui Paul Cornea¹), edificat în jurul Blajului de către cărturarii Școlii Ardelene, și un *Iluminism* elitist, mai ales în limbile greacă și franceză, afirmat în jurul curților fanariote de la București și Iași. Ele au obiective diferite. Școala Ardeleană își propune să trezească la viață politică națiunea română din Transilvania habsburgică, spre a obține drepturile civile și politice firești, și să furnizeze românității o idee națională modernă. Iluminații fanarioți, în schimb, pe lângă modernizarea timidă a societății feudale, pregăteau terenul pentru eliberarea Greciei, întemeind în Principatele noua literatură elenă și o școală aristocratică, în care să fie pregătită în spirit modern viitoarea elită greco-balcanică. Luminismul ardelean, exprimat în limba română și difuzat prin intermediul a peste 300 de școli, s-a adresat maselor și a dobândit – prin personalități ca Gheorghe Lazăr sau Florian Aaron – o difuziune cu adevărat națională. Iluminismul fanariot s-a manifestat în sânul unei elite, limba greacă restrângându-i

¹ Vezi Paul Cornea – „Lecturi actuale ale «luminilor»” și „Probleme ale epocii luminilor în sud-estul Europei”, în *Aproapele și departele*, Editura Cartea Românească, București, 1990, pp. 12-54;

drastic efectele în societate la cerul vorbitorilor de neo-elenă (numeroși, dar nu majoritari).

Două sunt, totuși, elementele care unifică aceste forme diferite de manifestare a Luminilor în Țările Române.

Primul este însăși reunirea lor în sânul mișcării pașoptiste de mai târziu. Căci, la noi, Iluminismul nu izbutește în totalitate. Eșecul *Supplex*-ului, pe care curtea de la Viena nici nu catadicsește să îl examineze, semnalează limitele afirmării politice pe cale strict cărturărească. Pe de altă parte, Revoluția de la 1821 statuează limpede necesitatea emancipării și modernizării culturale în limba română, refuzând să accepte ancorarea Principatelor la lumea orientală a Turcocrăției, al cărei destin fuseseră silite să-l împărtășească după 1718. Ambele eșecuri sunt transformate într-un nou elan, de data aceasta revoluționar, de către pașoptism. Obiectivele neîndeplinite ale Iluminismului – cum ar fi, în materie de cultură, crearea presei românești sau a unui teatru național – vor fi preluate firesc de către generația romantică și integrate idealurilor acestora.

Al doilea element unificator al celor două Iluminisme este mai interesant, însă, pentru cercetarea de față. Este vorba de *hedonism*. Sau, mai modest spus, despre o anumită filosofie a plăcerii pe care o poartă, în marginea unui discurs ideologic cât se poate de serios, iluminiștii de pe ambii versanți ai Carpaților. Atât severii clerici catolici de la Blaj, cât și micii despoți orientali de la București și Iași sunt, ca și omologii lor apuseni, oameni care prețuiesc aspectele lumești ale vieții și le cultivă cu o îndrăzneală care trădează apropierea epocii moderne.

Desigur, Blajul nu a fost ales de Ioan-Inochentie Micu Klein drept sediu al Episcopiei Greco-Catolice datorită vecinătății podgoriei Jidvei, ci așezării prielnice în centrul Transilvaniei și configurației potrivite pentru un viitor oraș al școlilor naționale. Însă marea podgorie, aflată la numai 4 kilometri de oraș, a jucat – ca și în cazul Iașilor, Bucureștilor, Constanței și altor „capitale ale vinului” – un frumos rol catalitic în literatura Ardealului, devenind echivalentul de dincolo de Carpați al Cotnarilor moldovenești și Drăgășanilor oltenești.

Textele ne oferă mostre semnificative în acest sens. Să începem cu cel mai puțin cunoscut dintre ele, cel intitulat *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae Tragedice Expressa*, care nu este altceva decât singurul fragment de text dramatic de dinainte de pașoptism care ni s-a păstrat. Un text cu multiple semnificații, deoarece 1) depune mărturie despre încercările cărturarilor de la Blaj de a edifica, prin spectacole și texte create în ambianța Seminarului, un teatru modern în limba română, 2) atestă interesul ardelenilor pentru istoria celorlalte două principate românești: *Occisio Gregorii...* are drept subiect decapitarea de către turci a lui Grigore Ghica

al III-lea, domnul Moldovei, care s-a opus, la 1775, cedării Bucovinei către austrieci, și 3) este un text anonim, care probabil îi are ca autori chiar pe studenții seminarului implicați în reprezentațiile teatrale (și este, prin urmare, un bun turnesol al mediului cultural).

Occisio Gregorii in Moldaviae Vodae Tragedice Expressa conține, astfel, în marginea tragediei domnului moldav care s-a sacrificat pentru apărarea drepturilor principatului, un extrem de interesant *Testamentum Bachi*: „În numele fărșangului,/ raiului și vinului/ celui dulce și celui cu pelin,/ să zicem toți amin./ Vrând așe Dumnezău/ cel din tău,/ pă carele cinstesc eu,/ ca după această lume să mă mute,/ dacă nu-i mai mult vin în bute/ și să mă ducă în rai cu dibolii/ și în tău cu îngerii,/ unde să auz ocheche-ocheche/ vai și de viața ne./ Iacătă, dară, fiilor/ și cari mă cinstiți tuturor,/ vă las în scris testământ,/ supt păcat și jurământ,/ ca toate ale mele așa să le dați/ precum minten vă învăți:/ foalele meu, care-i sufletul meu, îl mâncați/ și în pomana me vă ospătați./ Iar de-l veți împărți/ mai la mulți va prisosi;/ faceți dară din mațe/ cărnațe,/ din cele mărunte/ la ceteră coarde,/ din vine/ strune,/ din mărunții/ tăiețai,/ din plămâne/ bucate bune/ și în rânză/ puneți brânză./ Cel ficat/ meargă nemestecat,/ din pelița [de] lângă plămână/ facă-ș cele gingașe mănuși în mână,/ din pelița de burdof/ facă-ș, căiță cu țof;/ din măduha în ea băgată/ facă-ș carii capul cicălesc,/ pomadă și sapon de Anglia;/ căroră le sclipește pielea/ cu acesta se vor spăla,/ tare foarte or lumina./ Picioarăle/ lăsați să le ducă cioarăle,/ doară le vor duce pă dealu cu viile/ să poată bea cu feriile./ După aceea le veți aduce/ în făgădău la mujice,/ jucăușii să le caute,/ prin tot locul să le poarte./ Capul meu/ fie sămn la făgădău,/ Ochii văză cetera,/ urechile [audă] sfada./ Nasu fie la buți tolceri,/ grumazu îl las să bea cine-i colceri;/ gura fie ușe de șură,/ doară va veni vântul de pă struguri de mură./ Păru las la cei copoși deasupra de frunte,/ dar mă tem că la toț nu va ajunge,/ că nu l-or lăsa din curte./ Am doi frați de-a jeminea,/ împărțască-mi mintea mea,/ lumineze-mi la mormânt/ că strălucesc pe pământ;/ hainele mele toate/ le împărățească mănăstirea cu soarte,/ numai cât să facă pentru mine moți/ că-i cu barbă cu palaclonți./ Gârlanul meu cel prea-bun/ de unde ies cântări și hori,/ fetelor în șezători./ Fiii miei vii, să nu vănsurați,/ de n-ăți avea ce să beți./ Fiicelor, să nu vă măritați,/ de nu v-or cere oameni beți./ Apoi nu beți din părau/ de nu vă cură de la făgădău,/ sau din dealu viilor/ să văză spuma strugurilor;/ mai pă urmă de toate,/ nu vă depărtați de cetate./ Fiul meu Puți, tu pre eștealți/ îi poartă tot pe la pivniți încărcate cu buți,/ și unde-i vedea sămn capul meu,/ bagă-te și plânge, că acolo au perit și tatăl tău./ Aceasta voi mai proroci:/ că și voi toți de această boală, ce crep eu, veți peri,/ că-i beteșug firesc de care eu nu poci să trăiesc./ Una mai ascultați:/ canele de voi nu le depărtați./ Luați

pildă de pă mine,/ că eu nici acum nu teșteluiesc cana la nime;/ doară undeva o voi mai putea umplea,/ ca să-mi ud odată gușea./ Cu un cuvânt, ca să gat,/ că cana și pa fund au secat,/ popilor toți și mirene,/ tisturilor și țărani,/ bărbaților cu muieri,/ pentru că ospățul dintr-un om/ nu să face toți din toate să mănânce/ și țineți bine năravul miau/ ca să vă veseliți cu a fărșangului Dumnezeu./ Pă mine mă îngropați/ fără popă, mă astupați/ în țintirimu făgădăului,/ în cripta hordăului;/ nici să mă dezgropați/ până n-or veni alți cârnați./ Așe Dumnezău să vă ajute/ și această goală bute/ Amin./ Vai, mori/ că n-am vin!”¹

Adevărat cântec goliardic, *Occisio Gregorii*... ne dezvăluie simultan o multitudine de aspecte nebănuite ale hedonismului Școlii Ardelene. Căci, repet, autorii necunoscuți ai piesei nu sunt alții decât pioșii studenți ai Seminarului din Blaj, care se pregăteau pentru cariere teologice și pentru dificila misiune de preoți români în Transilvania habsburgică. Luptători naționali, după pilda întemeietorului Blajului, Ioan Inochentie Micu-Klein, studenții se dovedesc a fi însă niște spirite moderne, capabile să împingă foarte departe barierele convenției, atunci când este vorba de distracție și de un spectacol de teatru. O bună cunoaștere a uneltelor necesare fabricării, dar și consumului vinului se împletește armonios cu o la fel de matură stăpânire a miturilor antice, de unde este desprins și împământenit, în rurala Transilvanie, zeul Bachus. La fel cum convenția tragică este tratată în versuri de inspirație prozodică populară, cu parfum ardelenesc inconfundabil, rezultând un text absurd care pare a evoca, pe alocuri, discursul urmuzian... O splendidă și, mai ales, dezinhibată atmosferă potatorică, de vesel „făgădău” ardelean, respiră în acest fragment dramatic de netăgăduit efect comic. Semn că sobrii studenți teologi frecventau, în vacanțe sau în momentele lor libere, și cârciumile alimentate cu vestitul vin de Jidvei.

Aș mai remarca, dincolo de grotescul intenționat (și absurd) al ospățului din trupul zeului – asemuit, pentru uzul textului, cu un porc –, și ideea asocierii între vin și mâncare, ca și între eno-gastronomie și sexualitate. Mentalul iluminist nu exclude deloc, ba dimpotrivă, principiul plăcerii din viața de zi cu zi, semn evident al ieșirii hotărâte din medievalitatea morală și intelectuală. Textul piesei, ce începe ca o tragedie, sfârșește în tragi-comedie, în maniera parodică pe care o vom regăsi puțin mai târziu și în capodopera perioadei, *Țiganiada* lui Budai-Deleanu.

¹ *Literatura română medievală*, antologie alcătuită de un colectiv condus de Dan Horia Mazilu, colecția „Opere fundamentale”, Editura Academiei Române/ Editura Univers enciclopedic, București, 2003, pp. 574-578;

Miturile fondatoare și vinul

Dar să admitem că *Occisio Gregorii...*, în ciuda temei tragice și grave, atingând istoria națională, a fost un text menit să fie performat pe o scenă (probabil improvizată), deci delectării. Poate că prezența lui Bachus și a întregii culturi viticole înconjurătoare nu are de ce să ne surprindă într-un asemenea discurs. Vinul apare, totuși, și în istoria națională redactată cu multă trudă de Gheorghe Șincai, spre întemeierea drepturilor politice și spre emanciparea neamului.

La început, ce-i drept, pătrunde vinul valah al lui Constantin Brâncoveanu. Și o face printr-un intermediar bizar: Șincai, răspunzând punct cu punct, implacabil, aberațiilor revizioniştilor Engel, Rösler și Eder, lucrează direct pe textele acestora. Dar și revizionişti se folosesc, spre a-și legitima teoriile ce negau românilor latinitatea și continuitatea – spre a le refuza, de fapt, drepturile în Transilvania –, de texte românești, din care pescuiesc ce le convine și pe care le interpretează în sensul intențiilor lor negaționiste. Astfel, Johann Christian von Engel (1770-1814) îl citează direct, la un moment dat, pe Radu Greceanu. Istoria noastră literară nu face nici un fel de observații cu privire la această lectură neașteptată, deci nu se știe când și cum a intrat istoricul austriac în posesia cronicii cărturarului, nici în ce redactare i-a parvenit. Dar Gheorghe Șincai, care, în pregătirea *Hronicii românilor și a mai multor neamuri*, a citit toate cronicile românești, identifică precis pasajele pe care Engel le preia, aproape literal, din Radu Greceanu. Unul dintre acestea conține mențiunea unuia dintre acele ritualice „culesuri de vie”, de care cronica strălucitei domnii abundă: „După acestea scrie Enghel bătaia de la Zenta, din Grecean, precum o scrie și Gebhardi mai sus, apoi iarăș zice: «Brancovan bucurându-se de perierea turcilor, s-au dus pe culesul viilor la Pitești, unde i-au adus pe nepotu-său, din Maria din Țarigrad, apoi au trimis pe unii boieri la viziriul cel nou cu daruri și s-au rugat să părtinească Valahiei, pentru sărăcia aii; după aceia au petrecut câtăva vreme în Târgovești, că în București era ciumă.»”¹

Dacă facem abstracție de lipsa de stil (ce poate proveni și din dublul proces de traducere și retroversiune), am mai citit odată acest paragraf, căruia istoria lui Șincai nu îi adaugă nici o notă în plus. Totuși, e de semnalat că, fie și involuntar, Ardealul cărturăresc ia notă de una dintre plăcerile favorite ale lui Brâncoveanu, și anume culesul viilor.

¹ *Despre vechimea și continuitatea românilor*, studiu introductiv de Dan Horia Mazilu, selecția textelor și glosar de Anatol Ghermanschi, Editura Militară, București, 1989, pp. 125-126;

Șincai însă culege și alte ipostaze – și vicisitudini – ale culturii viticole în Transilvania. Narând împrejurările unirii unei părți din Mitropolia Ardealului cu Roma, cărturarul ajunge și la figura lui Athanasie, întâi mitropolit ortodox, mai apoi episcop al noii Biserici Greco-Catolice. Istoricul, lucrând – cum arătam mai sus – cu sursele pe masă, în cea mai bună tradiție a istoriografiei românești, narează împrejurările întemeierii noii Biserici, în parte, după Bethlen Miklos, care s-a aflat în conflict, la un moment dat, cu episcopul Athanasie, din cauza trufiei acestuia. Istoricul maghiar relatează și despre arghirofilia înaltei fețe bisericești, iar Șincai preia de la confratele său următoarele rânduri: „Vlădicul acesteia atâta s-au mărit după acestea, de la boierii cu moșii încă poftea să-i zică: măria-ta, și nu primea scrisorile de la cancelarie, de nu-i scria *ilustrissimus*, fără numai de silă. Preste crâșma guvernului încă ținea crâșmă de vin și ș-au făcut berărie. Cât năcaz am avut eu pentru dânsul, numai Dumnezeu știe. Când era adunat tot guvernul, guvernatorul (Gherghir Bandi) cu vorba, toate le făcea asupra lui, adică: îi trăgea jos țighiriul, îi spârgea buțile și îi strivca berăria, până ce odată prin guberniu au chemat pe Naghiseghi Gabor cu toată compania lui din Cluj, ca el să facă aceasta. No, acum te ține, vlădicule! Dară din toate aceste fu o nemica mare. De altă parte, când era rândul meu să fiu la guberniul cel substituit, nu înceta a me îndemna să lucrez mai aspru, ci eu n-am putut a lua toată pizma asupra mea, fără numai am pus în preajma mănăstirii haiduci carii se ia vinul de la cei ce-l vor căra și să le frângă vasele, dară mai încolo n-au cutezat a păși, temându-se ca nu cumva să meargă nemți din cetate întru ajutorul mănăstirii și haiducii încă să se pună în primejdie. Așa perdu guberniul crișmăritul din Bălgrad.”¹

Interesant fragment. Pe de-o parte, prin mediul multicultural din Alba Iulia, în care are loc întemeierea noii Biserici Române Unite cu Roma, în care români, maghiari și nemți interacționează într-o dispută comercială. Pe de altă parte, portretul lui Athanasie – care, îndeobște, este colorat în literatura greco-catolică în culorile venerației, iar în cea ortodoxă în cele ale disprețului – se umanizează, în aceste rânduri pe care Șincai le preia și le prelucrează din maghiară, în româna sa cu parfum ardelenesc de epocă. Episcopul nu este numai un om al Ecclesiei, ci și un bun administrator al propriei averi, reușind chiar să înfrângă măsurile protecționiste ale administrației principatului! Pe lângă faptul că fragmentul ne confirmă importanța economică a comerțului cu vin în Transilvania (ceea ce nu constituie o surpriză), el ne semnalează și că la 1700, în Ardeal, și berea este o băutură cu greutate economică. Mai devreme decât în Muntenia și

¹ *Ibidem*, pp. 151-152;

Moldova, unde, la 1700, berea este un lux și chiar un produs exotic, de care se servesc domnitorii și marii aristocrați spre a-și uimi oaspeții. Oricum, văicăreala cronicarului maghiar – aflat, cum ar veni, în barca puterii, dar înfrânt de cerbicia episcopului român – este amuzantă și ne deschide o altă perspectivă asupra aculturației în Transilvania sub regim habsburgic, diferită de cea de mai târziu, din perioada dualismului.

Când ajunge cu istoria la anul 1702, Gheorghe Șincai îl prelucrează iar pe Johann Christian von Engel, care, la rândul lui, îl utilizează masiv pe Radu Greceanu. Evenimentul care le suscită atenția tuturor celor 3 istorici este misterioasa vizită a lui „milord Paget” la Constantin Brâncoveanu. Însă austriacul nu este atent la nuanțe (sau nu le consideră semnificative) și omite beția colectivă prilejuită de ospățul dat în cinstea înaltului și misteriosului oaspete, deși amănuntul convorbirilor între patru ochi nu i-a scăpat: „La anul de-acum scrie prevestitul Enghel: «Cătră primăvara din anul 1702 i-au venit poruncă de la Poartă lui Constantin Brancovan, ca să primească și să trimită mai încolo pre Paghet, solul Angliei, carele fusese în Țarigrad de la pacea din Carloviț și acum în vârstă de 60 de ani, se înturna acasă, pre uscat. [...] Doi feciori ai lui vodă au primit pe solul iarăș la trepte, și vodă carele se afla în polată cu vro câțiva boieri, au pus pe sol de-au șezut de-a dreapta sa; de-aici au mers în sala în care era strâns divanul și acolo cu toții i-au făcut mare cinste; de-acolea între datul cu turnurile au intrat în sala cea de audiențe; aici solul au trebuit să șadă în scaunul cel domnesc și vodă șezând lângă dânsul pe un canapeiu, au vorbit numai amândoi de lucruri politicești. La prânz solul au șezut de-a dreapta lui vodă și s-au închinat și beut pentru sănătatea multora; după prânz vodă au îmbrăcat pe sol cu o haină care o avea mai scumpă, și ginere-său l-au petrecut la sălaș. Duminică iarăș au mers vodă la sol și puțintel au zăbovit la dânsul. Luni ș-au luat solul ziua bună. Marți dimineața au pornit cătră Brașău ș.c.»¹ Să nu fi putut sobrul istoric austriac să accepte ideea unei beții generale a aristocrației valahe, în frunte cu domnul? Să o fi considerat doar o exagerare a lui Radu Greceanu? Sau, pur și simplu, episodul să nu-i fi reținut atenția, așa cum nu i-a reținut atenția nici faptul că vizita ambasadorului englez nu a durat câteva zile, ci două săptămâni, iar împrejurarea convorbirilor între patru ochi era extrem de rară în lumea Turcocației?

Mai departe, Gheorghe Șincai, narând împrejurările în care sediul noii Biserici Române Unite cu Roma se stabilește la Blaj, consemnează Diploma lui Carol al VI-lea din 1738, prin care Episcopia greco-catolică primește în stăpânire, pe lângă multe altele, și viile de pe domeniul Blajului,

¹ Ibidem, pp. 156-157;

adică din regiunea Jidvei: „[...] întreg domeniul Blajului, care cu foarte dreaptă căință, de care nici într-o vreme, nici o dată poate să fie vreo price la noi, ca moștenitorul prinț al Ardealului, au venit cu toate cădițele, folosurile, veniturile, dobânzile și satele întregi, adică Blajul, Mânăradea, Spătacul, Cergăul-Mare, Tiuriul, Veza și Ciufutul, care sunt în comitatul Bălgradului din Ardeal, încă și cu părțile din satele Sâncel, Peterfalău, Iclod, Pănade, Șona și Spini,/ care sunt în comitatul Cetății-de-Baltă și cu prediurile sau zăvoaele, pământurile de arat cele lucrate și nelucrate, cu țarinile, livezile sau răturile, pășunile, câmpurile, fânațele, pădurile, dumbrăvile, dealurile, munții, văile, viile și locurile cele de vie și cu apele, râurile, lacurile, pescuirile și cu curgerile apelor, cu morile și locurile de mori, supt metele sale cele adevărate și otarele cele vechi, cu crișmele și vămile podurilor, cu taxele, dișmele, birurile urbarialicești și cu toate folosurile și veniturile oricum numite și chemate [...] milostivește am judecat se le dăruim, se le îngăduim și se le dăm cu legiuită evicție ținută fișcului nostru asupra oricăror legiuite împetiții sau asupranăvăliri și cu chiară condiție, ca acestea nici episcopul, nici călugării să le poată înfrânge.”¹ Enumerarea surselor de venit și a veniturilor susceptibile de a fi impozitate ne edifică asupra importanței viilor și a terenurilor bune pentru podgorii, în economia Transilvaniei din prima jumătate a secolului Luminilor.

Viile Blajului mai sunt amintite o dată în *Hronica...* lui Șincai, în același context al stabilirii proprietăților Episcopiei Greco-Catolice. Aflat în conflict, ca toți cărturarii Școlii Ardelene, cu aprigul și retrogradul episcop Ioan Bob, Gheorghe Șincai nu uită să consemneze că, în ciuda prescripției finale a Diplomei caroline citate mai sus, acest ierarh a reușit să modifice anumite prevederi ale acestuia. Din textul istoricului nu se înțelege foarte clar dacă Bob a reușit să treacă o șură aflată în apropierea viilor în proprietate personală sau dacă a pierdut-o pur și simplu, în favoarea unor terți, împruținând averea Bisericii pe care o păstorea: „Însă diplomatul acesta cu totul s-au înfrânt de episcopul Ioan Bob carele la atâta au pășit, de numele episcopului Ioan Inochentie Clain de Sad și al lui Ștefan Șincai de Șinca care fusese pus deregătoriu de cămara crăiască, după cum poruncește împăratul în numărul 8, încă l-au potopit de la șura de sus sau cea de lângă viile Blajului, cum și mai chiar se va arăta la locul său.”² Viile, însă, sunt un reper topografic și de geografie urbană, unul atât de familiar istoricului iluminist, încât îl oferă cititorului fără alte precizări sau comentarii, ca pe un topos binecunoscut tuturor.

¹ *Ibidem*, p. 177;

² *Ibidem*, p. 182;

Vinul în poezia Școlii Ardelene

Capodopera Școlii Ardelene este, însă, *Țiganiada* lui Ion Budai-Deleanu. Imensă parodie a epopeii ca specie, aceasta imaginează un univers de viață bogat și tumultuos. *Tabăra țiganilor*, în jurul căreia par că se învârt întâmplările pe care scriitorul le plasează fictiv în timpul celebrei incursiuni a lui Mahomed al II-lea Cuceritorul, în Muntenia lui Vlad Țepeș, este un spațiu de elecțiune al unei umanități pestrițe, gureșe, aflate într-o permanentă ebulliție. Țiganilor lui Budai-Deleanu, s-a observat de mult, le place să stea și să vorbească, nu să mășăluiască și să se lupte. Popasul și flecăreala fac ca realitatea să fie proiectată pe cerul imaginației, iar imaginarul țiganilor pare stăpânit de obsesia foamei și de proiecțiile culinare compensatorii ale acesteia.

Țiganii nu sunt bețivi, o spune o veche convingere colectivă, care mai ales în timpul lui Budai-Deleanu părea a avea acoperire solidă. Prima ipostază a „ciocnirii de pahare”, ce apare chiar în strofa a 41-a a cântului I, survine în contextul mesei și al rânduielilor (citește: al *măsurii*) pe care aceasta le presupune: „Că fără de rând nu-i nice un bine! / Căsi apoi să ne facem și mese, / Cum au ș-alaltre neamuri vecine, / Să ședem cu-a noastre jupănese / La comândări, zafeturi ș-ospețe, / Închinând cu păharele istețe.”¹ Cum consumul excesiv de alcool nu reprezintă o calitate a țiganilor, aceștia riscă să se prăbușească atunci când, împotriva deprinderilor lor, ajung să bea prea mult. Joacă un rol, firește, și precaritatea alimentară ancestrală, care îi face să fie puțin rezistenți la farmecele vinului: „Deci îndată făcură să-i deie / De mâncat și de beut, cât va cere, / Sărac Parpangele!... Era să pieie / Cu tine și cea sântă putere / Cântăreață ce aveai tu rară, / De n-ai fi cinat într-acea sară.”²

Dimpotrivă, Satana este cel care mizează deliberat pe desfrânare și pe excesul de alcool, încercând să producă, prin ispitire, prăbușirea lui Vlad Țepeș și victoria turcilor: „Aici era curtea nălucită / Ce Sătana de curând zidisă, / Cu gândul ca să bage în ispită / Pre toți vitejii creștinești și să / Facă ca, întru dezmierdări ș-ospețe / Petrecând, de-arme să se dezvețe, // Iar a lui Vlad să frângă putere / Și să-l deie turcilor pe mână.”³ Satana – sau, poate, Budai-Deleanu – nu pare a ști că domnitorul era auster și nu

¹ Ion Budai-Deleanu – *Opere. Țiganiada. Trei viteji. Scrieri lingvistice. Scrieri istorice. Traduceri*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, studiu introductiv de Eugen Simion, colecția „Opere fundamentale”, Academia Română / Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2011, p. 28;

² *Ibidem*, p. 83;

³ *Ibidem*, p. 75;

tolera consumul de alcool, preferând să se delecteze cu administrarea crudă a dreptății, în locul eno-gastronomiei sau jocurilor medievale obișnuite.

Cum Muntenia era, însă, o țară a vinului și a belșugului gastronomic, uneltirile Satanei nu duc la rezultatul scontat. Nu armata lui Vlad Țepeș pică în cursă, ci tabăra țiganilor, care, mânați de o ancestrală foame, uită pentru moment de angajamentul de a lupta împotriva turcilor și se pun pe chef. Parpangel, de pildă, se pune chiar pe cântat, în *Argument-ul* cântului al III-lea: „Bietul Parpangel cântă la masă/ De libov, de vin și de jele,/ Și-apoi vede o copilă frumoasă,/ Și stă dus cu ochii cătră stele.”¹ Ceva mai încolo, însă, când inhibiția dispăre, „bietul Parpangel” compune, din preaplin sufletesc, un prea-frumos *imn al vinului*, de cinci strofe: „Închinându-și cu pline păhară/ Toți-și dădusă la veselie,/ Până Parpangel începu iar/ Din facerea lui Pintilie/ O cântare bine alcătuită/ Și pe-acele vremi de obște iubită:// «Vinule dulci, tu, roadă de rai./ De la Dumnezeu dată pe pământ,/ A toate roduri de pe lume crai!.../ Laude ți-oi cânta, cum purure cânt,/ Numai de beut cându-mi vine dor,/ Tu să mă-mbii cu plinul urcior.// Tu ești mirul sânt, dintru toate ales,/ Ce viață dai, mângâind pre toți;/ Fie fericit care te-au cules!.../ A lui Dionis veniți, o, preoți,/ Să închinăm, să bem cu paharul plin./ Să trăiască toți cei care beu vin!// La toate nevoi tu ne-ajută și dai/ Putere la slabi, bolnavilor leac./ Hrană la bătrâni, iar când în cap sai,/ Voie bună faci și celui sărac,/ Alb, roșiu și-orcum de-ai fi tu în obraz,/ La toți ce te beu, purure faci haz.// Care te-au beut, de-ar fi cât de trist,/ Prinde îndată chef și-uită de necaz./ Fiece năuc pare un trismeghist,/ Fiece mișel să țină un viteaz.../ Să bem, să închinăm cu paharul plin,/ Să trăiască toți care beau vin.// Veniți, fraților, la cerescul must/ Să ne bucurăm bindul și închinând:/ De sete un păhar, altul pentru gust,/ Atria de chef, a patra cântând,/ A cincea de saț, că a șasa-i prisos,/ De a șapte încolo n-adoce folos.»”²

Desigur că, fără să forțez interpretarea, sunt ușor de identificat aici „urmele” unor cântece studentești, care țin mai mult de atmosfera Blajului școlastic, decât de cea a unei tabere țigănești medievale. Atmosfera goliardică și camaraderească, aluziile la dubla origine – sacră și profană – a vinului, analogia cu Sângele Domnului, ca și enumerarea finală ce aspiră să dea concretețe noțiunii de *măsură* (ridicând, însă, numărul paharelor îngăduite de la trei la șapte), toate acestea sugerează Blajul iluminist de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu cohortele sale de școlari și cu viile care îndulceau asprimea studiului. Mai cu seamă că Parapangel este singu-

¹ *Ibidem*, p. 84;

² *Ibidem*, pp. 90-91;

rul erou – în sensul epopeilor clasice – al întâmplărilor narate aici, iar Budai-Deleanu este grijuliu în a-i construi un profil special: ca fiu al unei vrăjitoare, Parpangel are acces la lumi extra-mundane și, în căutarea Romici, călătorește în Rai și în Iad.

Și în Rai, de altfel, Parpangel face același lucru ca și la „curtea” rân-duită de Satana pentru înșelarea oștenilor lui Țepeș: „Iar în cea curte mândră măiastră,/ Voinicii, zăuitându-și de toate,/ Bea, mânca, juca, șe-dea în fereastră;/ Parpangel fata-și găsi nu poate.”¹ Primă sugestie a scriitorului, că imaginarul paradisiac al țiganilor este guvernat nu de valori spirituale, ci de fantasma belșugului eno-gastronomic, ce compensează o foame atavică.

Țiganii încearcă să profite, deloc surprinzător, de orice moment în care, pe Pământ, nu în Rai, li se oferă o masă îmbelșugată, pentru care sunt gata să lase deoparte grijile legate de războiul cu turcii și să se pună pe mâncat, cum sună și înțelegerea pe care i-o smulg lui Vlad Țepeș: „Căci acum și înțeleaptă solie/ De-oarecâteva zile întorsese/ Cu răspunsul bun de la domnie/ Zicând, precum vodă le spusese/ Și cum au aflat a Sa Mărie,/ Toate după pofta lor să fie.// Adecă întâi, ca de la Flămânda/ Pân' la Inimoasa numa trei mile/ Să fie, când or merge curând;/ A doao, să facă în toate zile/ Atâtea hodini câte le place,/ Să mănca, să beie și să joace.”² Chiar dacă, după cum declară cu propria gură Moloh, îmbuibarea și beția sunt un păcat și vin de la Necuratul: „Pentru aceasta Velial și eu/ Depreună socotesc și deacă/ Vreți doară a cunoaște chipul meu/ Prin care suflete vânez, iacă/ Vi l-o-i spune; tot ce intră în gură/ Fără treabă și fără măsură,// Tot acesta este de la mine;/ Beția și grasa îmbuibăciune/ Sunt ale mele și trag după sine/ Trândava cu totul uităciune/ De lucruri bune și cuvioase,/ Fac minți tâmpite și trupuri grase.”³ În aceste ultime două strofe se vede mai bine și formidabila gândire jucăușă a lui Budai-Deleanu, care, după ce face elogiul vinului și al petrecerii, e capabil să revină, dacă textul o cere, la preceptele religioase pe care și le însușise în timpul studiilor la Blaj.

Masa și băutura țiganilor sunt însoțite uneori, în parodia de epopee a scriitorului iluminist, de orații, întocmai ca la curțile domnești, doar nota frustă făcând diferența: „Așa sta întinse toate bucate/ Pe țelina verde și ierboasă,/ Denaintea șetrii desfătate;/ Toți oaspeții ședea ca la masă,/ Numa Dârloi, ce era nun mare,/ Stându ura și bea din picioare.”⁴ Ne

¹ *Ibidem*, p. 128;

² *Ibidem*, pp. 154-155;

³ *Ibidem*, p. 200;

⁴ *Ibidem*, p. 283;

aflăm, desigur, în necunoscut cu privire la băutura pe care o bea Dârloi, însă modelul aulic pe care îl imită scena e evident.

Budai-Deleanu este un spirit a cărui libertate de cuget e adesea derutantă, nu numai pentru contemporanii de felul episcopului Ioan Bob – de a cărui persecuție fugе tocmai în Galiția, la Lvov –, ci și pentru noi, cei de azi, supuși tiraniei corectitudinii politice. În *Țiganiada*, spiritul ludic al poetului îi amestecă, în doze extrem de fine, pe Bachus și Eros, ca în această comparație a *nurilor* unei femei cu dulceața paharului: „Nu e fagure, mursă proaspătă/ Așa de dulce, nice zahăr./ Zeii poate că numa s-ospată/ În ceriu ș-închină cu cel păhar./ Nu-s a luncilor toate murele/ Așa bune și mai mult vesele!” Cu Ion Budai-Deleanu începe, fără doar și poate, corporalitatea feminină în poezia românească, pe care lirica anacreontică și neo-anacreontică o va ridica la statutul de temă și obiect predilect.

Năucitoare este, în *Țiganiada*, nu numai capacitatea de combinație lingvistică a poetului ardelean, remarcată de G. Călinescu¹, ci și rapiditatea cu care schimbă planurile narațiunii. Aici se dedă libertăților vieții de zi cu zi, acolo revine la morala creștină și la spiritul ascetic al măsurii, într-o pagină se plimbă prin peisajele diafane ale Raiului, puțin mai departe coboară în lad și imaginează *distopia* Răului. În această ordine de idei, vinului din registrul terestru îi corespunde smoala, în cel dantesc al ladului: „Păcură, smoală, rășină aprins/ Și cu topită piatră pucioasă/ Este beutura lor întinsă,/ iar dă mâncat, jar cu spuză deasă.”² Compensatoriu și în opoziție cu tablourile întunecate ale ladului, Raiul oferă priveliști care împlânzesc sufletul și ostioiesc amarul țiganului plecat în căutarea Romicăi (făptură plurivalentă, în care putem vedea și Fericirea; epopee iluministă, *Țiganiada* are ca temă centrală tocmai *căutarea fericirii*): „În loc de arbori și copace/ Cresc rodii, năranциuri ș-alămâi/ Și tot feliu dă pom ce la gust place,/ Cum și rodite cu struguri vii,/ În loc de năsip și țărână/ Tot grăunte dă aur iei în mână.”³ Echivalarea strugurilor cu fructele exotice, de mare preț în acea Transilvanie fără ieșire la mare, spune totul despre *prețul* pe care îl are enologia în gastronomia românească a epocii. Mai ales că, între facilitățile și minunile Raiului, poetul trece și vinul în sine: „Colea vezi un șipot dă rachie,/ Ici dă proaspătă mursă un izvor,/ Dincolea baltă dă vin te îmbie,/ Iar căuș, păhar sau urcior/ Zăcând afli îndată lângă tine,/ Oricând cheful dă băut îți vine.”⁴

¹ G. Călinescu – *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediție anastatică a celei originale din 1941, Editura Semne, București, 2003, p. 82;

² Ion Budai-Deleanu, *ed. cit.*, p. 302;

³ *Ibidem*, p. 308;

⁴ *Ibidem*, p. 309;

Că vinul are *preț bun* și echivalează cu o evaziune în alte țărâmurii, la limita dintre real și miraculos, aflăm în cântul următor (al X-lea): „La Bactra, în Vavilon, Memfi ș-alte/ Cetăți polite, în prisos de toate,/ Nu în peșteri, ci în palațuri naște,/ Nu prin pustii, ci în curți desfătate,/ Unde sunt cu mâncări pline mese/ Și cu vin dulciu păhară drese!...”¹ Vinul echivalează, iată, cu o evaziune în timp și spațiu și constituie un ingredient obligatoriu al fericirii pământești, de care nici cei mai înțelepți muritori nu se lipsesc, după cum dovedește o strofă ulterioară din același cânt al X-lea: „Dumnezeiescul Platon și el/ Bea, mânca cum să cade, domnește;/ Nici iscusitul Aristotel/ Trăia fără vin, carne și pește./ Pentru-acea de-a lor cărți învățate/ Și-acum ne mirăm; și cu dreptate!”²

Vinul este prezent și în *Trei viteji*, epopee pe care, desprinzând-o din prima versiune a *Țiganiadei* (cea redactată în 1800), Budai-Deleanu a abandonat-o după patru cânturi, semn că „îngroparea” epopeii ca specie literară, pe care o realizează propria parodie numită *Țiganiada*, face imposibilă continuarea acestei modalități. Venise, în paranteză fie spus, epoca romanului, după demonstrația lui Hegel...

Astfel, Alexandru, care are în *Trei viteji* rolul unui Don Quijote insuficient conturat – căci este însuflețit de lecturi și de aventurile celor trei „viteji”, încercând în zadar să-i imite –, urmează exemplul eroului lui Cervantes și, întâlnind o Dulcinee rurală, încearcă să o răpească și să o transforme în „crăiasă”. Alexandru își găsește însă Dulcineea nu la Toboso, ci într-o podgorie: „De la școală apoi, fiind acum june,/ Se făcu curuț, și de vitejie/ Bătu în lobonți, cât să dusă minune./ În urme luând de pe podgorie/ O copilă, să întoarsă iară acasă,/ Vrând să ș-o facă dragă jupâneasă.”³ Ca și în romanul clasic, încercarea eșuează, iar personajul se regăsește singur, în fața fantasmelor sale și ale unei realități care nu se lasă înnobilită cu una, cu două.

Dar mult mai interesant este un element care leagă inextricabil *Trei viteji* de *Țiganiada* și de atmosfera goliardică a școlilor Blajului, în care se formează cărturarii Școlii Ardelene. Este vorba de un splendid *imn al vinului*, care re apare, într-o versiune modificată, în *Trei viteji*: „Aici Beșcherec descalecă îndată/ Ș-obosit fiind de calea delungă/ Își petrece bind acea ziuă toată,/ Mai vârtos că nu-i lipsea bani în pungă;/ Iar Crăciun vesel acuma-ș uitasă/ De Sâmbziana, de mamă, de casă.// Iară Beșcherec, după ce mâncasă/ Și beusă vin, precum să cuvine,/ Cu pipa în gură ședea după masă,/ Pe Hriza ascultând, ce cu cântări line,/ Când

¹ *Ibidem*, p. 317;

² *Ibidem*, p. 318;

³ *Ibidem*, p. 438;

de jele, când și mai de șagă,/ Veselea pe toți, câtu-i ziua întreagă.// Cântă-le de dor și de frunză verde,/ De lelița și tot cântări voioase;/ Dară Beșcherec în gânduri să pierde./ Crăciun, dând în chef cu cele frumoase/Găzdoi, ce cântă Hriza abia pricepe;/ În urmă vinul cântă ș-așa începe:// «Vinule dulci, tu roadă de rai,/ De la Dumnezeu dată pe pământ./ A toate roduri de pe lume crai!.../ Laude ți-oi cânta, cum pururi cânt,/ Numa de beut cându-mi vine dor/ Tu să mi te îmbii cu plinul urcior.// Tu ești cel mir sânt, dintru toate ales,/ Ce viață dai și mângâi pre toți!.../ Fie fericit care te-au cules!.../ A lui Dionis veniți, o, preoți,/ Să închinăm, să bem cu păharul plin:/ Să trăiască toți cei care beau vin!// La toate nevoi tu ne-ajută și dai/ Putere la slabi, bolnavilor leac,/ Hrană la bătrâni; iar când în cap sai,/ Voie bună faci și celui sărac./ Alb, roși ș-oricum de-ai fi tu în obraz/ La toți ce te beau, purure faci haz.// Care te-au beut, de-ar fi cât de trist,/ Prinde voie bună ș-uită de năcaz;/ Fiece năuc pare-un trismeghist,/ Fiece mișel să ține-un viteaz./ Să bem, să închinăm cu păharul plin:/ Să trăiască toți cei care beau vin.// Veniți, fraților, la cerescul must,/ Să ne bucurăm bându-l și închinând:/ De sete un păhar, altul pentru gust,/ A tre<i>a de chef, a patra cântând,/ A cincea de saț, că a șasa-i prisos,/ De-a șapte încolo n-adoce folos.»// Când Hriza fârși, toți în rând stătură/ Cu păharul plin și toți de împrumut,/ Închinându-și, a cântare începură/ Din toate altele stihul mai plăcut:«Să închinăm, să bem cu păharul plin,/ Să trăiască toți cei care beau vin!»¹

Repetarea, cu minime variații prozodice și stilistice, a *imnului vinului* din *Țiganiada* ne atrage atenția asupra funcției elementului bahic într-o filosofie de viață în care elementele cărturărești erau considerabil ponderate de gustul plăcerii și al jocului. Refrenul „Să trăiască toți cei care beau vin!” consună nu numai cu tradiția viticolă a Târnavelor și a Jidvei-ului de lângă Blajul scolastic, ci cu întreaga tradiție a cărturarilor români, care, de la cei mai vechi încoace, au arătat pasiune și înțelegere pentru vinul care, fie ca vin sacru, fie ca vin profan, îndulcește asprimile existenței și ne deschide vămile Cerului.

Prezențele vinului în opera literară a lui Ion Budai-Deleanu se încheie printr-o ultimă ipostază bahică a unuia dintre cei trei viteji, Crăciun, care, dornic a se lupta și el cu Zmeul, este împiedicat de performanțele hipice modeste ale calului său nemulțumit și de propria îmbuibare cu cele lumești: „Însă a zmeului cal era mai bun/ Și pe Ducipal departe lăsasă;/ Dară și mai departe pe Crăciun,/ Căci abia-i pășea iapa suspinoasă./ Vesel

¹ Ibidem, pp. 484-485;

de vin, sătul de bucate,/ Avea și el chef cu zmeu a să bate.”¹ Vinul și eroismul nu merg mână în mână, pare a sugera scriitorul, care și în această privință dă senzația că pășește pe urmele lui Cervantes: unul dintre motivele plauzibile pentru care Budai-Deleanu, în cele din urmă, a abandonat *Trei viteji*. Fantasma vinului blăjean este, însă, potențată de către exilul în care scriitorul își scrie opera: un exil la Lvov, în plină civilizație a vodcii (care, în Polonia de la 1800, se distila din cartofi), departe de lumea veselă a blânelor dealuri ardelene și a crâșmelor din „Orașul școlilor”, cu ulcioarele, butiile și cântăreții săi...

Budai-Deleanu nu este, se știe, singurul poet al Școlii Ardelene. Și Ioan Barac, autor fecund în epocă (astăzi complet uitat), se întâlnește, fugitiv, cu problematica vinului, a crâșmelor și cântăreților, dar într-un decor de basm cu ecouri din miturile antice. Versificând un subiect de roman popular și împletindu-l cu proaspăt născuta mitologie istorică națională, Barac creează lungul poem epic *Istoria prea frumosului Arghir și a prea frumoasei Elena*, în a cărei parte a doua putem citi următoarele: „Tânărul dacă pornește/ Departe călătorește,/ Singur numai cu o slugă/ Merge dând Domnului rugă./ O, Arghire, lungă cale –/ Lungi necazurile tale –/ La de-a lungul dealurilor/ Și numără jgheaburile./ Tot prin locuri necălcate/ Și prin păduri neumblate./ Tot prin văi necunoscute./ Prin locuri nepricite/ Nededat cu cale lungă? Câte vor să-l mai ajungă./ Câte birturi, câte sate,/ Tot întreabă de cetate, / La toți le părea minune,/ Necum ca să-i știe spune.”² În căutarea Negrei Cetății, Arghir dă peste un uriaș care pare modelat după Polifem, dar care, în loc să-l atace pe călător, îl pofteste românește la masă: „Acest uriaș îndată/ Cu o cină să arată,/ În frigare vrând’ să tragă/ O căprioară întreagă./ Face cină boierească,/ Ca pe Arghir să cinstească/ Masa lângă foc o pune/ La lumină de tăciune,/ Și șed toți pe lângă vatră,/ Pre câte un jgheab de piatră./ Arghir până să îmbrace,/ O ploscă de vin aduce/ Dintr-ale sale merinde,/ Care foarte bine prinde./ Uriașul, dacă-l gustă,/ Cu stomah ca de lăcustă,/ I-ar fi plăcut ca să tragă./ Pe gât o bute întreagă;/ Dar tot să îndestulează,/ (Nefiind, mai mult, să creadă). Versificația de tip folcloric, mult mai puțin rafinată decât cea a lui Ion Budai-Deleanu, amplifică impresia de „românizare” a unui subiect de roman popular, ajuns la noi, ca multe altele, pe filieră orientală.

¹ Ibidem, p. 503;

² *Poezia românească de la începuturi până la 1830*, antologie, glosar și bibliografie de Gabriela Gabor, prefață de Dan Horia Mazilu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, pp. 141-142;

***Mai puțin iluminism și încă și mai multă plăcere.
Poezia premodernă în Valahia și Moldova***

În Moldova și Muntenia, cum spuneam, fenomenele de tip iluminist similare celor din Transilvania apar mai târziu și mult mai timid, cunoscând, cu puține excepții, exclusiv o circulație elitară, printre aristocrații și ținători de greacă și franceză.

Explozia liricii de inspirație anacreontică și neo-anacreontică – stimulată de avântul luat, pe teritoriul Principatelor, de literatura neo-elenă – semnalează, totuși, o creștere a interesului pentru scris și citit, ca și pentru textele laice, în defavoarea celor strict religioase, ce constituiseră la noi baza culturii scrise până la jumătatea secolului al XVIII-lea. Această lirică erotică, de inspirație antică directă (atunci când autorii îl imită pe bardul elin Anacreon) sau indirectă (atunci când sunt imitați poeții neo-eleni care, la rândul lor, îl imitaseră pe poetul antic), rupea cu tradiția poeziei imnice impersonale, cu subiect istoric, filosofic sau religios, consacrată de Evul Mediu. Fără să fie impudice sau imorale – cel puțin după regulile de azi –, poemele de dragoste trădau o senzualitate rafinată, în care moda orientală și cea occidentală se întrepătrund inextricabil. Fie că sunt pastorale, fie că sunt idile, fie că sunt îmbrăcate în costumație mitologică, aceste creații ale lui Ienăchiță Văcărescu, Costache Conachi, Nicolae și Alecu Văcărescu, Ioan Cantacuzino, Nicolae Dimachi, Alexandru Hrisoverghi, Iancu Văcărescu ș.a. încearcă să fie lirice sau, în orice caz, să-l emoționeze pe cititor/ ascultător, știut fiind că întâiul lor destinatar era, cel mai adesea, o domnișoară sau o doamnă, iar textul era de cele mai multe ori performat de/ împreună cu un taraf de lăutari. De aceea, imnul goliardic este abandonat în favoarea unei poezii de langori orientale, de văicăreli și oftaturi pitorești, în care regula este *aluzia*, iar nu întrebuintarea denotației.

Nu trebuie să ne mire că, rafinați și libertini în amor, poeți moldoveni și valahi de la cumpăna dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, sunt mai rezervați în privința băuturilor, implicit și a vinului. În raport cu care nu au nici scuza – care bănuiesc că era la îndemâna clericilor blăjeni – caracterului sacru al băuturii, care rămâne valabil, simbolic vorbind, chiar dacă aceasta este utilizată profan.

Ioan Cantacuzino, de pildă, imită moda mitologică a clasicismului minor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, din Italia și Franța, și compune o idilă pastorală în care setea, deși prezentă, nu este direcționată către vin, ci către amor, iar desfrânarea satirului, deși scrisă pe chip, se rezumă tot la erotism, fără a călca pe teritoriul alcoolului: „lubețul satiraș,/ Margiol și

îngănaș,/ Aleargă în pădure/ Să spuie, să jure/ Rău inimii sale// Nimfii fără
jale,/ Care, spăimântată,/ Fuge tot d-odată./ Pă fruntea-i zburlită/ Fața lui
hulită/ Scrisă-i dăsrănare,/ O sete prea mare/ Și-o grea robie l-Amor,/ Al
veselii fecior.”¹

La rândul său, Nicolae Văcărescu ne ia prin surprindere și îl face, în
poezia *Durda*, pe un haiduc – tradițional băutor de vin, spune folclorul –
să bea... bere: „Roibul meu, iarna mai toată/ N-a văzut vifor, nici zloată,/
Că-l țineam tot pe cătare,/ Pe bere și pe mâncare,/ Vai de draga lui spina-
re!”²

În realitate, nu este vorba de populara bere, ci de infinitivul lung al
verbului *a bea*. Cu alte cuvinte, roibul e ținut pe *băătură și mâncare*. Mira-
rea ar fi fost cu atât mai mare, cu cât berea e, cumva, nelalocul ei în pă-
durile haiducilor (și n-am fi putut-o explica decât, eventual, ca preferință
personală a poetului): nu e o băătură potrivită pentru a fi consumată iarna
și, oricum, în primul pătrar al secolului al XIX-lea, era încă o raritate. Pri-
ma fabrică de bere din București, înființată de Johann Timpel von Gotha
în 1809, fusese distrusă de pandurii lui Tudor Vladimirescu sau de eteriști,
din motive necunoscute, în 1821³, pentru ca una nouă să reapară de-abia
pe la 1844⁴. Altminteri, berea se mai producea numai artizanal, mai cu
seamă la curțile boierilor celor mai înstăriți, rămânând încă o băătură exo-
tică. De unde ar fi putut proveni, atunci, pasiunea lui Nicolae Văcărescu,
mort pe la 1827, pentru ea?

Noroc că nu trece mult timp și Iancu Văcărescu, probabil cel mai po-
pular poet român de dinainte de Alecsandri, reiterează tradiția gastron-
omică și viticolă a familiei, în lunga sa compunere intitulată *O zi și o noapte
de primăvară la Văcărești sau Primăvara amorului*. Poema este o adevă-
rată anticipare a *Vieții la țară* a lui Depărățeanu și a ideii sămănătoriste a
curățeniei morale a vieții rurale, în opoziție cu corupția și depravarea ora-
șului: „Se întinde o câmpie/ De subt poale de Carpați,/ Câmp deschis de
vitejie/ La românii laudați:// Surpături sunt de o parte,/ D-un oraș ce a
domnit;/ O gărliță-ncoaci desparte/ Un crâng foarte-nveselit.// Acolo am
eu o căscioară/ Pe un vârf de delușor;/ Curge-n vale-i o apșoară/ Murmu-
rând încetișor.// În potrivă zmăltuite/ Dealuri altele se văd,/ Și-n vâlcelle-
nflorite/ Mie pasc, alerg, se joc, șăd.// Lăsând ale lumei mare/ Cinsti, nă-
dejdi și fumuri seci./ Amăgiri cu-ncredințare./ Vrăjmași calzi, prieteni reci://
Acolo cu sănătatea,/ Cu odihna însoțit,/ Toat-a vieții bunătatea/ Dobân-

¹ Ibidem, p. 119;

² Ibidem, p. 152;

³ Constantin C. Giurescu – *Istoria Bucureștilor*, ediția a III-a revăzută, ediție îngrijită și preambul de Dinu C. Giurescu, Editura Vremea, București, 2009, p. 633;

⁴ Idem;

deam eu înmulțit.// Când la vie, la grădină,/ Când la câmp de multe ori,/ Cu o muncă prea puțină/ Pildă dam la muncitori.”¹ Pudibond și ascuns din fire, însă, sibaritul sămănătorist *avant la lettre* predică nu hedonismul dus la extrem, ci antica (și renescentista) *măsură*: „Curăția și măsura/ Masa mea împodobește,/ Mulțimea stomah, ochi, gura;/ Dar mă sătura de-abia.”² În acest mediu salubru din punct de vedere moral, cu delicii ecologice, e firească apariția unui înger, care vine să viziteze spiritul poetului. Iar acesta, valah autentic, îi oferă o găzduire completă, conformă cu normele biblice: „Las’ – îi zic – om vorbi mâine,/ Acum culcă-te de vrei,/ De ți-e foame, iată pâine,/ Apă, vin de-i vrea să bei.”³ Îngerul însă se va dovedi, de fapt, Cupidon, care vine să-l ademenească pe poet într-o călătorie de inițiere amoroasă, în care peisajele care îl vrăjesc și-i îmbată spiritul înfățișează, alături de alte frumuseți, și vii: „Ochiului s-arăt grămadă/ Turnuri, case, vii, grădini,/ Munții verzi, munți d-o zăpadă/ Lucitoare fiind plini.”⁴

Firește că, odată trecute în folclor, poeziile anacreontice și neoanacreontice se vor îmbogăți de un parfum de petrecere, devenind „cântece de lume”.

Scurte observații, înainte de deschiderea către Europa

Vinul rămâne adânc implicat în viața cotidiană din cele trei provincii românești, dar Iluminismul/ Luminismul îl încarcă de noi și subtile valențe culturale. În Blajul scolastic, el capătă viguroase și amuzante conotații goliardice. În Muntenia și Moldova, vinul intră într-un decor mai rafinat de erotism oriental, guvernat de discreție și măsură. Apariția berii și a altor licori de import, cu totul incidentală deocamdată, anunță deja epoca următoare. Pașoptismul va fi cel care, cu deschiderea porturilor, a Mării Negre și a comerțului cu Europa, va consemna pătrunderea mai susținută a berii, care, chiar dacă nu a reușit nici azi să se substituie vinului, a reșezat obiceiurile potatorice ale românilor. Deocamdată, înainte de Pacea de la Adrianopol și de apariția primilor negustori englezi de cereale în porturile noastre de la Dunăre, vinul domnește autoritar peste imaginarul eno-gastronomic din cele trei principate românești.

¹ *Ibidem*, p. 156;

² *Ibidem*, p. 157;

³ *Ibidem*, p. 159;

⁴ *Ibidem*, p. 166.

Mircea Popa

*„Laudele” lui
Samuil Micu –
o culme a versificației
religioase
transilvănene*

Personalitatea lui Samuil Micu (1745–1806) a căpătat în ultimul timp contururi tot mai precise. Om de adâncă sânguință și credință bisericească, cel care refuza să pună în gura lui „băutură bețivă” s-a dovedit a fi fost un om de cultură complex, cu vocația totalității. A fost istoric, lingvist, lexicograf, teolog, istoric al bisericii, predicator, orator, traducător de cărți bisericești și laice, preocupat de filosofie și retorică, traducător al *Bibliei*, om al școlii, cenzor și corector de cărți, profesor la colegiul din Blaj, polemist reductabil, dar și veritabil poet. Nepot de frate al marelui Inochentie Micu-Klein, „blândul călugăr” Samuil a ținut să-și immortalizeze numele în galeria bărbaților neamului, pe care l-a slujit cu devotament și abnegație, printr-o bună cunoaștere a trecutului și culturii lui, și, în primul rând, prin cultivarea limbii vorbite de întreg neamul românesc. Prietenul său, Gheorghe Șincai, istoricul de o necontestată valoare, îl informa pe Ioan Lipstzki în celebra epistolă, cu oarecare strângere de inimă, că „numai doi români cunosc știind scrie bine românește, pe Samuil Micu și pe episcopul de Argeș”. La rândul său, Lucian Blaga îl socotea „întâiul mare scriitor român din Transilvania”, iar Nicolae Iorga observa cu mare pătrundere că teologul din Sadu „are în ființa sa un element de poezie care lipsește celorlalți”, ceea ce, evident, se referă în primul rând la frumoasa traducere a *Cântării cântărilor* din *Biblia* tălmăcită de el și apărută la Blaj în 1795, *Biblie* luată apoi ca model de toți cei care s-au încumetat să-i repete gestul.

Pătrunderea în laboratorul *Bibliei*, după ce anterior munciseră la traducerea acesteia mai mulți cărturari ai Blajului sub îndrumarea episcopu-

lui Petru Pavel Aron, dovedește marea putere de muncă a acestui cărturar cu o cultură teologică vastă și mânat de o curiozitate cărturărească indiscutabilă, de unde extraordinara mulțime și varietate a subiectelor tratate. Numeroasele sale traduceri din *Pateric (Din cartea părinților multe feluri de pilde)* dovedesc că el investigase de aproape *Cuvintele* unor Sfinți Părinți ca Andrei Criteanul, Epifanie, Grigore Teologul, Ioan Damaschin, Ioan Gură de Aur, Teodor Studitul, Vasile cel Mare, Chiril din Alexandria, Clement Romanul, Pavel Tireul, Ioan Scărarul, Abba Isaia, Nil, Pahomie, Maxim Mărturisitorul etc., toate acestea mergând mână în mână cu scrierea de *Conciones (Cuvântări bisericești)*, de predici la oameni morți, mine, acatiste, omilii ș.a., care i-au format o cultură teologică vastă și i-au oferit un arsenal de precepte și învățături bisericești, îndreptate atât înspre cuprinderea teoretică a problemelor (*Teologia morală*), cât și practice (*Carte de rogacioni pentru evlavia homului Chrestin, 1779, Propovedanii sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți, 1784*), Samuil Micu fiind mereu preocupat de săvârșirea unui serviciu divin care să pună în circulație texte plăcute urechilor oricărui enoriaș. Frumusețea textelor biblice trebuie întărită și printr-o limbă mlădioasă și plină de metafore care să se păstreze cât mai mult în conștiința celui care se roagă. De aceea, el a tradus într-o frumoasă limbă literară cunoscutul text imnic intitulat *Stabat mater dolorosa*, adică *Cântare jalnică către Preasfânta de Dumnezeu Născătoare*, imn religios medieval aparținând lui Iacopone da Toldi, căruia i-a dat o formă de limpiditate clasică exemplară, după cum se poate vedea: „Stabat mater dolorosa/ Juxta crucem lacrimosa/ Dum pendebat filius./ Virgo virginum praeclara/ Mihi jam non sis amara./ Inflamatus et accensus/ Perte, Virgo, sim defensus/ In die iudicii”, adică: „Sta maica cu jale plângând/ Lângă cruce mult lăcrămând/ Când fiul se restignea./ A fecioarelor Fecioară/ Nu-mi fii, Tu, mai mult amară./ Și de scump sângele lui/ Fierbinte, aprins și înfocat/ Prin tine să fiu apărat/ În ziua județului.”

În *Biblia* din 1795 găsim, de asemenea, texte de o pătrunzătoare sentimentalitate religioasă, pătrunse de o jale metafizică autentică, precum aceste cuvinte din Ecleziastul: „Neam vine și neam trece și/ pământul în veac stă/ Și răsare soarele și apune soarele/ și la ceasul său se trage,/ el acolo răsărind merge către/ miază-zi și încunjură către/ miază-noapte”. Sau, din *Cartea lui Iov*: „Piară ziua în care m-am născut/ Și noaptea aceea în care s-au zis/ iată bărbat!/ Noaptea aceea să fie întuneric/ Și să vie peste ea lumină./ O cuprinsă pre ea întunerecul și umbra morții,/ Să vie peste ea negură,/ Blestemată să fie ziua aceea”.

Tot în vederea realizării unei slujbe religioase de mare efect, el versifică unele texte din *Strasnic*, legate de Troparele Învierii, care se cântă *În*

Sfânta și Marea Sâmbătă (41 pagini de manuscris) și un altul *Imn sau cântare la îngroparea Domnului nostru Isus Hristos* (18 file de manuscris) despre care am vorbit mai pe larg în articolul nostru *Samuil Micu – poetul* din „Cultura creștină”, Blaj, II, 1996, nr. 1, p. 45-59, unde am și publicat textele care atestă reala înzestrare lirică a lui Samuil Micu, cum se poate vedea: „Viață în mormânt/ Tu puseși Hristoase/ Și se spăimântară/ Oștile îngerești/ Plecăciunea ta mărint./ Viață, cum tu mori/ Cum te pui în mormânt/ Și domnia morții/ Acum tu că o strici/ Și din iad pre morți învii. Te mărim Isuse/ Cinstit împărate/ Patimile tale/ Și îngroparea ta/ Prin care ne-am mântuit” etc.

Versurile urmează de aproape textul cărților religioase. Totuși Micu este mai degrabă aici un versificator decât un poet a cărui imaginație și gândire metaforică să poată să se dezvolte în voie. Acest lucru l-a făcut însă într-o operă rămasă necunoscută până acum și total ignorată de toți cercetătorii Școlii Ardelene și ai marilor creatori blăjeni de tip iluminist, deoarece ea a fost camuflată de prezența textului într-un manuscris aparținând copistului acestor versuri. Copistul lor e un cunoscut acolit al Școlilor Blajului și al lui Ignatie Darabant și Samuil Vulcan cu precădere, care l-au folosit ori de câte ori aveau nevoie pentru multiplicarea prin copiere a vreunui manuscris. Se știe apoi că, atât Ignatie Darabant, cât și apoi succesorul Samuil Vulcan au fost prieteni apropiați și mecenai cu Șincai și Micu, la fel cu Budai Deleanu (pe care S. Vulcan îl împrumută cu bani, cum reiese din epistolierul lor) sau cu Ioan Para, mai puțin cu Petru Maior. Cei doi prieteni, Micu și Șincai au stat chiar pe perioade mai lungi în ospitaliera lor reședință de la Oradea și s-au bucurat de o apropiată colaborare cu membrii și profesorii Academiei Chesaro-Crăiești de aici, în special cu Mihai Tertina (1705 – 1808), profesor de artă poetică și predicator al liceului romano-catolic din Oradea, la îndemnul căruia Gheorghe Șincai a scris celebra sa *Elegie*. Cum relațiile celor doi cu episcopul Bob erau din ce în ce mai încordate, iar episcopul le instituisese la Blaj un regim de control, ce semăna cu acela de domiciliu forțat, cei doi au plecat adeseori de aici spre a-și scrie operele și a locui pe perioade mai lungi în altă parte. În ceea ce-l privește pe Samuil Micu, el a fost adeseori oaspete al nepotului său, pictorul Efrem Klein de Muntyu, cu studii la Academia de Arte Frumoase din Viena, și ajuns mai târziu vestit pictor de portrete și biserici în Ardeal, dar și la Pesta și Viena, pe care l-a vizitat în repetate rânduri la Sibiu, unde locuia. Acolo a avut nenumărate conciliabule cu episcopul ortodox Gherasim Adamovici, căruia i-a oferit *Biblia* spre tipărire, lucru care l-a făcut pe Bob și pe alții să-l acuze că dorește trecerea la ortodoxie. Relațiile cu Darabant și cu profesorii de la academia bihoreană, Terina și Kereszturi Iosif au fost însă destul de strânse, de vreme ce, și mai

târziu, pe când Micu lucra în calitate de cenzor la Tipografia din Buda, cere el acestora sprijin bănesc pentru tipărirea *Dicționarului de la Buda*. Credem că cei doi ani pe care Micu i-a petrecut la Oradea, urmând cursurile de Filosofie din cadrul Facultății de Litere și întreținându-se pe teme literare cu grupul celor de aici, l-a determinat și pe el să iasă în lume cu o lucrare poetică, la fel ca pe Șincai. La 21 septembrie 1800 el primea un atestat din partea conducerii acestei Academii, potrivit căruia el ar fi frecventat cursurile acesteia între anii 1798 și 1799, atestat pe care l-a dat publicității în 1968 Nicolae Albu. Credem că liniștea și traiul lipsit de griji pe care l-a dus aici în preajma unor prieteni și cărturari devotați, preocupați în principal de munca lor intelectuală i-au oferit răgazul necesar să realizeze transpunerea în versuri a unor „laude” dedicate principalelor sărbători religioase din calendarul greco-unit. S-a gândit probabil înainte de toate la ridicarea calității săvârșirii actului cultic în biserică, dar și la cititorul creștin care s-ar fi putut bucura la ascultarea unor părți versificate din serviciul divin sau pentru simpla lui desfătare sufletească. *Cartea Laude-lor* realizată aici ar fi fost în consecință donată episcopului Darabant, care l-a primit cu atâta drag și care, o va fi dat poate el, poate urmașul său Vulcan, spre transcriere protopopului Periceului, Iosif Pașca, cărturar ales, care a copiat pentru Episcopia Oradiei și alte manuscrise ce i-au fost trimise, și pe care episcopia intenționa să le trimită spre tipar, fie Tipografiei Universității din Buda, fie profesorului de la Arad (originar și el din Oradea), Alexandru Gavra, care a anunțat public intenția sa de a tipări mai multe manuscrise primite de la Oradea, între care și *Cronica* lui Șincai. Lista manuscriselor aflate de Gavra în posesia sa, și pe care dorea să le tipărească, a făcut-o cunoscută în notele lucrării sale *Monumentul șincai-klainian* din 1844, dar și în revista manuscrisă „Atheneul românesc” din 1833.

Lucrarea în versuri a lui Samuil Micu pe care o semnalăm aici se păstrează în manuscrisul românesc nr. 592 de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române și poartă titlul *Cuvinte de laudă la toate praznicile pravoslavnicilor de legea grecească peste an sărbate, pre scurt alcătuite în versuri prin Man Micul, între preoți Iosif Pașca de la Ô[lah]Lapoș, parohul Periceiului și al eparhiei Herecleanului inspector*. Manuscrisul nu e datat și nici semnat, dar precizarea că a fost alcătuit de Man Micul e esențială. Specialiștii știau însă că numele de familie al lui Samuil Micu a fost acela de Maniu Micu și că el s-a născut la Sadu, lângă Sibiu, ca fiu al protopopului Stoia Micu și al Anei. Tatăl său era fiul lui Oprea Micu, în același timp tată al vestitului episcop înnoitor Inochentie Micu. Părintele lui Maniu Micu, alias Samuil, a fost deci frate cu vestitul Inochentie, iar el, Maniu, nepot al acestuia. Și mama sa, Ana, provenea

dintr-o familie cu numele de Maniu, dar cu apelativul Neagoe din Broșteni, din familia căruia s-au afirmat, trecând prin școlile Blajului, un călugăr, Manase (călugărit Meletie), și Vasile Neagoe, frate al Anei, orb, funcționând ca dascăl la Broșteni, după cum un Nicolae Neagoe a fost secretar al episcopului Aron, și un altul, Ioan Neagoe, a ajuns mai târziu „agent” pe lângă Cancelaria imperială din Viena. Dorind ca măcar unul din nepoții săi să-i calce pe urme, episcopul Inochentie, aflat pe atunci la Roma, i-a scris fratelui său Oprea Stroia în acest sens, iar acesta și-a trimis fiul cel mic, pe Maniu Micu, la carte la școlile Blajului, unde, în 14 octombrie 1762, el a fost călugărit. Cu acest prilej a primit numele călugăresc de *Samuil*, după cum va povesti el mai târziu: „Pe mine, carele aveam numele de Maniu, iar fiindcă nici vin, nici vinars, nici bere, nici o băutură afară de apă nu beau, că nicidecum nu pociu suferi, nici nu-mi place orice băutură bețivă, afară de apă, me-au pus numele de Samoil, fiindcă sfântul Samoil încă n-au beut beătură bețivă”.

Fiu de nobil din Lăpușul românesc din Maramureș, Iosif Pașca, care și-a făcut studiile la Blaj, cunoștea bine faptul că pe Samuil Micu l-a chemat înainte *Maniu* și acest lucru îl specifică încă din titlul manuscrisului care i-a fost dat spre copiere, fie de către Samuil Micu personal, fie de către Ignatie Darabant, episcopul Oradiei sau de către Samuil Vulcan succesorul acestuia în scaun. Ignatie Darabant îl sprijinise pe Samuil Micu să ajungă cenzor al Tipografiei Universității din Buda, și tot el îl dusese acolo cu căruța, în 1804, să-și ia postul în primire. La moartea episcopului Darabant, în 1905, printre cei care concuraseră la scaunul său fusese și Samuil Micu, dar autoritățile vieneze îl preferaseră pe Samuil Vulcan. Important e faptul că opera sa poetică de care vorbim a ajuns în mâinile lui Iosif Pașca imediat în acești ani, atunci când copistul deținea doar funcția de „paroh al Periceiului” și inspector al eparhiei Herecleanului. Ar fi, în acest caz, cea dintâi scriere primită spre copiere de el, deoarece, în 1813, va semna un alt manuscris intitulat „*Istoria Bibliei, adecă a Sfintei Liturghii din cuvioșii aprobăluți izvoditori scoasă și întru acest chip spre limba românească alcătuită de smeritul între preoți Iosif Pașca, parohul Periceiului și al Eparhiei Șomleului Silvaniei inspector*”. Cartea e recomandată spre tipar de vicarul episcopesc de la Șimleu, Gheorghe Tatu. Vor urma la rând alte două manuscrise, între care o carte medicală, intitulată *Meșteșugul lungimii de viață*, manuscris terminat în 1815, traducere după *Ars longuae vitae*, tipărită la Nitra în 1804 de către Francisc Xavier Fuchs, și *Vreadnice de pomenire și prea alese zise ale unora dintre împărații, filosofii și alți fel de bărbați iscusii, greci, romani și dintră alte neamuri de demult*, copiată în 1820, la fel ca *A lui Marco Antoniu Filosoful, Comentarii*, traduse din latină în 1820.

Acum el semna ca protopop al Periceului, demnitate la care ajunsese între timp.

Laudele lui Samuil Micu, care credem că este cea dintâi carte copiată de el, posedă o mică prefață, intitulată *Cuvânt înaintea cărții cetitori*, pe care o reproducem în întregime.

„Dacă Dumineca și în sărbători, după săvârșirea slujbelor Dumnezeiești, care în bisearici Făcătorului a toate să aduc, și acasă, deosebi întru rugăciune și evlavnică lauda praznicului a ne deprinde.

dacă în mâinile tuturor binecredincioșilor creștini, nu numai a celor bogați, ci și a celor săraci, cărți de laudele dumnezeiești cuprinzătoare a să afla,

dacă mai pre urmă orice spre lauda lui Dumnezeu poate să îndemne, nu să poate zice a fi lucru netrebuincios și nefolositoriu.

Întru acest chip și această cârticică (carea Dumineca și în sărbători după săvârșirea slujbelor dumnezeiești, care în besearici Făcătorului a toate să aduc și acasă, deosebi, întru rugăciune și evlavnică lauda praznicului, pre cetitori poate să-i deprinsă. Din care nu numai cei mai cu putere, cari cărțile cele bisericesti, care istoriile praznicelor pe larg le pun înainte, pot să le aibă, ci și cei mai lipsiți care cărți cu preț mare a cumpăra nu pot, tocmeala praznicelor cu au fost și pentru ce? pot să învețe.

În care mai pre urmă, ori unde vrei să deschizi, lauda lui Dumnezeu să află netrebuincioasă și nefolositoare, nejuducând-o, te folosește cu dânsa lăudând și binecuvântând pre Dumnezeu.

Și sunt al tău către Dumnezeu rugătoriu, mai micul între preoți, Iosif Pașca”.

Cartea cuprinde un număr de laude și se deschide cu un *Cuvânt de laudă și rugăciune către Prea S(fânta) Troiță a izvoditoriului pentru trimiterea ajutorului de sus, spre bună săvârșirea lucrului început*. Urmează *Cuvânt de laudă către Dumnezeu Tatăl, Cuvânt de laudă către Domnul nostru Isus Hristos, Cuvânt de laudă către sfântul duh, Cuvânt de laudă la praznicul nașterii Născătoarei de Dumnezeu, Cuvânt de laudă la ziua Crucii, Cuvânt de laudă la S(fântul) mucenic Dimitrie, Cuvânt de laudă la soborul S(fântului) Arhanghel Mihail și Gavril, Cuvânt de laudă la intrarea în biserică a Prea S. de Dumnezeu Născătoare, Cuvânt de laudă la S(fântul) erarh Nicolae etc.*

Tradiția laudelor este la noi de sorginte bizantină și cel dintâi care a realizat astfel de laude este Filotei, logofătul lui Mircea cel Bătrân, autor al unui manuscris slavon de *Prizeale*, numite și „cântări aduse”, deoarece ele plecau de la cărțile sfinte, dar autorul era liber să introducă și să se abată de la litera strictă a lor. Tot el a realizat și o *Laudă lui Mihail Mărturisitorul*. Istoria ne spune că și călugărul Teodosie, egumen de Neamț, ar fi scris la

1534, un *Cuvânt de laudă pentru Sfântul Ioan cel Nou*, și că mitropolitul Moldovei, Atanasie Crimcovi, ar fi alcătuit la începutul secolului al XVIII-lea un *Verș de plângere al omului căzut adresat sufletului său*, care ar intra tot în această categorie. Desigur, sursa principală de inspirație o constituie *Prăznicarele*, unde la fiecare praznic în slujbele ce le sunt destinate sfinților și marilor părinți ai Bisericii există imoase, unele dintre ele semiversificate, care conțin elemente imnice, dar și *Viețile Sfinților*, cazanii, catavasiere și altele, de unde se iau elemente ale biografiei sfinților. Originalele grecești ale acestor rugăciuni conțineau, se pare, imoase versificate, dar prin traducere versurile s-au pierdut, rămânând în picioare doar caracterul de laudă, de encomion.

Samuil Micu a fost, desigur, la curent cu această tradiție, mai ales că el a tradus multe manuscrise cu *vieți* ale sfinților și că a putut să completeze textul unor laude cu elemente luate din aceste *Vieți*. Laudele lui Samuil Micu sunt însă versuri de sine stătătoare, omagiind pe sfântul sărbătorit în ziua respectivă, spre a-l pune într-o lumină cât mai favorabilă. Strădania de cursivitate și de chintesență expresivă e una majoră și versurile aduc prospețime și evlavie, conducând la acea stare de beatitudine lirică pe care comuniunea intimă cu Creatorul o poate intui. Beneficiind de o bună cunoaștere a materialului cultic pe care se clădește construcția poetică, Samuil Micu transcende simpla versificare spre a se năzui spre realizarea unor blocuri lirice mai compacte, în genul lui Varlaam și Dosoftei, luminând prin efectul produs imaginarul religios și încărcându-l cu imagini poetice sugestive.

În cele mai multe cazuri, formula poetică aleasă comportă două variante independente de stil poetic. Cea dintâi dispune de un vers mai scurt, mai direct și mai aproape de modelul popular, putând, în multe cazuri, să trimită direct la colind. Cea de a doua, comportă o rimă interioară, surprinzând prezența unui poet cu resurse imaginative bogate, cu o versificație vivace, dinamică, cu schimbări dese de imagini, de o consistență vădită. Frumusețea lor face din Samuil Micu cel mai important poet religios al epocii iluministe din Transilvania.

Manuscrisul semnalat conține 53 de *Cuvinte de laudă* și 156 de file numerotate de aut.

Reproducem spre exemplificare câteva din aceste *Laude*.

11. Cuvânt de laudă la soborul Sf. Arhangheli Mihail și Gavril

Astăzi cu totul cinstit
Praznic sfânt și prea slăvit /27/
Care-acum au strălucit
Noao, văzându-l sosit,
A preafericțiilor
Și-ntru tot slăviților,
Mai mari voivozi peste ceată,
Sfânta îngereasca gloată,
Numiților Mihail,
Arhanghelul, și Gavril.
Veniț dar să sârguim
Și versuri să întocmim,
Prin care să fericim,
Și-ntru cântări să mărim,
Aceste fără de trupuri,
Puteri și prea sfinte duhuri,
Oh, Mihaile prea sfinte,
Arhanghele prea slăvite,
Cine e care să poată,
Ție a da laudă dreaptă!
Că multe și negrăite
A tale laude sfinte,
Dintre care-i și această
Mult pomenita ta faptă
Carea atunci ai săvârșit.
Oh, arhanghele slăvit!
Când văzând pre luptătorul
Nostru și pizmuitorul, /28/
Binelui nostru surpat,
Din Raiu și iad aruncat.
Și-mpreună cu el toată,
Supt el rânduia gloată,
Pentru a lor sumeție
Și osândita trufie.
Asupra celui prea-nalt
Nemuritoriu împărat.
Celui prea-nalt ziditoriu,
Și a toate țitoriu.
Deci strângând celelalte
Sfintele îngerești gloate,
Întru o râvnă fierbinte
Ai zis: să luăm aminte,
Cum aceștia ce dintâi
Fuseră aleasă soție.
Numa cum să o simțiră

Și din lumină căzură
A cărora adunare
 Prin pomenita-ntâmplare,
Săborul îngerilor,
 Fu numit creștinilor.
Care-acum să prăznuește
 Și cu cânturi să slăvește.
Multe sunt prea fericite
 Nici de ritori grăite
A tale laude slăvite
 Mihaile fericite! /29/
Și a tale fericite,
 Gavrile, și prea slăvite,
Laudele sunt prea-nalte
 Nespuse și minunate.
A ta pricinuitoare
 De spăsire solitoare,
Buna vestire trimisă
 Din ceriu, prin tine-adusă,
Sfintei Mariei fecioare,
 De Dumnezeu născătoare.
Iaste de creștini slăvită,
 De pururea pomenită, /30/
Deci, oh, cu totul slăviți,
 Arhangheli prea fericiți!
Oh, arhangheli minunați,
 Care troiței cântați
Troiței ce preamărită,
 Cântarea cea întreită
Oh, arhangheli preamăriți,
 Ceia ce vă-ndulciți,
Cu negrăita dulceață,
 Privind a Domnului față.
Oh, sfinți povățuitori,
 Ai noștri și păzitori,
Ne rugăm cu sârguință,
 Rugați pre sfântă troiță /30/
Pentru noi să dobândim
 Tot raiul care-l dorim.

12. Alt cuvânt de laudă către S. Arhangheli Mihail și Gavril

Astăzi prea slăvit, praznic ne-au strălucit
A lui Mihail Arhanghel și Gavril
Pre cari toată credincioasa gloată
Bine-i slăvește
Deci să sârguim, versuri să întocmim,
Cinstind pre-acești sfinți arhangheli fericiți,

Pre-acești prea curați arhangheli minunați
Și prea lăudați.

Pre cari cinstind și cu cântări mărind
Zicem, oh, sfinte duhuri fericite,
Prea minunate și prea laudate
Și prea curate.

O, prea fericți, arhangheli prea slăviți,
Cari-ntreită cântare și sfântă
Ne-ncetat cântați, arhangheli prea curați,
Sfintei Troiță.

O, prea fericți arhangheli și priviți
Întru dulceață a Domnului față,
Ce-ntru tot sfântă și prea strălucită
Și prea dorită.
Deci vă rugăm pre voi și toții strigăm
Bine ne păzit, dar și ne dobândit
De la cel prea-nalt, fără de moarte-mpărat
cerească slavă.

13. Cuvânt de laudă la intrarea în biserică a Prea S. de Dumnezeu Născătoare

Veniți astăzi iubitori
De praznic și cinstitori,
Ajungând acum această
Zi mărită și sărbată
Întru care prăznuiește
Biserica și cinstește,
A Preacuratei fecioare,
În biserică intrare.
Pre care ai săi părinți
Ioachim și Ana numiți,
Cari sterpi și slabi fiind,
Și fără de fii rămâind,
După cea cu plecăciune
Făcut-a lor rugăciune,
Și cu mare umilință,
Făcuta făgăduință,
Că Domnului vor s-aducă
Ori fiu să fie, ori fiică /32/
Ce să vor învrednici,
A naște ș-a dobândi.
Te-au născut pre tine sfântă
Pruncă prea blagoslovită!
Care-a lor făgăduință
Plinind după cuviință
După trei ani, oh, slăvită,
Fiică și prea fericită,

Cu alte fiice curate,
Dintru aceea cetate.
Și purtând toate în mâini
Făclii ș-aprinse lumini,
Te-au petrecut fericită
Pruncă prea blagoslovită,
Și în biserica dusă
Te-ai primit; și fuseși pusă,
De arhiereul cinstit,
Zaharia-n loc numit,
Sfânta sfințelor – curată,
Pruncă și nevinovată,
Unde apoi ai crescut,
Sfântă și ai petrecut,
Până ce trimis fiind,
Gavril ți-au vestit grăind. /33/
Cum că vei să naști nespus
Pre vecinicul Domn Isus.
Care praznic prăznuind
Acum și veseli slăvind.
Ne rugăm binevoiește
Doamnă și ne dobândește
De la fiul tău ertare,
De greșeli și-n raiu intrare.

Aici se poate adauge al doilea cuvânt de laudă a nașterii Născătoarei de Dumnezeu. List. 20

14. Cuvânt de laudă la S. erarh Nicolae

Astăzi sfânt și prea slăvit,
Praznic noao ne-au sosit,
Întru care prăznuiesc,
Și cu laude slăvesc.
Întru bucurie toate.
Pravoslavnicile gloate,
Pre cel lui Hristos iubit,
Și întru tot fericit. /34/
Nicolae prea slăvitul,
Erarh și-ntru tot cinstitul
Pre carele prăznuind,
Astăzi, și veseli mărim,
Zicem oh, prea fericite,
Erarșe și-ntru tot slăvite. /35/
A tale laude sfinte
Mare al nostru părinte,
Și cu totul minunate,

Multe și nenumărate,
Tu sfinte, că minunat
Grai a fi ai arătat,
Încă la țată fiind,
Tu, minunat rând țiuind,
Mercuri și vineri fiind,
Înfrânat și neprimind,
Țița-n zi numai odată,
Ș-aceasta nu de altă dată.
Fără când ziua trecea
Și soarele apunea
Într-alte zile de rând,
Pre alt sugători urmând,
Tu oh, erarșă slăvit,
De curvie ai ferit
Pre trei fete ce era
 La curvie a să da. /35/
Pentru a sa mișelie
 Și amara sărăcie,
Trei sute de galbeni sfinte,
 Mare al nostru părinte,
Într-o maramă legând,
 Pre-a lor fereastr-aruncând
Cu care pre cea dintâi,
 Pruncă întru bucurie
Tatăl ei o-au măritat.
 Întru nădejde fiind,
Rădicat și socotind,
 Că cine ajutător,
Și de grijă purtător,
 Cei dintâi a fi voi
Și celor două va fi. /36/

Constantin Cubleșan

Ecloga pastorală (Timotei Cipariu)

Pentru perioada începuturilor teatrului în limba română, *Ecloga* din 1832 a lui Timotei Cipariu rămâne o pagină de viu interes. Reprezentată de elevii blăjeni (în distribuție a figurat și G. Bariț – v. George Barițiu, *Articole literare*. Ediție de V. Netea, București, 1959, p. 146) cu prilejul urcării, la 18 mai 1832, a lui Ioan Lemeni în scaunul episcopal, și scrisă special pentru acest eveniment. „Drama pastorală”, semnată de ilustrul filolog, care a avut un real succes de public, fiind reluată apoi în mai multe rânduri, nu s-a bucurat ulterior de atenția cuvenită din partea cercetătorilor noștri, a istoriei literare, fiind mai ales prea ușor taxată drept operă ocazională, „o dramă alegorică în care a omagiat Păstorul cel mare, adică noul episcop” – după cum se exprima în trecere și Nicolae Albu, unul dintre exegeții ciparieni, considerând că dramaturgul „n-a făcut altceva decât să dea expresie unanimei simpatii de care se bucura la acea dată Lemeni” (v. *Prefața* la Timotei Cipariu, *Poezii*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 23 – altfel o analiză pertinentă, bine documentată asupra operei poetice a acestuia). Numai că piesa nu poate fi înțeleasă și judecată atât de îngust întrucât textul propriu-zis, ca și contextul, de altfel, în care ea a fost concepută și receptată public obligă la o interpretare incomparabil mai nuanțată.

Timotei Cipariu optează pentru o formulă dramatică de tip clasic, alegându-și personajele dintr-o galerie tipologică de sorginte mitologică pentru a putea exprima voalat, metaforic, idei cu rezonanță stringentă în actualitatea generală a momentului său istoric, căci înscăunarea noului episcop trebuie luată, fără șovăire, mai ales ca un pretext poetic – astfel

partitura își va degaja dintr-odată, cu limpiditate, întreaga sa încărcătură de valențe simbolice. Ideile vehiculate aici trebuie puse neapărat în legătură cu întreaga ambianță culturală și ideologică a Blajului la ora aceea, ele neputând fi rupte de acele deziderate majore – sociale și naționale, nu în ultimul rând – care i-au călăuzit pe toți cărturarii iluminismului ardelean. Așadar, Timotei Cipariu înscenează aici situația schimbării în general a unui cârmuitor, moment ce poate fi decisiv în istoria unei colectivități, când lumea, poporul întreg, privește evenimentul cu încredere și speranță în unele, posibile, schimbări favorabile în existența lui, elogiile aduse noului conducător fiind nu numai niște laude formale, de circumstanță, ci expresia, retorică desigur, a sensului modificărilor așteptate.

Piesa, fără a beneficia de un conflict dramatic propriu-zis, este alcătuită din două părți. În prima asistăm la sfatul păstorilor în vederea plecării lor spre cetate pentru a se închina noului stăpân, cea de-a doua realizându-se din univocul elogiilor aduse acestuia de către păstori, în lungile lor discursuri solemne, de prosternare.

Bătrânul Damon, orb, evocă homeric vremurile de strălucire ale trecutului, introducându-ne într-un climat de tensiune subsidiară a momentului:

„Credeți, păstori, că nu vreau a vă spune
Minciuni sau pleve, că mi-s urâciune.
Ci adevăr, – în zilele bătrâne
Oameni mai buni erau, mai multă pâine;
Iarna mai caldă, vara mai senină,
Câmpii de fructe, butea de vin plină;
Tinerii noștri, mai cu-nțelepciune
Fost-au atunci, – dar acum unde
Sunt toate, cine-mi va răspunde?”

Întrebarea aceasta conține aceeași melancolică durere pe care o pune și Villon în versul său atunci când se-ntreba unde vor fi fiind zăpezile de-altădată; aceeași deschide spre sinceritatea receptării senine a unei dureri pricinuite de datul sorții. Care-ar fi motivele pentru care bătrânul păstor consideră viața din zilele lui mai puțin fericită decât a înaintașilor săi? Lămurirea ne-o face Coridon:

„Prin râpi și prin codri și prin văi afundate,
Razele culturi n-au putut pătrunde [...]
La noi pân'seara stă de dimineața,
Nici se ridică negura și ceața
Ce face pururi întunecime”.

lată, deci, una din ideile iluministe fundamentale, ale nevoii de ridicare spre cultură a maselor, adică a poporului român care își avea răspândite așezările tocmai pe văi afunde și prin codri. Că Timotei Cipariu face trimitere directă la națiunea sa, privată de multe drepturi, în *împărăție*, față de frații români de peste munți, ne-o atestă cuvintele lui Amanta ce nu îngăduie nici un fel de echivoc:

„Pe munții cei din Țara Românească
nu-s văi, nici codri, nici colți, nici puste
unde a mele turme să nu pască”

Apoi, Phileta vorbește și el de „a noastră țară”, înțelegând țara Ardealului, firește, în care românilor le este hărăzită o „amară soartă / Ce mă urmezi din leagăn pân-la moarte”. (Versurile, în variante, le vom găsi prezente apoi, cu aceeași încărcătură emoțională mocnită, și la Andrei Mureșanu, la Cotruș, la Goga, până la Beniuc).

Bătrânul Damnon refuză la-nceput să-și însoțească tovarășii în cetate. O umbră de ne-ncredere îl reține:

„Aici-s născut, aici vreau să mor
Orb și bătrân nu pot veni-n cetate!”

Mai tinerii păstori însă insistă. Ei par a înțelege altfel sensul vieții veacului lor și Phileta îi strigă, plin de patos:

*„Lasă aceste zile – acum, bătrâne.
Nu știi ce-adoce ziua cea de mâine.
Timpul se schimbă [...]
Io cred, oricât de târziu ni se pare,
Că nu-i departe ziua când va-ncepe
În locu-acestui rău, ce stă să crape,
Cursul altui timp nou, plin de desfătare [...]
Eu simt în mine-un tremur ce mă face
Să cred că dorul nu va să mă-nșele...”*

Putem crede că la 1832 când Cipariu a scris *Ecloga* se gândea la marile mișcări ale revoluției de la 1848, ce aveau să zdruncine temeliiile lumii? Fără-ndoială că da. Ideile pașoptiste pluteau în aer, suflul revoluționar se resimțea mereu mai acut în ambianța politică a vremii, prevestind înnoiri fundamentale. Apoi, să nu uităm că marele filolog a fost unul dintre participanții activi la revoluția din Transilvania, iar Ioan Lemeni, căruia i se

dedica această piesă, a prezidat împreună cu Andrei Șaguna adunarea de pe Câmpul Libertății din Blaj, la 3-5 mai 1848.

Înfățișat înaintea stăpânului cel nou (citește a omului înnoirilor veacului), ce lasă o lume să-țelegă că „are ceva putere, care altul poate / Că nu o are”, bătrânul Damnon își recapătă vederea. Prin asta nu trebuie să considerăm numaidecât (ce minoră și îngustă ar fi o asemenea interpretare!) că episcopul ar avea puterea miraculoasă de a-i da lumina ochilor acestui credincios, cum odinioară se însănătoșise Iov, urmând cursul legendelor biblice. Aici avem iarăși de-a face cu un prea străveziu simbol.

Contactul, deci, cu ideile guvernatoare ale epocii deschide mulțimii ochii spre o altă perspectivă de înțelegere a lumii, a rosturilor și desfășurării ei. Conducătorul (revoluționarul?!) deschide ochii păstorului asupra propriei conștiințe de sine, națională:

„Această dreptă și dumnezeiască
Multor orbi zi va să dăruiască.
Că ține țara de-acum măreție
Și cu-a tale virtuți, va să fie;
Din turma-ți va lua viață
Nouă, putere...”

Iar corul Șerbitorilor punctează momentul cu această concluzie ce vine tot în înțelegerea unei treziri la condiția conștiinței sociale și implicit naționale: „Ferice și de noi de-om păzi bine Turma”.

Ecloga lui Timotei Cipariu, fără a proba virtuți artistice deosebite, rămâne o pagină de bună literatură dramatică scrisă în faza de pionierat a teatrului românesc, punând în circulație, prin subtile și rafinate mijloace metaforice, idei generoase, însuflețitoare, ce nu pot fi trecute cu vederea atunci când încercăm o privire, fie cât de sumară, asupra momentului istoric în care ea a fost creată.

Gheorghe Șincai – Elegia XXV

Cu patru poeme encomiastice (o pastorală, în limba latină, merită a-l celebra pe principele moștenitor al tronului habsburgic /1804/; cu alte două, scrise în limba română, cu ocazia întronizării, la Oradea, a episcopului Samuil Vulcan, 1806, însoțite de versiuni în limbile maghiară și latină; cu o *Elegie*, a XXV-a, publicată în 1804 – oare trebuie să înțelegem că ar mai fi existat, încă nedescoperite, alte douăzeci și patru?!), nu se poate

vorbi, totuși, în ce-l privește pe Gheorghe Șincai, de o operă poetică oarecum constituită (Vasile Cârlova nu avea nici el cu mult mai multe, însă de o cu totul altă factură!). Și totuși, această *Elegie*, scrisă la 1803, și publicată un an mai târziu, în antologia *Orodias*, a lui Nagy Ladislau, la Oradea, în limba latină, prezintă un interes aparte pentru istoriografia literară națională. Ea face dovada unei reale continuități de creație (mai ales pe linie teologică) în expresie latinească, încă din antichitate (literatura proto-română, cum o numește Sextil Pușcariu), destul de bine susținută apoi în Evul Mediu și evoluând, cu elevație intelectuală, până aproape de zilele noastre. Aceasta ar merita o cercetare analitică mai atentă, aparte, întrucât s-ar revela, pentru gândirea noastră europeană, opere fundamentale, sub diverse aspecte culturale, datorate unor mari personalități, din epoci diferite, impuse în arealul universal, ce pot fi asumate, cu toată legitimitatea, fondului nostru spiritual național. O monografie istorică, bunăoară, a lui Nicolaus Olahus, intitulată *Hungaria* (1536), tratează Țara Românească în opt capitole din totalul de nouăsprezece. Scris în latinește, la comanda regentei Maria, a Ungariei, tratatul trădează în substanța sa dorința unui român (ardelean, desigur) de a-și face cunoscută în lume seminția și prezența acesteia în istorie, cu nimic mai prejos decât alte asemenea.

Gheorghe Șincai este unul dintre reprezentanții de primă linie ai activismului Școlii Ardelene, mișcare ideologică de sorginte iluministă care, în esența programului său, avea în vedere deșteptarea și afirmarea conștiinței naționale. Opera fundamentală a acestui mare cărturar, *Hronica românilor și a mai multor neamuri* (1800), cuprinzând perioada istorică de la anul 86 și venind până la 1739, prin analiza documentelor și prin demonstrația factologică, exprimă tocmai originea latină a poporului român. Este un tratat de o exemplară probitate științifică, dar în același timp și un febril discurs afectiv, un vizibil act mobilizator pentru cucerirea prin luptă a drepturilor ce i se cuvin națiunii române, în conjunctura actualității unui prezent politic opresiv. „Deșteaptă-te – aclamă istoricul într-un loc din *Hronica*... sa – o, iubit neamul meu și ai minte!”. E aceeași idee și aceeași chemare pe care o vom regăsi în *Răsunetul* lui Andrei Murășanu, opera lui Șincai fiind, în vederile generației pașoptiste, o veritabilă platformă ideologică. Cenzorul maghiar, care a citit manuscrisul, trimis în solicitarea obținerii dreptului de publicare, s-a exprimat cu iritare: „Opera e demnă de foc, iar autorul de furci!”. Verdict pe care, peste timp, Ovid Densusianu în a sa *Istoria limbei și literaturi române* îl comenta cu acest înțeles: „Oare poate fi ceva mai demn de Siberia?” Autorul *Hronicii* n-a fost exilat în Siberia dar, datorită ideilor progresiste pe care le vehiculase ca profesor în școlile Blajului și mai apoi ca director general al învățământului de limbă română, al Bisericii unite din Transilvania, timp în care a construit și a reamenajat peste 300 de școli („el construia școli ca și cum ar fi construit o țară pentru

viitorul de peste secole – spune Mircea Tomuș cu o expresie atât de plastică – întocmai cum Horea [...] construia biserici ca și cum ar fi construit împărăția Dumnezeuului dreptății oamenilor pe pământ¹) a trebuit să suporte prigoana unui episcop român, Ioan Bob, care nu vedea cu ochi buni demersurile, cu adresă directă în trezirea conștiinței naționale, susținute, în acțiunile lor, de tinerii intelectuali, formați științific la Roma, ce aveau să fie numiți, în timp, întemeietori ai Școlii Ardelene. Despre această exilare a lui Șincai din *cetatea* Blajului, Ion Pop Reteganul se exprima tranșant, în anii ce-au urmat, făcându-i marelui oropsit un frumos portret, într-o lamentație polemică: „plecă din Blaj unde compusese multe cărți de școală și unde [...] înființase atâtea școli; el singur trebui să iasă gol și flămând din acel Blaj care sătura mulțime mare de lipsiți; numai el nu fu vrednic să se sature de fărâmiturile ce cădeau de la masa celor mai norocoși, numai el, oh!, numai Șincai nu află adăpost nicări, parcă el ar fi fost jidovul rătăcitor care nu voi să dea apă Mântuitorului când suia pe Golgota. Numai el nu căpătă o mică fărâmitură de pâine în Blajul cel atât de avut în bucate, încât nefiind hambarele îndeajuns, le băga în gropi săpate în pământ; Oh! Numai Șincai trebui să meargă flămând de la cea mai avută curte românească. Și nu se mai întoarse în Blaj, ba își pierdu urma, se vede că-i era rușine să mai colinde pe la prietenii și neamul lui, ci se pierdu în Ungaria”².

Și-a găsit însă, într-o vreme, protecție la Oradea, lângă episcopii Ignatie Darabant (1738-1805) și Samuil Vulcan (1758-1839), care au știut să fie adevărați protectori ai corifeilor Școlii Ardelene. Aici stabilește legături de prietenie și colaborare cu poetul maghiar Ladislau Nagy și cu Michael Tertina, un profesor de origine slovacă, pro-director al gimnaziului din localitate, ambii erudiți, de formație clasică, împreună cu care frecventa biblioteca episcopală și discuta pe diverse teme de istorie și politică, desigur. Din această perioadă datează și poemele pe care le scrie, într-o ținută oarecum mai estuoașă, probându-i cu prisosință cunoașterea prozodiei clasice.

Elegia, scrisă special pentru antologia pe care o pregătea colegul său maghiar, are un oarecare caracter didactic, în sensul că dă lămuriri, pe de-o parte, privitoare la viața și activitatea sa de până atunci (era, de-acum, la o vârstă ce-i îngăduia *recapitulările* de acest fel), iar pe de alta, referindu-se la amicitțiile sale literare și științifice, la îndatoririle față de cei din operele cărora a luat învățăminte, aducând elogii ilustrelor lor perso-

¹ Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai – 250 de ani de la naștere*. În Constantin Mălinaș, *Bicentenarul Elegiei lui Gheorghe Șincai. 1804-2004*. Prefață de Mircea Tomuș. Asociația Română pentru Ex libris, Oradea, 2005, p. 8

² Ion Pop Reteganul, *Gheorghe Șincai*. În *Cărțile săteanului român*, Blaj, An.II, 1/13 iunie 1886, pp.97-101

nalități. Modelul, chiar nemărturisit, nu poate fi altul decât *Tristele* și mai ales *Ponticele* (*Epistulae ex Ponto*), ale lui Ovidiu, scrise în distih elegiac, produse ale unui exilat, cum era și Gheorghe Șincai în acel moment. În elegiile ovidiene, viața apăsătoare, printre străini, este evocată pretutindeni, dar în discursul liric aflându-se și numeroase închinări, cu admirație, pentru oamenii de seamă ai locului. Astfel, îl elogiază pe Regele Cotys I, poet ce scria în tracă, de creația căruia s-a apropiat învățându-i limba: „N-ai scris tu însuți versuri? De n-ar fi al tău nume/ În fruntea lor, n-aș zice că le-a făcut un trac./ Orfeu, deci, nu e singur poet pe-aceste locuri/ Bistonia se poate fâli cu-al tău talent”¹.

La rândul său, Șincai aduce elogii umanistului maghiar din secolul al XV-lea, Janus Pannonius (1434-1472)² din operele căruia apăruse o antologie la Utrecht în 1784, pe care o va fi avut-o în vedere sau va fi cunoscut alte scrieri ale acestuia, aflate în bibliotecile de la Viena sau Roma, care îl îndreptățesc a spune:

O, prea mărite poet, Janus Pannonius, tu gloria patriei tale.

Nu, nu pe toți învățații Panoniei răpitu-i-a timpul.

Vârsta de azi, depărtată de ei, pe mulți doar ne dete:

Între aceștia, va rătăci, cu Nagy, și Tertina

Pururi, pe creștetul nalt al Castaliei. Bine-ar fi dacă

Buna-nțelegere i-ar fi mânat pe mai mulți într-acolo”

(Traducere de Teodor A. Naum³)

O frumoasă reverență face și lui Tertina, deopotrivă orașului Oradea, care i-a primit și i-a găzduit matern pe amândoi: „Soartă ferice! Prin darul ceresc ne-ai păstrat pe Tertina, / Ca să fie podoabă și nouă și patriei sale

¹ Publius Ovidius Naso, *Elegia IX, Către Regele Cotys*. În *Pontice II*, 51-53. În *Tristia, Ex Ponto*. Traducere și prefață de Teodor Naum. Editura Univers, București, 1972

² Janus Pannonius (1434-1472), episcop de Pecsi. Poet cu o operă literară vastă. Deschizător de drum în umanismul maghir. Formația culturală în Italia. A scris epigrame, elegii, ode în limba latină: *Galeotti peregrinationem irridet* (1450), epigrame; *Abiens valere iubet sanctus reges* (1458), ode și elegii; *De se aegrotante in castris* (1464); *Laus Pannoniae* (1465); *De amygdalo in Pannonia* (1466), elegii și epigrame. „Bucuria estatică resimțită la descoperirea frumuseții limbii latine este caracteristică Umanismului timpuriu. Entuziaștii au fost îmbătați de vinul nobil al anti-chității. În locul cuvintelor uzate și banale au fost găsite cuvinte noi, cuvinte care au readus strălucirea lumii dispărute. Janus Pannonius a fost figura cea mai importantă a Umanismului maghiar. El a fost cel care a făcut ca vitalitatea epocii regelui Matia să crească până dincolo de limitele țării devenind membru încoronat al faimoasei *litteraria respublica* europeană [...] din poemele lui Janus izvorește prospețimea umanistă pe care o resimțea cu bucuria afișată față de cuvintele renăscute [...] A intenționat să scrie o operă despre lăncu de Hunedoara”. (Szerb Antal, *Magyar irodalom történet*. Magvető könyvkiadó, Budapest, 1978, p.74-78

³ În *Gând românesc*, An. VIII, nr. 1-4, Cluj, 1940, p.54-59. Reprodus în Constantin Mălinaș, *Bicentenerul Elegiei lui Gheorghe Șincai*, ed. cit. De reținut că în această ediție este preluată și traducerea recentă datorată lui Vasile Sav, apărută în *Anuarul Institutului de Istorie și arheologie*, Cluj-Napoca, 1989, p. 411-416

[...] Vrednică este de gloria unui bărbat ca acesta/ Dulcea lui mamă, Ora-dea Mare, locașul de Muze,/ Care, fiindcă și ție ție-i mamă, i-aduc închinare” (Trad. Vasile Sav).

În introducere, Șincai adresându-se poetului Nagy Ladislau, cel care îi solicitase colaborarea la antologia *Orodias*, ține să se prezinte, conform cu tradiția unor asemenea poeme biografice: „Poate te-ntrebi cine sunt că, pe urmele multora-n versuri/ Elegiace, eu cânt faptele celor mai buni/ Și că, între ei, să te laud pe tine, poetul celebru/ Cât eu, un necunoscut, nu-ți pare lucru cam nou?” (Trad. V.S.). Desigur, e un exces de modestie însă umilința suportată în anii din urmă îi crease, în acest sens, un anume reflex de circumspecție. Nu ezită însă a-și evoca familia de nobilă obârșie („Eu sunt acela pe-ai cărui părinți zămislitu-i-o Șinca:/ Ceara străveche ales împodobește-ai lor lari”), pentru ca mai apoi să evoce anii și locurile în care a studiat: „Muza întâia în Sabet m-a nutrit în studii [...] După aceea doi ani m-a hrănit Oșorheiul, de unde/ Drumul spre Cluj l-am luat, la școlile lui învățate [...] Iar de la Cluj am luat-o la Bistrița, unde eu arta/ Lui Cicerone-mi plăcu să cultiv mai departe-a mea minte./ Iar de-acolo plecat-am la Blaj, ca să-nvăț tineretul/ Vreme de-un an; când acesta s-a scurs, mi-a fost dat să văd Roma./ Timp de cincini ani petrecut-am la Roma și-n vremea aceasta/ Vrednic de lauri fiind, mi s-au dat cele două diplome” (Trad. T.N.¹).

Sinteza aceasta versificată a biografiei lui Gheorghe Șincai, oferită de el însuși, a atras, în primul rând, atenția mai tuturor comentatorilor *Elegiei*, de-a lungul vremii, virtuțile artistice, estetice, fiind de obicei trecute cu vederea. Cel care oferă o analiză judicioasă poeticității textului este Ioan Chindriș, comentând-o ca pe o creație barocă de factură encomiastică („amestecul de baroc” și de „poezie latină manieristă”, de „erupție pompoasă”), remarcabilă în primul rând printr-o „linie rațională” a construcției prozodice². Pentru ca, mai încoace în timp, într-o prezentare ce urmărește istoria comentariilor critice asupra textului, Constantin Mălinaș să dea, în acest sens, verdictul: „Poema lui Șincai are deopotrivă valoare estetică și valoare istoriografică, este deopotrivă operă literară și operă istorică”³. Fără îndoială că da. Textul propriu-zis căruia i se adaugă note de subsol ce detaliază cu lămuriri necesare pentru înțelegerea enunțurilor făcute în discursul liric („În districtul Făgărașului din Transilvania sunt 2 sate ce se

¹ Utilizez alternativ cele două traduceri, cu menționările de rigoare, ambele fiind pe cât de fidele textului original, pe atât de atente în a respecta sintaxa discursului liric. E drept că Teodor Naum utilizează hexametru în vreme ce Vasile Sav respectă metrica distihului elegiac, abordat de Șincai însuși, dar frumusețea poetică a *Elegiei* nu se dezmințe câtuși de puțin în variantele transpunerii ei în limba română.

² Ioan Chindriș, *Poezia lui Gheorghe Șincai*. În Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca, 1989, p. 401- 433

³ Constantin Mălinaș, *op. cit.*

cheamă Șinca, unul Șinca veche, altul Șinca Nouă. Io mă trag din cea dintâi, care odinioară mai toată fusese proprietatea familiei noastre. Încă și Șinca nouă fusese așezată pe moșia noastră proprie, precum din desul am arătat înaintea Statelor și ordinelor transilvane din 1792. Ele amândouă încă în pruncia mea fură înscrise în drepturile militare ale Legeunii întâia române de margine, împreună cu alte posesiuni ale noastre și ale altor multora. Iar născut fui în 28 februarie, calendarul vechi, anul 1754”) sunt, fără îndoială, surse importante în stabilirea biografiei autorului.

Elegia, fiind în structura sa un text descriptiv, derulează factologia evenimentială a vieții lui Șincai, cum am văzut deja. Menționând meritele și contribuția sa în demersul propășirii neamului („Spune-voi ce binefaceri/ Eu am făcut pentru-a Nației mele cultură și cinste”), poemul le enumeră toate acestea cu acribie, dar fără emfază: „scosesem *Gramatica* mea ș-ale mele *Principiil Ș-Abecedarele* două Normalice intitulate./ Am dezvoltat și *Doctrina lui Christ*, mai pe larg decât fuse/ Cartea aceasta lăsată când-va Românilor noștri [...] Ani doisprezece mereu ostenitu-m-am fără-ncetare/ Școlile românești să le sporesc ș-apoi să le-așez mai temeinic” (Trad. T.N.). Dar, toate acestea i-au fost răsplătite cu osândă: „Amenințându-mă aspru stăpânii semeți; dup-aceea,/ Ei născociră-mpotrivă-mi pricini ce puteau să mă piardă”. Totuși, elegia nu decade în lamentație, chiar dacă poetul își mărturisește umilința: „Rău hărțuit de acestea și de-altele, fără de slujbă,/ Îndepărtat pe nedrept și de-apărare lipsit,/ Iată reiau mai de mult pregătita *Istorie* care,/ Soartă potrivnică-având, nu reușii s-o-implinesc” (Trad. V.S.) O rază de speranță vine din partea prietenilor de la Oradea, oraș care începuse a se afirma ca un veritabil centru de cultură, dincolo de suspiciunile privind apartenența națională a intelectualilor ei: „Cum mai nutream o mare speranță, în țărături hungare,/ De-a răsfoi niște cărți și manuscrisele vechi,/ Mă și strămut la Oradea cu a Muzelor studii în floare,/ Almă, ea, mie și fruct ocrotitorilor mei” (Trad. V.S.). De-acum, elegia primește o turnură a discursului ce respectă, în bună măsură, genul epistolar, atât de frecvent în scrierile antice, ca și ale poezilor de mai târziu, din veacurile următoare. Șincai se adresează astfel prietenului său, relatându-i despre primirea ce i se face pretutindeni și despre discuțiile animate purtate cu confraternii într-ale ideilor înaintate ale veacului:

*„De Revoluție multe-am vorbit noi atunci împreună,
Vorba veni despre Frumoasle Studii și despre profesori,
De prețuirea pe care le-o dau străinele nații,
Cât e de grasă răsplata ce-o dau învățaților Rusul
Și Bavarezul, odată c-o stare mai bună*

*Și ce mari lucruri pun, încă, la cale
Prusacul cu Primul-Consul al Franciei
Pentru ca artele să-nflorească.
Îngrijorați, cântărit-am și noua-ne soartă din veacul
Nostru, prin care-așa bine a fost instruit tineretul.
Dar întorcându-ne iarăși la versuri și iarăși la scrieri,
Tu mai ales ne-ai dat nouă prilej să vorbim împreună”*
(Trad. T.N.).

Fără îndoială, *Elegia* lui Gheorghe Șincai e departe de a fi o reușită lirică, după toate canoanele genului, neproducând astfel o anume delectare estetică cititorului de azi. Dar ea probează disponibilitatea autorului de a aborda și domeniul beletristicii propriu-zise („Eu am deprins mai întâi a lui Phoebus delicii aicea/ Și-am început a sui culmi fermecate-n Parnas”, sau: „împodobită/ De bucuriile-adânci ale celor aleși, se cuvine/ Și de-a mea liră să fie cântată!” – Trad. T.N.), așa cum a făcut, la rândul său, și marele filolog Timotei Cipariu sau Gheorghe Barițiu, care a scris teatru, ș.a. Toți aceștia au dezvoltat crezul că, pentru acea vreme, în condițiile istorice ale momentului politic al existenței lor, era mult mai important și mult mai util să lucreze pentru fundarea edificiului național al populației române din Transilvania cu mijloacele istoricului, ale filologului, ale gazetarului etc., afirmând astfel în lume o identitate spirituală și o conștiință de neam, proprie, bazată pe argumentația solidă a documentelor probante, autentice, existente în toate epocile revolute, pe care însă trebuiau a le scoate la lumină din fonduri de arhivă prăfuite, comentându-le și impunându-le atenției lumii întregi. *Elegia* lui Gheorghe Șincai nu este altceva decât mărturia strădaniei sale în această direcție, denunțată în tiparele prozodice ale unui discurs liric de sorginte clasicistă. Tocmai de aceea a și ales limba latină ca mijloc de exprimare, ea fiind cea care a guvernat în cancelariile Europei din antichitate până în epoca modernă, ca limbă oficială de circulație universală.

Adrian Lesenciuc

Între „exagerarea unui adevăr” și „exagerarea unei exagerațiuni”

Despre impunerea unei grile interpretative privitor la rolul Școlii Ardelene

Mitul fondator roman, trăgându-și rădăcina din cronicile lui Grigore Ureche, dar fiind direct alimentat de *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir¹, ia amploare la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, prin intermediul ideologiei iluministe a reprezentanților Școlii Ardelene. Prin tratatele de istorie și filologie (*Istoria și lucrurile și întâmplările românilor* – Samuil Micu, *Hronica românilor și a mai multor neamuri* – Gheorghe Șincai, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* – Petru Maior, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* – Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Disertație pentru începutul limbii românești* – Petru Maior², sau *Lexiconul de la Buda*¹) se face recurs la ori-

¹ Ioan Inochentie Micu-Klein, de la a cărui scânteie izbucnește mișcarea Școala Ardeleană, a descoperit din întâmplare, în Viena, la un negustor din Petersburg, o copie a *Hronicului vechimii româno-moldo-vlahilor*, pe care, cumpărând-o, a transformat-o în sursă de inspirație pentru întreaga mișcare.

² Petru Maior are o foarte importantă contribuție în lingvistică, în ciuda faptului că subordonează rațiunile științifice scopurilor ideologice. Enumerăm, printre altele, lucrările: *Dissertație pentru începutul linbei românești*, *Dissertație pentru literatura ce veche a românilor*, ambele publicate în amintita *Istorie pentru începutul românilor în Dacia*, *Ortographia romana sive latino-valachica una cum clavi*, tipărită independent la Buda în 1819, ulterior inclusă în *Lexiconul de la Buda*, *Dialogu pentru începutul linbei română*, anexă la *Ortographia...*, dar și, nepublicate, *Dissertație despre articli limbii românești* și *Fragmente sintactice*, publicate ulterior de Cipariu în *Archivul său*.

ginea strict romană a poporului român, fără cel mai mic amestec. Este de înțeles faptul că o asemenea măsură radicală, de popularizare a originii romane (promovând *noblețea și prestigiul nației* pentru a justifica, astfel, dreptul istoric și natural al românilor) nu reprezenta decât impunerea unui act reparatoriu față de excluderea românilor din viața social-politică prin *Unio Trium Nationum* (1437). Programul politic proiectat cu aproape un secol înainte de Ioan Inochentie Micu-Klein, primul român din Dieta Transilvaniei, care s-a folosit, astfel, de unirea greco-catolicilor cu biserica Romei pentru a proclama *natio valachica* în locul cunoscutei formule *plebs valachica*, adică pentru recunoașterea românilor drept națiune privilegiată în stat, în baza a șase argumente², avea nevoie de un suport științific riguros.

Odată lansată ipoteza originii latine, iluminiștii ardeleni au întâmpinat dificultăți, de pildă în ceea ce privește explicarea dispariției dacilor³. La

¹ În original, *Lessicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemțescu, quare de mai mulți autori, în cursul a trideci, și mai multor ani s'au lucratu (Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum, quod a pluribus auctoibus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est)*, Budae: Typia et Samtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1925, dicționar cvadrilingv și etimologic al cărui principal merit este promovarea scrierii etimologice și a alfabetului latin. Petru Maior a reușit, prin intermediul acestei lucrări monumentale, să impună regulile din *Ortographia Română* (pe care a și reeditat-o în paginile *Lexiconului*), deși nu a apucat să vadă lucrarea tipărită.

² Ioan Inochentie Micu-Klein solicita, printr-un memoriu înaintat Curții Imperiale la 8 martie 1735, egalitatea în drepturi a românilor cu a reprezentanților națiunilor privilegiate, având la bază argumentele ponderii populației, fidelității românilor, drepturilor stabilite prin Diploma a II-a Leopoldină, acțiunilor de subminare a acesteia de către calvinii și luteranii transilvăneni (îndeobște maghiari, care înlocuiseră limba latină în exercitarea serviciului religios cu limba maghiară), dreptului nobiliar și al uniunii greco-catolice cu Roma, notează Zoltan Tóth I. în *Primul secol al naționalismului român ardelean (1697-1792)*, publicat în 1946 în maghiară, tradus de Maria Someșan și publicat la Ed. Pythagora, București în 2001, p.86.

³ În *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Petru Maior lansează o ipoteză elaborată, vizând o sinucidere colectivă a dacilor (justificarea îmbracă accente hilare: „*neputând scăpa dinaintea romanilor, ei în de ei se omorâră*”), dublată de o retragere pe teritoriul aliaților sarmați; pare-se, astfel, că teoria „Dacia deserta, vacua et inhabitata” ia naștere pe teritoriul transilvan. Cămașa ideologică a revizionismului fusese îmbrăcată de o idee similară, a „terrei deserta” găsită de unguri în interiorul arcului carpatic. Iluministul Maior s-a confruntat, în epocă, cu revizionisti precum Fr. Joseph Sulzer, I.C.Eder, Bella Marton sau I. Chr. Engel, dar argumentul său a fost exploatat de reprezentanții acestei extreme. În intenția de a face un bine poporului român, el îi condamnă, în acest studiu de început, la uitare pe daci. „Dacia deserta” este, în fond, un contrargument al continuității, folosit drept argument. Din păcate, Petru Maior nu se oprește doar asupra unei fugare justificări a dispariției dacilor, răstălmăcită de contestatarii săi, ci a persistat în ideologia latinistă: „*De unde, tocmai să zicem că au mai rămas vreunele muieri dache în Dacia după războiul romanilor; cine poate crede, romanii, căora și mai nainte prea urâtă le era ghinta dăcească pentru necredința și sălbăticia ei, acum încă proaspăt unor muieri ca acele, care streine tirării făcuse cu romanii, să se încredințeze și căsătorindu-se să facă un trup cu ele? Cine va crede una ca aceea, e semn că nu știe ce este căsătornica soțietate. Ca să nu zic nemica despre aceea că în săți strălucirea sângelui roman încă destul era a împedeca prea romani, ca să nu se căsătorească cu unele varvare cum era muerile dache.*” (în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*), sau „*romanii, strămoșii românilor, când au venit în Dachia, au aflat această țeară cu totu deșeartă de lăcuitoari; așea mai cu lesnire au potutu să se țină întregimea linbei romană și cu atātu mai vartos ca strămoșii românilor n-au fostu ca alte colonii romane pre aire trămise, ci mulțime nemăsurată;*

Începuturile mișcării, pentru reprezentanții Școlii Ardelene finalitatea științifică nu era decât scop al finalității politice (repunerea românilor în drepturi egale cu celelalte națiuni din Transilvania). De altfel, scopul lucrărilor cu caracter științific al iluminiștilor ardeleni era doar de suprafață. „[...] Șincai, notează Manole Neagoe (1967, p.LXIV) în prefața *Hronicii românilor*¹, urmărea în primul rând un scop politic prin realizarea operei sale”. Se dorea, așadar, probarea „*originii nobile a neamului românesc*” și statuarea ideii „*continuității populației romanice în stânga Dunării*”. Dar, îndepărtându-se de argumentele științifice, corifeii Școlii Ardelene au făcut posibilă atacarea acestor idei, uneori compromiterea lor, prin argumentele la fel de puțin fundamentate științific ale revizionistilor.

Petru Maior nu a fost singurul reprezentant al mișcării care a ideologizat originea latină a românilor. Samuil Micu, în *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor* (1805), lansa ideea exterminării dacilor de către romani și, implicit, descendența directă a românilor de la Roma². Același Samuil Micu (nepotul lui Ioan Inochentie Micu-Klein) și Gheorghe Șincai, în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780, odată cu redactarea primei gramatici a limbii române cu caractere latine, produc mutații profunde la nivel grafic, astfel: înlocuirea semivocalei *i* cu *i* la începutul cuvântului (ex. *împărat*), respectiv cu *e* și *a* în interiorul cuvântului: (ex. *fen*, *camp*), înlocuirea velarelor *k* și *g* în grafie actuală *ch* și *gh* cu *cl* și *gl* (ex. *clau*, *glăcie*), a sunetului *c* urmat de vocală cu *qv* latin (ex. *qvand*), dublarea lichidelor (ex. *terra*), notarea șuierătoarei *ș* cu *s* (ex. *resina*), a siflantei *ț* cu *ç* sau *ti* (ex. *façie*, *tiene*), înlocuirea lui *z* cu *d* (ex. *dieu*), a grupului *pt* cu *ct* (ex. *lacte*), a grupului *șt* cu *sc* sau *st* (ex. *creștere*, *ești*), dar și apelul la *h*-ul protetic inițial (ex. *hom*) (Rosetti *et al.*, 1971:452-453). Toate aceste mutații la nivel grafic nu au avut altă pretenție decât de a apropia limba română de latină și de a induce, la nivel ideologic, o rostire ulterioară adecvată. Limba română s-a dovedit, încă o dată, rezistentă la intruziunile din exterior, respectiv la mutațiile artificiale și la trunchieri. În ceea ce privește elementul imitat, limba artificială a lui Micu și Șincai se

și a poporului celui premulțitu cu anevoie este a i se schimba linba”, în *Dialogu pentru începutul linbei română*, publicat în *Lexiconul de la Buda*, apud Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, *Istoria limbii române literare. Vol. I. De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Ediția a doua, revăzută și adăugită, București: Editura Minerva, 1971, pp.449-477.

¹ Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, vol.I, Editura pentru literatură, București, 1967, 604 p.

² Teza este susținută în lucrarea publicată în 1805, unde, aidoma modelului cantemirian din *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor* (cartea cumpărată de unchiul său de la Viena), Samuil Micu interoghează aceleași surse istorice, reinterpretându-le, la care adaugă lucrări ale unor umaniști europeni, precum și scrisori, diplome, dar mai ales informații ale unor istorici ecleziastici maghiari, printre care Stephanus Kaprinai, Martinus Szent-Ivány sau Georgius Pray.

trădează pe sine însăși, odată ce aceștia fac apel (și recomandă) o literă deosebită, *Ń*, înlocuind șuierătoarea clasică *ș*, (ex. *uŃia*), literă împrumutată din alfabetul latin folosit în evul mediu de popoarele Europei apusene și centrale. Așadar, fără să își dea seama, reprezentanții Școlii Ardelene apropie limba română de o limbă moartă și nefolosită pe teritoriul țării noastre, latina medievală, limbă din care au împrumutat o serie de neologisme utilizate până în ziua de astăzi. Din păcate, încă se mai face confuzia între termenii proveniți din latina antică și cei din latina medievală, ultimii fiind aduși drept dovadă a latinității poporului nostru. Argumentul ni-l aduce, din nou, unul dintre reprezentanții mișcării, Ioan Piuariu-Molnar, care recunoaște, în prefața la traducerea *Istoriei universale*, publicată la Buda în 1800:

la așezarea acestei istorii am împrumutat și cuvinte de la maica noastră limba latinească, că în unele părți și ținuturi sunt lăcuiorii deprinși cu ele, iară pe alte locuri nu sunt obicinuite; pentru aceea le-am tâlcut cu cuvinte de obște înțelegătoare, ca să răspunsă folosului și bine-lui peste tot mai cu sporiu. (Piuariu-Molnar, *apud* Rosetti *et al.*, op.cit., p. 461).

Evident, apelul este, încă o dată, la latina medievală, limbă moartă și îmbălsămată în rugăciunea catolică, ruptă de dinamica evoluției latinei populare. De altfel, dintre corifeii Școlii Ardelene, doar Petru Maior și Ion Budai-Deleanu susțineau că limba română se trage din latina vulgară.

În *Grammatica românească* din 1987, tipărită la Sibiu, Radu Tempea lansează și el provocarea „*curățării*” limbii române de „... *toată neghina ce cuprinse limba noastră, silindu-să și de acum înainte din cât va fi cu puțința, de a se apropia de orighinalul ei*”, dându-i, în acest sens exemple, pe Molnar și pe Micu. Și din punctul de vedere al scrierii, Tempea induce ideologia latinistă, propunând o *ortografie etimologică*, cu *soare* în loc de *soare*, cu *omeni* în loc de *oameni*, cu *duo* în loc de *doao* etc. (Rosetti *et al.*, 1971: 462-463). În mod similar, Paul Iorgovici recomandă, în *Observații de limbă rumânească* (Buda, 1799), îmbogățirea limbii prin *derivare* („*limba noastră are lipsă de îndreptare și de înmulțire; aceasta se poate face de vom aduce-o numai la regule fixe*), prin formarea de noi cuvinte din fondul latin, de la „rădăcinile” limbii (Iorgovici, 1799)¹. Iluministul arde-

¹ Paul Iorgovici notează, printre altele, în lucrarea sa publicată în 1799, și: „*A me pornire este de a duce limba noastră la acea stare a cuvintelor, în care să se înceapă odată a scria pentru oamenii cei învățați, ca printr-înșii să se nască dorul științelor celor înalte. La acestea se cer cuvinte*

lean are o atitudine moderată în demersul ideologic, dar face explicit trimitere la paralelismul dintre evoluția limbii și istoria poporului român, propunând doar o „îndreptare a limbii noastre după rădăcina ei”, nu și o cantonare pe terenul interpretării / reinterpretării istoriei naționale. Tot în linia moderată a grupării iluministe ardeleni îl putem situa și pe autorul *Țiganiadei*, Ion Budai-Deleanu. În ciuda exagerărilor de natură etimologică (ex. rom. *babă* provenit din it. *babbo* etc.), Budai-Deleanu este singurul reprezentant al mișcării de emancipare națională care susține prezența în limba română a elementului de substrat traco-geto-dacic. Autor al unei valoroase lucrări de gramatică, *Temeiurile gramaticii românești*, (redactată și în limba latină, *Fundamenta grammatices romanice seu ita dictae valachicae*), dar și a altor lucrări lingvistice, eruditul ardelean nu face obiectul studiilor despre exagerările ideologice ale Școlii Ardeleni.

Fără a-i scoate din context, ar trebui să admirăm lupta în plan ideologic a iluminiștilor ardeleni, dar să nu pornim în studiu de la un dat, finalitatea științifică atinsă de aceștia. Mai exact, în acest plan exagerările unor reprezentanți ai acestei grupări depășesc în gravitate chiar și teoriile revizioniste rösleriene¹. Filologul german Robert Rösler preia de la conașionarii săi Fr. Joseph Sulzer, I. Chr. Engel și I. C. Eder ideea formării poporului român la sud de Dunăre și a revenirii acestuia în spațiul intracarpatic abia în secolul al XII-lea. În lucrarea sa, *Romänische Studien*, apărută ca reacție la dezvoltarea mișcărilor de emancipare a românilor din Transilvania, speculând ideea lui Samuil Micu și Petru Maior (*Dacia deserta*), aduce drept argumente părăsirea definitivă a teritoriului dac de către romani în 275 d. Chr., absența din limba română a cuvintelor germanice, preluate de la goți, asemănările dintre limbile albaneză și română, lipsa dovezilor prezenței românești la nord de Dunăre înainte de secolul XIII, asemănările dintre dialectele dacoromân și macedoromân și influența slavilor de sud asupra limbii române. Important este să ne concentrăm atenția asupra primelor două argumente rösleriene, ca ordine a importanței: strămutarea

învățate, care acuma în limba noastră, în care nici o învățătură nu florește, nu se cuprind și după județul meu mai bine este a împrumuta așa cuvinte din limba noastră cea de rădăcină decât de aiurea. Dacă odată se vor introduce în limba noastră între cei învățați cuvinte învățate, de la aceștia vor lua și cei proști și așa se chitește fiecare limbă, ca cei proști de la cei învățați să ia învățătură. Apoi și cărțile spre învățatura celor proști în limba noastră scrise sînt pline au de cuvinte streine, au de așa felii de cuvinte care, prin apropierea ce o au un cuvînt din gradu cel mai de pre urmă cu altul din gradu cel mai de pre sus, unul în locul altuia se întrebuintază, precum am arătat mai sus.” (Paul Iorgovici, *Observații de limba rumunească*. Editura Facla, Timișoara, 1969, pp. 237-239, în textul original în slavonă pp.76-77);

¹ În *Romänische Studien* (1871), Rösler nu neagă prezența elementului dac: „die vielleicht einigem dacischen Blute vermischten römischen Provinzialen” („provinciații romani amestecați poate cu oarecare sânge dacic”);

de către romani a populației locale de la nordul Dunării în sud (v. scrierile lui Flavius Vopiscus¹, Sextus Rufus și Eutropius, care i-au influențat atât pe revizionişti, cât și pe cărturarii ardeleni), respectiv imposibilitatea romanizării într-o perioadă foarte scurtă, de 165 de ani. Aceste argumente din teoria lui Rösler devin mai puternice și mai fundamentate științific decât cele ale lui Samuil Micu, de exemplu, care a redat perspectiva istoricilor latini, demonstrând că dacii au fost exterminați.

Dar atât Samuil Micu și Petru Maior, cât și Engel (ale cărui studii au influențat teoria rösleriană) s-au raportat la aceleași surse istorice cunoscute în Transilvania în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, interpretând fiecare diferit și părtinitor. Mai mult, unele teorii au fost preluate de două ori, în manieră superficială, fără a se face o delimitare strictă între adevărul istoric și necesarul de surse de documentare care să alimenteze pornirile ideologice. Unul dintre aceste studii, cunoscut probabil nu în profunzimea sa de toți reprezentanții Școlii Ardelene, dată fiind preluarea „în valuri” a ideilor proliferate, este *De regno Dalmatiae et Croatiae* al lui Ioan Lucius (Lučić) (1604-1679)². Lucius consideră că numele *vlah* este un apelativ utilizat prima dată de bulgari pentru a determina un popor format la sud de Dunăre din amestecul captivilor romani cu „alte resturi etnice” din Imperiu, rămas în urma retragerii aureliene sau strămutat de alte popoare înainte de invazia bulgarilor. Revizionistii, în frunte cu Engel, preiau ideea formării / strămutării românilor la sud de Dunăre dată fiind lipsa de „rezistență ideologică”. De altfel, reprezentanții Școlii Ardelene ocolesc interpretările legate de subiectul retragerii aureliene. Probabil că teoria lui Lucius, de pildă, nu ar fi fost atât de importantă ca reper dacă nu ar fi constituit reper în consolidarea teoriei latiniste. Comparațiile latino-românești din lucrarea lui Ioan Lucius³ sunt reluate de Șincai și de Maior (și folosite, prin raportare la alte studii de ceilalți reprezentanți ai mișcării ideologice ardelenene). Evident că nici Șincai, nici Maior nu puteau considera greșită intenția prefigurată în lucrarea sursă *De regno Dalmatiae et Croatiae* atâta

¹ „*Quum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam viderent, provinciam trans Danubium Daciam a Trajano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans ean posse retineri: abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.*” (Aurelian, c.39), apud A.D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței Românilor în Dacia Traiană* [online], publicat în 2004 pe website-ul Universității din București, URL: www.unibuc.ro/CLASSICA/xenopol/index.htm [consultat în februarie 2012].

² „*Teoria lui Lucius a fost pe larg cunoscută istoriografiei române începând cu Petru Maior și urmașii săi până în zilele noastre*”, afirmă Adolf Armbruster în *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Editura Enciclopedic, București, 1993, p.180.

³ Ioan Lucius notează, printre altele: „*Valachi autem hodierni quicunque lingua Valacha loquuntur seipso non dicunt Vlachos aut Valachos sed Rumenos et a Romanis ortos gloriantur, Romanaque lingua loqui profitentur [...]*” (Armbruster, op.cit., p.180);

vreme cât își alimentau ideologia din ipoteza latinistă a lui Lucius, nepu-
tând combate, de altminteri, nici ideologia revizionistă. Adevărul istoric nu
se putea constitui din jumătăți de adevăruri, „convenabile” scopului propus.
Cu toate acestea, o lucrare ca *Disertatio Paralipomenica rerum memorabilium Hungariae* (scrisă de Martinus Szent-Ivány și publicată în
1699 la Tyrnaviae), preluând și reformulând teoria lui Lucius, nu a fost
folosită decât de revizionști, chiar dacă Samuil Micu face trimiteri la in-
formațiile directe culese/primate de la istoricul maghiar. În planul ideilor,
Petru Maior este un continuator al tradiției istoriografice a lui Johannes
Lebel (?1490-1566), părintele istoriografiei săsești, autor al unor lucrări
precum *Memorabilia Transylvaniae, Volumen scriptorum in emolumentum
Capituli Bistricensis* sau *De oppido Thalmus*, al lui Sebastian Münster
(1489-1552) sau al cancelarului lui Ștefan Báthory, Wolfgang
Kowachoczy (Farkas Kovácsoczy), care îi considerau pe români continu-
atorii direcți ai romanilor, fără alte influențe etnogenetice.

Un alt punct comun în ceea ce privește teoriile revizioniste și discursul
ideologic al reprezentanților Școlii Ardelene îl reprezintă opinia asupra
stăpânirii străine la nord de Dunăre. Șincai, de pildă, glorifică perioada
105-274 d.Chr., perioadă de „plămădire a poporului român” și susține că
actualul teritoriu românesc nu s-a aflat niciodată sub stăpânirea popoare-
lor migratoare, cu excepția bulgarilor, care au stăpânit o parte bine delimi-
tată din Dacia¹. Mai mult, stăpânirea bulgară apare ca urmare a uniunii
româno-bulgare în luptele împotriva bizantinilor, și nu ca o impunere prin
forță. Același punct de vedere îl împărtășește și Engel. De altfel, *Hronica
românilor* este o lucrare prin care sunt contestate în primul rând argumen-
tele revizionistului Eder și lipsa acestuia de flexibilitate comprehensivă².

În ciuda eforturilor istoricilor români de a contrazice teoria rösleriană,
și până în momentul de față, datorită „ambiguității” unor lingviști, argumentul
influenței slavilor de sud asupra limbii române rămâne în picioare
(întâlnindu-se, în dicționarele etimologice românești, cuvinte rezultate din
influența bulgărească asupra unor regionalisme sau asupra unor cuvinte
cu largă utilizare curentă mai degrabă în nordul României, în Bucovina și

¹ Petru Maior, în schimb, susține contrariul, că bulgarii nu au stăpânit niciodată vechile teritorii dace.

² „Vlahii sau românii, cari lăcuia de la oștezele Țarigradului până la cetatea Bizia și mai încolo, από Τήνέξωτέρωτής ες Βιζύη και πόρω, era de un nărav și doară și de un neam cu schytele de preste Dunăre” (n.a. cf. Pahimer). Care făcând, lezne vei pricepecă românii cei de-a stânga Dunărei se numesc de greci schythe și comani. Aceasta de o-ar fi înțeleas Eder, n-ar fi bârfit atâtea în coantra românilor” (Armbruster, op.cit., p.344);

Maramureș¹). Rösler se contrazice singur, și o demonstrează magistral Bogdan Petriceicu Hasdeu (1979:116-125). Să notăm numai faptul că, dacă în *Lexiconul de la Buda*, cuvântul *doină* ar proveni din formele doriene $\delta\eta\nu$ sau $\delta\alpha\nu$ (numele lui Jupiter), dacă în *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (1842) Iordache Mălinescu găsește o triplă etimologie: din lat. *donativum* (sumă de bani pe care o primeau soldații romani de la împărați după o victorie), de la numele Dunării și de la numele zeiței Diana, dacă în dicționarul Laurian-Massim provine din lat. *doleo* printr-un intermediar inventat, *dolina*, dacă la Cihac vine din sl. *dvoinu* – dublu, care l-a dat pe sârbul *dvoinitza* – fluier dublu, Rösler confirmă, printr-un articol publicat în 1873², ipoteza originii dace a termenului! Să notăm și alte argumente istorice, cunoscute în epocă, venite din partea cronicarilor maghiari, sași sau secui. Secuiul Lisznyai Kovács Pál, în ciuda datelor istorice eronate, lansează la nivel ideologic ipoteza originii românilor din coloniștii romani, dar revine asupra acesteia, corectând-o și afirmând că poporul român a rezultat din coloniștii romani și băștinașii daci³. Construită după un model discursiv ulterior preluat de Școala Ardeleană, lucrarea lui Lisznyai, *Origo gentium et regnorum Post-diluvianorum*, este total ignorată de corifeii Școlii Ardelene, la fel cum sunt ignorate argumentele în favoarea continuității dace din cronică lui Anonymus.

¹ Enumerăm, printre acestea, cuvinte precum buriană (în forma din Bucovina), buruiiană (bg., srb. *burjan*), a (se) buși (bg. *buša*, srb. *bušiti*), drob (bg., srb. *drob*), hârb (bg. *hârbe*), a (se) hlizi (bg. *hleza se*, inexistent în rusă și în limbile slave orientale și occidentale), a (se) hodini (bg. *otdihna*), jâlav, jilav (bg. *žilav*), jivină (bg. *živina*), mâzgă (sl. *mězga*, bg. *mázga*), păstrăv (bg. *păstráva*), potcoavă (bg. *podkova*), prasâlă, prăsilă (bg. *prasi se*), șagă (bg. *šega*), a zadarî (bg. *zadarjam*, srb. *zadirati*) etc.

² Rösler, Robert, *Einiges über das Thrakische: „Wenn das walach doinã Lied als ist, so könnte es leicht aus dem Dakischen, oder dem Getisch-Thrakischen (Moesiens) stammen, denn von den Nachbarsprachen des Romänischen kennt es keine und das entfernte Litauisch (dâinã Volkslied) stand niemals mit ihm in Berührung...”* (Dacă vorba română doină <cântec> e veche, atunci ea poate lesne să derive din limba dacă sau geto-tracică din Mesia, fiindcă din graiurile învecinate n-o cunoaște nici unul, iar depărtații litvani cu *dâinã* <cântec poporan> n-au stat niciodată în contact cu românii...), *apud* Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Studii de folclor*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, pp.121-122.

³ Ipoteza originii latine este redată în *Magyarok Cronicaja. Melly be foglal MCXCVI Esztendöket avagy Christus születésenek 268-1474*, Debreczenben, 1692, pentru a fi ulterior corectată în Paulus K Lisznyai, *Origo gentium et regnorum Post-diluvianorum*, Debreceni, 1693: “*Hi Volachi quare vocantur hodie adhuc Getae? R: Quia quando Trajanus Imperator Daciam ibique Getarum Regnum Dacicum ceperat tunc Colonias Italicas carumque Ducem Tracicum in Regnum Getarum introduxerat et collocaverat, Volachi ergo hi non fuerant Getae origine daci Sclavi; sed successerant Getis et cohobitabant Getis et hac occasione Volachi ceperant vocari Getae. Quaeritur: Hi Volachi latinam linguam quare tam valde corruperunt, uta puro latino quoque vix et ne vix quidem intelligi queant? R: Quia Trajanus Dacos, Sclavos et Getos ex Dacia non expulerant, quare Volachi Itali Dacis cohabitabant ex dacia ac latina lingua hanc hodiernam Volachicam linguam conflaverant.* (Armbruster, op.cit., pp.189-190);

Exemplul de naționalism al Școlii Ardelene a fost urmat, din păcate, și pe coordonata științifică. Mitul fondator roman, așadar latinitatea națiunii, garanta depășirea crizei de mediocritate în care se aflau Țările Române și, totodată, presupunea studiul istoriei naționale începând cu fondarea Romei (vezi Samuil Micu și August Treboniu Laurian). În ceea ce privește evoluția limbii, pe fundamentul istoric al iluminiștilor ardeleni se construiește și argumentul lingvistic. Despre exagerările acestor argumente vorbește Titu Maiorescu (1868)¹:

La 1825 apare *Lexiconul de la Buda*, „românesc-latinesc-unguresc-nemțesc”, care se încearcă să stabilească prin derivări de cuvinte că limba noastră este cea mai pură romană și foarte puțin amestecată cu cuvinte slavone. Câteva exemple vor arăta valoarea acestor derivări: „Verbul nostru găsec se derivă de la latinescul consecutor, substantivul boier de la voglia, i.e. voluntar, substantivul ceas de la caedo, caesum, caesura, quia dies in 24 partes quasi caesuras est devisa.” Cu asemenea procedare începe știința noastră despre latinitatea cuvintelor române, și primul pas se face printr-o falsificare a etimologiei. La 1840 se publică *Tentamen criticum in linguam romanicam*. Scrisă în latinește, această carte are scopul de a arăta străinilor ce fel de limbă curată este aceea care se vorbește de poporul român, însă arată o limbă care nu s-a vorbit și nu se va vorbi niciodată în poporul român. Acolo întâlnim forme gramaticale și fraze ca cele următoare: „Abur și abureau audita, abebiu, abebimu, abeboru, făcutu, abiu, voliu fire cântatu; do invetiasses aleque, nu abi fire asi superstitiosu, que a fedu, do se et asconde, do me et laudi cu gula ta, quomu ari, asi secili etc. etc.” Și, astfel, gramatica română începe cu o falsificare a filologiei.

Lexiconul de la Buda, deși s-a dorit doar o încercare practică de rezolvare a problemei neologismelor, a rămas în mentalul colectiv drept instrumentul de bază al ideologilor ardeleni în ceea ce privește „polirea [=curățirea] nației și limbei noastre de tot fiind învăpăiat și aprins”². În ceea ce privește îmbogățirea limbii, preponderent cu termeni din latină (dar din latina medievală, care era accesibilă autorilor lucrării), aceste neolo-

¹ Titu Maiorescu, „În contra direcției de astăzi în cultura română”, în Titu Maiorescu, *Critice*, prefață de Gabriel Dimisianu, Editura Minerva, București, 1989.

² Într-o scrisoare semnată de unul dintre autori, Corneli, și adresată episcopului Vulcan, (*apud* Rosetti *et al.*, op.cit., p.465).

gisme s-au păstrat până în zilele noastre, aproape în totalitate, inclusiv în forma în care au fost propuse. Tendința de exagerare a ideologiei latiniste a fost remarcată și în *Istoria limbii române literare*, în care autorii notează:

Latinismul autorilor *Lexiconului* se manifestă mai pregnant în două direcții: 1) în stabilirea etimologiilor (în mare parte neștiințifice) și 2) în ortografie, asemănătoare cu cea din gramatica lui Micu și Șincai, dar cu unele deosebiri față de aceasta, ca, de pildă, notația ă pentru sunetul „ă” și întrebuintarea semnelor ț și ș pentru notarea sunetelor respective. (Rosetti *et al.*, op.cit., p.468)

Trebuie remarcat, totuși, că *Lexiconul de la Buda*, spre deosebire de *Dicționarul* lui Bobb¹, contribuie substanțial la normarea materialului de limbă și este hotărâtor în impunerea grafiei latine.

Ulterior, August Treboniu Laurian și I. Massim lucrează la o amplă confirmare a etimologiei latine a cuvintelor românești, *Dicționarul limbii române*. *Dicționarul* presupunea „purificarea” limbii de elementele nelatine și propunea adoptarea unui sistem ortografic care se îndepărta vădit de limbă. Este firesc să nu te poți ancora în problema adevărului istoric, la o distanță de 1750 de ani, în lipsa datelor fundamentale care să-ți certifice intenția de obiectivitate. Dar, în ciuda lipsei reperelor pe un drum nemarcat, și pașoptiștii Laurian și Massim se ghidează doar după pașii, izolați de parcursul istoric, cei ai generației de la Școala Ardeleană. Or, în tentativa unei critici a rațiunii istorice, este suspendată chiar problema adevărului istoric între subiectivitatea cunoașterii și posibilitatea unei cunoașteri obiective. *Dicționarul* Laurian-Massim, din păcate, ne prinde în chingile abordării pur subiective, ba, mai mult, ne scoate în afara a ceea ce înseamnă criteriu științific, relevanță metodică, neutralitate epistemică etc. Nu întâmplător, „*dicționarul a însemnat în același timp expresia cea mai înaltă a latinismului și cântecul său de lebedă. Tentativa creării unei limbi artificiale a stârnit ilaritate și a discreditat definitiv școala latinistă.*”, afirmă istoricul Lucian Boia².

Să revenim, însă, asupra unuia dintre corifeii Școlii Ardelene, Petru Maior. Față de poziția din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, învățatul ardelean, pe vremea aceea corector (revizor al cărților) la Buda, intrând în contact cu surse istorice variate, depășind perspectiva lui

¹ Ioan Bob, episcopul Blajului, autor al unui *Dicționar rumânesc, latinesc și unguresc*, apărut la Cluj cu trei ani înaintea celui de la Buda.

² Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Ed. Humanitas, București, 1997, p.89.

Vopiscus și Eutropius care au alimentat amintita lucrare, propune în *Disertație pentru începutul limbii românești* (în grafia originală), o viziune nouă, care susține alte raporturi între latina vulgară și dacă. Plecând de la argumentul contactului locuitorilor din arealul carpato-dunărean cu latina vulgară, comună în arealul lingvistic extins, până la Roma: „așădară limba românească e acea limbă lătinească comună care pre la începutul sutei a doao era în gura românilor și a tuturor italienilor” (Maior, 1976, p.301)¹, respectiv de la cel al alterării latinei vorbite în Italia ca urmare a influenței goților sau longobarzilor, ceea ce se traduce prin expresia „limba românească e mai curată limbă latinească a poporului roman celui vechi decât limba talienenească cea de acum” (Maior, op.cit., 301), învățatul ardelean cutează să susțină că limba românească e mama celei latinești². Afirmarea lui Petru Maior fie a fost trecută în uitare de unii interpreți ai operei sale, fie a fost asociată unei interpretări anapoda, „în răspăr”, fie unei interpretări care justifică spiritul de „neînfricat dialectician” al acestuia, cum afirmă Lucian Blaga în *Școala ardeleană latinistă*³. Este uitată, din păcate, disputa ideologică a lui Petru Maior cu lingvistul sloven Jernej Bartol Kopitar (cel care a lansat ipoteza „uniunii lingvistice” balcanice), în urma căreia argumentele de natură lingvistică au fost foarte atent pregătite și lansate în deplină cunoștință de cauză, și nu este luată în considerație, din păcate, perspectiva perfect consonantă a învățatului ardelean cu ideea care circula în epocă la nivel empiric, dar care avea să capete consistența științifică prin enunțarea, în 1872, a „teoriei valorilor” (*Wellentheorie*) de către lingvistul Johannes Schmidt. Indiferent de fundamente, de argumente și de supoziții, cercetători daciști contemporani exagerează luând în considerare, drept argument fundamental în propria poziționare, amintita afirmație a lui Petru Maior⁴. Iată cum, opera luministului ardelean este

¹ Petru Maior, *Scriseri*, Ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, prefață și tabel cronologic de Maria Protase, vol.1 (*Procanon; Propovedanii; Didahii; Istoria pentru începutul românilor în Dachia*), Editura Minerva, București, 1976.

² „Acea iaste adevérit, precum vâzum de asupra, că nu limba lătinească cea proastă s-au făcut din limba lătinească cea corectă, ci ceasta din ceia. De acia, măcar că ne-am deprins a zice că limba românească e fiica limbei lătinești, adică ceii corecte, totuși de vom vrea a grăi oblu, limba românească e mama limbii celei lătinești” (Maior, op.cit., 311)

³ Lucian Blaga, „Școala ardeleană latinistă”, în *Izvoade*, Editura Humanitas, București, 2011, pp.165-178; O interpretare actuală, în continuarea viziunii blagiene vine, de pildă, de la Grigore Georgiu, care vede în această frază o „răsturnare copernicană”: „Inversiunea” lui Petru Maior, în fapt o „eroare” de ordin paradigmatic, ce pune în paranteze datele realității, „este expresia cea mai lapidară a aventurii latiniste”, dar și o ilustrare a spiritului filosofic și speculativ ce-i însușește pe învățații Transilvaniei” (Grigore Georgiu, *Istoria culturii române moderne*, București: Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy” – SNSPA, 2000, p.110).

⁴ Spre exemplu, Dumitru Șerbu publică înr.102, anul XII / mai 1983 al revistei *Noi Tracii* un articol intitulat *Surprinzătoarea evoluție a gândirii lui Petru Maior cu privire la formarea limbii și poporului român. De la romanism pur spre dacism?* (Șerbu, 1983:1-4), un prim articol care își propune

folosită în special prin ceea ce înseamnă extensiile marginale ale producerii sale, și nu prin fondul său, prin învățătura luministă situată în contextul producerii.

Și exagerările pașoptiste, precum cele ale Școlii Ardelene, au o adâncă înrădăcinare în realitatea politică a vremii, și nu în nevoia de adevăr istoric. Au primat, încă o dată, problemele de „*drept istoric*” în fața unui bun simț metodologic care ar fi putut răsturna, fără întoarcere, teoriile extravagante ale secolului (v. contraargumentele lui Hasdeu în ceea ce privește teoria rösleriană). În 1877, într-o „*dare de seamă*” pentru Societatea Academică Română privind studiul *Romanii și românii* al lui Iuliu Lung, Vasile Maniu considera necesară coroborarea studiului evoluției popoarelor prin intermediul arheologiei cu filologia comparată. Pe marginea acestei probleme, Adrian Pop (1999, p.194)¹ notează: „*la o mare parte din istoriografiile moderni de naționalitate slavă, germană și maghiară, caracterul politic pare a forma astăzi ca și în trecut mediul investigațiilor științifice, fondul studiului istoric, când vine vorba de originea vechimii noastre [...]*”. Privind astfel lucrurile (și în ceea ce privește reprezentanții mișcărilor de emancipare din Ardealul secolului al XIX-lea), vom constata că o identică orbire politică îi îndepărtează pe cei ce încearcă să consolideze contraargumentele la teoria revizionistă de obiectivitatea faptelor istorice. Și nu doar atât: fără să se conștientizeze, începând cu reprezentanții iluminismului ardelean, are loc o „contorsionare” a adevărului istoric, ceea ce va produce o îndepărtare de esența ființei românești.

Concluzia o desprinde magistral Maiorescu²:

[...] ceea ce surprinde și întristează în aceste produse nu este eroarea lor în sine, căci aceasta se explică și uneori se justifică prin împrejurările timpului, dar este eroarea judecății noastre de astăzi asupra lor, este lauda și suficiența, cu care se privesc de inteligențele române ca adevărate fapte de știință valabilă, este orbirea de a nu vedea că zidirea naționalității române nu se poate așeza pe un fundament în mijlocul căruia zace neadevărul.

Însă, în aceeași orbire a „adevărului de breaslă”, istoricul nu se apleacă asupra studiilor criticului literar (Titu Maiorescu, în acest caz); lingvistul

argumentarea convertirii lui Petru Maior. Ulterior, mișcările daciste aveau să facă numeroase trimiteri la *Disertație*.

¹ Adrian Pop, *O fenomenologie a gândirii istorice românești. Teoria și filosofia istoriei de la Hașdeu și Xenopol la Iorga și Blaga*, All Educational, București, 1999.

² Op.cit.

este prea înfumurat să accepte ca fiind valabile dovezile arheologice; arheologul nu caută excepționalul, ci „descoperirea” și nu îndrăznește să se îndepărteze de *mainstream*. În aceste condiții doar personalitățile enciclopedice, care își creează aura de credibilitate în aceste domenii sensibile și mereu în căutarea propriilor identități metodologice în investigarea cu bisturiul a culturii române, pot schimba, dar nu radical, optica.

Așadar, alunecarea în eroare și lansarea, în contextul istoric și politic al epocii, a unor exagerări (unele corectate, în timp, ca în cazul lui Petru Maior, de exemplu) sunt de înțeles. Nu este de înțeles exploatarea exagerată a acestor alunecări, fie cea privitoare a originii pur romane a popoului român (la Samuil Micu), fie cea privitoare la latinismul pur, nealterat, fără influențe de orice altă natură. O minte lucidă, cum este cea a lui Lucian Blaga, chiar dacă a propus un studiu împotriva latinismului exagerat al Școlii Ardelene intitulat *Revolta fondului nostru nelatin* (publicat în revista *Gândirea*, I, 1921, nr.10, pp.181-182) – mai degrabă un studiu împotriva exploatarei exagerărilor¹ –, aduce ulterior în discuție o focalizare asupra contextului cultural/istoric/geopolitic privitor la exagerările Școlii Ardelene (*Școala Ardeleană luministă*, publicat în 1943)². Iată, afirmă apăsător Blaga, rostul exagerărilor:

Latiniștii erau chinuți de cugetul foarte lucid că trebuiau în răstimpul unei vieți să ridice un popor, rămas cu secole în urmă, la înălțimea unui „veac prealuminat”. Ei se simt chemați să împlinească năvalnic, ca la începuturi de lume, pornind de la nimic, ceea ce istoria neglijase vreme de o mie de ani. Ei aveau conștiința că pun pârgă ca să înalțe un masiv de munți, cufundat în tenebre, la nivelul unui veac prealuminat. O întreagă împărăție a spiritului trebuia clădită la repezeală ca să se răscumpere secole pierdute. (Blaga, *op.cit.*)

¹ „Acest orgoliu al latinității noastre e mostenirea unor vremuri când a trebuit să suferim răsul batjocoritor al vecinilor, care cu orice preț ne voiau subjugați. Azi e lipsit de bun simț. – Vorbim despre spiritul culturii noastre; vrem să fim numai atât: latini – limpezi, raționali, cumpătați, iubitori de formă, clasici, – dar vrând-nevrând suntem mai mult. Însemnatul procent de sânge slav și trac, ce clocotește în ființa noastră, constituie pretextul unei probleme, care ar trebui pusă cu mai multă îndrăzneală. Tinerețea ne îndeamnă să turburăm idealul lesnicios al celor mulți îngâmfăți, aruncându-le în suflute o îndoială. Sa ni se ierte tinerețea. Se va zice ca spunem mituri. Ei bine; numiți-le basme. Avem însă convingerea că adevarul trebuie să fie expresiv – și că miturile sunt prin urmare mai adevărate decât realitatea”, notează Lucian Blaga, lucid, pe marginea problemei exagerărilor latiniste, chiar dacă, cu modestie, după 22 de ani avea să afirme că *Revolta fondului nostru nelatin* este un articol tineresc, scris „cu stângăcii juvenile”.

² *Școala Ardeleană latinistă* este un eseu apărut în ziarul *Vremea*, XV, nr.726 din 1943, pp.6-7, republicat în *Izvoade* (Blaga, 2011, pp.165-178).

Nevoia unei înțelegeri corecte a contextului irumperii Școlii Ardelene este fundamental. Prin aceasta ne situăm echilibrat, departe de exagerările într-o direcție sau în cealaltă, departe de deformările pe care anumite sentințe au orientat grila de receptare și interpretare a rolului Școlii Ardelene în reforma noastră culturală și în cunoașterea științifică. Nu încercăm, prin prezentul articol, nici justificarea vreunei devieri, nici îndreptarea speculației latinești. Poate că o revoltă interioară ne umbrește, din când în când, percepția și poate că deformările la care ne-a supus golul istoric și cultural al ființei românești încurajează o critică pătimașă a Școlii Ardelene, datorată lipsei unei viziuni organice. În raport cu Școala Ardeleană, Hasdeu, intervenind în problematica naturii limbii, a preferat asumata îndepărtare de neutralitatea epistemică prin „exagerarea unui adevăr”, ca în cazul *Lexiconului de la Buda*, decât cea prin „exagerarea unei exagerațiuni”, ca în cazul revizionistilor. Pe acest fond, exagerările noastre interpretative, nu ar deveni, mai degrabă, „exagerări ale unor exagerațiuni”? Să privim concesiv „exagerarea unui adevăr” în contextul producerii sale pentru a găsi filonul aurifer neprelucrat, în speranța puținței prelucrării noastre, în timp, într-o lucrare la care să se înhame veacuri și oameni.

Farmecul etimologiilor

Elogiu limbii române

Irina Petraș

Farmecul etimologiilor

Sub acest titlu, îmi mărturiseam acum câțiva ani (în revista *Vitraliu* din Bacău) pasiunea pentru etimologii. O pasiune latentă, fiindcă nu am găsit niciodată răgazul să aprofundez. M-am mulțumit să constat – cu iritare – nu doar cât de multe cuvinte apar în dicționarele noastre cu origine necunoscută ori incertă, dar și cât de indiferente sunt aceleași dicționare care nu par să fi aflat că, nu de puține ori, unele dintre aceste etimologii au fost elucidate între timp. Ei bine, reiau titlul acum, propunându-l și pentru una dintre dezbaterile pe care le vom stârni la ediția a doua a Festivalului Național de Literatură **FestLit Cluj 2015** (4-6 octombrie). Un fel de elogiu limbii române, o invitație la *starea de veghe* în fața destinului ei, necesar mai ales în aceste vremuri axate pe o „comunicare” fără legătură cu literatura, adevăratul tezaur al unei limbi. Îmi place să urmăresc *Aventurile unor cuvinte românești*, așa cum le descrie Marius Sala, fiindcă se simte bucuria descoperitorului, dar și sufletul pus în scoaterea la lumină a unor minuni ațipite, cum mărturisește el însuși într-un interviu. Se numără printre preferatele mele *Rostirea...* lui C. Noica. Înregistrez parantezele etimologice din cărți semnate de Andrei Cornea sau Gabriel Liiceanu, urmă-

resc chiar și complicatele hățișuri în care ne invită periodic Andrei Ionescu, deși acolo îmi pierd curând busola filologică.

Cum mi se pare esențial efortul de a înțelege lumea prin care trec – o lume care există pentru Cititorul care sunt mai ales prin cuvintele care o descriu –, reamintesc pe loc că *înțelegere* vine din *intus legere* (citire înăuntrul). Un foarte bun cititor ar trebui să ajungă, încet-încet, el însuși scriitor, de vreme ce, prin lectură, chiar este puținel. Citirea e și ea mod de exprimare de sine prin *alegerea* și *culegerea* pe care le presupune. Chiar și etimologic (*legere*). Scriitorul chemat la adunări de oameni, locuri în care cuvântul e la el acasă etimologic – *conventus* însemna chiar „adunare de oameni”, zice Eminescu.

De câte ori am de explicat ceva, de răspuns la vreo chestiune arzătoare, mă întorc la etimologii și refac povestea vorbeii. *Negânditul* cuvântului, în sensul latențelor sale uitate în utilizarea cotidiană, poate fi provocat să se ivească. Legi mocnind în istorii și etimologii tainice – adormite în vorbirea ca „tic” verbal, în *comunicarea* amortiță în propria eficacitate – se lasă scoase la lumină. Iată câteva exemple.

Etimologic, *a zice* înseamnă *a arăta cu degetul*, adică a indica, a informa, a comanda. Când „arăți” un lucru cu numele lui, îl izolezi de celelalte, îl faci să fie. Îl mobilezi cu înțelesuri și subînțelesuri. Orice *nume* are „cazier” gramatical și existențial deopotrivă. El poate depune mărturie atât despre istoria limbii din care face parte, cât și despre istoria vorbitorilor acelei limbi. Își are, apoi, propria sa istorie și generozitatea sa. El intră în și se supune *limbajului*, ca ipostază socială, codificată, a limbii, asupra căreia se poate interveni doar subteran, comunitar, în timp; dar și *vorbirii*, ca act individual de voință și inteligență. Orice cuvânt poate fi privit de două ori – o dată în suprafața sa actuală, în relație rapidă cu prezentul; a doua oară, în adâncul său etimologic, de unde răspunde altfel despre sensul lumii. Constantin Noica știa să arunce cuvintelor această *dublă* privire. Aș aminti aici numai blândețea negației românești, cea care definește eufemistic, îngăduitor, mai dând o șansă: *netotul* și *nebulul* sunt din categoria lui „nu mare de stat”.

În greacă, verbele locuirii, *oiken*, *naiein*, *demein*, înseamnă durată și stabilitate și se leagă de verbul *a fi* (vezi comentariul lui Liiceanu despre *locuirea* la Heidegger). A exista *statornic* într-un loc anume. În română, *a sta* (lat. *stare*) sugerează aceeași legătură, căci acasă *stai*, deci îți dai iluzia ne-mișcării/te sustragi devenirii. *A nu avea stare* înseamnă a fi nu doar nerăbdător, ci și foarte activ, dinamic, în mișcare. *Unde stai?* întrebă românul pentru a afla unde locuiești, care îți e locul. Casa e locul tău *stabil*

în care te poți recunoaște, chiar și prin obiectele de care te-ai înconjurat și prin ușa pe care o închizi/încui în fața celorlalți. Te sustragi, mai ales, timpului public/mundan care consumă – de câte ori mă întorc de la o întâlnire cu multă lume, am sentimentul unei sărăcirii, al unei auto-trădări, doar acasă mă simt/mă gândesc în largul meu, între cei patru pereți deloc largi ai cămăruțelor mele. În plus, e la mijloc și *ficțiunea* necesară a ocrotirii și auto-răspunderii, mai ales după ce Dumnezeu a părăsit lumea. Vezi Vaihinger, dar și Nietzsche: „ceea ce poate fi gândit e cu siguranță o ficțiune.”

La Andrei Cornea, citesc cu încântare etimologii uitate și privesc altfel lumea din jur: „Câți mai știi azi că *preot* înseamnă «bătrân», că *episcop* înseamnă în grecește «supraveghetor», că *diacon* – «slujbaș», sau că diavol înseamnă literal «calomniator» (*diabolos*)? Sacralizarea este, așadar, opacizare...[...] puțin mister făcea bine, iar mult – era chiar necesar pentru asigurarea dominării și a perpetuării puterii.”

Lucrul românesc vine de la „a lucra”. El nu e lipsit de viață. O are încorporată, ține de fire și firesc. Ființele au viața lor, lucrurile – una derivată, împrumutată. Orice lucru e investit printr-o lucrare oricât de îndepărtată în timp. *Lucru* e postverbal al lui *a lucra*. Verbul românesc derivă din latinescul *lucubrare* – „a lucra seara”, „a veghea”. Să fie o lucrare de plăcere, venind dintr-un îmbold liber, adânc, de a face și numi? Lucrarea se întâmplă sub regim nocturn, feminin? Nu neapărat. Ziua e și ea femeie. Dar ea robotește – silită de rosturi cumva străine, exterioare. Lucrul adevărat se naște din lucrarea singuratică. În afara lumii. Sub paza nopților lui Creangă, „fără sfinți” – libere și tainice.

Absența neutrlui în limba română este formulată de Mircea Vulcănescu astfel: „Limba română nu cunoaște al treilea gen, neutrul, ci numai masculinul și femininul, neutrul fiind înlocuit cu ambigenul, adică de o proprietate pe care o au anumiți bărbați de a slăbi în starea de mulțime; adică de a se *altera* [s.m.] și de-a-și schimba firea sau caracterul bărbătesc în fire femeiască, atunci când se găsesc în multiplicitate”. Evident, la prima lectură, sunt tentată să polemizez. Forma feminină a pluralului neutru nu e slăbire, nu e cădere în mutonier, nu e stricare. Mă gândesc apoi că „a se altera” e utilizat în sens etimologic și înseamnă „a deveni altul” (*alter*), ceea ce nu-i decât foarte adevărat. Ambigenul are această existență dublă despre care am mai vorbit (vezi *Feminitatea limbii române. Genosanalize*, 2002.).

Cum poate fi, la drept vorbind, *discret* un poet?! La origine, *discretus* e participiul lui *discerno* și înseamnă a distinge, a scoate în evidență, a

deosebi lucrurile unele de altele. Asta face poetul, fără nici o îndoială. Cerne și dis-cerne. Aș observa, în treacăt, că a cerne, a separa, cu *dis-* în față, înseamnă a separa cu asupra de măsură, întărind separarea, diferența –, lucru nicidecum chemat să te ascundă „discret” în mulțime. Îmi vine în minte și amănuntul că aceeași particulă *dis (dys)* marchează, în greacă, slăbirea, dificultatea, puținătatea...

În cultura/literatura/societatea român(ească) se vorbește prea mult, excesiv, despre toate, și nu se *discută* cu adevărat despre nimic. O discuție presupune ajungerea la un acord, găsirea punctului de convergență al mai multor opinii și, implicit, gândirea pasului următor, de făcut spre folosul dacă nu al tuturor, măcar al unui cât mai mare număr de indivizi. Etimologic, a *discuta* înseamnă a *scutura* (inclusiv prejudecăți, aș zice), a *examina atent*, a *risipi* (ceața, de pildă). Vorba, în schimb, macină nervi, consumă inutil timp, se află în treabă. Românul pare mai ales *vorbăreț*, dar nu și analitic. Analiza înseamnă să-l ascuți și pe celălalt și să fii gata să ajustezi, să remaniezi chiar propria perspectivă asupra lucrurilor.

Patrimoniul (cultural) îl definesc ca în dicționare, „bunuri spirituale care aparțin întregului popor (fiind transmise de la strămoși); moștenire culturală; *p. ext.* bunuri spirituale, culturale etc. care aparțin omenirii întregi”. Prefer, însă, formularea *Larousse*-ului: „bunuri moștenite de la mamă și de la tată”, chiar dacă numele îl pomenește, tradițional, doar pe tată, iar *matrimoniul* s-a restrâns la ideea de căsătorie și de „ținere a casei”. E limpede că termenul derivă de la *pater*. *Moniul* din denumire – nu mă interesează aici cât de adevărată e o asemenea etimologie – îl leg de *moneo/monere* care înseamnă multe lucruri extraordinare: a face să-și amintească, a sfătui, a învăța, a sprijini și a îndemna, dar și a pedepsi (vezi *monitorizarea!*) dacă cel căruia mama și tatăl i-au lăsat o avere pe care nu știe s-o gospodărească. Această valoare dublă de *suport* și *pedeapsă* cade mănășă pe varianta culturală a patrimoniului: „părinții” îți lasă bunuri și averi de care să-ți amintești („Dacă îți amintești cine ai fost înseamnă că ești cineva” credea Augustin), dar presupun și că vei fi bun-conducător- de-moștenire-culturală.

Gândirea slabă (*Il pensiero diebole*), descrisă de un Vatimo, cere o nouă privire, mai „amicală”, spre lumea aparențelor, a procedeelelor discursive și a „formelor simbolice”. „Amical” înseamnă cunoaștere în plus, atenție mărită nu îngăduință, *păsare* în sens etimologic, de gândire apăsată (fără să cercetez, îmi place să cred că, dacă *păsarea* românească vine de la *pensare*, a gândi (a-ți păsa de ceva/cineva însemnând a-l gândi, a-l încorpora gândului tău activ), apăsarea e varianta teribilă, atroce a

nepăsării, a *ne-gândirii*). O păsare care-și acumulează, deocamdată, instrumentarul într-o lumină pe jumătate scăzută, cu privirea mijită.

Durarea se face prin durere. Ea înseamnă, în etimologie latină, a se *întări*, a *răbda*, a *dăinui*, a fi *dur*, *crud*. Dar mai înseamnă, în limba română, și a *construi*, a *clădi*, a *crea*, așadar. Vocația creatoare a durerii conferă omului calități cvasi-divine minimalizând moartea ca semn alment specific: „Ar fi fost Dumnezeu însuși, dacă – dacă nu murea” (*Memento mori*).

Poezia e *consacrată* într-un sens ramificat, multiplu. Etimologic, sacrul se referă și la ceea ce este „făgăduit zeilor”. Poezia nu se înscrie neapărat acestui spațiu, ci îl deturneză, își ia asupra-și o sarcină aparținând tradițional altcuiva. Tot așa, lumea consacrată nu e „spațiul în care e prezent sacrul”, ci acela în care sacrul e invocat, fantasmă, provocat; lumea profană, dimpotrivă, e aceea în care sacrul e ignorat ca o valență inuzitată. Sunt două lumi reunibile prin *fantasmă*. Ritul inițiativ nu se îndeplinește *înspre zei*, ci *alături* de ei, într-o îndrăzneță vecinătate favorizată de con-substanțialitatea poeziei și sacralului – sunt ambele locuitoare ale „lumii închipuirii”. Absența zeilor nu e obstacolară, dimpotrivă, tocmai pentru că sunt *absente* lasă loc mai larg celebrării (în sens rilkean). Sacrul a fost dintotdeauna în „lumea-nchipuirii cu-a ei visuri fericite”. Agonia *zeilor* și a *ideilor* într-un același vers descrisă la Eminescu – „E apus de zeitare și asfințire de idei” – nu e neapărat disperare, ci poate fi citită ca și constatare a unei goliri de sens a *forme* de până atunci („combinare măiestrită”, „carte tristă și-ncălcită”) și, deci, a nevoii de a născoci o formă nouă. Aș observa, în treacăt, că *asfințirea* acceptă nu doar sinonimia cu amurgul, ci și etimologia (inventată!) a ne-apartenenței la sacru. Tot așa cum *Deus absconditus* e un zeu secret, adică nu doar ascuns, ci și singuratic (potrivit etimologiei), hărăzit monologului ori tăcerii – oricum, ne la-ndemână în spațiul Poeziei „înfocate”.

O (parțial, ludică) incursiune etimologică m-a condus altă dată la o clasificare a prozei funcție de maniera „ceptivă”, adică de modurile de construcție, stil, atitudine în actul „prinderii” lumii. „Ceptia” derivă din latinescul *capiō*, *capere*, *cēpī*, *captum*, cu sensul de „a lua”, „a-și însuși”, „a prinde”. La rândul său, acesta, spun dicționarele, își are originea în ebraicul *cap(h)*, „căușul mâinii”, cu sensuri complementare de „a lua în/a pune stăpânire”. În diverse limbi europene, a dat „înțelegerea”, *capire*, în italiană (a prinde sensul!); „vânarea”, „vânătoarea”, *chasser*, în franceză; *capture* în engleză, cu sensul de „a lua”, „a înțelege”; *caber*, „potrivirea” și „ajustarea”, în spaniolă și portugheză... Când primește prefixe, în latină, *capiō* devine *cipio*: *accipiō*, *concipiō*, *dēcipiō* etc. Românește: accepție,

concepție, decepție, excepție, unele cu variante active și chiar cu sens diferit cu sufixul *-iune*. *Incepția* e un cuvânt nou. Are sensul de „început”, „întemeiere”, „insinuare/inseminare” într-un loc străin pentru a manipula sensuri (vezi și filmul lui Christopher Nolan, *Inception*).

Îmi place să mă întorc la cuvintele copilăriei, printre oamenii de pe Valea Hârtibaciului, și să mă mir că *a urla*, care vine din latinescul *ululare*, nu înseamnă doar *a striga*, *a țipa*, ci și *a aluneca*, *a o lua la vale*. Îți pot urla pantalonii de pe tine dacă nu închei bine cureaua. Poate numele de *urlătoare*, pentru cascadă, vine și de la sensul căderii, nu doar al zgomotului. Tot astfel, *a țipa* înseamnă *a striga*, dar înseamnă și *a arunca*. *A tuna* înseamnă verbul tunetului, dar înseamnă și *a intra*, *a încăpea* într-un recipient. Să adaug și *a stâmpără*, nu doar setea, ci și sufletul, care vine din *ex-temporare*. Altfel spus, scoțând tristețea din timp, n-o lași să progreseze. Sau *a întimpuri*, folosit la noi cu sensul de a lucra greu, cu mare consum de timp, *in-tempus*.

Îmi plac digresiunile, toate parantezele deschise în textul compact al celuilalt. Etimologic, *digresiunea* e *plecare*, *părăsire*, *despărțire*, *deviere de la drumul mare*, *al tuturor*, *încălcare a unei datorii*; toate constrângerile ivite când citești o carte cu creionul în mână se vindecă prin digresiuni. Nimic mai încântător decât visarea lăaturalnică, ispitirea unei cărării personale în răspăr față de *unicalea* textului celuilalt.

Ioan-Aurel Pop

Farmecul etimologiilor sau istoria prin cuvinte

Uneori, se poate scrie istoria prin cuvinte, mai ales dacă se ține seama de faptul că limbile sunt ele însele importante surse pentru reconstituirea trecutului. Limba română este, astfel, un izvor viu, care trebuie doar citit, interpretat, descoperit. Cea mai bună mărturie a identității noastre etnice – câtă o mai avem – este limba română. Semnificația unor cuvinte românești actuale oferă indicii grăitoare despre vechimea lor, despre momentul nașterii lor, despre adoptarea, transformarea și perpetuarea lor în românește.

Un astfel de termen vechi este „arină” (însemnând nisip sau prund), răspândit în Transilvania și provenit din latinescul *arena*. Acolo unde au fost provincii romane bine organizate și durabile, au existat și arene, adică locuri circulare acoperite cu nisip, situate în mijlocul unor amfiteatre, circuri (le-am numi astăzi stadioane). Pe nisipul arenei, călcau oamenii și animalele în circuri, în amfiteatre, pentru delectarea spectatorilor. Când se vărsa sânge – lucru petrecut de multe ori – se presăra nisip în plus, pentru acoperirea petelor. Arina, adică nisipul, în Transilvania, se presăra în tindă și în casă, după lipirea cu lut a pavimentului. Până târziu, în secolul al XX-lea, după ce se impusese moda podirii camerelor cu lemn, tinda și târnațul (pridvorul) au mai rămas încă presărate cu arină.

La fel de vechi sunt termenii care denumesc o legumă cunoscută din antichitate, anume usturoiul. În multe locuri din Transilvania, planta respectivă e numită ai, din latinescul *al(i)ium*, cu pronunție identică în limba franceză. Din „ai” derivă aiturile, adică răciturile, piftia ori cotoanoagele din alte zone. Termenul de usturoi e tot latinesc și derivă din verbul „a ustura”, provenit din latinescul *ustulare*. De origine latină sunt ambii termeni care denumesc „curechiul” ori „varza”. Primul provine din *coliculus* sau *cauliculus* (lujer, lăstar, varză mică), iar al doilea din *viridia* (verdețuri), derivat din *viridium* (verde).

Termenul „nea”, pentru zăpadă sau omăt, s-a păstrat mai mult în Banat, Crișana și, răzleț, în nordul Transilvaniei. Se trage din latinescul *nivem* (acuzativul sg. al lui *nix, nivis*).

Cuvântul „amăgire” este tot latin, dar provine dintr-o locuțiune veche, având la bază substantivul latinesc *magus* (preot păgân), provenit din grecescul *magos*. La un moment dat, până la începuturile epocii moderne, termenul respectiv era *admăgire*, formă din care se poate deduce mai ușor originea, aflată în expresia *ad magos ire*, adică „a merge la magi”. Credem că prin secolele IV-VI, când mai erau destui traco (daco)-romani care nu primeau învățătura creștină de la preoții rânduți și continuau să meargă la vechii „magi”, acești „rătăciți” erau ostracizați, priviți uneori cu înțelegere și compasiune. Ei erau niște „amăgiți”, atrași pe căi greșite de servitorii cultelor vechi.

Dintre cuvintele latinești moștenite numai în românește (în total peste 100), amintim împărat, oaie, a apuca, mare (adjectiv), creștin, lingură, plăcintă etc. Ne vom referi doar la primele două dintre ele. Împărat, provenit din latinescul *imperator, -oris*, este un împrumut târziu în celelalte limbi romanice. La noi, el s-a perpetuat prin evoluția firească a latinei dunărene. Cuvântul însemna inițial conducător, cap, șef, lider militar, stăpân, dirigitorul vieții oamenilor. Abia din secolul I d.Hr. are sensul de șef al statului. La Pliniu cel Tânăr apare expresia *Nerva imperator*. Primul „împărat” – considerat a fi Augustus (27 î.Hr.-14 d.Hr.) – a fost, de fapt, doar principe (*princeps*). Este interesant că la români noțiunea de împărat nu s-a referit niciodată la șeful local, la capul statelor românești, ci la un șef excentric, îndepărtat, mitic chiar. Capii locali s-au numit, la români, în moduri diferite, cu termeni, de regulă, dubli, proveniți din latină și slavă. Salba de cuvinte latine pentru liderii români este: jude, ducă, domn, iar cea slavă este cnez, voievod, gospodar (gospodin). Judele era, de regulă, șeful local, cu atribuții inițial judecătorești în cadrul satului (obștii), prezidând sfatul „oamenilor buni și bătrâni”. Cu timpul, judele a ajuns să fie și șef social-economic, cu avere și putere în cadrul comunității. În Țara Făgărașului și nu numai, termenul este cunoscut, încă din Evul Mediu, și ca nume de familie, de forma Jude sau Judele. Când a început conviețuirea latinofonilor traco-daco-romani cu slavii (cel mai timpuriu prin secolele V-VI, în jurul anilor 500), a pătruns în latina dunăreană, pentru aceeași funcție, termenul de cnez (cneaz), cu sensul de conducător. La ruși, a ajuns să fie sinonim cu principii, cu marii șefi, chiar cu șefii statelor, pe când la noi a rămas cu înțelesul de șef mărunț, local. De aceea, în limbajul istoric românesc preferăm forma cnez-cnezi și nu cneaz-cneji, potrivită pentru lumea slavă răsăriteană. Este de notat că termenul cneaz (cneag, cnig) nu este slav, ci este luat de vechii slavi de la vechii germani, din forma arhaică *cuning* (cunig), care a evoluat în *König* (în germană) sau *king* (în

engleză). Conform unui pasaj din *Gesta Hungarorum*, pe la anii 900, ar fi existat în românește cuvântul ducă, desemnându-l pe comandantul unei cetăți de pământ, pe comandantul militar al unui loc (*in lingua eorum duca vocabantur*). Dacă este așa, atunci româna veche ar fi avut pentru șeful armatei un termen provenit din latinescul *dux*, *-cis*, derivat în chip firesc din acuzativul singular *ducem*. Altminteri, toți conducătorii politico-militari din cronica respectivă (Arpad, Menumorout, Glad, Gelou etc.) sunt numiți duci (*duces*), în latinește. Cum îi vor fi numit oamenii lor e greu de spus. Numai șeful pomenit mai sus este chemat *duca*, după vorba din limba locală. Și pentru acest termen latin de ducă a apărut însă un sinonim slav care s-a impus apoi, anume voievod, însemnând comandant de război sau șef militar. Primii noștri duci/voievozi au fost juzi/cnezii mai vrednici, cu însușiri militare și cu prestigiu de șefi. Adunarea juzilor/cnezilor îl alegea periodic pe judele cel mai vrednic drept voievod, mai ales atunci când se ivea pericolul extern. O astfel de adunare a cnezilor pentru alegerea voievodului este pomenită în Maramureș (*Terra Maramarusiensis*) la 1349. Aici, se pare, ierarhia era mai complicată: cnezii satelor unei văi (15-20 de sate) își alegeau pe cnezul văii, iar cnezii de vale se reuneau conduși de voievod. La fel se petreceau lucrurile, pe la 1250 și în Oltenia (numită pe atunci Țara Severinului, adică *Terra de Zeurino*), când se consemnează expresia *Terra kenezatus Litvoui vaivode*, adică țara-cnezat a lui Litovoi voievodul. Cu alte cuvinte, Litovoi era cnez la el acasă, pe moșia (în țara) lui și voievod peste mai multe cnezate. Când a apărut nevoia unei centralizări mai accentuate, în jur de 1300, s-a născut marele voievod, prin impunerea unuia dintre voievozii locali. În Transilvania, procesul a fost întrerupt de stăpânirea ungară, dar la sud și est de Carpați, el s-a derulat aproape firesc și a dus la nașterea celor „două libertăți românești”, cum a numit Nicolae Iorga Țara Românească și Moldova. Și în Transilvania însă noțiunea, și funcția de voievod s-a menținut sub unghiuri, doar că nu era vorba despre un conducător suveran, ci despre un dregător numit de rege. Singurii mari dregători din Regatul Ungariei care s-au numit în întreg Evul Mediu voievozi (*waywoda*, *vayvoda*), ca și conducătorii Țărilor Române extracarpătice, au fost liderii Transilvaniei. Termenul de „mare voievod” denumea o mare funcție militară, dar nu se referea la puterea supremă, la puterea politică din stat. Pentru aceasta, românii au un termen moștenit din latinește, pe cel de domn, din *dominus*, *-i*. El a fost redat în textele slavone sub forma de „gospodin” sau „gospodar”, formă care nu a fost utilizată în limba română vorbită cu același sens, de șef de stat. Pentru șeful statului, cel cu puterea venită, prin ungere și sfințire, de la Dumnezeu, nu a fost în românește decât cuvântul domn (rege este neologism). El nu există în marile limbi romanice cu sensul din românește. Sinonimele pentru domn din italiană, franceză, spaniolă portugheză sunt în-

rudite cu senior, provenit tot din latină și însemnând mare, bătrân, prestigios. De ce am moștenit noi cuvântul domn, din latină, pentru șeful statului, este greu de spus. Este drept că a fost o epocă în istoria Imperiului Roman numită dominat (284-476 d. Hr.), în care împăratul era numit, la început, *Dominus et Deus* („Domn și Zeu”), dar la 284 Dacia nord-dunăreană nu mai era stăpânită direct de imperiu. Pe de altă parte, la fel de ciudat e faptul că popoarele romanice din țările care au fost provincii romane în epoca dominatului nu au moștenit termenul. Pentru noi însă, cel puțin sub aspect lingvistic, moștenirea respectivă are sens, fiindcă cuvântul *dominus*, cu sensul de stăpân, există în latină demult, fiind atestat cu secole înainte de cucerirea Daciei. Pe de altă parte, este demonstrat prin surse că și după anul 275 au fost mereu aici mici stăpâni la teritoriu, pe care populația latinofonă îi va fi numit domni. Ulterior, în Transilvania, este atestată expresia „domnii de pământ”, adică stăpânii locului. Era, astfel, normal ca, în românește, tot Domn să fie și marele stăpân din ceruri.

Cum rămânem cu noțiunea de împărat, moștenită din latinește numai în română? Trebuie să notăm că și aceasta are un pendant străin, nelatin, anume cuvântul țar, consemnat destul de târziu. Termenul acesta este, la origine, tot latin și provine din *Caesar*, dar noi l-am luat prin filiera slavă. Cuvântul țar este însă mult mai puțin uzitat, de-a lungul istoriei, de către români, decât cuvântul împărat. Ambii termeni au o ciudățenie comună: nu se referă, cu rare excepții, la șefii locali, ci la cei străini sau imaginari. Țarii sunt la Țarigrad („Orașul țarilor”), iar împărații sunt mai mult în povești, basme, colinde sau legende. Iisus este „marele împărat”; în basmele românilor apar „Verde împărat”, „Roșu împărat”. Astfel, trebuie să spunem că, pentru români, șefii pământești cei mai mari erau domnii. Deasupra lor nu era decât Dumnezeu. Târziu, românii de rând și-au dat seama că există în lume și conducători mai mari ca rang (nu neapărat ca putere) decât domnii. Acest fapt a fost conștientizat numai atunci când occidentalii au tradus și asimilat funcția (supremă la noi) de domn cu cea (subordonată) de prinț sau chiar de duce. Inițial, și principii occidentali aveau putere supremă (Octavian August fusese doar principe și chiar regii medievali erau numiți în documente principi), dar ulterior, după fixarea „piramidei feudale”, lucrurile s-au schimbat. În tot Evul Mediu și în mare parte din epoca modernă (până în secolul al XIX-lea), românii au considerat că funcția supremă pe pământ era aceea de domn sau de „mare voievod și domn, din mila lui Dumnezeu, singur stăpânitor ...”.

Rămâne, totuși, nelămurită chestiunea păstrării numai în română a cuvântului împărat, la fel de fascinantă ca și cealaltă, similară, dar și mai spectaculoasă: conservarea numelui etnic de roman numai la români (excepție: retoromanii). Noi am fost foarte puțin timp sub stăpânire efectivă

romană (vreme de cam șase generații, adică vreo 175 de ani) și suntem singurii care ne numim, de aproape două milenii, romani! De ce? Fiindcă eram singurii romani din zonă, singurii care aveam amintirea Romei, singurii care ne distingeam ca romani de slavi, fino-ugrici, germanici și alții. Cu împăratul tot așa trebuie să fi fost. Eram singurii din zonă care făcuserăm efectiv parte din împărăție, din adevărata împărăție, singurii care avuseserăm cândva un împărat în frunte, unul adevărat, modelul de împărat universal. În Occident erau multe popoare romanice care făcuseră parte, prin strămoși, din Imperiul Roman și, prin urmare, faptul nu era unic, nici neobișnuit. Așadar, românii au avut conștiința împărăției, fapt unic în raport cu toți vecinii lor. Alt factor explicativ ar putea fi natura stăpânirii împărătești, care, în forme variate, nu a lipsit niciodată de la Dunărea de Jos și chiar de la nord de fluviu. Așa, după retragerea aureliană, a revenit la Dunăre împăratul Constantin cel Mare (306-337), apoi împăratul Iustinian (527-565) și alți împărați bizantini. Noi îi numim bizantini printr-o convenție târzie, dar ei erau „împărați ai romanilor”, fiindcă imperiul s-a chemat întotdeauna roman, până la prăbușirea din 1453. Astfel de împărați erau – în chip paradoxal – și sultanii de care am depins din secolul al XVI-lea încoace. Apoi, în secolul al XVII-lea, în Transilvania au ajuns stăpâni împărații de la Viena, și ei împărați romani, sau romano-germani. Cu alte cuvinte, deși pare greu de crezut, mereu am făcut parte din împărății și am avut conștiința existenței unui împărat deasupra noastră, depărtat, dar real, câteodată la fel de real și de îndepărtat precum „împăratul cel ceresc”. Este ciudat, dar unele cuvinte se păstrează în limbă și pentru că nu ai ceea ce denumesc ele, dar visezi mereu să ai și să pipăi acel lucru, să spui, precum Arghezi, „este!”. Am avut și câțiva domni care s-au vrut și s-au considerat împărați, dar această chestiune necesită un studiu special.

Moștenirea numai în românește cuvântului „oaie”, din latinescul *ovis*, -*is*, este la fel de tulburătoare. Francezii au „mouton”, din substratul celtic, spaniolii „oveja”, din latinescul *ovicula*, italienii au „pecora”, din care a derivat *pecorarius* (păcurar). Interesant este faptul că noi avem în românește „păcurar” fără derivatul din *pecus*, -*oris* pentru oaie. Se știe azi că, în Imperiul Roman al secolelor I-III d. Hr., cea mai răspândită noțiune spre a denumi oile era *oves* (forma de plural). Daco-romanii erau mari crescători de oi și producători de alimente derivate din lapte, carne, lână. Ei alimentau cu astfel de produse și provinciile din jur. De la daco-romani până la românii de astăzi, nu a existat nicio perioadă istorică în care să se fi întrerupt oieritul. Românii, prin comparație cu toate popoarele din jur, au fost cei mai mari crescători de oi. Uneori, etnonimele ajung să aibă și alte sensuri decât cele inițiale sau, dimpotrivă, anumite substantive comune ajung să denumească etnii. Astfel, de-a lungul timpului, termenul de vlah

a ajuns sinonim cu păstor sau oier. Darea cea mai importantă pe care o plăteau românii regelui Ungariei se chema datul oilor sau *quingagesima ovium* și marca cea mai importantă ocupație a românilor din zonele montane și colinare. Darea respectivă se mai chema *quingagesima Valachorum* sau cincizecimea românilor. În Balcani, până târziu, brânza valahă alimenta piețele din Constantinopol și nu exista alta mai bună. Termenii brânză și stână sunt dacici, iar oaie, berbec, miel, mia, mioară, ied, capră, lapte, caș, urdă, lână, staul, turmă, pășune, a paște, iarbă etc. sunt latini. Paradoxal, popoarele care fac brânză bună sunt popoare sedentare, în ciuda pendulării cu turmele pentru aflarea locurilor de vărat și de iernat. Aș spune că obsesia oieritului a păstrat de două mii de ani cuvântul oaie pe aceste meleaguri. De aici, și epopeea noastră chemată Miorița.

Cu termenul „Crăciun” este o întreagă poveste. Cea mai plauzibilă origine este în lat. *creatio*, *-onis* (din acuzativul singular *creationem*), cu sensul inițial de „copil”, ca în sardul *criathone* sau în spaniolul *criazon*. Se poate face asociere și cu italianul *creatura* (copil). La început, cuvântul Crăciun trebuie să fi însemnat Pruncul Iisus, fapt care explică și folosirea sa ca nume de botez și de familie. Crăciun provenit din *creationem* este, prin urmare, normal din punct de vedere fonetic și logic, dacă se pornește de la semnificația de „copil”.

Sărbătoare amintește de cuvântul latin *servitor*, *-oris*, adică păzitor, păstrător, servitor, salvator. Expresia *dies servatoria* însemna în latina târzie ziua servirii lui Dumnezeu, după cum fusese anterior ziua adorării zeilor.

Dezmierdare vine din latinescul *dismerdare*, care conține substantivul *merda*, *-ae*, cu sensul de murdărie, excremente. Prin urmare, dezmiardarea era inițial scoaterea din murdărie a copilului, primenirea copilului în fașă, de unde „a netezi pruncul”, a-l mângâia. Cuvântul *merda*, păstrat în mai toate limbile romanice, există, prin urmare, și în românește, în această formă compusă.

Se crede îndeobște că nu s-a păstrat în română nicio formă derivată din adjectivul latinesc *masculus*, *-a*, *-um* (viril, puternic, curajos, tare), substantivat *masculus*, *-i*, în condițiile în care „bărbat” provine din „purtătorul de barbă” (*barbatus*). În alte limbi romanice, avem *maschio* (italiană), *macho* (spaniolă), *mascle* (provensală), *mâle* (franceză). Dar există și în română în multe părți, mai ales în Transilvania, numele de „mascur” pentru porc mascul (castrat), așa cum, în dialectul macedoromân, „mascuru” are chiar sensul de bărbat, bărbătesc.

Sunt fascinante denumirile românești de femeie (*femina*), doamnă (*domina*), muiere (*mulier*), soție (*socia*), fată (*feta*), fecioară (*fetiola*), vergură (*virgo*, *virgula*), băiată (*bannea*, *balnea*), toate de origine latină, în raport cu slavul nevestă. *Socius* (de unde avem „soț”) însemna unit prin

contract de căsătorie, asociat, aliat, coleg, ocrotitor. „Băiatul” este copilul mic băgat în baie (*banna*) pentru primenire. *Virgula* (de unde avem „vergură”) era cununa împletită din două rămurele de măsline, pusă uneori și pe capul fetelor (al femeilor nemăritate).

Închei cu trei termeni prezenți în slavă și pătrunși în limba noastră relativ târziu, ca majoritatea slavismelor. Unul este substantivul „nemernic”, cu sens de neisprăvit, nevolnic, deși în trecut însemna străin, pribeag, pripășit. Termenul se referă la vremea destrămării comunităților rurale închise (obștilor), când nu se mai respecta întocmai endogamia, adică luarea soților și soțiilor din interiorul satelor. Fata care-și alegea soțul din afară și nu se muta la soț, aducea în comunitate un nemernic, adică unul care nemerise/ nimerise în comunitate și nu prea avea ce căuta acolo. De regulă, acesta era privit cu ochi critic, ca unul care „se măritase” în loc să se însoare. Era unul care venise să tulbure ordinea stabilită și să ia din averea obștii. Astfel de lucruri de petreceau în Evul Mediu, începând cu secolele VIII-IX. Alt termen similar este „stânjenirea”, alături de verbul „a stânjeni”. Inițial, substantivul și verbul se refereau la măsurătoare. Stânjenul era o unitate de măsură pentru lungime, cu valoarea de circa doi metri. Sensul de acum vine tot din obștile sătești de odinioară, neobișnuite cu măsurătorile. Românii, în vechime, nu măsurau pământul și nu puneau haturi. Pământul era al tuturor și se împărțea în funii, bătrâni sau sorți, în mod aleatoriu, an de an (prin tragere la sorți). Muncile câmpului se derulau în comun, de la pornirea aratrilor (plugurilor) până la cules și rânduie pentru iarnă. Cu vremea, a apărut nevoia măsurării (adusă sau readusă de slavi?), fapt care a tulburat vechea ordine și vechea regulă. Măsurarea a devenit sinonimă cu tulburarea, cu deranjarea comunității. „Bazaconie” a însemnat inițial fărădelege, nedreptate sau nelegiuire, fiindcă termenul provine din cuvintele slave *bezŭ* (fără) și *zakonije* (drept, lege, normă), ajungând apoi la o varietate de sensuri (prostie, minunăție, drăcie, năzbătie, ciudățenie, necuviință etc.), pe care le cunoaștem cu toții. Termenul se va fi impus în limbă într-o vreme când peste vechile principii ale dreptului obișnuielnic românesc (extrase din dreptul roman vulgar) se impuneau reguli ale noilor veniți dinspre est, după sedentarizarea triburilor slave la nord de Dunăre.

*

Am pornit această căutare pasionantă de la vechi mărturii (unele provenite din latina medievală) și de la primii termeni românești descoperiți în documente latine de odinioară. Am ajuns la concluzia că cele mai frumoase, mai multe și mai neașteptate latinisme se află tocmai în regiunile românești în care stăpânirea romană a fost cea mai intensă, mai activă, acolo unde urbanizarea a fost mare și unde colonizarea a fost masivă. De ce oare, termeni precum smântână (slav), cioban (turcic), zăpadă (slav),

boire/boială (turcic) sunt necunoscuți, în locul lor fiind folosiți alții, precum groșior, păcurar, nea, respectiv muruire/muruială, toți de origine latină? De ce oare perfectul simplu se păstrează în Oltenia și pe Valea Jiului ardelean, cu prelungiri spre Apuseni? De ce expresia „carul mamei”, cu sensul de „dragul mamei” este consemnată încă prin anii 70 ai secolului trecut în județul Alba? Dar acestea sunt întrebări care pot avea posibile răspunsuri cu altă ocazie.

Toate cele evocate mai sus sunt tulburătoare mărturii care vorbesc de la sine despre latinitate și despre conviețuirea noastră cu ceilalți, despre conservarea identității.

Latinitatea românilor

În deceniile din urmă – după frângerea zăgazurilor dictaturii comuniste –, opiniile despre trecutul românilor, exprimate în mijloacele de difuzare în masă cu multă dezinvoltură, sunt tot mai numeroase și mai extravagante. Doar trăim, în fine, într-o țară liberă! Uneori se creează impresia că aceste formulări, greu de înseriat, neagă totul și acceptă totul, după împrejurări, fără niciun respect pentru cercetarea autentică, făcută cu metodele cunoscute și consacrate ale meseriei de istoric.

Și regimul comunist a cunoscut asemenea avataturi, dictate de interese politice, externe și interne, dar controlate îndeaproape de servicii specializate. A fost mai întâi etapa proletcultistă, din timpul „obsedantului deceniu” (anii '50 ai secolului trecut), când românii trebuiau să fie slavi sau de origine slavă, înfrățiți etern cu „marele frate de la Răsărit”, de unde venea, iremediabil, „lumina”. A urmat apoi destinderea din anii '60, când se revenise (cu anumite excepții) la valorile naționale tradiționale și când etnogeneza a fost prezentată în limite raționale, chiar corecte (prin eforturile elitei academice), românii fiind reasezați în familia popoarelor romani-ce. Spre finalul perioadei comuniste, au apărut câteva derapaje „traciste” și „daciste” (în spirit protocronist exagerat) – susținute de o grupare a elitei de partid –, dar acestea nu au pătruns, din fericire, în manuale și nu au ajuns să predomine în mijloacele de difuzare în masă. După 1989, nemai-fiind nicio limitare ideologică de tipul cenzurii, lucrurile s-au dezlănțuit și, până la un punct, era firesc să se întâmple așa. Lumea se săturase de „glorie eternă”, de „geniul Carpaților”, de „unitate, permanență și continuitate”, de „victorii neîntrerupte”, de toată istoria festivă cultivată de propaganda de partid, la radio și în puținele ore de program TV. Cum opinia publică era obosită și dornică de lucruri spectaculoase, șocante, spuse și scrise în forme fruste și chiar obraznice, anumiți creatori tineri (sau relativ

tineri) și-au dat seama, imediat după 1989, că sosise momentul lor astral, că era vorba despre „acum ori niciodată”. Și astfel, unii intelectuali, dintre aceia fără pregătire de specialitate, au dat drumul unui șuvoi de invective, maculând întreg trecutul românesc și, odată cu el, poporul român din toate timpurile, prezentat ca fiind incapabil de nimic solid și valoros de-a lungul vremii, ca masă inertă, cuprinsă de un ancestral spirit gregar, vorbind o limbă bună numai pentru înjurături și cultivând un poet național vetust, „autohtonist, naționalist și antisemit”, demn de plasat în debaraua istoriei. Alții, mai subtili, fiindcă erau specializați în studiul trecutului, au recurs la un alt registru, lipsit de invective directe și de expresii suburbane, dar la fel de neconcordanț cu realitatea de demult: ni se dezvăluia faptul că tot studiul trecutului (istoriografia) făcut de români era mitizat, adică era prezentat sub formă de clișee, în manieră glorificatoare și naționalistă, era destinat preamării faptelor strămoșilor, era un șir infinit de povestioare frumoase; acest lucru se întâmplase de la cronicari încoace (și se ajunsese în același fel până la Iorga, Giurescu, Panaitescu și Brătianu etc.), fiindcă istoricii români au fost cu toții naționaliști incurabili, pe de o parte, și fiindcă adevărul istoric nu există oricum, pe de altă parte.

Felul acesta de a scrie despre trecut în manieră neprofesionistă și denigratoare a prins foarte repede și din alte motive decât cele relevate mai sus. Un motiv a fost setea autorilor și, mai ales, a editurilor de bani. Banii se fac din vânzări, iar vânzările devin relevante (chiar copleșitoare) printr-o bună reclamă sau – cum se spune azi – printr-un marketing performant. Prin astfel de metode, cărți modeste sub aspect istoriografic, alcătuite însă în stil eseistic, scrise cursiv, frumos, convingător, au ajuns să acapareze piața, să fie cumpărate din greu, să fie cerute, comentate, citite în tren și avion etc. Erau adevărate best-seller-uri! Iar autorii respectivi, văzând cât de bine mergea afacerea, au continuat, scriind cărți pe bandă rulantă, câte trei-patru pe an de individ, pe teme tot mai extravagante și mai îndepărtate de realitatea trecută. Acest lucru nu avea cum să fie rău sau condamnat în sine. În fond, gustul publicului (influențat bine ori rău, prin metode oneste sau oneroase) este suveran și decide soarta de librărie a unei opere. De blamat era cu totul altceva, anume confundarea acestor produse ușor vandabile cu cărțile de istorie și cultivarea intenționată a ideii periculoase și greșite că „așa trebuie scrisă istoria”, formulând în limbaj atractiv impresii (cât mai neobișnuite, ingenioase și chiar trăsnete) despre trecut.

Firește, au apărut reacții ale specialiștilor domeniului față de asemenea produse neistorice, unele adevărate elucubrații „artistice”, care, relativizând complet viața trecută a românilor, aruncau un blam nemeritat asupra prezentului, asupra meseriei de istoric și asupra poporului nostru în general. Dar acestea, fără să beneficieze de concursul unor edituri la modă, al lansării din partea unor „intelectuali subțiri” („boierii minții”) și al mijloacelor de difuzare în masă – preocupate de scandaluri politice și

mondene, de cancan-uri, manele și zvonuri – au rămas în umbră, fiind receptate doar de către specialiști, adică tocmai de aceia care nu aveau nevoie să fie convinși cum se cercetează trecutul și cum se scrie istoria.

Dar a apărut și un tip de reacții din afara câmpului specialiștilor, din partea unor oameni iubitori de trecut, amatori în ale meseriei, mulți dintre ei patrioți autentici, unii trăitori departe de țară, cu nostalgia văilor carpatine, a netezimii câmpiei ori a susurului undelor Oltului, Prutului ori Mureșului. Ceea ce i-a deranjat cel mai mult pe acești „români adevărați” a fost punerea sub semnul întrebării (de către autorii teribiliști pomeniți mai sus) a originii românilor, a etnogenezei noastre, considerate incerte, nelămurite, discutabile. Se scrisese, în lucrările „criticilor” evocați mai sus, că descinderea noastră din daci și romani rămânea un mit frumos prezentat, dar că posibila origine a multor români din componente etnice eterogene, diferite și străine de daci și romani (slave, cumane sau turcice în general, ungurești, germanice etc.) este mult mai plauzibilă, mai aproape de realitate. Însă argumente noi și puternice în acest sens – față de cele cunoscute deja de istorici – nu s-au adus. Ca reacție, „patrioții” autohtoniști, profund jigniți, au revenit la teoria traco-dacică, reiterând originea noastră pură în traci (daco-geți), considerați de Herodot, „cel mai numeros neam din lume după indieni”. Nu mai conta faptul că observația fusese făcută în urmă cu circa două milenii și jumătate. În afara nevoii de a răspunde „denigratorilor” menționați la început, „daciștii” mai aveau un motiv de a se dezlănțui în forma preferată de ei: se revendicau de la Hașdeu și mai ales de la Nicolae Densușianu (autorul unei lucrări erudite, însă fantasmagorice, intitulată „Dacia preistorică”), cel care pusese – mai mult fără voie – bazele unui protocronism devenit agresiv, după ce curentul trecuse prin faze diverse, inclusiv una sămănătoristă și alta poporanistă. Prin urmare, ei, noii protocroniști, au negat și neagă orice altă origine a poporului român și a limbii române decât cea dacică. Astfel, pentru ei, românii sunt daci, iar limba română este limba dacilor; neputând însă nega asemănarea românei cu latina (evidentă pentru oricine), ei spun că romanii și-au însușit limba lor de la daci, din care ar fi derivat apoi toate popoarele române, vorbitoare de limbi neolatine. Una din motivațiile acestor elucubrații este năucitoare: romanii nu aveau cum să-i romanizeze pe traco-daco-geți, care ocupau aproape toată Europa, fiind astfel mult mai mulți, mai viteji și mai avansați ca romanii etc.

Este de prisos să mai spun că negaționiștii de meserie, cei care contestă orice valoare a istoriei românești, sunt noii „internaționaliști”, camuflați sub lozincă globalizării, a europenismului, a integrării noastre în lume, a nevoii pierderii identității, pe când daciștii sunt noii „autohtoniști”, cei care văd un fel de reînviere prin noi înșine, cu forțele noastre, capabile să uimească singure lumea.

În peisajul trist al acestor avataruri, al acestor poziții extreme și departe de adevăr, specialiștii – singurii în măsură să știe ceea ce s-a întâmplat

în trecut – rămân muți, tăcuți, mirați și pierduți. Iar publicul interesat, profund dezorientat, nu mai știe ce să creadă sau ajunge să ia de bune opiniile mai ademenitoare, mai frumos ambalate, mai agresive. Iar agresivitatea vine acum nu atât prin publicații, televiziuni sau radio, cât mai ales pe Internet, pe E-mail, pe Facebook, pe Twitter etc. Așa, am ajuns, de exemplu, să fiu acuzat de lipsă de patriotism, fiindcă susțin în continuare „teoria învechită și mincinoasă” a latinității românilor și că nu fac eforturi să înțeleg „marea noastră zestre dacică” și „creștinismul nostru de dinainte de Hristos” (!). Acest reproș (pe care am fost tentat să-l ignor complet, după cum merita, de altminteri) este, totuși, unul dintre motivele scrierii textului de față.

Mai întâi, trebuie spus răspicat că susținerea originii romane a românilor nu a fost o chestiune de conjunctură, nu a apărut din nevoi propagandistice, politice, ideologice sau de altă natură. Asta nu înseamnă că romanitatea noastră nu a fost folosită în diferite conjuncturi, dar ea nu a fost o invenție ivită din vreo conjunctură. Nu există popor pe lumea asta care să nu aibă o origine, care să se fi născut din nimic, care să fie generație spontanee. De asemenea, nu există popor care să nu se fi întrebat de unde vine, ce face și încotro se îndreaptă. Mai sunt apoi și popoarele (grupurile) străine, vecine ori mai îndepărtate, care s-au întrebat ce sunt românii, din cine se trag, ce limbă vorbesc, cum se poartă și de ce. Toți autorii serioși care scriu despre români, încă de la cumpăna mileniilor I și al II-lea, spun că aceștia sunt urmașii romanilor. Mai mult, chiar înainte de finalizarea procesului etnogenezei, când daco-romanii latinofoni – amestecați cu alte neamuri – nu erau încă români propriu-ziși (pe când nici francezii nu erau încă francezi și nici italienii nu erau complet italieni), străinii îi prezintă drept urmași ai romanilor, stăpânitori cândva la nord și la sud de Dunăre. Scriitorii, savanții, clericii, călătorii, oamenii de arme, negustorii și chiar aventurierii trecuți pe la noi, mai evident de prin secolul al XIV-lea înapoi, i-au prezentat pe români Europei, în limbile de circulație de-atunci (mai ales în latinește), ca fiind urmașii romanilor. Toți istoricii, lingviștii și oamenii de cultură români, de la umaniști și preiluminiști și iluminiști înapoi (adică de la Nicolaus Olahus, Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino Stolnicul, Dimitrie Cantemir, Inochentie Micu, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu), i-au descoperit lumii pe români ca urmași ai romanilor ori daco-romanilor. Mai mult, prin anii '60-'70 ai secolului trecut, pe baza unor izvoare irefutabile, s-a dovedit clar că românii înșiși aveau încă din Evul Mediu conștiința romanității lor, a descendenței lor din romani. Cei care au readus în atenție acest lucru, pe urmele marilor înaintași uitați, au fost istoricii Șerban Papacostea și Adolf Armbruster. Ei au fost în măsură să arate că unii dintre români au avut, inclusiv în Evul Mediu, conștiința romanității lor, adică acea convingere că ei veneau de la Roma, că se trăgeau din romanii, militari, coloniști și chiar aventurieri, ajunși la Dunăre și la Carpați, în Moesia

și Dacia, odată cu stăpânirea impusă de unii împărați din primul secol al erei creștine, apoi de Traianus și perpetuată de urmașii lui.¹ În același fel, unii polonezi (elita nobiliară, șleahța) știau, tot atunci, că se trag din sarmați (dar alții știau că provin din slavi), anumiți unguri că se trag din huni, unii francezi că s-au născut din troienii lui Paris etc. Orice comunitate umană, de oriunde și de oricând, s-a interesat și se interesează de origini, caută și găsește răspunsuri în acest sens, unele reale, altele imaginare, cele mai multe fiind îmbinări între real și imaginar. Nici la români nu a fost altminteri, în sensul că unii dintre ei s-au întrebat de unde provin și au găsit (între altele) și răspunsul, simplist și exagerat, că toți strămoșii lor „au venit de la Roma” („de la Râm ne tragem”, zicea Grigore Ureche).

Această idee poate fi urmărită de la împăratul (țarul) Ioniță cel Frumos (Caloian), al bulgarilor și românilor, în corespondența sa cu papa Inocențiu al III-lea, din jurul anului 1200² și până spre jumătatea secolului al XVI-lea, când călugării ortodocși de la Mănăstirea Dealu, de lângă Târgoviște, îi relatau padovanului Francesco della Valle și însoțitorilor săi, istoria „așezării locuitorilor în această țară”³, de către împăratul Traian, din ai cărui vechi coloniști se trag românii, care „păstrează numele de romani”, „obiceiurile” și „limba romanilor”.⁴ Menținerea numelui de rumân/român, derivat din latinescul *Romanus*, pentru a denumi din interior singurul popor romanic din sud-estul Europei, este tulburătoare și a fost prilej de numeroase comentarii de-a lungul timpului. Se pot găsi multiple explicații ale acestui fapt, între care se află în mod cert această izolare a romanicilor, proto-românilor și apoi românilor în mijlocul unor populații și popoare diferite, neromanice (slave, turanice, fino-ugrice). În tot acest timp, popoarele romanice occidentale erau mai multe și vecine între ele, ceea ce a dus și la nevoia de a se diferenția, de a se distinge între ele sau de a fi distinse de către alții.⁵

Termenul de vlah are o origine destul de obscură, dar majoritatea specialiștilor sunt de acord că el provine de la numele dat de vechii germani unui trib celtic romanizat – *Volcae*. Acest nume a fost apoi preluat de slavi, bizantini, neolatini, unguri etc. și a pătruns în limbile de cultură ale Evului Mediu (greaca, latina, slavona) și ulterior în limbile vernaculare,

¹ Este însă evident că nu această conștiință – elitară și firavă – a fost decisivă pentru perpetuarea numelui Romei în etnonimul „român”, ci anumite împrejurări istorice, parțial evocate în acest studiu.

² E. Stănescu (coord.): *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*. București 1989, p. 32-33. Ș. Papacostea: *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, ediție adăugită. București 1999, p. 242-243.

³ Maria Holban (coord.): *Călători străini despre Țările Române*, vol. I. București 1968, p. 322-323.

⁴ După secolul al XVI-lea, odată cu marii cronicari moldoveni care au scris în limba română, cu Dimitrie Cantemir și apoi cu Școala Ardeleană, conștiința romanității se impune definitiv în mentalitatea românească.

⁵ După cum se știe, s-au păstrat și în Occident etnonime provenite din latinescul *romanus*, dar numai sporadic, în cazul unor grupuri mai mici și izolate, înconjurate de germanici, ca de exemplu *romansii* sau *retoromanii* din Elveția.

cu sensul de comunitate latinofonă, vorbitoare de limbă neolatină.¹ Deoarece românii erau singurii vorbitori numeroși de limbă neolatină în Evul Mediu în zona central-sud-est europeană², termenul de vlah (cu variantele sale) a ajuns de la finele mileniului I să-i denomineze, în general, pe români. Cu alte cuvinte, dată fiind inexistența unui alt grup neolatin important la Dunărea de Jos (deopotrivă la nord și la sud de fluviu) și la Carpați, slavii, ungurii, grecii și celelalte popoare au ajuns să se refere la români (priviți drept romanici) ca fiind vlahi.³ Faptul, cum spuneam, nu este neobișnuit, dar este tulburător, fiindcă cele două etnonime – *român* și *vlah* – înseamnă, în esență, aproape același lucru, adică moștenitor al latinității, al romanității. Dacă se pornește de la diferența dintre *populus romanus* și *lingua latina* (adică dintre denumirea poporului roman și a limbii sale), atunci se poate și nuanța: în timp ce termenul de român trimite în primul rând la originea etnică romană, la descendența din romani, termenul de vlah se referă prioritar la limba latină, la uzul acesteia. Altfel spus, vlah înseamnă la origine latinofon (vorbitor de limbă latină, de limbă provenită din vechea Italie), iar român înseamnă „de la Roma”, legat de statul roman și de romani. În ambele cazuri, cum se vede, numitorul comun este Roma și perpetuarea amintirii sale, prin origine sau (și) prin limbă.

Firește, termenul de rumân/ român este mult mai puțin atestat în sursele vechi, fapt perfect natural: străinii nu aveau nevoie să-l folosească, din moment ce ei aveau altul pentru a denumi poporul respectiv, pe de o parte, iar elita românilor, având ca limbă de cultură slavona, utiliza și ea în scris termeni adecvați acestei limbi, derivați tot din vlah-valah, pe de altă parte. Când s-a trecut însă la uzul mai extins al limbii române, din secolul al XVI-lea începând, în textele românești apare doar termenul cu care se denumeau românii înșiși, adică rumân/ român. Totuși, folosirea de către români, în Evul Mediu, a denumirii de *rumân* (*român*) pentru a se desemna pe sine și existența dualității vlah-rumân (român) sunt realități cunoscute și menționate în Occident cel puțin începând cu secolul al XIV-lea.

Astfel, o descriere a lumii, probabil de origine toscană (dintr-un manuscris de la *Biblioteca Apostolica Vaticana*, pusă recent în valoare pen-

¹ Nu interesează, în cazul de față, că uneori, în Evul Mediu și în Epoca Modernă, termenul de vlah a avut, pe alocuri, și accepțiunea de țaran supus, de păstor (păcurar), de șerb (iobag) sau de „schismatic” (ortodox), cum se va vedea mai jos.

² Nu luăm aici în atenție în mod intenționat micul popor dalmat – între timp dispărut – din Balcani, vecin cu italienii, situat departe de românii nord-dunăreni și fără relevanță pentru tema noastră. De altminteri, dincolo de apartenența la latinitate, românii sunt cel mai numeros popor din sud-estul Europei.

³ Vezi Neagu Djuvara (coord.): *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*. București 1996, cu opiniile specialiștilor Cicerone Poghiric, Petre Ș. Năsturel, Matei Cazacu, Neagu Djuvara, Max Demeter Peyfuss, Mihaela Bacu și Matilda Caragiu-Marioțeanu, în legătură cu denumirile generale de *români* (cu variante) și *vlahi* (cu variante), cu procesul de romanizare, raporturile vlahilor balcanici cu grecii și slavii, diaspora aromână, aromânii și naționalismele balcanice, asimilarea vlahilor etc.

tru istoriografia română), spune că, în jurul anului 1314, în „provincia”¹ numită *Ungaria*, care era *reame* (regat, structură politică), trăiau, în afară de unguri, și românii: „In quella medesima provincia sono i Rumeni e i Valacchi, e quali sono due grandi generazioni e anno reame e sono paghani”.² Prin urmare, autorul din Peninsula Italică știa la începutul secolului al XIV-lea că cei pe care occidentalii îi numeau valahi se chemau pe sine români (*rumeni*), că aveau anumite structuri politice organizate (*reame*) și că nu erau „creștini”, mai exact nu erau „creștini adevărați” sau catolici. Cu alte cuvinte, erau „schismatici”.³ Mai sunt exemple în epocă, adesea din mediul franciscan, când credincioșii bizantini erau numiți nu doar „schismatici”, ci și „eretici” sau „păgâni”, nefiind plasați între „creștini”.⁴ Autorul textului știe cumva, în mod vag și mitic, despre cele două nume, din care face două „ramuri” sau „generații”, cam în genul în care apar aceste nume în legenda despre frații Roman și Vlahata, eroii eponimi ai românilor.

Aceeași dualitate de etnonime, de această dată în limba latină, se remarcă într-un cunoscut document al papei Clement la VI-lea, de la 1345, în care românii sunt chemați *Olachi Romani*.⁵ Aici, în redacție papală, apar ambele nume (ca și în exemplul anterior), și cel de vlah (*olah*), dat de străini, și cel de rumân, dar de românii înșiși.

Un document emis la Nicopole, în 16 februarie 1499, redactat de un italian, martor ocular al unor evenimente de la Dunărea de Jos, conține următoarea formulare: „Poi visto ognj cosa, me misi a camino et passai lo Danubio sul paese de Vlachi, chiamati Rumenj, id est Romanj” („Apoi, văzând tot lucrul, mă luai la drum și trecui Dunărea în Țara Vlahilor, chemați rumâni, adică romani”).⁶ Astfel, se certifică clar în secolul al XV-lea că locuitorii Țării Românești, numiți de italieni vlahi, se chemau pe sine rumâni, nume derivat din *romani*. Același lucru îl consemnează și germanul (sasul) Johannes Lebel, care a trăit din jurul anilor 1490 până la 1566 („Idcirco vulgariter Romuini sunt appellati”) sau compatriotul său, Johannes Tröster, pe la 1666 („nennen sich Romunos”).⁷

Recent, a fost semnalat și adus în discuție un alt document, emis probabil de regele Bela al III-lea al Ungariei, în intervalul 1188-1195 (posibil în 1194), confirmat de Bela al IV-lea și copiat la 1417, în care sunt

¹ Termenul de *provincia* se referă probabil la împărțirea lumii creștine (catolice) în „provincii ecleziastice” de către curia papală.

² Ș. Turcuș: *Prima mărturie străină despre etnonimul "român" (1314)*, în „Cele trei Crișuri” (Oradea), seria a III-a, an I (2000), nr. 7-9 (iulie-septembrie), p. 6.

³ Plasarea ortodocșilor („schismaticilor”) între „păgâni” se mai întâlnește în epocă, în anumite medii exclusiviste occidentale (catolice).

⁴ Ș. Papacostea: *Between the Crusade and the Mongol Empire. The Romanians in the 13-th Century*. Cluj-Napoca 1998, p. 13-136.

⁵ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 49-51.

⁶ Archivio di Stato di Milano, Archivio Ducale Sforzesco, Potenze Estere, carteggio 640, fascicolo Ragusa, nn (nenumerați).

⁷ V. Arvinte, *op. cit.*, p. 191-192.

lăudate meritele unui anumit comite Narad, „bărbat nobil de națiune german” (*vir nobilis natione Theutonicus*), care și-ar fi arătat, între altele, faptele de credință față de suveranul său luptând împotriva furiei sau nebulniei bulgarilor și românilor (*contra furorem Bulgarorum et Rume<n>orum*).¹ Confruntarea trebuie să fi avut loc în urma fondării Țaratului vlaho-bulgar, după răscoala bulgarilor și vlahilor contra bizantinilor din 1185-1186. Identificarea acelor *Rumeorum* sau – cum se presupune că va fi fost în original – *Rume<n>orum* cu rutenii (din nord) sau cu romeii (locuitorii Imperiului Bizantin) este exclusă din motive foarte serioase, așa că singura ipoteză plauzibilă este că, în jurul anului 1194, cancelaria ungară a folosit pentru români numele pe care și-l dădeau ei înșiși și care era cunoscut în anumite cercuri. Aceasta ar fi, până în prezent, cea mai veche atestare a numelui de român (rumân) sub forma *Rumei* sau *Rumeni*, adică după modul în care se denumeau românii înșiși. Ambianța nu este neobișnuită, mai ales dacă ținem seama de faptul că, tot atunci (la 1199), papa Inocențiu al III-lea îi scria lui Ioniță Caloian, „regele vlahilor și bulgarilor”, despre gloria strămoșilor săi romani. Felul în care monarhul vlah îi mulțumește înaltului pontif („ne-a readus la amintirea sângelui și patriei noastre din care descindem”), ca și felul în care îi scrie papa lui Ioniță („de neam și chip ești roman², precum poporul și țara ta, care din sângele romanilor își consideră trasă obârșia”) atestă existența deja pe la 1200 a unei tradiții privind descendența românilor din „colonii de demult ai celor din Italia” (consemnată de Ioan Kinnamos, despre vlahii din oastea lui Leon Vatatzes).³ Această tradiție a romanității românilor includea, după câte se pare, și cunoașterea dublului nume al acestui popor din sud-estul Europei, anume a numelui de „valahi”, dat de străini și a numelui de „rumâni”, dat de românii înșiși.

Denumirea de *rumânie* („românie”) mai are un vechi înțeles (cunoscut bine de lingviști, de istoricii limbii, de paleografi) și se referă la numele dat limbii vernaculare, limbii vorbite de români: atunci când s-au făcut primele traduceri scrise din alte limbi (de cultură, liturgice și de cancelarie) în limba română – prin secolele XV-XVI –, apar expresii de genul „s-au dat⁴ de pre slavonie pre rumânie” ori „de pre latinie/ lătinie pre rumânie”

¹ Imre Nagy (editor): *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungaricus*, vol. VIII. Budapest 1891, nr. 5, p. 9-11; Imre Szentpétery (editor): *Regesta regum stirpis Arpadianae critica diplomatica*, vol. I, partea 1 (1001-1270). Budapest 1923, nr. 157, p. 50; vezi Alexandru Simon: *Între coroanele Arpadienilor și Asăneștilor: implicațiile unui document de la Béla III*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXVIII, 2010, p. 127-136.

² De notat faptul că înaltul pontif îl numește pe Ioniță „roman” și nu „vlah” și spune că înșiși românii se consideră de origine romană.

³ Eugen Stănescu (coord.): *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*. București 1989, p. 32-33.

⁴ Cu sensul de „s-au tradus”.

sau altele precum „diac de lătinie”, „diac de slavonie” ori „diac de rumânie”, semn clar că referirea se face la limbă. Există însă și mărturii care arată că limba română era denumită „rumână” sau „română” (din *romana*) sau „rumânească”/ „românească” (după vechiul adjectiv *romanescus*, -a, -um, din epoca romană târzie). De altminteri, mulți autori din Evul Mediu târziu și din perioada Renașterii leagă nu numai fondul limbii române, ci și denumirea ei folosită de români (adjectivele *romana* sau *romanesca* ori adverbul *rumuneste*) de originea romană a românilor. Pentru acești autori, care știau că limba se chema la ea acasă *romana* sau *romanesca* (și nu valahă), era clar că și poporul care o folosea avea o denumire similară, derivată din latinescul *Romanus*. Unii dintre ei spun chiar în chip explicit acest lucru în scrierile lor. Câteva exemple vor fi grăitoare. La 18 februarie 1468, Girardo de Colli, reprezentantul ducelui Milanului la Veneția, scria în contextul explicării genezei bătăliei de la Baia (petrecută în decembrie 1467): „<Secuiei>, văzându-se învinși, cerură ajutor vecinilor lor numiți valahi, care în vechime fură romani și care păstrează limba lor latină și romană până în acest timp și sunt oameni valoroși călare...”¹ Astfel, diplomatul milanez îi numește pe români vechi romani, iar limba lor apare ca fiind „latină și/sau romană” (așa cum o numeau ei înșiși). Nicolae de Modrușa scria în lucrarea *De bellis Gothorum* (ante 1473) că românii, „atunci când se întâlnesc cu străinii cu care încearcă să intre în vorbă, îi întreabă dacă știu să vorbească *romana*” și nu valaha.² Cu alte cuvinte, românii își numeau limba lor „română”, formă care nu putea fi redată în latină (unde nu există vocala „â”) decât prin *romana*. Tranquillus Andronicus, dalmat din Trau (care i-a cunoscut în mod nemijlocit pe românii din Transilvania, Moldova și Țara Românească), îi scria în 1528 lui Ian Tarnowski, comandantul suprem al armatei Poloniei, că locuitorii din vechea Dacie „s-au contopit într-un singur trup”, că sunt numiți de alții valahi de la numele generalului Flaccus (cum scriseseră, în chip imaginar, Enea Silvio Piccolomini și alți contemporani ai săi³), dar că ei „și acum își zic

¹ < Li Seculj>, vedendosi malmenare./ domandono adiuto a soy vicini chiamati Valachi, quali anticamente furo Romanj et tengano lo lor parlare latino et romano fin in questo tempo./ et sono valenti hominj a cavallo [...]. Archivio di Stato di Milano, Archivio Ducale Sforzesco, Potenze Estere, Venezia, carteggio 354, 1468, fascicolo Februario, nn (nenumerotat). Vezi I.-A. Pop, Al. Simon: *The Venetian and Walachian Roots of the Hungarian-Ottoman Truce of Spring 1468: Notes on Documents from the States Archives of Milan*. În: Iulian-Mihai Damian, I.-A. Pop, Mihailo Popović, Al. Simon (editori), *The Italian Peninsula and the Europe's Eastern Borders. 1204-1669 (=Eastern and Central European Studies, 1)*. New York – Oxford – Basel – Frankfurt-am-Main – Wien 2012, passim.

² Ș. Papacostea: *Geneza statului în Evul Mediu...*, p. 245.

³ I. M. Damian: *Gli umanisti italiani e l'etnonimo medievale dei romeni. Una nuova fonte*. În: Lauro Grassi (a cura di): *Studi per sessant'anni della Biblioteca Romana di Freiburg*. Genova 2011, p. 9-23.

romani, însă nu au nimic roman în afară de limbă și chiar aceasta este grav stricată și este amestecată cu multe graiuri barbare”.¹ Vorbind despre românii din Țara Românească, padovanul Francesco della Valle (aflat în serviciul aventurierului Aloisio Gritti) – cunoscător direct al realităților de la nord de Dunăre prin anii 1532-1534 – scria: „Limba lor <a românilor> este puțin deosebită de limba noastră italiană; ei își zic în limba lor romani², spunând că au venit din vremuri străvechi de la Roma, pentru a se așeza în această țară; și când vreunul întreabă dacă știe careva să vorbească limba lor valahă, ei spun în felul acesta: știi românește?³, adică știi să vorbești româna?⁴, din cauză că limba lor s-a stricat”.⁵ Umanistul croato-ungar Antonius Verancius (Verancsics) evoca și el, în jur de 1550, faptul că valahii își trag originea din romani, că au în limba lor „nenumărate cuvinte... la fel și cu același înțeles ca în limba latină și în dialectele italienilor” și că atunci „când ei întreabă pe cineva dacă știe să vorbească în limba valahă spun: «Oare știi românește?⁶», sau <când întreabă> dacă este valah, îl întreabă: «dacă este român»⁷”.⁸ La fel, în 1584, se tipărea la Cluj o carte în care două personaje fictive (unul reprezentând, totuși, concepția principelui transilvan, iar celălalt opiniile autorului cărții, cancelarul Wolfgang Kowachoczy) discută despre soarta românilor. În vreme ce *Eubulus* (vocea pomenitului cancelar maghiar) îi denigra pe români, *Philodacus* (vocea principelui Báthory) susține romanitatea românilor (valahilor), dovedită deopotrivă prin limba lor, cât și prin prezența lor din vechime pe aceleași locuri cucerite de romani și integrate în imperiul lor: „Nu este nici cea mai mică îndoială că oamenii romani au locuit odinioară pe aceste locuri. Și oare cine să fie urmașii lor dacă nu românii noștri, care chiar și acum se laudă în chip public că sunt romani?”⁹ Același personaj mai adaugă că limba românilor este mai apropiată de limba latină decât italiana. Prin urmare „lubitorul de daci” (aceasta este traducerea numelui

¹ András Veress: *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468-1540). Budapest 1914, p. 242-244 (text latin integral); Maria Holban (coord.), *op. cit.*, p. 247 (fragment tradus în românește).

² *Romei*.

³ *Sti Rominești?*

⁴ *Sai tu romano?*

⁵ Maria Holban, *op. cit.*, p. 322.

⁶ *Scisne... Romane?*

⁷ *Num Romanus sit.*

⁸ Anton Verancsics: *Összés munkái*, vol. I, în L. Szalay: *Monumenta Hungariae Historica*, seria a II-a, Scriptorum, vol. II. Pest 1857, p. 119-151 (text latin integral); Maria Holban (coord.), *op. cit.*, p. 403 (fragment tradus în românește).

⁹ Wolfgangus Kowachoczy: *De administratione Transylvaniae Dialogus. Adiecta est ad Maximum et Victorem Poloniae Regem Gratulatio*. Claudiopoli Transilvanorum 1584, 34 file; A. Armbruster: *Romanitatea românilor...*, p. 135; C. Alzati: *În inima Europei...*, p. 85; I.-A. Pop: *Națiunea română medievală...*, p. 121.

de *Philodacus*) – ca unul care trăia printre români – face legătura firească între români și Dacia Romană și arată că românii se numeau pe sine romani și-și cunoșteau originea, adevărat motiv de mândrie pentru ei.

De la Dimitrie Cantemir încoace, adică de circa trei secole, savanții români studiază sistematic nașterea poporului român și, chiar dacă nu au ajuns la o soluție definitivă (în știință puține rezultate sunt definitive!), au dat un răspuns edificator și convingător în acest sens. Firește, aceste rezultate nu au venit ușor și nu au fost evidente de la început. Savanții Școlii Ardelene au exaltat originea latină exclusivă a românilor, din varii motive, ignorându-i complet pe daco-geți. Neolatinistii din prima parte a secolului al XIX-lea au fost și mai radicali, propunând chiar o scriere etimologică românească, nepotrivită cu spiritul fonetic al limbii noastre. A trebuit ca geniul lui Bogdan Petriceicu Hașdeu – cu faimosul articol „Perit-au dacii?” – să rețrezească spiritul autohtonist, în a doua jumătate a secolului naționalităților. De-atunci, marii istorici, începând cu Alexandru D. Xenopol, au cumpănit bine lucrurile, tratând etnogeneza în cadrele sale firești și dând componentelor etnice ale poporului nostru rosturile lor reale. De-atunci încoace, dincolo de orice regimuri și interese politice, la baza formării poporului nostru au fost așezate, pe lângă multe componente secundare, trei elemente etnice principale: elementul autohton traco-dacic, elementul cuceritor roman și elementul migrator slav. În plan etnico-lingvistic, ele sunt numite substrat, strat și, respectiv, superstrat. Sub aspect axiologic, baza o formează elementul roman și limba latină, numitorul comun al tuturor popoarelor romanice. Se admite îndeobște că românii s-au format în mileniul I al erei creștine, în vastele regiuni de la nordul și sudul Dunării de Jos (dintre Munții Balcani la sud, Munții Carpați Păduroși la nord, Tisa la vest și Nistru la est), prin sinteza daco-romană și în urma asimilării slavilor și a altor grupuri de migratori. Regiunile optime de conservare și de apărare pentru români au fost zonele de deal și de munte, împădurite, ferite de intruziunile străinilor și propice pentru viețuire. Vasile Pârvan spunea profetic cândva: „Îi slăvim pe daci pentru vitejia lor și îi binecuvântăm pe romanii cuceritori, căci datorită lor ne-am născut noi, miracolul românesc”. Aș adăuga că am fost miracol nu atât prin felul nașterii (ne-am născut ca toți romanicii), cât prin puterea de dăinuire în fața pericolelor și amenințărilor.

Cât despre limba geților, ca fiind (după unii necunosători) aceeași cu latina, iată ce spune despre acest subiect poetul Ovidiu:

„Ei [geții] vorbesc între ei o limbă pe care o înțeleg;
dar eu trebuie să mă înțeleg prin semne.

Eu sunt aici barbarul, căci nu sunt înțeles de nimeni:

când aud cuvinte latinești, geții râd prosteste;
cu siguranță că deseori vorbesc rău despre mine pe față;

.....
căci am învățat să vorbesc limba getică și sarmatică,

.....
Nu trebuie să te miri dacă versurile mele sunt cumva rele:
eu care le scriu am devenit aproape un poet get.
Ah! Mi-e rușine: am scris o cărțulie în limba getică,
în care cuvintele barbare au fost așezate după ritmul versurilor noastre.
Le-au plăcut – feliicită-mă – și am început să am
faimă de poet printre neomenoșii geți barbari.
Mă întrebi de subiect? Am adus laude împăratului.

.....
Când am terminat de citit aceste versuri inspirate de o muză străină,
când sfârșitul volumului a trecut printre degetele mele,
toți au dat din cap și și-au mișcat tolbele pline:
un murmur lung s-a auzit din gura geților.
Iar unul din ei spuse: 'Deoarece scrii astfel de lucruri despre împărat,
ar fi trebuit să fii trimis înapoi sub stăpânirea împăratului'.
El a grăit întocmai; dar iată, o, Carus, pe mine acum
a șasea iarnă mă găsește sub polul acoperit de zăpadă."

(Publius Ovidius Naso, *Tristele*, V, 10, 35–39; *Scrisori din Pont*, III, 2, 40, IV, 13, 17–24, 33–40; Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, p. 32-33).

Ovidiu, ajuns în exil la Tomis (Constanța), printre geții din Dobrogea, în anul 8 d. Hr., avea să-și încheie zilele pe malul Mării Negre, prin anii 17-18 d. Hr., cu nostalgia Italiei și a Romei. În unele versuri ale sale scrise la Tomis spune că, deși, de la venirea sa forțată în aceste ținuturi îndepărtate, Dunărea înghețase doar de trei ori (trecuseră trei ani), lui i se părea că era despărțit de patrie de tot atâția ani câți fusese asediată de inamici cetatea Troia (adică de 10 ani). Cum se vede, poetului îi trebuiseră șase ani de conviețuire ca să învețe limba daco-getică, ajungând să scrie chiar o „cărțulie” (din păcate, pierdută) în această limbă, complet neînțeleasă de romani.

Prin urmare, aproape tot ceea ce putem cuantifica astăzi sub aspect științific din moștenirea noastră antică vine de la romani. Câtă vreme limba daco-getică este aproape necunoscută, neștiindu-i-se gramatica și nefiind elaborate opere literare cărora să le fi servit drept suport, nu se poate spune nimic despre posteritatea sa. Nu numai că nu s-au păstrat documente sau opere scrise în această limbă, dar ele aproape că nici nu s-au

alcătuit vreodată.¹ Popoarele europene de astăzi sunt, în proporție covârșitoare, de origine indo-europeană, fiind împărțite în trei grupuri (romanice, germanice și slave) și sunt născute toate în mileniul I al erei creștine. Celelalte popoare vechi, venite în Europa de sud-est cam cu două mii de ani înainte de Hristos, adică grecii, ilirii și tracii, s-au topit în alte mase etnice și – cu excepția grecilor – nu au lăsat urme vizibile. Cu alte cuvinte, moștenirea tracică se află azi mai mult în pământ și în muzee. Latinitatea a lăsat o literatură nemuritoare, o cultură scrisă, o artă laică și sacră, precum și o salbă de popoare neolatine care, prin numărul de vorbitori cu limbă maternă, domină astăzi lumea.²

Nu întâmplător, unii dintre cei mai importanți creatori spirituali români – de la Vasile Alecsandri până la Alexe Mateevici – au închinat imnuri latinității și limbii noastre latine. Suntem condamnați, prin urmare, pentru eternitate să trăim întru latinitate. Dulce și frumoasă condamnare, de care e bine să fim conștienți și s-o prețuim cum se cuvine.

Chișinău, 2 aprilie 2015

¹ În afara mărturiei de mai sus a lui Ovidiu – care spune că ar fi scris versuri în limba geților – nu există altele în acest sens.

² Cea mai răspândită limbă maternă de pe pământ este nu engleza, ci spaniola. Dar și în cazul englezei, circa 60% din vocabularul său provine (mai ales prin intermediul francezei) din latină.

Ionuț Vulpescu

Politică printre etimologii. Între utopie, eșec și înțelepciune

La o privire superficială, nu sunt mari contingențe între cele două domenii: politica este „arta realului”, concentrată asupra gestiunii prezentului și, eventual, a imaginării viitorului, în timp ce etimologia este acea parte a lingvisticii care se ocupă cu gestiunea trecutului.

Dar e numai o aparență. În realitate, etimologia nu se ocupă de partea moartă a limbajului, ci tocmai de geneza (și genetica) părții vii, de modul în care prezentul a devenit ceea ce este și nu altceva, de *ce a fost* și de *ce a rămas* din tot ce a fost. Ea conține un tezaur cultural și de gândire pe care, dacă oamenii politici l-ar stăpâni, probabil că ar face mai multe și le-ar face mai bine. Și ar deveni conștienți că lumea nu începe cu ei și, firește, nici nu se sfârșește cu ei. Un curs de etimologie (în) politică ar fi – în pofida aspectului... științifico-fantastic al ideii – o contribuție utilă, în opinia mea, la profesionalizarea omului politic din România și, poate, la descurajarea multora care își doresc să facă o carieră nu *în* politică (servind, adică, binele public), ci *prin* politică (servindu-se, din plin, pe ei înșiși).

O primă expresie a cărei etimologie ne îndeamnă la o analogie politică este „Țara lui Papură-vodă”. Des folosită, cu toate că veche, ea are o etimologie pe care mulți dintre cei care o utilizează nu o bănuiesc. „În țara lui Papură-vodă” nu a însemnat de la bun început, cum ar putea crede unii, „într-o țară eșuată, săracă și necivilizată”. Decodarea sensului sintagmei trebuie să înceapă de la onomastică. În Țările Române, chiar dacă nu exista o aristocrație ereditară, existau aristocrați

și, mai ales, reguli privind alegerea domnitorului. Până la instalarea domniilor fanariote, aceste reguli au fost rareori – și numai pentru scurt timp – încălcate. Domnitorii trebuiau să fie de familie nobilă și să aibă, pe cât posibil, legături, oricât de slabe, cu dinastiile istorice românești. Chiar și unii fanarioți s-au străduit să obțină aceste legături, încheind alianțe matrimoniale cu familiile istorice românești. Excepțiile (un Despot, un Hangerliu) au stat puțin pe tron și au dispărut în pulberea istoriei.

După instalarea sistemului fanariot, însă, când domnitorii au început a fi impuși de Poartă pe deasupra voinței Divanelor de la București și Iași, au apărut pe tron și domnitori, din ce în ce mai numeroși, a căror *evghenie* e discutabilă: a venit rândul lui Papură. Al lui „nea Caisă”. Mentalul colectiv a asociat, iată, degradarea regulilor de alegere a domnitorului cu degradarea generală a regulilor de conviețuire socială, a administrației și a nivelului de civilizație, pe care a adus-o fanariotismul. „Țara lui Papură-vodă” înseamnă, în fond, *țara unde nu mai există reguli*. Unde nimeni nu mai are autoritate și totul e posibil. O țară a *anomie generalizate*.

O asemenea țară merită, firește, o altă expresie: „ca la noi, la nimeni”. Mistica romantică a pașoptiștilor sau megalomania ceaușistă au încercat, în etape istorice diferite, să acrediteze mitul unicității românității, a superiorității noastre absolute, fie în raport cu vecinii, fie în raport cu cuceritorii care au încercat să ne subjuge. Mentalul colectiv, însă, a reacționat pe dos la acești stimuli artificiali ai mândriei naționale. „Ca la noi, la nimeni” este o expresie peiorativă, des folosită și ea, ca și precedenta, pentru a desemna un mod de funcționare a administrației și instituțiilor, a statului, în general, de neînțeles și fără echivalent în lumea civilizată.

Căci a governa bine nu înseamnă, în mod paradoxal, a fi unic. Guvernarea nu este fizică nucleară. Contează experiența, contează aplicarea corectă a unor soluții verificate, contează logica și bunul-simț comun. Guvernarea este o chestiune de caracter, în primul rând, nu de inteligență (de-aia și constata, trist, Iorga, cu un secol în urmă, că „Nu inteligențele ne lipsesc, ci caracterele...”). Iar noțiunea de *competență*, esențială, nu desemnează o originalitate cu orice preț și un vizionarism care nu ține seamă decât de, vorba lui Eminescu, *visul chimeric*... Ci capacitatea, mai modestă, poate, de a răspunde cu soluții concrete unor nevoi concrete. De a adapta, cu măsură, soluțiile universale la situații concrete.

Firește că, în țara lui Papură-vodă, competența este nelalocul ei. Aici, oricine se poate crede orice și chiar poate deveni orice, indiferent de competență sau de caracter: anomia permite orice, oricui. Se poate să instalezi, sub pretextul depolitizării administrației, avocați făcuți la pseudo-universitățile private ca miniștri ai investițiilor și ingineri de mine la conducerea unor muzee de arheologie. Rezultatul final al acestor negări sistematice ale principiului competenței, firește, este *ca la nimeni*.

Când acest sistem, „ca la noi, la nimeni”, se aplică „în țara lui Papură-vodă” timp de decenii la rând, consecința acestei consecvențe nu poate fi alta decât cea circumscrisă de expresia în jurul căreia a glosat atât de consistent Mircea Vulcănescu: „n-a fost să fie”. Orice am face, în orice domeniu, finalmente ajungem tot aici: n-a fost să fie. O expresie formidabilă, care surprinde capacitatea limbii române de a înregistra cele mai fine clivaje ale logicii. O expresie a impersonalității absolute, din care lipsește orice implicare a celui care vorbește. Când spune că „n-a fost să fie”, politicianul apelează la cel mai vechi truc din lume: plasarea responsabilității pe umerii altcuiva. Și, întrucât nu inteligențele ne lipsesc, ci caracterele, politicianul român are adesea abilitatea de a arunca răspunderea acțiunilor (ori a inacțiunii) sale pe umerii... impersonalului. Ai *fatalității* (sângeroasă vocabulă caragialeană!), ai *destinului implacabil*, ai *sortii oarbe*. Ai oricui, dar nu ai propriei incompetențe. Nici ai incompetenței vecinului de bancă parlamentară, căci – ispita etimologiilor e nesfârșită – o *mână spală pe alta, și amândouă obrazul*.

Evident, asemenea mâini, capabile să facă numai ce *n-a fost să fie*, pot să spele, eventual, obrazul neantului. Pe cel al realității – de pildă, pe cel al copilului hrănit cu alimente necorespunzătoare, sub ocrotirea instituțiilor menite să vegheze la respectarea normelor sanitare – nu îl spală, la noi, nimeni...

În fine, o altă expresie pe care o auzim de multe ori, în special pentru a caracteriza anumiți conducători politici, este „într-o ureche”: *Cutărescu* – zice, pățită, opinia publică – *e într-o ureche*.

Și această expresie intră în logica de mai sus. În „țara lui Papură-vodă”, în care situația e „ca la nimeni” și totul se termină printr-o dezvinovățire generală (că, nu-i așa?, „n-a fost să fie”), nu e deloc ieșit din comun ca în cele mai înalte funcții să ajungă oameni „într-o ureche”. E chiar firesc. Când nu se mai aplică nici o regulă, e legea junglei, iar în junglă câștigă cel mai bestial, nu neapărat cel mai bun. Cel înzestrat cu mai multă neobrăzare, cu un instinct mai feroce de parvenire, care

nu se sfiște să calce pe cadavre, căruia nu-i e rușine de faptele sale și de consecințele lor. Omul „într-o ureche”, chiar când viața îl pune într-un garaj sau în arest, nu încetează a nutri cele mai nebunești visuri de putere, pentru că nu are sau refuză reprezentarea consecințelor acțiunilor sale.

Numai că, așa cum ne previne părintele Stăniloae, „a fi într-o ureche” e un mare defect și păcat. Cel care *ascultă numai cu o ureche* este insul totalitar, *cel care refuză să asculte și cealaltă parte*, să sondeze și celelalte aspecte ale realității. El are doar voință, nu și competență, căci aceasta se dobândește numai prin reflecție, prin studierea atentă a posibilităților, prin cântărirea precaută a situațiilor. Insul „într-o ureche” e, cu alte cuvinte, *omul încapsulat*, de care vorbea Dostoevski: prizonier al incapacității sale de a înțelege realitatea și de a accepta diversitatea fenomenului uman.

Politica, revin la punctul de pornire, nu iese nici ea, după cum se poate observa, din traseele de înțelepciune, din *câmpurile semantice* pe care etimologia unor expresii populare, mai vechi sau mai noi („Țara lui Papură-vodă” e din secolul al XVIII-lea, următoarele două sunt recente, iar ultima e din *illo tempore*), le trasează fără greș pe harta limbii române. Școala de înțelepciune a etimologiei ar putea constitui o materie de studiu, dacă școlile noastre n-ar fi și ele, în mare măsură, forme fără fond ale aceleiași patologii pe care itinerariul meu le-a descris pe scurt.

Vasile Sebastian Dâncu

Paznici la lumină

(fragment)

Nu mi-a plăcut niciodată să-i despart pe poeți de așa-ziii prozatori, unii chiar zicându-le prozatorilor „scriitori” (În vremea lui Ceaușescu erau în nomenclatorul meseriilor un singur fel de scriitori: „scriitori de vagoane”). Eu cred că toți sunt poeți, pentru că toți frământă lumina din cuvinte. În cel mai rău caz, putem zice că avem poeții-poețași și poeții-povestași. Cred că este nedrept să facem o distincție între ei, mai ales că uneori cei cărora li se spune poeți sunt privilegiați pentru că versurile lor se cântă, se recită, se transformă în muzică. Ei pot ușor să scrie poezii naive și fetele le înțeleg ușor pentru că rimele sună din coada versurilor ca niște mărgelile și atunci fetele se îndrăgostesc de ei. Dar în vechime, când lumea nu suferea de separare și nici oamenii nu erau izolați și nici prea roși de singurătate, în vechime, deci, *poetașul* și *povestașul* erau unul și aceeași persoană. Poveștile se spuneau în versuri. Acum o să merg pe ideea asta a separării doar ca să nu ne punem rău cu criticii sau cu cei care țin mereu să separe, nu să unească, să construiască autonomii și nu comuniuni. Dar vă spun de la început că nu dau nicio ceapă degerată pe această savantă distincție. Poate că singura diferență, una de suprafață, este aceea că poeții-poetași scriu cu cuvinte mai puține, robotesc să ascundă, să filtreze, pe când ceilalți, poeții-povestași, scriu poezie folosind vagoane de cuvinte. Poeții-poetași sunt poate mai duri, uneori poate mai

nevrotici, se ceartă uneori cu cuvintele, le sparg între măsele ca pe alune sau le lovesc cu ciocanul ca pe pietre să vadă ce se ascunde în miezul lor, le reinventează, le biciuiesc, le aruncă departe. Le șlefuiesc ca pe diamante. Ei se împrietenesc cu tăcerea și ar vrea câteodată, mai ales la beție, chiar să muștească cuvintele sau să le alunge din lume. Poetul-povestaș are altă meserie, el construiește cu ele pentru că trebuie să ne spună povești, trebuie să facă statui și catedrale. În general, se comportă frumos cu cuvintele, le adună unele lângă altele și le adoarme pentru a sta cuminți în arcadele catedralelor de vorbe la care tot ostenesc până își dau duhul într-o bună dimineață, iar lucrarea lor rămâne mereu neterminată. Va veni mereu altul care să-l înlocuiască pe meșterul zidar al lumii din cuvinte, al catedralei care să rețină lumina gândului pentru ca lumina să nu se piardă, să nu cumva să se verse spre cosmosul despre care știm că are găuri negre, care ar înghiți lumina.

Da, poeții-povestași cred că sunt zidarii, iar poeții-poetași că sunt șlefuitoarii, bijutierii. Cei din urmă lustruiesc cuvintele până devin transparente ca sticla sau până ce trec de piele și ajung la sângele lor. Le lustruiesc până ce orice trecători, simplii trecători – despre ei vorbesc, pot să vadă lumina țâșnind din cuvinte ca o fântână arteziană sau ca apa caldă dintr-o conductă care se sparge iarna în Mănăstur. În timp ce poeții-poeți sunt triști de multe ori pentru că, după o noapte de lucru, lumina nu a țâșnit, poetul-povestaș are mâinile mari și crăpate și fruntea transpirată de spaima ca noaptea să nu-i dărâme catedrala. Se trezește dimineața și, bucuros că a rămas ceva, înainte de a bea cafeaua sau ceaiul, se apucă de roboteală.

În timp ce poetul-poetaș este ocupat mai tot timpul cu mirarea, cu interogarea despre Ființă și Neființă cu care se învecinează, poetul-povestaș este mereu prins cu personajele lui. Ele nu trebuia să fie copii ale unor personaje reale, nici tipuri ideale, mi-a spus odată poetul-povestaș. Trebuie să fie forme de energie, voințe, pentru că sub acest aspect oamenii nu seamănă, nu se repetă. Dacă-i spuneam eu, încăpățânatul, că un personaj al lui seamănă cu cineva din viața reală, el nu-mi spunea, ca în filmele americane, în generic, că „orice asemănare cu viața reală este întâmplătoare”, ci se uita undeva în sus, șmecherește, de parcă discuta cu Dumnezeu, și apoi privea cu tâlc la mine, cititorul necredincios, și spunea: **doar pare asemănător, dar nu este, pentru că personajul acela sunt Eu. Cum tu? Nu mă prosti, ai zis că ești alt personaj când te-am întrebat, ești povestașul care vorbește de undeva din spatele**

pânzei. Atunci poetul-prozator se uita la mine cu mare blândețe încât te simțeai copilul ce îndrugase o prostie învățătoarei, și spunea cu voce schimbată: **nu sunt eu, ci sunt eu cel care puteam fi dacă nu eram cel ce sunt**. Apoi își aprindea pipa și se uita lung peste oamenii care semănau tot mai puțin cu personajele sale. Unde-i lumina din lumea ta, l-am întrebat odată, după ce văzusem în ochii lui niște ploii întunecate care putrezeau universul și jilăveau sufletele oamenilor, de ce nu mai apare soarele, am citit trei sute de pagini și nicăieri nu am găsit soarele, oamenii umbli ca orbii pe străzile pline de noroaie și vorbesc singuri. Lumină este, dar este ascunsă în oameni, uită-te atent la ei și adu-ți aminte ce spune Blaga: „*Lumina ce-o simt / năvălindu-mi în piept când te văd, / oare nu e un strop din lumina creată în ziua dintâi, / din lumina aceea-nsetată adânc de viață?*” Ea pâlpâie când se întâlnesc, când se iubesc sau chiar când se urăsc și încearcă să se ascundă de lume.

Da, noi spunem povești despre lumina din oameni pentru ca să nu se stingă, le aducem aminte de asta. Reaprim lumina când unii s-au ră-tăcit, când vântul le-a stins flacăra sau frigul i-a cotropit. Este ca și cum se păstra focul veșnic în legende. **Nu suntem paznici la foc, suntem paznici la lumină.**

M-am gândit astfel că poeții, povestași sau poetași, sunt, putem spune, nu-i așa, **ființe de lumină**. Da, sună un pic prea a loc comun, dar repet: **cred că poeții ăștia de pe pământ sunt ființe de lumină**. Dacă am repetat parcă nu mai pare kitsch să spunem asta și nici nu pare a fi un truism. Merită să spunem asta pentru că lor puțini oameni le spun vreo vorbă bună în timpul vieții. Ființe de lumină, am spus, nu altceva, adică nu licurici, nu mai putem zice asta. Cuvântul a fost defectat când a fost folosit de un grangur mare din politică. Și nici nu spunem ființe de lumină la sensul figurat. Nu, îl folosesc în sensul propriu, pentru că poeții nu sunt figuranți.

Poeții sunt ființe de lumină pentru că lucrând toată viața cu lumină sunt mereu atinși de ea, în toate felurile. Le rămâne lumina pe haine, pe palme, pe frunte când se șterg de transpirație. Cred că rămâne și pe pahare prin crâșmele de care se împiedică și pe care Dumnezeu le-a plantat la tot pasul, înadins. Dar, mai ales, inspiră și respiră lumină. Până și hainele lor ponosite sunt mereu murdare de lumină. Scuzați-mă, cred că aici am exagerat un pic, cum naiba să te murdărești cu lumină? M-am molipsit și eu tot stând cu ei și lucrând pe ascuns cu uneltele lor când sunt puțin plecați. Mai demult se spunea că se îmbolnăvesc de ftizie, acum

poeții capătă alte boli. Un fel de boli profesionale. Așa cum minerii de la mine din sat se îmbolnăveau de silicoză și mureau, de regulă primăvara, când înfloreau merii. Cereau să fie scoși afară sub cireș sau sub nucul din curte și mureau acolo liniștiți, privind spre norii de pe cer.

Nu avem legi care să prevadă protecția muncii pentru poeți și carierele lor de lumină la care sapă. Avem doar accidente de muncă în legile noastre, dar poeții nu pot fi încadrați acolo pentru că poeții au accidente de viață. Pleacă într-o zi și nici nu înțelegem cum se face că parcă e un pic mai frig și culorile sunt mai mohorâte.

Știm că a mai plecat un poet, poetaș sau povestaș, doar dacă suntem atenți la lumină și la culori, cum vă spuneam adineauri. **Pentru că lumina se împuținează când moare un poet.** Fiul meu, iubitor de fizică, ar spune că nu-i adevărat, că lumina este radiație electromagnetică și nu se împuținează, dar ce știe el, și profesorul de fizică sau savanții lor noveliști. **Cu fiecare poet care pleacă dintre noi se împuținează lumina de pe pământ. Și dacă nu ar fi poeții-poetași și poeții-povestași care să ducă mai departe lumina spre alte și alte cetăți și triburi, atunci lumina s-ar stinge de tot.**

Tudor Cățineanu

Limba română – emblemă aniversativă

„Bufnița Minervei zboară în amurg” (Hegel)

I.

Între cele 365 de zile ale anului, s-a găsit și o zi de aniversare a limbii române. Ziua de 31 August a fost proclamată **Ziua Limbii Române**, prin Legea 53/ 2013. O aniversare, fie ea sacră sau laică, este un bun prilej de aduceri aminte și de reflecții. Vom așterne aici doar câteva, pentru a schița o emblemă închinată Limbii Române.

Limba română este de origine și de esență romanică, sau neo-latină. Dacă luăm, drept criteriu, distanța spațială față de Roma cea originară, limba română mai are câteva surori, între care mai cunoscute sunt: italiana, franceza, spaniola și portugheza. A fost o perioadă istorică în care caracterul romanic al limbii române a fost pus sub semnul îndoielii. Așezarea slavilor, inclusiv pe meleagurile daco-romane, ca și faptul că învățământul religios, la începuturile lui, s-a predat în limba slavonă, a condus la o invazie a cuvintelor slave în limba română de atunci. După 1848, în „Dicționarele” alcătuite de lingviștii Alexandru Cihac și Heimann Tikin, exista un număr imens de cuvinte slave, încât se părea că limba română este una de sorginte și de natură slavă. Confruntat cu această situație, B.P. Hasdeu. a avut o idee genială. A luat două doine populare, una din Dobrogea, alta din Muntenia, și a analizat originea, respectiv etimologia fiecărui cuvânt, inclusiv a prepozițiilor și a conjuncțiilor. Rezultatul la care a ajuns era clar: peste 80 % dintre cuvinte erau de origine latină. Era la fel

de clară și concluzia: deci, pentru a stabili caracterul unei limbi, trebuie să analizăm fondul principal de cuvinte, prezent în limba vorbită, nu cuvintele dintr-un limbaj specializat, cum ar fi limbajul religios sau cel tehnic. Ideea simplă, dar genială a lui B.P. Hasdeu ar fi meritat un premiu cel puțin european, dacă nu chiar unul mai mare. Ideea a fost reluată de către profesorul clujean Dimitrie Macrea, în perioada în care noi eram încă sub dominația sovietică – un fel de slavonism politic, ideologizat –, iar rezultatul la care a ajuns a convertit ipoteza lui B.P. Hasdeu într-o teorie cu caracter științific. Ultimele cercetări și măsurări ne conduc la procentele: 71,66 % latine, 14,17 % slave, 2,47 % germane, 1,43% maghiare, altele având alte origini, iar 2,71% având origine incertă. Contemporan fiind cu B.P. Hasdeu, nu știu cum a reacționat Ion Slavici în fața situației lingvistice menționate, dar Mihai Eminescu a recurs la o ipoteză ingenioasă, dacă nu chiar una genială și ea. Într-un text rămas în „Manuscise”, poetul-lingvist consideră că vocalele „Ă” și „Â” (cu minuscule, „ă” și „â”) sunt de origine geto-dacică, și că sunt străvechi, adică mai vechi decât acea limba latină care a pătruns în Dacia odată cu cohortele împăratului Traian. Să luăm, pentru ilustrare, doar un fragment din eminesciana *Scrisoarea III*: „Lună, tu stăpâna nopții, pe a lumii boltă luneci / Și gândirilor dând viață, suferințele întuneci / Mii pustiri scânteiază sub lumina ta fecioară / Și câți codrii ascund în umbră strălucire de izvoare / Peste câte mii de valuri strălucirea ta străbate / Când plutești pe mișcătoarea mărilor singurătate”. Las în seama cititorului să numere vocalele „ă” și „â” din acest admirabil text poetic. Nu mi plac speculațiile gratuite, încât ipoteza lui Eminescu trebuie să intre în analiza savanților, dacă ea nu a intrat deja până acum. Oricum, putem observa ușor cât de greu pronunță vorbitorii altor limbi, inclusiv italienii, vocalele „ă” și „â”, atunci când învață sau când vorbesc limba română, ca pe o „limbă străină”.

Sub raport științific, se face o diferență clară între *limbă*, care este comunitară, și *limbaj*, care este individualizat, personalizat. Dar, se mai face și diferența, la fel de importantă, dintre *limbă*, *dialect* și *grai*. Doar una fiind ea, limba română mai are și trei dialecte: aromân, meglenoromân și istroromân. Ajuns în capitala Macedoniei, ca șef al Radioului public de la noi (SRR), mi-am exprimat dorința să stau de vorbă cu o profesoară de limba română. După câteva ezitări, omologul meu macedonean, pe care îl cheama Stalin (așa l-a botezat tatăl său) mi-a făcut legătura cu profesoara. După încheierea conversației, care s-a petrecut între patru ochi, Stalin m-a întrebat: „Așa că nu ați putut să vă înțelegeți și în aromână?” I-am răspuns politicos: „Cu greu, încât a trebuit să recurgem și la limba română”. Dacă este vorba de graiuri, acestea sunt mai multe și ele sunt simple variații, mai ales fonetice, ale limbii comunitare, care ajunge să fie și limba literară a unui popor sau a unei națiuni. Sunt doar diferențe de „rostire”, cum le-ar

putea numi Constantin Noica, încât un moldovean și un ardelean se pot înțelege perfect, la nivelul comunicării, chiar dacă au idei diferite sau opuse. Plecându-se de la specificul graiului moldovenesc, dar de data aceasta cu ajutorul „tătuului”, adică I.V. Stalin, s-a ajuns la decretarea existenței unei așa-numite „limbi moldovenești”, ca limbă oficială în Republica Socialistă Moldovenească, adică în Basarabia, negociată și apoi furată de către sovietici. Într-o zi, lui Mihai Sadoveanu i s-a adus la cunoștință vestea că unul dintre romanele sale – „Nicoară Potcoavă”, dacă nu mă înșel –, a fost tradus din limba română în „limba moldovenească”. După câteva momente de tăcere, bătrânul romancier a rostit scurt, clar și cuprinzător: „Dar, asta este o mârșăvie!”.

Din același context, mai vine și o altă amintire. Funcționa pe atunci, adică pe vremea comuniștilor, asociația de prietenie româno-rusă ARLUS, care în Cluj (devenit Cluj-Napoca) avea o bibliotecă. Împreună cu un bun prieten, am descoperit în bibliotecă o carte de poezii, scrise în alfabetul chirilic. Cartea era semnată de poetul moldovean Arhip Cibotariu. Am parcurs întreaga carte pe nerăsuflăte, de la început la sfârșit, prin descifrarea caracterelor chirilice. Cartea purta titlul primei poezii, care se numește „Între lume și cuvânt”. Citez din această poezie doar prima strofă, care este multiplu semnificativă, fără nici un fel de alt comentariu: „Între lume și cuvânt / Între răsărit și apus / Parcă am aflat că sunt / Parcă mi s-a spus că nu-s”.

PS: Lucian Blaga, ca filosof al culturii, este autorul unei concepții originale despre *spațiul stilistic*. El distinge mai multe tipuri de spațiu, între care se află *spațiul mioritic* și *spațiul stepă*. Spațiul mioritic este propriu românilor și se bazează pe alternanța dintre deal și vale, el fiind limitat și delimitat. Spațiul stepă este propriu slavilor și se bazează pe suprafața orizontală nelimitată. Dar, cel de al doilea spațiu, „spațiul stepă”, a fost intuit și de către Eminescu. Într-un text reflexiv, el consideră că golul stepei generează, asemeni vidului, nevoia umplerii lui, deci nevoia expansiunii, numită „pan-slavism”. Ceea ce numim „Globalizare a planetei” se realizează inclusiv prin migrări și emigrări, fie ele expansive, adică de invadare, sau de evadare, respectiv de retragere. Care va fi soarta limbilor în acest context, inclusiv a limbii române, este o problemă rămasă deschisă, ca un mare semn de întrebare.

II

Completăm emblema dedicată Limbii Române cu alte câteva informații, amintiri și reflecții, care au și un caracter oarecum personal și subiectiv, nu unul de studiu științific.

În tot ceea ce face sau nu face, omul încearcă să introducă *ierarhii*, adică diferența, dusă până la opoziție, dintre inferior și superior. Încercările

de a introduce această ierarhie și în sfera limbilor este delicată și riscantă. Dacă suntem de acord cu propoziția lui Goethe, după care „Toate popoarele sunt geniale”, va trebui să acceptăm și propoziția că „Toate limbile sunt geniale”. În acest sens merge și structuralismul lingvistic, după care structurile cele mai adânci ale limbii sunt aceleași în toate limbile, că este vorba de limba boșimană sau de limba engleză. Dacă este vorba de sintaxă, în toate limbile și în toate propozițiile există un subiect (S) și un predicat (P), un atribut sau mai multe (A), un complement sau mai multe (C). Faptul că eschimoșii folosesc câteva zeci de cuvinte pentru a denumi „albul”, sau țesătorii chinezi folosesc tot câteva zeci de cuvinte pentru a denumi „negrul”, ține de experiența lor practică, exterioară, nu de structurile adânci ale limbii. În acest sens putem înțelege și versurile „Limba noastră-i o comoară / În adâncuri înfundată”, versuri cu care începe poezia lui Alexei Mateevici, poezie devenită „Imnul de Stat al Republicii Moldova”. În același sens, aria de răspândire a unei limbi pe „Suprafața zbârcită a Pământului”, cum îi spunea profesorul meu Iosif Pervain, nu este deloc un argument pentru superioritatea unei limbi, a limbii engleze, spre exemplu. Această extensie are la bază alți factori și alte mecanisme, care sunt extralingvistice. Din această perspectivă largă, care ajunge la ultimele, dar pe care le putem numi și primele coduri, putem vorbi legitim doar de autonomia și specificul diverselor limbi. Din păcate, sau paradoxal, chiar acest specific al limbilor, numit și „restul lingvistic” al lor, este greu traductibil, uneori chiar intraductibil dintr-o limbă în alta, ceea ce ar legitima termenul de „Babilon modern” sau „Neo-Babilon”. Chiar plecându-se de la această situație, a apărut și spusa că „Oricare traducere este și o trădare”, ceea ce se petrece în mai mare măsură în limbajul poetic, decât în cel științific, sau în mai mare măsură în traducerea înțelesurilor conotative decât a sensului denotativ. În acest sens, Constantin Noica afirmă despre cuvântul românesc „ÎNTRU” că este intraductibil în oricare altă limbă străină. Probabil că tocmai de aceea l-a și propus ca pe o contribuție a poporului român la elaborarea unei viitoare limbi a umanității, în procesul de globalizare, oricare va fi fiind această nouă limbă, sau neolimbă, dacă ea nu va rămâne doar un vis, un *esperando* abstract și inutil.

Schimbând puțin perspectiva, aș începe cu observația că una dintre cele mai profunde cărți ale lui Aristotel, numită „Categoriile”, începe cu analiza cuvintelor, mai exact a *sinonimelor*, *omonimelor* și *antonimelor*. Putem merge și noi pe această matrice simplă.

În limbă nu există sinonimie perfectă între două cuvinte, cu atât mai puțin între trei. Ceea ce înseamnă că în cazul sinonimelor există un înțeles comun (genul proxim), dar fiecare cuvânt are și un înțeles propriu sau specific (diferența specifică), suprapus celui comun și având funcția de diferențiere a sinonimelor, a nuanțelor lor. Altfel spus, chiar dacă, sub ra-

port denotativ, termenii sunt sinonimi, sub raport conotativ ei nu mai sunt perfect sinonimi. Se pare că și în limbă acționează o lege a concurenței, respectiv a minimului efort lexical. Cuvântul „nădejde” este de origine slavă, iar cuvântul „speranță” vine pe filieră franceză, ele fiind perfect sinonime. Se vede că „Speranța moare ultima” și în ipostaza ei de cuvânt, pe când „nădejdea” devine arhaism și intră treptat în uitare. Un exemplu de parțială sinonimie ne este dat de Mihai Sadoveanu, prin cuvintele: „praf”, „colb”, „pulbere”. Diferența dintre ele este următoarea: *praful* este așezat pe lucruri; *colbul* este praful ridicat în bătaia vântului; iar *pulberea* este colbul urcat în lumina soarelui. Ceea ce științific putem numi „o grămadă de fragmente de materie”, în percepția simplă și în limbajul comun are trei ipostaze, trei nuanțe diferite, deși similare.

În chip similar, trebuie să deosebim între cuvintele „certitudine” (C1), „convingere” (C2) și „credință” (C3). În vorbirea cotidiană, ele pot fi și sunt amestecate, dar cele trei cuvinte desemnează trei sentimente sau trăiri distincte, între care există diferențe de nuanță. În acest sens, *certitudinea* însoțește enunțurile (propozițiile) care sunt sau cert adevărate (A), sau cert false (F). Certitudinea nu are grade, respectiv grade de comparație, încât în absența ei este prezentă *îndoiala*. La rândul lor, *convingerea* și *credința* însoțesc enunțurile (propozițiile) care nu sunt în mod evident certe, deci care sunt problematice și pot fi argumentate în regimul lui *pro-contra*. Ambele (C2 și C3) au grade și grade de comparație, iar în acest sens, poți fi mai mult sau mai puțin convins, respectiv, mai mult sau mai puțin credincios, de unde și expresia „Prea puțin credinciosule!”. *Convingerea* are o sferă mai largă, încât *credința* poate fi văzută ca o specie a convingerii, specie ce însoțește enunțurile care vizează Sacrul, în înțelesul universal al lui Mircea Eliade. Plecând de la aceste temeuri, în „Neoretorica” lui Chaiim Perelman, toate enunțurile (propozițiile) care există pe suprafața, fie ea ondulată sau plană, a Pământului, pot fi reduse la două clase generice, clasa enunțurilor *științifice* și clasa enunțurilor *retorice*. Deci, ceea ce facem noi aici, cu articolele și cu comentariile noastre, stă sub semnul retoricii, fie ea de mai bună sau mai puțin bună, adică de mai proastă calitate. Pățim și noi ce a pățit și domnul Jourdain, el cu romanele, noi cu retorica.

Într-o prelegere susținută la „Universitatea Babeș Bolyai” din Cluj Napoca, lingvistul francez Claude Hagège remarca marea, deosebita bogăție a sinonimelor din limba română. Observația este valabilă, poate în egală măsură, și pentru *omonime*, adică pentru cuvintele care, având aceeași formă, au două sau mai multe sensuri. Dacă lărgim sfera omonimiei – spre uimirea gramaticienilor! – putem cuprinde în cercul ei și expresiile care pot fi formate plecând de la un același cuvânt. De regulă, în caz de nevoie, prefer să recurg la instrumentul „*Dicționar modern al limbii*

române”, al lui Vasile Breban, întrucât, la fiecare cuvânt, după menționarea originii, autorul prezintă sistematic înțelesurile lui, de la cele mai simple la cele mai complexe. Dacă luăm verbul „a trage”, el are nu mai puțin de 21 de înțelesuri, începând cu „a mișca un lucru pentru a-l da la o parte sau pentru a-l transporta în alt loc, a duce, a târî după sine”, până la „a descinde din” (pp.1061-1062). Aici avem tot ce vrem și /sau mai ales ce nu vrem, pentru că azi, ca și întotdeauna, unii trag la șaibă de li se face rău, dar tot ei trag și ponoasele, pe când alții trag sforile, trag pe dreapta, trag mâța de coadă, trag chiulul etc. Aici este vorba nu numai de bogăția numerică a cuvintelor, luate izolat, ci și de plasticitatea lor, adică de aria nuanțelor lor conotative, intrând aici în joc relația dintre text, subtext și context.

Cât privește *antonimele*, le asociez cu o altă amintire. Pe vremea comunistilor, cuvântul „retorică” abia dacă era înscris în dicționar. După 1989, Retorica, această disciplină numită anterior „burgheză și reacționară”, a fost introdusă în învățământul superior. Ca titular al cursurilor de Etică și de Retorică, am plecat, evident, de la Aristotel. În cartea „Retorica”, fundamentală este teoria argumentației *pro-contra*, respectiv teză-antiteză. În cartea „Etica Nicomahică” el elaborează o fascinantă teorie a Măsurii. Potrivit acestei teorii, oricare *virtute* morală este încadrată de două *vicii*, unul prin absență, altul prin exces. Spre exemplu, *curajul* este o virtute, dar el este încadrat și este periclitat de două vicii. Dacă ni le reprezentăm spațial, curajul este la centru. La stânga se află *lașitatea*, ca absență a curajului, iar la dreapta se află *temeritatea*, ca exces al curajului (curajul nebunului). Rezultă că în oricare „Dicționar”, numărul cuvintelor care desemnează vicii (defecte morale), este dublu față de acela al cuvintelor care desemnează virtuți (calități morale). Plecând de aici, am elaborat, cu studenții mei de la Universitatea clujeană, un proiect de cercetare statistică, după DEX, a viciilor și virtuților, deci a antonimelor morale. Sarcinile au fost repartizate pe studenți și pe literele din alfabet, și am ajuns pe la jumătatea cercetării. Din păcate, cercetarea s-a oprit după venirea mea în capitală. Poate o voi relua cândva, ca să nu se adeverească și aici opinia despre „jumătățile de măsură” cu care lucrează românii, adică o anumită parte a lor.

III

Toți cei care au învățat-o ca pe o limbă străină, consideră că limba română este „o limbă grea”, adică greu de învățat. Noi, românii, născându-ne în mediul ei ca într-o „patrie”, cum ar zice Nichita Stănescu, nu avem cum să ne dăm seama de această dificultate: una care ține parcă de complexitate, parcă de complicație. Ne-am însușit limba, care a intrat în ființa noastră, odată cu laptele matern și cu limbajul afectiv nearticulat cu care

mamele își alintă copiii. Complexitatea sau complicația limbii române vine din mai multe părți, semnificativ fiind faptul că oricare Regulă gramaticală și fiecare clasificare tipologică sunt însoțite de numeroase excepții. Bulă ar zice că, în limba română, excepțiile aproape că devin o regulă. Altfel spus, nu moștenim claritatea, concizia și simplitatea limbii latine, cele trei proprietăți fiind considerate de către Quintilian ca proprietăți de bază ale comunicării retorice, ale discursului în general. Dar, ceea ce pierdem aici se corelează și se compensează la un capitol complementar, care este *plasticitatea*, proprietate prezentă la toate cele trei niveluri, fonetic, lexical și sintactic. Aproape că nu există cuvânt, din fondul principal de cuvinte, care să nu aibă cel puțin două sensuri, fenomen de polivalență, pe care l-am ilustrat prin verbul „a trage”. Dacă la nivel fonetic ne întâlnim cu vocalele „ă” și „â”, iar la nivel lexical ne întâlnim cu polivalența semantică, la nivel sintactic ne întâlnim cu posibilitatea aproape nelimitată, în sfera sintaxei, de a combina cuvintele în propoziții și propozițiile în fraze. Semnificativ este aici regimul semnelor de punctuație, în special cel al virgulei. Unul dintre cei mai buni profesori pe care i-am avut la „Facultatea de Filologie” din Cluj – oraș devenit Cluj-Napoca –, a fost Dumitru Drașoveanu, care a predat un curs special de Sintaxă. M-a surprins și m-a uimit unul dintre cursurile predate, curs care avea ca temă *regimul virgulei*. Un enunț-cheie al Profesorului Drașoveanu aproape că m-a dat gata. Gramatica – afirmă Profesorul – ne învață unde anume nu se pune virgula, spre exemplu, între subiect (S) și predicat (P). În rest – citez din memorie, dar citez exact – virgula se poate pune oriunde, în funcție de ritmul gândirii și cel al frazării. În acele vremuri, cuvântul „retorică” abia dacă putea să încapă în „Dicționarul limbii române”. Retorica este și teoria opiniilor, numai că pe atunci oricare opinie personală era considerată o erezie, încât Retorica nu se preda la Universitate. Abia după 1989 m-am specializat în Retorică, disciplină potrivit căreia, în procesul comunicării, fonemele se combină în cuvinte, cuvintele se combină în propoziții, propozițiile se combină în fraze, frazele se combină în perioade, mai lungi sau mai scurte, iar perioadele se combină în diverse discursuri, care susțin o opinie sau alta, în regimul dialectic al lui pro-contra. În acest sens, virgula se poate pune oriunde, în funcție de ritmul gândirii și al frazării, cu excepția locurilor interzise de Gramatică. După 1989, au reintrat pe scena politică partidele istorice, între care și Partidul Liberal. Enunțul fundamental al acestui partid sună așa: „Este permis tot ceea ce nu este interzis”. Dar, în acest caz, Regula virgulei, formulată de Profesorul Drașoveanu, este de esență liberală, mai exact, neo-liberală, întrucât virgula se poate pune oriunde, cu excepția

locurilor interzise de Gramatică, după cum spuneam. Așadar, am putea concluziona noi, Politica ajunge și în Gramatică, dar, cel puțin în zilele noastre, putem observa că Gramatica nu prea ajunge în Politică, și cu atât mai puțin Retorica, date fiind discursurile susținute de politicieni în Parlament sau în alte contexte

Complexitatea și complicația, respectiv plasticitatea limbii române au diverse surse, fie ele autogene sau exogene. În sfera surselor exogene intră *influențele* limbilor străine, adică vorbite de popoarele cu care românii au avut diverse relații, de la război la coabitare, una mai mult sau mai puțin pașnică. Dacă o romancieră din Anglia a putut scrie romanul „La răscruce de vânturi”, un romancier român, adică Eusebiu Camilar, a putut scrie cartea „Poarta furtunilor”, sub numele generic de „poartă” intrând aici și „Poarta otomană”. Influența limbilor popoarelor vecine, mai mult sau mai puțin prietene, se manifestă mai ales în lexic, iar etimologia este aici martorul suveran. Profesorul Dimitrie Macrea, menționat deja cu referință la ipoteza lui B P Hasdeu, preda cursul de Etimologie a cuvintelor românești de origine latină. La unul dintre cursuri, profesorul Dimitrie Macrea ne-a mărturisit plăcerea dânsului, devenită voluptate spirituală, de a citi diverse „Dicționare”, plăcere similară cu aceea a lui Garabet Ibrăileanu de a citi nu doar cărți, ci și cataloage de cărți. Evident că am rămas cu toții uimiți. Încet, încet, ne-am „dumirit”, cum ar spune Petre Țuțea. Etimologia unui cuvânt este biografia lui, una care este autonomă și ține de text. Dar acest text se derulează într-un context, care este real, obiectiv, exterior și istoric. Deci, când facem sau refacem o etimologie, prin biografia unui cuvânt, noi putem vedea-revedea istoria reală, într-o formă abreviată, concentrată. Nu ne mai miră, în acest caz, enunțul lui Cicero, după care omul are vârsta istoriei pe care o cunoaște, ca trecut al predecesorilor lui, desigur. Vine aici, după cum anunțam, problema complexă și complicată a *influențelor*, care se manifestă la toate nivelurile unei limbi, cu diferite ponderi. Probabil că și bogăția sinonimelor se explică prin factorul *influență*, cum am văzut că este cazul cu „nădejde” și „speranță”. Din străvechiul fond geto-dacic ne-au rămas puțin peste 100 de cuvinte, care au rămas și în albaneză, între acestea, popular invocate, inclusiv de Bulă, fiind cele deja menționate, adică „varză”, „brânză”, „viezure” și „mazăre”. La începutul cărții sale „Istoria literaturii române de la origini până în prezent”, G. Călinescu – critic bântuit de o undă de genialitate – invocă și enumeră două serii paralele de cuvinte, cele de origine latină și cele de origine slavă. Simpla lor enumerare este un spectacol lingvistic total, mărturisind o antinomie vie între cuvintele latine care sunt nobile, și cele slave, adică slavo-

nismele, care trimit toate către conceptul generic de „vrajbă”. Cităm aici doar secvența care se referă la cuvintele de origine slavă, secvență echivalentă cu un *portret* psiho-socio-lingvistic remarcabil: „Fondul slav izbește numaidecât prin sunetele gângăvite, gâfâite, sumbre, de un grotesc trist adeseori, prin culoarea grea care duce de obicei la vorbirea „neaoșă”. Fie pentru că vin de la un popor mocnit, închis la suflet, cu ideația mai grea și încărcată de toate nelămuririle migrației, fie din cauză că autohtonul a împurmutat acele cuvinte care notau o stare nouă de lucruri, vocabularul de origine slavonă exprimă pierderea demnității umane, inegalitatea, raporturile aspre de atârnare, umilința, necesitatea. Stăpânii nedoriți au venit siluind sufletele, trezind mizantropia. Multe cuvinte arată infirmități sufletești și trupești și sunt apte pentru pictarea monstruosului: *mârșav, scârnav, trândav, gângav, gârbov, câm, pleșuv, curvar, năuc, prost, tâmp*. Acum stau față în față *jupân și stăpân* (care e *bogat, lacom, mândru, dârz, strașnic, grozav, năpraznic*) și *robul: sărac, slab, blajin*. De la stăpân îți vin, când ești *slugă*, toate relele: *bazaconia, munca, osânda, truda, ostenirea, tânjirea, boala, scârba, năpasta, năcazul, ciuda, jinduirea, jertfa, ponosul, jalea, pacostea*. Stăpânul te *plătește, te hrănește, te miluește, te dăruiește*. Lui te *jeluiești, te tângui, te smerești*. Cu el te *sfădești și ai pricină*. El te *dojenește, te căznește, te muncește, te obijduiește, te prigonește, te hulește, te gonește, te izbește, te răzbește, te zdrobește, te strivește, te prăpădește, te zmințește, te belește*. Alte cuvinte trezesc teroarea mișcărilor tulburi de adunări umane (*gloată, grămadă, ceată, norod, pâlc*), calamități (*potop, pojar, vifor, prăpăd, răzmeriță, răsccoală, răzvrătire, pribegire*), cu sonori ce înspăimântă (*răcnire, hohotire, plescăire*) sau intră în lumea haoticului, a groazei infernale și escatologice (*primejdie, taină, clătire, nălucire, prăpastie, beznă, iad*) (G. Călinescu, „*Istoria literaturii române, de la origini până în prezent*”, 1941, p.12)

Interesant este că un cuvânt de bază cum este „gândul” este de origine maghiară, conotația lui fiind aceea de „profund” sau „adânc”, dar și de „ascuns”, „mască”, „tainic”, „secret”, încât, G. Călinescu îl ilustrează prin propoziția „Gândul nemeșului este cu vicleșug” (*Idem*), acesta fiind un alt exemplu de pătrundere a politicii în limbă și în lingvistică. Numai că, în zilele noastre, locul „nemeșului” l-a luat „baronul”, fie el local sau central. G. Călinescu nu a fost lingvist, încât fiind selectiv, uneori este și tendențios. Din limba turcă moștenim cuvinte care gravitează în jurul conceptului de „bacșiș”, dar moștenim și cuvinte ca „tărâm” și „salcâm”, „odaie” și „geam”, „cântar” și „tavan”, „liliac” și „liman”.

În compoziția unei limbi, o anumită pondere, variabilă de la o limbă la alta, o au și neologismele. Cum le spune și numele, acestea sunt cuvinte noi, intrate în limbă de curând, fie că sunt create de vorbitorii acelei limbi, fie că sunt împrumutate. În „Retorica” sa, Aristotel afirmă că nu există în nici o limbă atâtea cuvinte câte realități există. Iar dacă omul creează noi entități reale, el trebuie să le numească într-un fel sau altul, asemeni unui perpetuu Adam. Tentativa de latinizare cu orice preț a limbii române a condus și la efecte comice. Atunci când a fost creată cravata, acesteia i s-a spus „gât-legău”, iar când a fost creată batista, i s-a spus „nas-ștergău”, deși, pentru al doilea cuvânt, aveam regionalismul ardelean „năfrămuță”, adică diminutivul lui „năframă” Chirița din provincie a venit cu „franțuzismele”, iar mai nou își fac de cap în limbă „englezismele”. Este adevărat că acele țări care sunt mai dezvoltate tehnologic creează noi realități, deci și cuvinte noi, încât „computerul” vine la noi ca instrument, dar și ca un cuvânt nou. Totuși, dacă avem cuvintele „șef” și „conducător”, de ce am mai avea nevoie și de „leader” sau „lider”!? Dar, după cum spuneam, specificul unei limbi nu se judecă după limbajele ei specializate, fie acesta religios sau tehnic. Ceea ce nu este valabil și pentru limbajul filosofic, întrucât acesta, încă de la originea lui, pleacă din fondul principal de cuvinte al unei limbi, al unui popor. Limbajul filosofic are la noi o întregă istorie, marcată de tatonări, eșecuri și reluări. Sub sau dincolo de Sfânta Treime a religiei creștine, putem găsi și o profană treime metafizică, alcătuită din verbele „a fi”, „a face” și „a avea”. Central, asemeni Tatălui din prima ecuație triptică, este verbul „a fi”. Luat la timpul prezent, acesta îl dă, la persoana a treia, și pe impersonalul „este”, încât nu este de mirare că, la începuturile lui, limbajul filosofic a mers, inclusiv prin Dimitrie Cantemir, pe conceptul de „Estime”, aceasta desemnând „Ceea ce este, ceea ce există”. Deși are avantajul de a sugera și axiologicul „estimare”, adică „apreciere”, cuvântul a fost părăsit prin evoluția limbajului filosofic. În concurs au rămas doi termeni, cu negativele lor, în ipostaza de concepte fundamentale, adică „Ființă-Neființă”, care vin de la verbul „a fi”, și „Existență-Non-existență”, care vin de la verbul „a exista”. Traducându-l pe Hegel în limba română, D.D. Roșca face observația esențială că termenul „Ființă”, adică „Sein” în germană, are o conotație biologică, desemnând ceea ce „este viu”, astfel încât Lumea, în totalitatea ei, ar fi un „mare organism viu”. Această viziune metafizică este compatibilă cu Panteismul, care ajunge la identitatea dintre Natură și Dumnezeu. Constantin Noica merge mai departe pe conceptul de „Ființă”, elaborând o magistrală analiză a verbului „a fi”, echivalentă cu o monografie a unui singur cuvânt, care devine un univers. În schimb, D.D.

Roșca a mers pe verbul „a exista”, de unde și titlul cărții sale fundamentale, „Existența tragică”. Din mai multe motive, care nu pot fi expuse aici, mergem și noi pe conceptele metafizice „Existență-Nonexistență”. Cât privește alte concepte, cele mai multe, între care „materia” „cantitatea”, „calitatea”, „măsura”, „mișcarea”, ele sunt de origine latină, că vin pe filieră franceză, că sunt dezvoltate autohton, adică sunt „băștinașe”.

Este adevărat că semnificația pur lingvistică a cuvintelor poate fi dublată și de analiza lor *axiologică*, aceasta trimitând spre *vicii și virtuți*, calități și defecte, în sensul analizei noastre, începută, dar neterminată. În istoria culturii române există mai multe încercări de a defini profilul spiritual al poporului român. Ele încep chiar cu cronicarii, sunt reluate de Școala Ardeleană și sunt individualizate teoretic prin contribuțiile lui Dumitru Drăghicescu, Mircea Vulcănescu sau Constantin Noica. Mai recent, avem și o contribuție clujeană. Majoritatea, dacă nu chiar toate aceste contribuții sunt determinate de contextul lor istoric și rămân parțiale, într-o măsură sau alta. S-ar putea, adică nu este exclus ca acest profil al poporului român, în care limba este o componentă esențială, să fie elaborat pe deplin și cu maximă obiectivitate, abia atunci când destinul acestui popor va fi periclitat de viitoarea globalizare. Vom avea o imagine retroactivă, dar nu și una activă, a unui popor între popoare. Ar fi o nouă confirmare a propoziției lui Hegel „Bufnița Minervei zboară în amurg”.

Doina Curticăpeanu

„Când scriu,
aștept...”

Înainte de-a mă întreba în legătură cu posibila semnificație a acestui enunț „incantatoriu”, observ cum, etimologic, atât cuvintele ce-l compun, cât și însușirea de poet a emițătorului formulării sunt de origine latină. În privința verbelor, dicționarul atestă, la noi, o revelatoare arie sinonimică. Pentru scriu – îmi expun gândurile, ideile, relatez, descriu, conturez, povestesc, comunic, dar și creez. Iar pentru aștept – am răbdare, îmi acord *un răgaz*, ezit, zăbovesc, sper, *îmi închipui*, prevăd. Cât despre poet – persoană care compune poezii, autor înzestrat cu imaginație și sensibilitate de poet, bard, stihuitor, versificator. Neuitând să menționez și etimologia greacă – poiesis „creație” pe rădăcina sanscrită *pu* „a genera, a produce” pentru poiein „creare”, a aduce în existență ceva ce încă nu e – aș părăsi enumerarea din liniștea lexicală spre a urmări, ca rostindu-se astăzi, vocile protagoniștilor faimoși ai dezbaterii despre poezie și poeți din *Banchetul* lui Platon. Amintindu-și, acum, de anterioara convorbire despre Eros, ca „dragoste pentru cele frumoase”, avută cu înțeleapta din

Mantinea, pe nume Diotima, Socrate o redă aici într-un lămuritor dialog, de unde citez fragmentar următoarele:

„– Începem cu o formă anumită a iubirii, pe care o chemăm Eros; îi dăm adică numele cu care se indică tot amorul; apoi ne folosim de diferite alte cuvinte spre a denumi și celelalte **moduri de a iubi**.

– Ai putea să-mi citezi un exemplu?

– Iată. Știi că vorba poesis arată multe. Astfel, **poesis este toată pricina ce stârnește un lucru ca să treacă de la starea de neîființă la aceea de existență**. În modul acesta, creațiile ce se fac prin orice tehnică sunt „poezii”, iar creatorii lor, oricare ar fi, se numesc **poeți**.

– Adevăr grăiești.

– Și totuși, zise dânsa, tu știi bine că nu toți poartă numele de poeți, ci au diferite alte denumiri; că din ce-i creație **numai muzica și versurile au primit numele generic de poezie**. Numai această parte a creației se numește poezie și numai cei ce o posedă se numesc poeți”.[S.M.]

Că *Dialogurile platonice*, precum *Banchetul*, în general dezbaterele filosofice au avut ecou în secolele IV-III A.C. e documentat între altele, potrivit studioșilor italieni, de reprezentările lui Socrate în arta decorativă etruscă (cf. Laura Maria Michetti, *La ceramica argentata volsiniense. Temi iconografici e scelte stilistiche*, 2003). Din corpusul investigat de autoare, exemplific cu situla având figurate în relieful de sub ansa mobilă a vasului siluetele lui Socrate urmărindu-i, din margine, pe Diotima, în poziție centrală, asistată de Eros,

bărbatul ușor aplecat spre umărul ei ca pentru a-și asculta propria istorie (conform *Banchetului*, natura demonică, de „geniu mijlocitor între oameni și zei”, mitul nașterii, rolul său) dezvăluită de înțeleapta surprinsă aici discret surâzătoare. Ce să admirăm mai întâi, opțiunea ceramistului pentru această sursă literară de inspirație și atenta ei „lectură”, rafinamentul redării fețelor, mesajul ingeniozității etrusce imprimat pe vasul argintat în imaginea „filatelică” a unui nesfârșit convivio? Dar dacă, inversând datele, un literat „citește” exponatul artistic dintr-un muzeu? Cazul lui Gabriele D’Annunzio vizitator în Museo etrusco Guarnacci din Volterra. Statueta votivă extremlongilină, giacomettiană, cvasi supranaturală, reprezentând nudul unui tânăr (57,4 cm), aducându-i în minte lungile umbre ale asfinți-

tului, va fi decretată inspirat de scriitor drept *Ombra della sera*, pentru a deveni, în timp, sugestiv-pecetluitul icon al artei etrusce.

„*Când scriu, aștept...*” Plec, mai de departe, de la un exemplu antipodal, *așteptarea (taxiului)* – răgaz, în *Anii Virginiei Woolf*: „*Un răgaz ce se cerea umplut și panorama de la fereastra așezată atât de sus, deasupra acoperișurilor, deasupra... unor grădini... până la colinele albastre din depărtare, era bună să umple tăcerea, ca un glas ce ar fi vorbit... Parcă ar fi fost o hartă a Londrei; o secțiune așternută dedesubtul lor. Zia de vară pălea; se aprindeau lumini, șterse, gălbui, încă disparate, căci razele asfințitului erau încă în aer*”. Ceea ce întrece „secțiunea cartografică” a orașului e totuși vederea cerului „așternut cu imagini”.

„*Când scriu, aștept...*” Am ajuns, în sfârșit, la mărturisirea lui Bacovia inclusă în *Divagări utile*. Urmată de puncte suspensive, ea survine fără aparentă legătură cu afirmațiile imediate. Însă citit în context extins, răgazul s-ar putea referi aici la „*criza de așteptare a unui geniu poetic, care, după actuala stare de lucruri, nu va apărea niciodată*”.

„Actuala stare de lucruri” și ceea ce-i succede imprevizibil în *Divagări* sunt exprimate de poetul nostru prin două limbaje complet diferite. Unul comun, utilizat în punctarea existenței ca atare a solitarului marginalizat, lipsit de orizont: „*Viața sa intelectuală îi adusese obișnuitele indispozițiuni de nervi. Rătăcit printre ai săi, simțea că nu mai prezintă nici un interes. În niște zile călduroase de vară, se hotări pentru niște țărături de mare împreună cu o tovarășă... Ca un mort ședea dezbrăcat la soare, pe nisip, sau ca doi primitivi printre stâncile bătute de valuri. Natura și cerul plin de soare păreau că voiesc să ajute nervilor lui oboșiți. Cu umbra lor pe nisip, în pustietățile marine, priveau în zare vapoare, spre alte continente. El era născut pentru orașe mari.*” Verdictul plat al autoobservației va fi transfigurat, prin abordarea neîntârziată, ca demonstrativă, a limbajului *individual*, în amplitudinea zării din scandarea de astă dată a poetului:

Ombra della sera

La țărâm

O, gând amar...

Singurătați,

Pribege seri de primăvară

Parfumuri ce se duc pe vânt

Și flaute din stânci de mare...
A fost ca niciodată...
Îngrijitoare așteptări
Și valuri ce foșnesc pe țârm
Singurătăți
Și flaute
Din stânci de mare...

Și-atunci, „*Când scriu, aștept*” să fie mantra bacoviană de translare a limbajului colectiv, contras prin „gând amar”, în verbul poeziei, cu succesiunea pluralelor profilând vizual, olfactiv, fin sonorizat universul irecuzabil al artei? Să cred (sau nu?) că „îngrijitoare așteptări” ar fi sinonimul cu sens protector al vestalelor conjurate de Macedonski – „*Vestalelor, numai o noapte de fericire vă mai cer*”

Spre a încheia, n-ar avea oare și cititorul, în această ecuație, un răgaz menit asociațiilor de imagini stârnite, spre exemplu, la lectura poemului, de „*flaute din stânci de mare*”? Fără ca reminiscentele lui să afecteze în vreun fel unicitatea viziunii bacoviene. Mă gândesc la milenarele coloane de bazalt, din rezervațiile noastre naturale (Bucium-Alba, Racoș-Brașov, Limpedeș-Maramureș), asimilate, datorită sunetului pe care-l emit la adierea vântului, unor veritabile „*orgi de piatră*”.

Orga de piatră, Detunata-Alba

Ion Taloș

Destinul internațional al lingvisticii și folcloristicii românești

Vorbitorii limbii române s-au considerat, dintotdeauna, de origine romană. Sintagma „de la Râm ne tragem“ e doar cea mai cunoscută, nu și cea mai veche expresie a conștiinței romanității noastre. Totodată, oamenii de știință români au susținut cu argumente originea latină a limbii române. Al. Rosetti scrie: „Acei care ne-au transmis limba latină, din tată în fiu, în aceste părți dunărene, au avut întotdeauna conștiința că vorbesc aceeași limbă (latina), spre deosebire de acei care vorbeau alte limbi“.

În străinătate însă, până spre mijlocul sec. al XIX-lea, opiniile erau împărțite. Nu e locul aici să detaliem situația limbii române în lumea științifică din acea perioadă. Au făcut-o specialiști ca Ion Hurdubețiu, Eugenio Coșeriu, Nicolae Saramandu, Jens Lüdtke și mulți alții. Majoritatea învățaților, de la Johann Thunmann (*Untersuchungen über die Geschichte östlichen europäischen Völker*, Leipzig 1774) și Lorenzo Hervás y Panduro (*Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas*. Madrid, 1800-1805) până la Friedrich Diez, au recunoscut caracterul latin al limbii române. Alți autori susțineau însă că valaha – termen utilizat în epocă pentru limba română –, ar fi o limbă slavă, coruptă cu italianisme. Johann Christoph Adelung și Johann Severin Vater o considerau chiar o limbă mixtă, denumind-o „Römisch-Slavisch oder Wallachisch“. Până și întemeietorul romanisticii, Friedrich Christian Diez, cu toate că recunoștea originea latină a limbii valahe, afirma, în *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836), că abia jumătate dintre componentele ei sunt latine,

rădăcinile celeilalte jumătăți trebuie căutate – scria el – în slavă, albaneză, greacă, germană, maghiară sau turcă.

Întrebarea este: ce diferenția pe români de restul popoarelor romanice sau, mai bine zis, ce împiedica lumea științifică să înțeleagă mai curând că româna e o limbă romanică și că românii sunt urmași ai romanilor? Un argument era cu siguranță utilizarea alfabetului chirilic, la care se adăuga caracterul insular al Țărilor Române în raport cu romanitatea occidentală, apoi întârzierea cu care au fost receptate studiile românești cu privire la vocabularul și la gramatica limbii noastre, precum și credința ortodoxă, ceilalți romanici fiind preponderent catolici. Preluând un termen utilizat de Christian Schmitt, putem spune însă că toate acestea sunt aspecte exterioare limbii (Sprachexterne), deci, în fond, fără relevanță pentru studiul genealogiei unei limbi.

Printre cei care afirmau răspicat, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, originea latină a limbii române, s-a numărat Albert Schott, fratele celebrului Arthur Schott, care a lucrat câțiva ani ca agronom în Banat, a cules basme românești (valahe) și le-a tradus în germană. Frații Schott au publicat, împreună, în 1845, la Stuttgart și Tübingen, colecția intitulată *Walachische Märchen*, citată și azi ca izvor de bază cu privire la basmul românesc. Nu știm dacă Albert Schott a cunoscut direct ținuturile românești și pe vorbitorii de limbă română, dar observăm că el a scris o doctă introducere – necunoscută studiilor de istorie a romanisticii –, în care vorbește cu convingerea faptelor trăite, despre Walachen als Volk și Walachen im Banat. El scrie: „limba valahă [...] este, la fel ca italiana, franceza, portugheza, spaniola, o fiică a latinei“, scriitori slavofili „s-au străduit să atenueze“ acest caracter, cu argumentul numărului mare de elemente slave existente în limba română (citată după Arthur și Albert Schott, *Basme valahe*, cu o introducere despre poporul valah și o anexă destinată explicării basmelor, traducere, prefață și note de Viorica Nișcov, Editura Polirom 2003).

Locul limbii române în familia neolatină a fost definitiv stabilit odată cu dezvoltarea, ca obiect de învățământ, în universitățile germane, a studiilor de romanistică, la mijlocul secolului al XIX-lea. Faptul a avut consecințe benefice asupra romanisticii, între altele pentru că a înlesnit formularea de către Matteo Bartoli a celebrei teorii a lingvisticii spațiale (ariile laterale – conservatoare, aria centrală – inovatoare, aria izolată etc.). Deci, în ariile laterale pot fi găsite verigi evolutive dispărute din diverse compartimente ale limbilor situate în aria centrală. Prin aceasta, limbii române i-a revenit astfel un rol important în studiile de lingvistică romanică. Totuși, dacă în domeniul cercetării științifice româna se bucură de atenția romanistilor, Günter Holtus și Edgar Radtke constată, pe baza programelor de învăță-

mânt superior din Germania, că, în Seminariile de romanistică, limbii și literaturii române le revine un rol secundar.

Un parcurs asemănător are și cercetarea folclorului românesc. Istoricul bizantin Laonikos Chalcocondiles susținea încă în secolul al XV-lea că vlahii au moștenit nu numai limba romanilor, deși întrucâtva coruptă – zicea el –, dar și obiceiurile, felul de viață, armele și mobilierul casnic al acestora. Dintre români, cronicarii, D. Cantemir, reprezentanții Școlii Ardelene, Hasdeu, Șăineanu, I.-A. Candrea sau Tache Papahagi au semnalat numeroase înrudiri între cultura noastră populară și a celorlalți neolatini.

Pe de altă parte, ocupându-se de comportamentul românilor, Antoaneta Olteanu scrie că „sistemul clientelar, nepotismul, bacșiușul“, „lipsa de încredere în orice fel de autoritate și în oraș“ au permis încadrarea noastră în noțiunea de *homo balcanicus*; se scrie mult mai rar despre noi ca *homo latinus* (*Homo balcanicus. Trăsături ale mentalității balcanice*, 2004). Adăugăm aici că avem un prestigios Institut de Studii sud-est europene (centenar!), dar nu și unul destinat studiilor romanice în care folclorul să poată fi cercetat în perimetru neolatin.

Se conturează, prin urmare, două tendințe, nu numai în opiniile străinilor referitoare la noi, ci și în însăși cultura noastră: istoria, comportamentul, folclorul par să tragă spre sud-est, în vreme ce limba ne situează alături de occident. Dezechilibru frapant, care ar merita să fie discutat.

Așa stând lucrurile, aproape că n-ar trebui să ne mirăm dacă în lucrări ale unor confrăți din Romania Occidentală folclorul românesc n-a fost luat în seamă, în ciuda rezultatelor obținute de specialiștii noștri, ceea ce ar fi îndreptățit includerea lui ca parte a folclorului romanic. Nu e vorba de negarea acestei apartenențe, ci de ignorarea folclorului românesc, din necunoaștere. Două exemple: Costantino Nigra (*Canti popolari del Piemonte*, 1888) și George Doncieux (*Le romancéro populaire de la France*, 1904) compară baladele italiene, respectiv franceze, cu cele spaniole, catalane, portugheze, demonstrând existența unei comunități a lor, dar în sfera preocupărilor acestor învățați nu intră și balada românească.

Urmarea acestei situații este că cercetători eminenți din a doua jumătate a secolului al XX-lea localizează folclorul românesc, mai exact balada noastră, nu în zona romanică, ci în cea balcanică. Argumentele lor se bazează în principal pe existența în folclorul românesc a cunoscutelor cântece epico-lirice: *Meșterul Manole* și *Voichița* (Lenore), atestate la toate popoarele sud-est europene, inclusiv la români și maghiari, sub formă versificată, de baladă, pe când în folclorul altor popoare, subiectele lor se realizează ca legende în proză.

Cel mai renumit comparatist din folcloristica noastră, A. Fochi, a cercetat balada românească în raport cu cea balcanică, stabilind că „abia

12,95% din subiectele noastre epice sunt comune și cu ale altor popoare din zonă”; el conchide: „forme de cultură populară românești, după cum se lasă descifrate din studiul baladei, nu țin de lumea balcanică”; „majoritatea materialelor comune – susține el în continuare – nu fac parte din fondul principal al baladei noastre“ (*Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*, 1975). Fochi a comparat baladele noastre și cu cele ale popoarelor din zona „carpatică“ (*Paralele folclorice. Coordonatele culturii carpatice*, 1984) ajungând la concluzia că doar 9,72% dintre subiectele noastre au paralele în folclorul maghiar, ucrainean, slovac, lituanian, rus, polonez, ceh și al sașilor ardeleni.

După cum scrie Fochi, în ambele cazuri avem de a face cu procente foarte reduse, ceea ce arată că epica populară românească „nu este nici prelungirea culturii balcanice dincoace de Dunăre, dar nu este nici prelungirea culturii specifice a slavilor de nord“. Prin aceasta, Fochi critică totodată opinia exprimată de E. Seemann, care exclude balada românească din „regiunile romanice“, plasând-o „la remorca provinciei balcanice“ (Erich Seemann, Dag Strömbäck, Bengt R. Jonsson, *European Folk Ballads*, Copenhaga, 1967). El combate totodată „Așa-zisul «balcanism» al culturii noastre populare“ despre care vorbesc unii.

Recapitulând cele de mai sus observăm că, o vreme, cercetarea internațională n-a luat act de dovezile latinității noastre, dovezi furnizate de specialiștii români, atât în domeniul limbii, cât și în acela al folclorului. Totuși, întrucât cel dintâi indiciu al identității individuale și etnice e limba, româna a fost cercetată foarte intens prin comparație cu celelalte limbi romanice. În schimb, cercetarea folclorică a rămas în urmă.

Al doilea indiciu al identității oricărui individ, al societății în ansamblul ei este însă tradiția în care ne formăm și trăim, cu un alt termen, folclorul în înțeles larg. Repetăm: ideea latinității noastre a fost susținută nu numai cu argumente din domeniul limbii, ci și din acela al folclorului, iar, la începuturile ei, romanistica avea în vedere atât limba, cât și literatura scrisă și pe cea orală. Atunci se făcea filologie în sensul deplin al termenului, dovadă preocupările din domeniul folcloric ale lui Diez, Schuchardt, Paris, Hasdeu, Weigand, Densusianu, Pușcariu, Bartoli, Leite de Vasconcellos, Menéndez Pidal, Meyer-Lübke sau Spitzer. Amintim, de asemenea, că primul institut pentru studiul folclorului literar din România a fost înființat în 1930, la Cluj, în cadrul Muzeului Limbii Române.

Cu vremea, cercetarea literaturii și a folclorului s-au emancipat, acestea devenind discipline de sine stătătoare, oarecum în afara romanisticii. La rândul ei, romanistica și-a restrâns tot mai mult sfera de preocupări la studiul limbii. Ca disciplină independentă, folcloristica a pus accentul pe investigarea folclorului național, concentrându-se asupra culegerilor de material din teren (până nu dispăre cu totul...), dar, cum scria renumitul filolog

italian Giuseppe Vidossi în 1933: „Anche per la poesia popolare è inutile raccogliere senza comparare“. Să ne înțelegem: Vidossi nu propunea încetarea culegerii folclorului, ci culegerea și studierea comparativă a lui.

A sosit însă vremea studiilor de folclor comparat, a unei folcloristici romanice? Înaintașii noștri au demonstrat-o încă acum câteva decenii: la aproximativ trei sferturi de veac după ce au fost puse bazele lingvisticii romanice, a (re)început, tot în universitățile germane, cercetarea folclorului romanic, adică a unor teme de folclor în perimetrul neolatin. Pe lângă savanții români menționați mai sus, o seamă de romaniști de la universitatea din Hamburg nu se ocupau doar de cercetarea limbilor descendente din latină, ci își aținteau privirile și spre cultura populară romanică. Unul dintre primii care au încercat să pună bazele cercetărilor de cultură populară (în special de mitologie) romanică a fost Hermann Urtel, în lecția de deschidere din 1918, după habilitare, ca profesor la Seminarul de Romanistică din Hamburg. Același seminar a publicat revista *Volkstum und Kultur der Romanen. Sprache, Dichtung, Sitte* (1928-1941), care își propune ca obiect al cercetării sale tot ceea ce se realizează prin cuvânt, orice operă literară, obiceiurile și credințele, toate tradițiile popoarelor romanice, cu un cuvânt, etnografia romanică propriu-zisă, slab reprezentată în revistele germane de etnografie.

Wilhelm Giese, de la aceeași universitate, a publicat, începând de prin 1932, studii de literatură populară și de etnografie romanică (morfologia basmelor romanice, obiceiurile de nuntă, cetele de fete la popoarele romanice), iar în 1962 a tipărit un ghid al culturii populare romanice. Alt renumit savant hamburghez, Fritz Krüger, a publicat studii etno-lingvistice referitoare la zone din Franța și Italia, dar și o vastă lucrare despre mobilierul popular în țările romanice.

La rândul său, Felix Karlinger, profesor la universitățile din München și Salzburg, s-a ocupat consecvent de folclorul literar al popoarelor romanice. El cunoștea toate limbile neolatine, a cules texte folclorice în aceste limbi și le-a tradus în germană. A dedicat studii speciale unor teme romanice (introducere în proza populară romanică, funcția cântecului în basmul romanic, reprezentarea lumii de dincolo, în literaturile populare romanice, monologul și dialogul la Basile și Creangă, legenda românească despre contractul semnat de Adam cu diavolul după alungarea din Rai, descoperită în Mallorca).

Urtel, Giese, Krüger, Karlinger au deschis un nou câmp de cercetare în domeniul romanisticii. În special la Karlinger, folclorul românesc se bucură de o atenție deosebită. (Cu toate acestea, volumul lui Günter Holtus și Edgar Radtke *Rumänistik in der Diskussion*, din 1986, include doar *Sprache, Literatur, Geschichte*, deci folclorul nu se bucură de atenția vreunuia dintre cei 24 de autori din volum).

Ideea că în folclorul românesc ar putea fi descoperite elemente dispărute din folclorul altor popoare neolatine este axa unei lucrări intitulată *Între Italica și Sarmizegetusa*, în curs de apariție. Un singur exemplu: studiul consacrat obiceiurilor și cântecelor din perioada Crăciunului la popoarele romanice arată că folclorului românesc îi revine aproximativ același rol, pe care l-a avut limba română în cadrul studiilor de lingvistică romanică. Mai exact, teoria ariilor mărginașe, formulată de Bartoli își găsește confirmarea și în domeniul folclorului: de o parte, folclorul românesc, de cealaltă, folclorul spaniol și portughez, conservă elemente dispărute în mare parte din zona centrală a romanității, adică de la italieni și francezi. Zonelor de margine le este comună întreaga morfologie a colindatului, de la organizarea cetelor de colindători pe baza categoriilor de vârstă, la structura lor (vătaf, casier, „iapă”, chiar și instrumentele muzicale utilizate), la succesiunea acțiunilor cetei (întreabă dacă au voie să colinde, laudă casa și gospodarul, dansează în casele cu fete, cer daruri și promet să revină la anul); apoi descolindatul: în locul urărilor de prosperitate în anul ce vine sunt rostite blesteme, când colindătorii nu sunt primiți sau nu sunt mulțumiți cu darurile oferite; comună este petrecerea feciorilor împreună cu fetele din sat și chiar cu aparținătorii lor, organizată la sfârșitul perioadei (berea, butoiul); în fine, ariilor laterale le este comun obiceiul ca, la sărbătoarea Nașterii Mântuitorului, să fie cântate unele texte profane, chiar lumești, inclusiv balade. Unele dintre elementele de mai sus apar și la italieni și francezi, dar în chip sporadic, cu mai puțină vigoare și pe arii restrânse, ceea ce arată că inițial au fost practicate pe suprafețe mai mari, micșorate treptat, odată cu trecerea de la faza rurală la cea urbană a evoluției societății.

Cercetarea obiceiurilor și cântecelor din perioada Crăciunului dovedește că există argumente suficiente pentru ca folclorul romanic să fie privit ca unitate, cam tot atâtea argumente câte susțin unitatea folclorului germanic, scandinav sau slav. Școala de la Hamburg și teoria lingvisticii spațiale deschid promițătoare perspective folcloriștilor din țările romanice, în special celor din România. De ce vor avea folcloriștii români o situație privilegiată? Pentru că folclorul românesc oferă cele mai multe imbolduri pentru asemenea cercetări.

Apărut în *Cultura* nr. 530, septembrie 2015

Ștefan Borbély

Opt

Tema eseului de față o constituie una dintre dilemele recurente ale specialiștilor în etimologii sau ale internauților: cum se explică faptul că în majoritatea limbilor indoeuropene cuvântul OPT se află în imediata proximitate a cuvântului care desemnează NOAPTEA? Într-adevăr, similitudinile sunt surprinzătoare, după cum urmează:

Engleză: eight/night

Franceză: huit/nuit

Franceza veche: oit-uit/noit-nuit

Italiană: otto/notte

Spaniolă: ocho/noche

Olandeză, germană: acht/Nacht

Germana veche (din care derivă ambele de mai sus): ahtô/naht

Occitana: uèch/nuèch

Portugheză: oito/noite

Suedeză: aetta/natta

Walonă: ût/nut

și, *last but not least*, română: opt/noapte.

Cei care cercetează aceste similitudini sunt intrigați și de o întrebare colaterală: cum se face că majoritatea limbilor indoeuropene au un cuvânt comun – sau măcar similar, înrudit – pentru NOAPTE, dar denumesc în mod diferit ZIUA? Consecința e cutumiară, are rădăcini mitologice și se reflectă în calendar, ca de pildă în cel iudaic, unde ziua începe nu cu zorii,

ci odată cu lăsarea serii din ziua precedentă. Adică, Shabatul începe vineri seara, nu sâmbătă dimineața, Caesar observând ceva similar (în *De bello Gallico*) la germani, care încep ziua la lăsarea întunerului din seara precedentă, nu atunci când răsare soarele.

Datorită unei foste masterande, care trăiește în Arabia Saudită, fiind căsătorită cu un egiptean (Valentina Vodnar), am izbutit să verific similitudinea și pentru spațiul arabo-semitic. Astfel, simbolul cifrei 8 se regăsește în scrierea cuvântului *noapte* din ebraică, *laylah*, echivalent cu termenul arab, cu care împărtășește rădăcina triconsonantică *l-y-l*. De aici vine numele lui Lilith („creatură a nopții” = *lilyt*), despre care tradiția rabinică susține că ar fi fost prima soție a lui Adam, precedând-o pe mai celebra Eva. *Laylah* – îmi mai scria Valentina Vodnar – apare de exact opt ori în Coran, având semnificația nopții ca entitate cosmogonică infinită; astfel, din *laylah* (noapte fără de sfârșit), Allah a creat lumea.

Răspunsul cel mai logic și cel mai frecvent referitor la similitudinea etimologică opt/noapte este că cele două cuvinte derivă dintr-o rădăcină indoeuropeană comună. Pentru 8, se dă în general *okto/oktou*, la noapte adăugându-se, firește, *n*. Problema se complică – și devine foarte interesantă – dacă ținem cont de observația unor lingviști, potrivit cărora *n* este prefix negativ; dacă pornim de aici, noaptea se opune, etimologic, optului, dar îl include pe acesta, desemnând un proces de desprindere de ceva, de negare a ceva, similar rădăcinii *stn* din cuvântul *Satana*, care denumeste – arată Elaine Pagels (*The Origin of Satan*, Vintage Books, 1996, p. 39) – nu o ființă sau o persoană anume (Diavolul), ci acțiunea de a dezbină, de a separa lucrurile, „de a acționa ca adversar”. Opoziția de mai sus (opt-noapte) poate fi, însă, și nuanțată, mergând pe logica etimologiilor semitice, potrivit cărora optul și noaptea țin de o infinitate și de o perfecțiune care se află dincolo de universul cuantificabil, capabil de a fi cuprins cu rațiunea.

Buni europeni cum suntem, ne putem gândi, pentru a încerca să înțelegem, și la sistemul cosmologic geocentric elaborat de Ptolemeu în secolul al II-lea al erei noastre, format din opt corpuri cerești. În *Almagest*, Ptolemeu spune că aceste 8 ar fi, în ordine: Luna, Mercur, Venus, Soarele, Marte, Iupiter, Saturn, cărora li se adaugă, dincolo de Saturn, Firmamentul, adică ceea ce Ptolemeu însuși, Dante și renașterii de mai târziu vor desemna prin regiunea supracelestă a „Stelelor fixe”. Mai e o curiozitate în sistemul ptolemaic, consonantă cu observațiile astrologice egiptene privind opacitatea „murdară” a Pământului (din complexul păsării Phoenix): privind lucrurile dinspre Sol, adică Soare, care se află la mijlocul simetriei cosmice, Pământul (ca planetă de referință, fixă) și Stelele fixe sunt în poziția periferică în care intensitatea soarelui este cea mai mică,

adică acolo unde raza solară se stinge. În privința Pământului, lucrurile ar fi normale, fiindcă planeta noastră este, atât în sistemul pitagoreic, cât și în cel gnostic de mai târziu, cea mai maculată dintre planete, creștinismul spunând că acest lucru se datorează păcatului în care trăiesc oamenii. Numai că la celălalt capăt al sistemului – Firmamentul, sau Stelele fixe –, lucrurile stau mai subtil, aceasta fiind, în concepția astrologilor din vremea respectivă și de mai târziu, regiunea celestă în care lumina Soarelui „se termină” și începe o *altă lumină*, cea supracerească, a raporturilor pure.

Supoziția e confirmată de majoritatea sistemelor sapiențiale în economia cărora ceea ce poate fi cuprins cu mintea omului se termină la 7, optul desemnând perfecțiunea. În sistemul gnostic, al optulea cer e *ogdoada* – asociată cu plenitudinea supremă, cu *pleroma* –, prin care se înțelege regiunea siderală supracerească în care sunt prezente doar paradigme. Hinduismul recunoaște opt surse de venit sau de prosperitate, guvernate de un grup de opt zeițe, *Ashta Lakshmi*, care sunt manifestări secundare ale zeiței supreme Sri Lakshmi, Maha Lakshmi, fiică a înțeleptului Bhriгу. Cele opt Lakshmi sunt: Adi (zeița supremă), Dhana (bani, aur), Dhyanya (grâne), Gaja (cirezi, elefanți), Santana (procreație), Veera (curaj, bravură), Vijaya (victorie, materială sau spirituală) și Vidya (cunoaștere, arte, știință), fiind venerate, sub formă de statuete expuse în grup, în temple.

Tot opt sunt și simbolurile primordiale favorabile în hinduism, numite *Ashtamangala*: scoica răsucită înspre dreapta, redând sunetul diafan al Dharmei, nodul infinit (simbol al îmbinării dintre iubire și compasiune), cei doi pești (de regulă crap) în formă de *ouroboros* (simbolizând cele două fluvii cosmice, Gange și Yamuna – pe malurile căruia se află Taj Mahalul –, dar și capacitatea de a „pluti în viață” fără teama de a te pierde în Samsara, în lanțul infinit al reîncarnărilor), floarea de lotus (frumusețe primordială), urna împodobită – sau vasul comorilor, Dharmachakra (roata Legii cu 8 spițe) și steagul (stindardul) de luptă sau bătălie. Din registrul mitologiei *Ashta* – bazată pe logica cifrei 8 înțeleasă ca perfecțiune – mai face parte și credința în *Ashta Chiranjeevi*, cei „opt nemuritori” desăvârșiți (oameni cu reîncarnări infinite), care trăiesc și azi printre noi, pentru a indica faptul că perfecțiunea e intrinsecă fiecărui ciclu cosmic, indiferent de sintaxa – ascendentă sau descendentă – pe care el ar avea-o. Nu poți *ajunge* Ashta Chiranjeev, să spunem, prin iluminare: cei opt sunt ascunși printre noi, mereu aceiași, creați fiind de la începutul lumii.

Sunt 8 „direcții principale” în hinduism, guvernate de 8 divinități majore (*Ashta Dikpalas*): Kubera (nord), Yama (sud), Indra (Est), Varuna (vest), Ishana (N-E), Agni (S-E), Vayu (N-V), Niriti (Rakshasha – S-V), cărora li se adaugă, de regulă, cele două divinități supreme, Brahma ca divinitate

a zenitului și Vishnu ca zeu al nadirului. Toate aceste exemple indică o credință străveche potrivit căreia perfecțiunea e asociată cifrei 8. Acolo începe „noaptea” pentru muritori, și un alt fel de „lumină” (siderală, supracerească, ideală, divină), pentru percepția căreia avem nevoie de alte simțuri decât cele de care în mod obișnuit dispunem. De pildă, extrapolând surse orientale, Timothy Leary – părintele psihedelismului – vorbea, prin anii 1960 ai Contraculturii și ai mișcării hippy, de 8 „circuite somato-cognitive” la om: primele 4 (așa cum spuneau odinioară și gnosticii) sunt „circuite larvare”, incluzând dispozițiunile orale, emoționale, pe cele de simbolizare și pe cele asociativ-sexuale (inclusiv familiale), celelalte 4 fiind superioare: iluminare, mistică, psihedelism și abilitățile psihice cu adevărat rare, speciale, cum ar fi capacitatea de a vedea și de a experimenta „a patra dimensiune” care-l atrăgea și pe Culiianu. Dacă facem un popas în domeniul numerologiei grafice, să vorbim și de supoziția potrivit căreia, în reprezentarea numărului 8 arab, avem de-a face cu prima cifră „închisă” perfect, unii vorbind chiar de un *ouroboros* răsucit. N-avem de unde ști dacă a fost sau nu așa, însă sper că textul meu vă va face să înțelegeți de ce faimoasa poveste a copilăriei noastre e populată cu 8 ființe gingașe (*Albă ca Zăpada și cei 7 pitici*) și, mai ales, de ce piticii – 7 la număr – aparțin pământului, fiind lucrători – mineri – subpământeni, în vreme ce vizitatoarea lor e dimpotrivă albă, evocând zăpada.

Nu cred că va reuși cineva să dezlege mulțumitor dilema etimologică opt/noapte, motiv pentru care e suficient, probabil, să rămânem la supoziții. Așa cum spuneam, cea mai tulburătoare dintre ele vizează sugestia că etimologia *noptii* conține un sufix de negativizare. Am demonstrat până acum că o asemenea negativizare face intrinsec parte din percepția perfecțiunii pe care o sugerează optul, în cel de-al optulea cer al cosmologiilor sapiențiale existând o plenitudine, o intensitate spirituală în fața căreia rațiunea noastră obișnuită depune armele, încetează să mai fie operațională. Un etimologist, specialist în rădăcini indoeuropene (Julius Pokorny), a mers chiar mai departe, sugerând că rădăcina *nekw_t* pentru „noapte” e asociată cu *nek*, pentru „moarte” (de aici vine faimoasa *nekylia!*), dar *nu* semnifică noaptea ca atare, sau întunericul profund – pentru care există *kwsep* –, ci momentele de amurg și de zori de zi, adică acelea în care soarele se stinge, coborând în întuneric, și iese de acolo, revenind la lumină. Adică, e evanescență și o epifanie, îmbinate într-un dublu sistem negativ, al noptii care neagă ziua și al zilei care neagă noaptea: două segmente ale dramei cosmice prin care soarele „moare” puțin, pentru a se naște din nou, cu forțe proaspete, dimineața.

Leo Butnaru

De la o margine de țară...

În odiosul context de subjugare țaristă a părții estice a României, mai întâi, în prima jumătate a secolului XIX, apoi la început de secol XX, satul nostru Negureni, atestat documentar în 15 iulie 1660 (dar o fi fost el și până la înscrisul în uricul domnesc), se pomeni înconjurat de câteva mici localități „de venetici”, „de aduși de aiurea”, numite de stăpânire „colonii agricole”.

Iar la 1911, ce și-o fi spus țarul sau i-o fi spus vreun (sf)etnic? Iată, când se împlinesc 100 de ani de când am anexat Moldova Transpruteană, și ar fi bine să ferim aceste țărâmurii cu un nou val de colonizatori.

Așadar, vă voi înfățișa unele momente de etimologie de acolo, din Negureni mei de baștină.

Cum erau apelați sătenii mei? Pe nume sau prenume?... Noi le amestecam, plus porecele, acestea fiind: Cohon, Papir (aproape... papirus, dar, bineînțeles, porecla pornind de la cine știe ce cusur), Părulea, Leiba, Pârâu, Bot-de-câine, Bersache, Târlă, Savachi, Talancă, Ratata!, Dudan, Crăcănici, Călmățui, Bobon, Lealea, Puizan, Cranț, Ghidirim, Picu, Pichiroi, Bustă, Bârzoii (alecsandriană, adică), A-lui Roată, Cucuș, Cucu, Bostan, Uiuu, Buhnă, Baboi, Șișcă, Cotonogu, Fuior, Gălușcă, Macaroană, Pălălău, Cârlig, Coșciug, Fifitu [Ion Fifitu-conăcarul și spunătorul de urături până la peste 50 de ani! Noi îi spuneam *Moșflăcău*, sau,

poate, *Flăcău*moș... Am cam uitat nuanțele. În copilărie, suferise de poliomielită, pășea caraghios-țanțoș, cu coatele ușor ridicate pe lateral... Cărat în spate de ceata de flăcăi – cei adunați în „roata satului”, potențialii miri, care nu trebuiau să omită din traseul ritualului nicio familie cu față mare – prin nămeții iernilor Ion Fifitu (probabil, de la: Sucitu), aproape Ioan-gură-de-aur, nu ar fi răzbit nicidecum cu propulsie proprie... Printre aceste nume neoficiale, în întregul lor sistem tradițional de apelative „paralele”, exista o poreclă barosană (bună pentru *Guinness book*), care în variantă ei prescurtată era *Nestreleai!*, ceea ce, din rusește, se traduce ca: „nu împușca / nu trage!”. În deplinătatea ei, porecla suna astfel: *Ne streleai turcu dam capice și papiroase, că am copii acasă!*, fiind cea mai lungă și mai deocheată poreclă din Negureni. Nebuneala aceasta de cuvinte străine, macaronice, era moștenită, lipită de obrazul celor care o purtau hăt de la cine știe ce străbun al lor care, cică, încă pe vremea războaielor dintre ruși și turci, intrase astfel în vorbă (și la apă!) cu un otoman zănatic ce ar fi îndreptat spre el pistolul cu cremene. „*Ne-streleai-turcu-dam-capice-și-papiroase-că-am-copchii-acasă!*” (Nu mă împușca, turcule; îți dau copeici și țigări, că am copii acasă!) – chiar așa, se zice, se rugase acel negurenian, întinzându-i păgânului tot ce scuturase din chimir. Dom’le, era – ba este și astăzi – o poreclă unicat în întreaga Europă, așa zice, pentru că, pe lângă ea, până și cele din registrele „sufetelor moarte” ale lui Nikolai Vasilevici Gogol nu ar fi decât un șfichi oarecare! Ce ar însemna un *Gheorghi Doiezjai-ne doiedeși* sau un *Piotr Savelev Neuvajai-Korîto* pe lângă – *Ne-streleai-turcu-dam-capice-și-papiroase-că-am-copchii-acasă!*? Nu, comparația ține...

Alte porecle: Tatăl minciunilor, Melesteu, Momiță și – da – Gavariși (integral, acesta era: *Gavariși Moscvî*, ce venea de la rusescul – *Govorit Moskva* = Vorbește Moscova, însă așa cum auzise, „înțelese” și reprodușese negureneanul respectiv); Cocosârc (semințenie longilină, din cei cărora li se strigă fără motive speciale: „Oii, dă-ti gios di pi call!”), când ei nu sunt decât bieți țărani desculți, trebăluind ceva prin curte, prin arie sau lăsându-și urmele pe colbul șleaului; cei mai răi de gură, în adresare răutăcioasă, schimbau calul cu măgarul.) O altă poreclă – *Pășchi!* – chiar așa, *exclamativ*, îmi imaginam eu acest cognomen; oarecum „surd”, dar care exprima parcă o acțiune bruscă, o țâșnătură.

Sigur, ar mai fi multe de spus despre porecle – ca *zblenduire prin cuvânt*, care unuia îi aduce (a)nume (porecla ca... *a-nume*) spuză de ponoase, iar altuia îi provoacă voia bună, oarece satisfacție (i-am zis-o!). Iar

dacă e să ne gândim puțin la numele de botez nealterate, îmi dau seama acum de ceva *bizantinism* onomastic la Negureni, cultivat de biserică, bineînțeles: se întâlneau numele Polina, Policarp, Polixenia (care, după ce aflai că *poli* înseamnă *mult*, prinseră a mi se părea inși... la plural...). O fi fost aici/ acolo/ atunci vreo explicație religioasă-istorică mai specială, iar peste ani, am întâlnit, parcă, o afinitate de situație în spusa unui bătrân personaj desuet din nu mai țin minte ce proză a lui Cehov care, la un moment dat, ca și rupt din context, zice: „Iar astăzi nu se botează decât cu nume grecești...” Probabil, Negurenii nimeriseră și ei în cursul general al „modele” anunțate de patriarhia moscovită la sfârșitul secolului XIX, începutul secolului XX, pe când țarismul trăgea să moară, iar inerția, „ecourile” se mai făceau simțite peste decenii, în primul rând și din motivul că biserica românească nu ar fi avut nimic contra onomasticii bizantine.

Iar numele „de bază” ale negurenenilor sunt – Butnaru (Botnaru), Bălan, Munteanu, Crețu, Pascaru, Negruță, Zmuncilă, Huzun, Perju, Cazauc, Gherasim, Vrăjitoru, Ciumeică, Bujniță, Boldumea, Holban, Sârbu, Lupu, Nichita, Ionașcu, Melinte, Gârlea, Târsână, Darie, Gorea, Cernoleu, Său... Dintre cele ale puținilor „venetici”, stabiliți ulterior – Butuc, Donose, Dumbrăveanu, Popa, Fialkovski, Rusu, Caba, Craievski, Mazuric, Laza, lamandi, Timercan... – unele cu sonorități din alte limbi și de pe alte continente, ajunse la noi și „românizate”.

În ce privește Chersacul și Dobrușa, două din cele patru „colonii agricole”, la un moment dat ele fuseseră declarate localități fără perspectivă, interzicându-se de a li se da și lor curent electric, chiar dacă linia de înaltă tensiune trecea prin preajmă acelor cătune. Acolo, deja nu se mai repartizau loturi pentru noi construcții. Dacă erai din Chersac sau Dobrușa, îți puteai face casă doar la Negureni. Iar dacă insistai ca cineva din copiii tăi să studieze totuși în școala rusă, trebuia să-i stabilești prin internate de departe, la Brânzenii Noi, Căprești sau Telenești. Aceasta, un timp doar, pentru că, de la un alt timp încolo, în fostele colonii agricole pur și simplu nu se mai nașteau copii – „conservate”, stopate în baza lipsei de perspectivă, micile localități se mai mențineau doar din încăpățânarea progeniturilor de foști pani, hatmani și, posibil, cneji răzvrătiți.

Nu e vorbă, uneori, noi, copiii, le mai strigam *nuovo-negurenenilor*. „Rus, rus, babarus, / De unde dracu’ te-o adus?! / De la apă rece, / Mă-ta să te-apele, / Tat-to să te-nece!”, însă nu era grav, pentru că și *rusuleții* nu rămâneau datori, strigându-ne din fugă, în timp ce ne luam pe urma lor: „Măi române, / Ce-i cu tine?! / Ziua juri, / Da noaptea furi!” Nu era „grav”, pentru că, pe timpul *colhoznicului* rar cine nu încerca să șterpe-

lească ceva din „avutul colectiv”. Viața era grea și despre atare stare de fapt satul nostru chiar compunea „folclor nou”, de genul: „La colhoz pe dealul mare/ Cine fură-acela are!”; „Mulțumim partidului, / Tula-n crucea mamei lui, măi! / Căci partidul ne-a-nvățat / Să ne ducem la furat, măi, / Trai-lai-lai-la-la-lai!” Îmi mai amintesc de un cântec anti-colectivizare, adică antisovietic, în care erau și cuvintele: „Neghina și golomozul/ Le-ompărțit la tot colhozul!”

Orice am fi spus noi atunci, orice am spune azi, vorba e că, în fireasca joncțiune interetnică, prin benefice amestecuri și dislocări sangvine, blondul slavei (ruscuței) și brunetul localnicului, în permanentă proliferare nuntă-naștere de prunc, a schimbat oarecum tenul... satului, al Negurenilor. Iată, spre exemplu, vecinul nostru, nenea Grișa al lui Erofei Negruță. El o ține pe țaca Marusia de la Dobrușa. Copiii lor, prietenii mei, Milea, Pechea și Tolia, ca și cele două surori ale lor, sunt mai deschiși la cârlionți. La vreo petrecere, tuța îi zice prietenului său din copilărie: „Grișa, ia joacă «Țăpușorul»”. Nenea dansează pe loc, pe loc, mărunț, mărunț, iar ceilalți, bătând ritmic din palme, îi cântă-reamintesc de tinerețea lui: „luha, rusca vine, / Când o văd îmi pare bine / Și o-nvârt pe lângă mine!”

Și totuși, Negurenii nu uită pe unul dintre „rușii răi” – Litvinenko care, prin 1946-1947, a fost cel care a ghidat banda comunistă ce desproprietărea bietul sătean; cel care, se zice, barbar metaforic, „a măturat podurile caselor”. Tot Litvinenko a însoțit și călăii deportărilor din iunie 1949...

Unul din atributele indispensabile, dintre cele mai necesare școlirii noastre, era, bineînțeles, călimara. Călimara – numaidecât și răsturnată în ghiozdan, trăistuță sau buzunar. Unii dintre noi aveam punguțe speciale pentru atare obiect. În special fetițele, care și le coseau ele însele. Degete pătate violet, pete în caiete. Mai zise și **cracaleți** – o noțiune extra-DEX, însă intra-Negureni.

Mirozna **afionilor** răzbate din adâncul grădinii... (Apropo de afion: unul din vecinii noștri, badea Alexei Crețu, avea o dojană oarecum ciudată, neînțeleasă nouă în toate ale ei: „Afionul cui te are!”, zicea. Ce o fi însemnând... afion? Abia peste ani, DEX-ul m-a dumerit: *afion = mac*. Zău suna frumos – „intelectualicește!” – acea dojană cu: *Macul mamei tale de zbânțuit ce ești tu!*)

Un alt cuvânt care nu știam ce înseamnă, ca și afionul, era – **colun**, precum se numea o moșie aflată spre Ovaliu și Chersac. Păi bine, domnule, din nou DEX-ul (de unde pe atunci, DEX?) spune clar: *colun = mă-*

gar sălbatic. În vremuri de demult, pe acolo o fi fost o prerie de urechiați volnici, precum, în America, cele cu herghelii de mustangii nestăpânite de nimeni.

Satul crease și unele elemente și apropouri argotice „personale” – să zicem, viscerele omului sau animalului – „**borheie**”; „**a înțancușa**” – a înțepa, a sparge, a găuri puțin și altele pe care, din păcate, memoria mea nu le mai reține.

Da, iată, instantaneu, îmi mai amintesc de alte două „negurenisme”: bulbii pe care-i dă o plantă anume, plini cu un praf negru, pe care ni-l presăram pe răni, întru vindecarea acestora, se numea/ se numește „**prahaghiță**”. Coloanei vertebrale negurenenii îi spuneau și-i spun; **screauă; screaua spinării**.

Osoleț – acesta era numele peștelui mărunț și sărat, asemănător sardeluțelor. Probabil scrumbia de Estonia. Nu cunosc o etimologie, acest *osoleț* fiind de fapt și *osolete* – ca sens perimat, ieșit din uz. Dar presupun că aici ar fi un diminutiv de la osul mic, oscior, ajuns în variantă – *osoleț*.

I se spune **dezblehuet** omului, dar mai des copilului care stă cu haina descheiată, arătând neglijent.

Despre femeile grase se exclama: „Ce mai **hoitină!**”

Și nu numai: despre femeia bine clădită, în special în părțile dorsale, se spune că „**e încălată**”.

Iar nutriilor de prin vizuinile săpate în malurile Răutului li se zice „**niornite**”.

Inventam păsări fantastice, cel puțin – inexistente în fauna cunoscută nouă: spre exemplu... **cocomârla**, substantiv utilizat în cazul când nimeni nu știa ce înseamnă ceva sau ironiza pe seama neștiinței cuiva, spunând că „astea sunt ouă de cocomârlă”.

Când ne repezeam prin grădini străine, să mai gustăm și noi dintr-o fructă, dintr-o legumă, dacă eram zăpsiți, de se luau gospodarii după noi, o rupeam la goană care și încotro, de regulă auzind pe urmele noastre cam una și aceeași amenințare: „**Cruceraia** cui vă are de ghiavoli de copchii ce sunteți voi, las’ că vă arăt eu!” Să auzi tu termen: „**cruceraie!**” Parcă îmi era clar că noțiunea o fi pornit de la „cruce” – cu părere de rău, aceasta fiind frecventă în sudălmile țăranilor. Și ce o fi însemnând, totuși, asta, „**cruceraie**”? O ditamai cruce sau, poate, o mare mulțime de cruci? Asemeni mulțimilor de *mușuroaie*, *păpușoaie*, *pietroaie*, *pâraie*, *puhoaie*, *țăpoaie*?... Asta e: problemele de lexicografie apar chiar și atunci când ț-i

a scăpării, gata-gata să fii – Doamne, ferește! – înhățat de vreun următor care, clar lucru, nu-ți prea vrea binele...

Când ploua pe timp de soare, sătenii spuneau că va fi **bălțara**, adică se vor tăra frunzișurile, fructele, roadele în general. Această **bălțara**, pe care nu o atestă DEX-ul, vine din verbul **a bălța**.

Satul își propunea el însuși substantive, verbe noi care nu contraveneau firescului existențial și creator al limbii române în general. Îmi amintesc aceste cuvinte, dându-mi seama că, dimpreună cu alte autohtonisme de prin părțile noastre, le fixează drept așchii de document lingvistic. Oricum, copilăria ne-a fost atentă la discursul Marelui Anonim al Neamului; „anonimul” – colectivul Filolog atât de prezent și în firea comunei mele natale. Adică, acum, când sunt preocupat de fenomenologia avangardismului literar, îmi dau seama și pot susține că și negurenii mei au fost **verbocreatori**, asemeni cubofuțuristilor.

I se spunea **căldărit** omului ce acționa ca năucit, incoerent, alogic. Probabil, acest **căldărit** vine de la o toacă asurzitoare într-o căldare. Sau poate de la zgomotul produs de țigani-căldărari în timp ce confecționau căldări din tablă.

De la mic la mare, mai mulți săteni purtau **stănuți**, adică – bundiță, pieptăraș.

Negurenii utilizează doar substantivul **curechi**, iar varza apare doar... mărunțită: **verze** i se spune curechiului tăiat mărunț și pus la murat într-un mod aparte, în propriul său suc, uneori amestecat cu morcov mărunțit, de aceea e și mai dulce la gust, decât varza murată propriu-zis.

Pe la noi, cei de la Răut, se mai întâlnesc și astăzi formule noționale utilizate încă de Alecsandri în „Balta Albă”. Să zicem: **sprăvăli** (prăvăli), **sclinti** (scrânti) etc. Sătenii spuneau „**cumparativă**”, de la verbul – *a cumpăra*, nu? – nu de la substantivul neologistic *cooperativă*. Dar mai foloseau și noțiunea *dugheană*.

Uneori, ca și în acest caz, dar cu lămuririle de rigoare, invoc și eu acele/ aceste cuvinte născute, probabil, și folosite, din veac în veac, de căsătenii mei. Preocuparea în cauză a fost remarcată de colegul Viorel Mihail care, undeva în ziarul „Săptămâna”, scria: „Cuvântul dat (**prahaghiță**) l-am găsit doar la un om de prin părțile noastre: la Leo Butnaru. Unul dintre cei mai cultivați scriitori de la noi intuiește originea cuvântului: provine de la rusescul **prah** – pulbere, adică. Și dacă praful e de culoare neagră, și dacă e de leac, precum spune Leo, numai bun de pus la rană sau la tăietură, apoi, desigur, prahaghiță nu poate fi decât *Beșica-porcului*

(*Lycoperdon bovista*), care, de obicei, crește în pădure, și după coacere miezul i se transformă în pulbere neagră”.

Cu adevărată bucurie m-am întâlnit la acest capitol al vrăjii cuvintelor cu regretatul prieten Gheorghe Crăciun care, într-un dialog pe care l-am realizat în septembrie 1995, îmi spunea: „Cuvintele, chiar ale tuturor, nu sunt nicio clipă în afara noastră, ci în interior. Ele sunt secreția propriei noastre fiziologii. Chiar și atunci când caut un cuvânt într-un dicționar (și aici mărturisesc că chiar așa mi se întâmplă), nu-l găsesc acolo, în pagină, ci tot în mine.

Am încercat odată să fac un fel de glosar de cuvinte mitice, cuvinte ale copilăriei mele în care există o investiție afectivă extraordinară. Dau câteva exemple: *cheptar, lădoi, cojoc, pleavă, urluială...* – multe din ele regionale. Sunt cuvintele folosite de părinții mei, de bunicii mei și pe care eu le-am auzit de la cea mai fragedă vârstă. Ei bine, aceste cuvinte sunt universuri fabuloase”.

Prin urmare, într-un context mai general al temei, înclin să cred că poezia, metaforele care apar ici-colo în prezentele memorii (...trecute), spre a le amplifica amplitudinea psihologică, ideatică și sentimentală, li se datorează și acestor *arhaisme... indelebile* (ca să pun în vecinătatea lor un neologism).

Rodica Frențiu

Viața și viețuirea cuvintelor: lingvistica istorică în dialog cu sursa folclorică și textul literar

*Dar înainte de-a explica, interpreta și compara,
este bine să te miri de lucrările atât de
ascunse și adânci ale cuvintelor.*

Constantin Noica, *Cuvînt împreună despre rostirea românească*

Limba, ca „manifestare exterioară a spiritului popoarelor” (Humboldt 2008: 79), poartă în ea viziunea asupra lumii propusă de o anume comunitate istorică. Fenomen spiritual și fapt cultural care se manifestă în istorie, limba funcționează și se percepe concret în vorbire, „activitatea universală” (cf. Coșeriu 1997: 41) ce se realizează prin indivizi particulari, ca membri ai unei colectivități. Fiind tot ceea ce au concretizat în vorbire tradițiile istorice (cf. Procopovici 1930: 120) și „trăind” (cf. Humboldt 2008: 132) prin comunitatea ce o vorbește, limba reprezintă „concepția despre lume” (Humboldt 2008: 78) a acesteia, iar studiul unui idiom lingvistic, indiferent de componenta analizată sau metoda de investigație folosită, conduce la delimitarea „caracterului” (Humboldt 2008: 209) limbii și, implicit, al poporului respectiv.

Realitatea fenomenului lingvistic a cunoscut, în timp, mai multe abordări și perspective de cercetare, ce stau, inevitabil, sub semnul ideologiei vremii respective. Pentru secolul al XIX-lea, spre exemplu, secolul lingvisticii istorice (gramatica comparată, istoria limbilor, gramatica istorică), limba a devenit un obiect de studiu de pe o poziție pozitivistă, influențată fiind în mod direct de principiile evoluționismului și naturalismului ce dominau în epocă. Principiile menționate din științele naturii, aplicate la cerce-

țarea limbii, au condus la acordarea unei atenții deosebite „istoriei” (înțeleasă, normal, în sens pozitivist), în prejudiciul descrierii (cf. Coșeriu 2000: 28), ceea ce a făcut ca limba să fie considerată ca un organism natural, cu o „evoluție” proprie (v. Coșeriu 2000: 30), și, cu toate că s-a ajuns atunci să se vorbească despre „viața” limbilor și „viața” cuvintelor, aceste metafore au fost înțelese, însă, într-un sens autonomizat și reificat.

Începutul secolului al XX-lea a adus, în schimb, în domeniul de cercetare a științelor umaniste și culturale, ideologia „antipozitivistă”, sub influența și ca reflex la noile teorii filosofice vehiculate de momentul respectiv. În lingvistică, prin urmare, nu numai că este aplicat „principiul universalității faptului individual”, dar se acceptă și „cunoașterea intuitivă” a vorbitorilor, ce face să se descopere în faptele de vorbire „practic infinite” – **limba** (cf. Coșeriu 2000: 58), recunoscându-i-se fiecăruia dintre aceste fapte „valoarea” în idiomul respectiv. Relația între limbă și vorbire se clarifică și ea: limba nu se construiește arbitrar pe baza vorbirii, ci ea „poate fi dedusă din vorbire, fiindcă se realizează în aceasta” (Coșeriu 2000: 58), aportul adus de istorie și cultură la cercetarea fenomenului limbii fiind înțeles de studiul lingvistic de tip „idealist” într-un mod cu totul diferit față de cercetările anterioare. Ea, istoria, trebuie să raporteze, permanent, istoria faptelor idiomatice (și a funcțiilor gramaticale) la istoria formelor de cultură și la „unele mutații în modul de gândire” (Coșeriu 2000: 61), astfel încât înțelegerea și interpretarea faptelor de limbă să fie asociate constant cu faptele de cultură:

„Când vorbim în limba noastră despre ‚cultură’, prin aceasta înțelegem ceva deopotrivă mai înalt și mai lăuntric, și anume un mod de a simți care, izvorând din cunoașterea și din trăirea ansamblului năzuințelor spirituale și etice, se revarsă armonios asupra simțirii și caracterului.” (Humboldt 2008: 69)

Considerând limba ca un act creator, *energia*, în planul cercetării, antinomia sincronie / diacronie, cum a fost ea formulată de către Ferdinand de Saussure, ar putea fi depășită, înțelegând că, în realitatea limbajului, sincronia este „funcționare”, iar diacronia – „dezvoltare” (Coșeriu 1996: 30), cele două momente fiind, în fapt, fațetele unuia singur. Or, disciplina lingvistică „mai generală”, ce ar cuprinde în studierea limbii perspectiva sincronică și diacronică, ar putea fi *istoria* (cf. Coșeriu 1997: 14), o istorie ce conține „descrierea” limbii și care utilizează „tot ce s-a constatat în descriere” (Coșeriu 2000: 82), o descriere înțeleasă însă într-o dimensiune mai vastă, *culturală*. Istoria va fi, în felul acesta, aprofundată în specificitatea sa, iar încercarea de a descifra „viața” unui cuvânt se va face doar prin integrarea cuvântului în „viața” unei comunități istorice.

Într-un asemenea cadru teoretic, etimologia unui cuvânt nu mai poate fi redusă la o simplă înregistrare de forme, ci ea trebuie să devină „o reconstituire și o reinterpretare a unei situații originare” (Coșeriu 2000: 78), limba fiind văzută, în această mișcare a ei pentru „dezvoltarea unei tradiții” ce creează noi expresii care vor dobândi, în timp, „anumite funcțiuni” (cf. Procopovici 1930: 69), ca un fenomen strâns împletit cu „activitatea interioară a spiritului” (Humboldt 2008: 81). Astfel, cercetarea etimologică se transformă într-o încercare de a înțelege modul în care o inovație lingvistică (în formă sau semnificat) a fost creată și adoptată de o comunitate istorică, cercetările întreprinse de Muzeul Limbii Române de la Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, întemeindu-și întreaga activitate de cercetare pe aceeași convingere că tradiția unui popor nu poate fi căutată decât în limba sa:

„Viața cuvintelor e așa de strâns legată de a poporului pe care le întrebuințează, încât vicisitudinile lor biografice – genealogia, evoluția, migrația, cariera lor – luminează, adese, colțuri întunecate ale istoriei naționale. Studiul lor poate însemna, în același timp, un apreciazabil aport la istoria culturii, în genere.” (Bogrea 1998: 1)

Prin urmare, dacă cel care studiază limba are „un simț istoric și o înțelegere lingvistică” (cf. Pușcariu 1974: 229), acceptând că un cuvânt nu este un material mort, ci un „reflex spiritual” în care pulsează viața vorbitorilor, pentru acesta, lingvistica istorică a unui idiom se redescoperă ca o știință istoric-culturală:

„Orice cuvânt poate fi privit de două ori – o dată în suprafața sa actuală, în relație rapidă cu prezentul; a doua oară, în adâncul său etimologic, de unde răspunde altfel despre sensul lumii”. (Petraș 2002: 22)

Etimologia cuvântului „dac” a cunoscut, de-a lungul timpului, diverse opinii. Pentru I.I. Russu, „dac” și-ar avea originea în i.e. *dha-k, cu radicalul *dhe 'a pune, a așeza' (v. Russu 1967: 41). Kretschmer (apud Eliade 1995: 11) propune pentru lexemul „dac” o rădăcină i.e. *dhau 'a apăsa, a strânge, a sugruma'. Plecând de la consemnarea lui Strabon, care menționează că dacii își ziceau „daoii” și comparând „daoii” cu frigiianul „daos” (,lup’), Mircea Eliade (1995: 11-15) probează relevanța etimologiei lui Kretschmer din perspectiva istoriei religiilor, argumentând că, asemănător unei întregi lumi arhaice, dacii au fost un popor cu „o concepție religioasă arhaică”, fapt dovedit de denumirea etnică provenită de la numele unui animal. Pentru C. Daicoviciu (v. 1969: 54), termenul „dac” ar proveni din

*daca 'cuțit, pumnal', etimologie acceptată și de Hadrian Daicoviciu (v. 1972: 20-22), deși istoricul din urmă pare să încline și înspre etimologia propusă deja de Kretschmer și reluată de Vl. Georgiev, în anii 1960. Arion Vrăciu (v. 1980: 45-90) va combate, la rândul său, etimologia propusă de I.I. Russu, ezitând însă în a se pronunța ferm pentru una sau alta din interpretările numelui de „dac” cunoscute până la el.

În încercarea noastră de a arăta în ce măsură un cuvânt reflectă *viața* unui popor, am găsit, credem, și alte puncte de sprijin, de natură arheologică, etnografică și folclorică, în favoarea propunerii de etimologie făcute de Kretschmer și preluate de Eliade. Atrage atenția, în acest sens, ceramica neolitică de la Valea Lupului ce cuprinde diferite statuete care redau modelul carnasierului sau vase ce au incizat pe pereții exteriori motivul aceluiași carnasier (v. Florescu 1968: 53). Pot fi adăugate apoi probelor arheologice și sursele etnografice și folclorice ce păstrează și ele memoria animalului mitic în motivul ornamental de pe scoarțe numit „colți de lup” (v. Prut 1991: 39) sau în calendarul popular al lupului: *Filipii de toamnă și de iarnă, Luna lupilor, Sânpetru lupilor* (v. Ghinoiu 1997: 72-73, 111, 174-175).

Și nu în ultimul rând, ca orice simbol important, lupul cunoaște în mentalitatea rurală două valențe: una benefică și una malefică. Cea benefică ar fi legată, în lumea vie, de purificarea pe care acesta o poate realiza prin schimbarea numelui unei persoane despre care se crede că s-ar afla pe patul morții în acela de „Lup” sau prin alăptatul copiilor bolnavi cu un piept îmbrăcat în pielea acestui animal. Iar în ceea ce privește lumea morților, lupul poate deveni călăuzitor al dalbului de pribeag, după cum se sugerează în *Cântecul zorilor*:

„Și-ți va mai ieși
Lupul înainte,
Ca să te-nspăimânte.
Să nu te-nspăimânți
Frate bun să-l prinzi,
Că lupul mai știe
Și-a potecilor.
Și el te va scoate
La drumul de plai
La un fecior de crai
Să te ducă-n rai
C-acolo-i de trai...”

(*** 1953: 183) Seama codrilor

Cât despre valența malefică a lupului, în gândirea populară aceasta ar putea fi redată de măștile legate de ritualul începutului de an, când există credința că, în trecerea de la anul vechi la anul nou, morții se întorc sub forma moroilor, a strigoilor și a vârcolacilor.

Dar concepția arhaică asupra lumii se află depozitată și în textul literar, imprimată fiind în limbă prin „coerența discursului” (Humboldt 2008: 199), de unde stârnește interesul omului modern pentru această moștenire. Se cuvine să menționăm, așadar, în contextul de față, nuvela lui Vasile Voiculescu, *În mijlocul lupilor*:

„Ca și în magia vechilor vânători, omul meu crescuse, se lărgise dincolo de el, de sălbăticiunea strâmtă a lui, ca să poată cuprinde și înțelege pe lup, să și-l asimileze. Numai cunoscându-l astfel, magic, putea să-l supună și să-l stăpânească. O formidabilă activitate de duh, pe care noi nu o mai putem săvârși. Magul primitiv devenea prin asta arhetipul lupului, marele lup spiritual de dincolo, dinaintea căruia hăiticul de rând se trage înfiorat, ca oamenii la apariția unui înger... Omul preistoric nu alerga după fiare, ci vâna primejdii, săgeta taine potrivnice, întindea curse pentru probleme de existență...”

(Voiculescu 1998: 301-302)

sau romanul lui Bujor Nedelcovici, *Îmblânzitorul de lupi*:

„Vlad își schimbă locul, vrea să aibă spatele acoperit pentru a nu fi surprins de lupii care se tot apropie de el... Ce mai așteaptă?! Nu-i mai despart decât câțiva pași! Și el... *parcă și el ar vrea să plece, sau ceva ori cineva se desparte de ei și, la rândul lui, se eliberează, trece dinspre ceva spre altceva sau altcineva...*” (Nedelcovici 1997: 245)

Amintirea lupului ca animal mitic este legată, pe aceste meleaguri, de vremuri străvechi, iar studiul simbolisticii lupului, prin coroborarea datelor oferite de arheologie, istoria religiilor, etnografie, literatura populară sau cultă, probează pentru lingvistica istorică, o dată în plus, că un cuvânt își poate obține „valoarea completă” (Humboldt 2008: 199) doar prin intermediul tuturor faptelor de cultură în care se află angrenat.

Limba se creează permanent și istoria unei limbi, într-o cronologie inversată, ce pleacă dinspre prezent înspre origini, ar fi tocmai înregistrarea aspectelor dinamicii vorbirii ce se regăsesc în mecanismul prin care o inovație individuală se poate naște și generaliza (v. Coșeriu 1997: 70-95). Încercăm, în cele ce urmează, o astfel de „biografie” lexicală.

Al. Rosetti (1968: 138) propunea ca etimologie pentru cuvântul românesc „sânziene” lat. *Sanctus Johannes*, gândindu-se, probabil, la sărbătoarea Nașterii lui Ioan Botezătorul, celebrată de calendarul creștin în aceeași dată de 24 iunie. *Dicționarul Academiei* (1990: 8373) derivă acest lexem din lat. *Sanctus dies Johannis*, etimologie regăsită și în *DEX* (1996: 954), ambele articole de dicționar consemnând, pe lângă semnificația de 'nume de plantă' sau de 'nume de sărbătoare (păgână și creștină)', și pe aceea de 'iele'. Dacă nu este deloc dificilă încercarea de a interpreta cum, în timp, o sărbătoare păgână ca Drăgaica, descrisă și de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, a fost înlocuită de una creștină, acceptând etimologia menționată mai sus, nu mai vine însă deloc la îndemână explicația semnificației de 'zâne' pentru acest lexem.

Or, pentru o înțelegere adecvată a „vieții” cuvântului supus atenției, credem că ar trebui avută în vedere și o altă etimologie. Vasile Pârvan (1982: 163) deriva acest cuvânt de la lat. *Sancta Diana*, presupunând că Diana daco-romană ar fi aceeași divinitate cu Artemis-Bendis a tracilor, fapt care n-a fost încă dovedit cu certitudine de către istorici și arheologi. Pentru istoricii religiilor, nu este însă nicio îndoială că, sub numele roman al Diane, s-ar ascunde, sincretizată sau nu, o zeiță aborigenă (cf. Eliade 1995: 76). Cultul zeiței Diana, zeița lunii și a vânătorii, se pare că a supraviețuit în folclorul românesc datorită suprapunerii acesteia cu o divinitate străveche, al cărei cult coboară până în epoca matriarhatului prearic (v. Gimbutas 1989: 62, 82-106), iar zeitatea feminină Bendis, prototip al unei zeițe a fecundității (v. Florescu 1968: 51), a fost înlocuită de Diana romană, cultul transmițându-se neîntrerupt de-a lungul timpului până azi. Ca exemplificare pentru amintirea zeiței romane a lunii păstrată în cuvântul 'sânziana' ar putea sta, credem, o baladă în care planta de Sânziană „închipuie” luna, ce se pregătește să-i devină mireasă soarelui, după mulți ani de căutări zadarnice ale acestuia:

„La nouă argele
Este-o argelușă
Argea de marmură,
Cu ușa la vale
Cu ferestre-n soare,
Cu suluri d-argint.
Scripeți de argint.
Pânza-i de mătase,
Lui soare cămașă.
Țese, -nchindisește

Ileana Sâmzeana
Doamna florilor
Și-a garoafelor.
Țese, -nchindisește
Și găitânește...”

(Tocilescu, apud Pamfile 1997: 59)

De asemenea, în Maramureșul istoric (v. Bogdan et alii. 1980: 83-85), poate fi întâlnit și azi un obicei foarte interesant, legat de noaptea de Sânziene, numit „umblatul cu făclia”. În această noapte, bărbații își aprind făcliiile cu rășină făcute peste zi, într-un ritual apotropaic și protector, de purificare și protejare atât a propriului lor trup, cât și a semănăturilor casei împotriva forțelor răului. La rândul lor, fetele satului, la miezul aceleiași nopți, se scaldă într-un loc numai de ele știut – în care se scăldase deja Sânziana –, ca să fie frumoase și curate ca *frumușeaua verii*, după care se îmbracă într-o cămașă lungă și albă din flori de Sânziene. Noaptea de Sânziene este, apoi, după unele tradiții folclorice românești, noaptea în care se deschid cerurile, iar, după altele, noaptea în care înflorește, cu o floare strălucitoare, iarba fiarelor (v. Kernbach 1994: 305). „Sarcina magică” (v. Blaga 1992: 124-130) s-a amestecat în „substanța” acestei sărbători, conferindu-i o dimensiune transcendentală a cărei revelare o va încerca și Mircea Eliade în romanul *Noaptea de Sânziene*:

„– Unii spun că în noaptea aceasta, exact la miezul-nopții, se deschid cerurile. Nu prea înțeleg cum s-ar putea deschide, dar așa se spune: că în noaptea de Sânziene se deschid cerurile. Dar probabil că se deschid numai pentru cei care știu cum să le privească...” (Eliade 1998: 8-9)

Sărbătoare privilegiată, în noaptea de Sânziene „se deschide cerul”, pentru a se revărsa „un torent de har magic” (cf. Blaga 1992: 112) peste lume, iar cel ce are norocul de a „surprinde” cerul deschis devine un potențial receptacol de dar mistic, în fața lui arătându-se nu numai cetele îngerilor, ci și cărțile profetice care au înscrise în ele soarta lumii.

Dar nu numai noaptea este magică, ci și dimineața de Sânziene, întrucât, în Oltenia, spre exemplu, există credința că, în timpul răsăritului, soarele se spală pe față, iar cine se uită cu atenție poate vedea cum curge apă pe poala răsăritului, sub înfățișarea unor lungi raze luminoase (Voronca, apud Pamfile 1997: 65). De această zi se leagă apoi și calendarul cucului, care cântă numai de la Blagoveștenii (Buna-Vestire) până la Sâmzânie (Sânziene), când se crede că se îneacă cu orz sau cu cireșe

(v. Pamfile 1997: 74-78), calendar popular susținut, de altfel, de numeroase legende românești. [O legendă din Bucovina vorbește despre doi frați Cucu și Sava. După ce Cucu a fost împușcat de un vânător, din milă pentru tristețea fratelui, Dumnezeu l-a trimis din nou în lume pe Cucu, doar o singură dată și numai între Bunavestire și Sânziene. Sava însă, rămas din nou singur, continuă să-și strige fratele pe nume în această perioadă și, văzând că nu vine, tace în cele din urmă (v. Pamfile 1997: 76).]

Un alt argument pentru revizuirea etimologiei rom. *Sânziene* oferite de dicționarele noastre ar fi, credem, și cuvântul *zănatic*, derivat de la *zân-*, rom. *zână* având propusă în dicționare (v. DEX 1996: 1182) derivarea etimologică (probabilă) de la lat. *Diana*. Semnificația primă a lui *zănatic* ar fi, după Aurel Scriban (1939: 1431), aceea de 'luat de zâne' (cf. lat. *dianaticus*), urmând ca apoi, în timp, cuvântul să fi căpătat semnificația actuală de 'aiurit, bezmetic, descreierat, nebun, zăpăcit, smintit, zurliu' (cf. DA 2010: 79).

Fără îndoială, asemenea „probleme” lingvistice rămân în continuare subiecte deschise cercetării. Ele sunt fapte de limbă dificil de elucidat, care necesită multă zăbavă și nu întâmplător Vasile Bogrea vedea, în încercarea de a rezolva filiația înțelesurilor unui cuvânt, o luptă între un „cugător” asupra limbii și nenumărate întrebări. Pentru ilustrul clasicist, sensul unui cuvânt se arăta ca „un lanț desfăcut”, care cere să i se rânduiască verigile „după criteriile de geneză și diferențiere treptată”, în care cronologia și logica joacă, negreșit, roluri foarte importante, dar sub rezerva că „pot da adesea greș, dacă sunt lăsate singure” (Bogrea 1998: 139). Or, lingvistica istorică, pentru a-și înlesni accesul la „biografia” unui cuvânt, își poate găsi aliați de nădejde în sursa folclorică și textul literar. Iar dacă lingvistica istorică dă seama de *viața* unui cuvânt, folclorul și literatura îi consemnează și-i asigură *viețuirea*, purtând împreună *lucrarea* limbii române înspre *ne-murire*...

Bibliografie:

- Blaga, 1992, *Despre gândirea magică*, Cuvânt înainte de Acad. Prof. Zoe Bușulenga-Dumitrescu, București: Garamond.
- Bogdan, Ion, et alii, 1980, *Calendarul Maramureșului*, Baia-Mare.
- Bogrea, Vasile, 1971, *Pagini istorico-filologice*, Cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu, ediție îngrijită și studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj: Editura Dacia.
- Idem, 1998, *Opere alese*, volum îngrijit de Mircea Borcilă, Ion Mării, Vasile Pavel, Dumitru Apetri și Vasile M. Ungureanu, Chișinău: Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința.
- Coșeriu, Eugeniu, 1993, *Lingvistica istorică și istoria limbilor*, în „Forum”, nr.11-12.
- Idem, 1996, *Lingvistica integrală*, Interviu cu Eugen Coșeriu realizat de N. Saramandu, București: Editura Fundației Culturale Române.
- Idem, 1997, *Sinconie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București: Editura Enciclopedică.

- Idem, 2000, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău: Editura Arc.
- Daicoviciu, C., 1969, *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, Cluj [s.n.] [1969?] Bibliotheca Musei Napocensis.
- Daicoviciu, H., 1972, *Dacii*, București: Editura Enciclopedică Română .
- Densusianu, Ovid, 1932-1933, *Limba română în secolul al XVI-lea. Lexicul*, Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filosofie.
- Idem, 1975, *Opere II. Histoire de la langue roumaine*, ediție critică și note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, București: Editura Minerva.
- Eliade, Mircea, 1995, *De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București: Editura Humanitas.
- Idem, 1998, *Noaptea de Sânziene*, Postfață de acad. Eugen Simion, București: Univers enciclopedic.
- Florescu, Radu, 1968, *Arta dacilor*, București: Editura Meridiane.
- Ghinoiu, Ion, 1997, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, București: Editura Fundației Culturale Române.
- Gimbutas, Maria, 1989, *Civilizație și cultură. Vestigii pre-istorice în sud-estul european*, traducere de Sorin Paliga, Prefață și note de Radu Florescu, București: Editura Meridiane.
- Humboldt, Wilhelm von, 2008, *Despre diversitatea culturală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Versune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București: Humanitas.
- Kembach, Victor, 1994, *Universul mitic al românilor*, București: Editura Științifică.
- Nedelcovi, Bujor, 1997, *Îmblânzitorul de lupi*, ediția a II-a, revizuită, București: Editura Eminescu.
- Noica, Constantin, 1987, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, București: Editura Eminescu.
- Pamfile, Tudor, 1997, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, Ediție și introducere de Iordan Datcu, București: Editura Saeculum I.O.
- Pârvan, Vasile, 1982, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București: Meridiane.
- Petraș, Irina, 2002, *Feminitatea limbii române. Genosanalize*, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.
- Procopovici, Alexe, 1930, *Mic tratat de lingvistică generală*, Cernăuți: Editura Revistei Filologice.
- Prut, Constantin, 1991, *Calea rătăcită. O privire asupra artei populare românești*, București: Editura Meridiane.
- Pușcariu, Sextil, 1974, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, Prefață de G. Istrate, București: Editura Minerva.
- Scriban, Aurel, 1939, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme)*, Iași: Institut de arte grafice „Presa Bună”.
- Voiculescu, Vasile, 1998, *Integrala prozei literare*, Ediție îngrijită, prefață și cronologie de Roxana Sorescu, București: Editura Anastasia.
- Vraciu, Arion, 1980, *Limba daco-geților*, Timișoara: Editura Facla.
- *** 1990, *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul X, București: Editura Academiei Române.
- *** 1996, *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, ed. a II-a, București: Editura Univers Enciclopedic.
- *** 2010, *Dicționarul limbii române*. Ediție anastatică după *Dicționarul limbii române (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*, Tomul XIX, București: Editura Academiei Române.

Rodica Marian

Bogăția semantică a cuvântului lume

Situația specială a cuvântului românesc *lume* (alături de *limbă* cu sensul „popor”, *lege* cu sensul „religie”, *lemn* cu sensul de „arbore”, *față* cu sensul „persoană”, *a ține* cu sensul de „a stăpâni” etc.) este tratată în *Semasiologia limbii române* de Lazăr Șăineanu¹. Față de acestea, în cazul cărora filiația sensurilor este numai parțial intersectată de inferența unei semnificații de altă origine decât numărul dominant al sensurilor etimologice, lexemul *lume* se deosebește prin însăși bogăția și expresivitatea sensurilor derivate din înțelesul necoincident cu cel etimologic, respectiv sensul împrumutat și redat prin expresie latină este cel mai bogat. Cuvântul românesc *lume* este de origine latină, având etimonul *lumen*, cu sensul „lumină”, semnificație conservată prioritar în textele religioase vechi, dar și, mai rar, în limbajul popular ori general. În același timp, cuvântul *lume* a preluat toate sensurile cuvântului latin *mundus*, cele conservate în francezul *monde*, de exemplu. Fenomenul curios este numit de L. Șăineanu *nuanțe slavice* și el constă în atribuirea unor lexeme românești de origine latină accepțiuni proprii cuvintelor slave corespunzătoare. Aceste sensuri se suprapun cu semnificația etimologică primitivă în virtutea legii de analogie semasiologică.

Condițiile istorico-culturale determinate de traducerea cărților sfinte din slavonă, în epoca în care graiul popular nu dispunea de un lexic foarte bogat, au condus la binecunoscutele împrumuturi, dar și la un fenomen al adaptării analogice a „sensului cuvintelor deja existente cu cele cores-

¹ Titlul întreg este: *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, Ediția princeps Tipografia Academiei Române, București, 1887, ediția citată aici este îngrijită de Livia Vasiliuță, cu un studiu introductiv și indice, Editura de Vest, Timișoara, 1999, p. 119-141.

punzătoare slavice”. Aceste analogii externe, odată introduse și constant conservate de traducătorii următori, devin prin popularizarea cărților sfinte, proprietatea națiunii întregi”. Șăineanu arată apoi că în semasiologie nu acționează legea amestecului primar ori secundar al limbilor în sens colectiv, cum stabilise Hașdeu, ci „un factor cultural important, în acest caz influența religioasă, [face] să pătrundă dintr-o limbă în alta și să persiste «o semnificațiune, o simplă idee sau asociațiune de idei dezbrăcată de cuvântul în care fusese întrupată». [...] Vom constata că amestecul a fost primar, dar nu *colectiv*, [...] mai mult individual, datorindu-se unei anumite cauze, de astă dată traducătorilor cărților sfinte”¹. Este așadar un bilingvism necesar existent „în capetele primilor noștri cărturari religioși, de la cari au purceas acele *nuanțări* semasiologice”. Traducătorul cărților sfinte a reprodus involuntar cele două semnificații ale paleoslavului *světŭ*, care „înseamnă mai întâi lumină, lucire, strălucire, apoi lume, adică ce-i deschis, ce-i public, oarecum totul ce se încălzește și luminează, ce este sub soare”². Mi se pare importantă ideea lui Șăineanu de a sublinia că acest fenomen se „datorește exclusiv culturii religioase, iar nu participării generale a națiunii”, așadar nuanțele slavice, ca sensuri nelatine ale cuvintelor moștenite sunt, la origine inovații (creații) individuale. Ele nu reflectă așadar mentalitatea poporului nostru, ci, în opinia mea, mixajul uneori echilibrat, alteori prevalent într-o parte ori alta a cumpenei celor două perspective asupra lumii, cea latină și cea slavă.

La problema mentalității impregnate de aceste nuanțe slavice voi reveni (în legătură cu cuvintele *lege*, *lume* și *a ține*), mai înainte însă se impune să redau, într-o formă condensată, o parte din schema cuvântului *lume*, în care se reflectă situația celor două filoane lingvistice și semantice care-l configurează.

Astfel sensul etimologic (cu care se începe în DLR³) se construiește semantic în contradicție cu *întuneric*, opusul său, așa cum sensul de „mediu real al existenței” (unul dintre sensurile grupului de semnificații preluate de la *mundus*, care este cel mai interesant semantic, fiindcă este

¹ Id. lb., p. 119.

² Id. lb. p. 125. L. Șăineanu face trimitere și la Miklosich, care încă din 1861 observase că limba slavă veche a influențat limba română nu numai în domeniul lexicului, ci și în cel semasiologic.

³ *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul V, litera L, li-luzulă, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 615-546. Articolul *lume* are 63 de coloane, față de *lumină* cu 49 coloane. Materialul care se găsește la baza elaborării DLR cuprinde peste 7 mii de atestări (sub formă de fișe majoritatea), care reprezintă munca a multor lingviști lexicografi timp de peste 140 de ani, perioadă echivalentă laboriosului proces de elaborare a Dicționarului Academiei, în diferitele lui formule încercate până la versiunea agreată de Academia Română, cea de sub conducerea savantului Sextil Pușcariu (DA), care este continuată în seria nouă, numită DLR. Desigur că, în calitate de redactor și revizor al articolului de dicționar *lume* din DLR am adus la zi informația, din texte religioase și literare vechi și noi, texte populare, atlase lingvistice dialectale, reviste și tratate etc.

cel mai aproape de ființa umană) este reprezentat de obicei sub forma unei necesare compliniri (*lumea aceasta*, sau *asta*) și se construiește în opoziție cu existența de după moarte, *lumea cealaltă*, *ceea lume*, sens care și în franceză se redă prin *l'autre monde*. Ceea ce înseamnă că limba română a conservat imaginea mentală dominantă în semnificația moștenită, respectiv contradicția dintre cele două caracteristici esențiale ale fenomenelor puse în contact.

Interesante sunt sensurile conservate pentru semnificația etimologică:

A. 1. (În opoziție cu *î n t u n e r e c*) Lumină, strălucire. # (Învechit) *Lumea ochiului* (sau *ochilor*) = pupila, lumina ochiului; p. ext. vedere, văz (considerat ca ceva de foarte mare preț). # **A ieși la lume = a** (învechit și popular) a ajunge la loc larg, deschis; **b**) a se face cunoscut oamenilor, a pătrunde în conștiința lor. **A scoate** (pe cineva sau ceva) **la lume =a**) a duce pe cineva la loc larg, deschis; **b**) a aduce la viață, a crea. **A i se întuneca** (cuiva) **lumea înaintea ochilor = a** fi foarte mânios, a fierbe de mânie. **A nu vedea lumea înaintea ochilor = a** fi foarte supărat, mâhnit. V. și *o c h i*¹ (**A I 1**). (Învechit) **A întuneca lumea = a** acoperi lumina zilei. **A vedea lumea = a** fi eliberat din temniță. (Rar) **A se afla la lume = a** fi cunoscut, a ieși la iveală.

2. Piatră prețioasă, sclipitoare (diamant) fixată într-un inel sau într-un ac.

Venirea pe lume și ieșirea din ea, nașterea și moartea sunt exprimate cu multe expresii ce au ca nucleu cuvântul *lume*, dependente de sensul **B. IV. 1.**¹, sens a cărui definiție o reproduc aici:

B. IV. 1. (Adesea determinat prin „aceasta”, „asta”, rar, „astălaltă”, mai ales în limbajul bisericesc, în opoziție cu existența „de dincolo”, cu viața veșnică a sufletului de după moarte) Mediu în care se manifestă viața omenească; existența care se desfășoară în realitate. *Necunoscând că în lumea aceasta este viața împreună cu moartea*. EPISCUPESCU, PRACTICA, XXXIV/3. *Și pe toți ce-n astă lume sunt supuși puterii sorții Deopotrivă-i stăpânește raza ta și geniul morții*. EMINESCU, O. I, 136. *Numai Cerul hotărăște cât e popasul fiecăruia pe această lume*. CĂLINESCU, O. IX, 129. *Lumea asta nu-i a mea, Cealaltă nici așa!* POP., ap. AGÎRBICEANU, A. 539. *Io, mamă, n-am pe nime De-ajutoriu pe asta lume*. PĂCALĂ, M. R. 229. *Pleacă-ți fruntea și, ca lov, mulțamește lui Dumnezeu... Dacă l-ai prăpădit în lumea aceasta, Dumnezeu țî-l va da în cealaltă*. SADOVEANU, O. I, 21.

¹ Semnificație total distinctă de toate celelalte sensuri subsumate grupului de sub **B**, inclusiv de sensul **B. IV. 2.** „Existență pe care o duce cineva; mod în care trăiește cineva”. Sub **A** sunt sensurile etimologice „lumină, iar sub **B** mai sunt încă trei sensuri mari notate cu cifre romane și care subîntind 14 sensuri notate cu cifre arabe; sensul **B. III. 1.**, cu semnificația generală „globul pământesc” este cel mai bine reprezentat prin ilustrări, cuprinde 13 coloane din cele 63 ale cuvântului ca articol de dicționar.

(Prin analogie) *Poporul român de pretutindene privește raiul și iadul ca două lumi opuse una alteia*. MARIAN, î. 457. ◀▶ (În sintagmele) *Altă lume* sau *cealaltă* (ori *aialaltă*, rar, *aceea*, *aia*, învechit, *ceia*) *lume* sau *lumea* (*cea*) *de apoi*, *lumea de dincolo*, *lumea dreptilor*, *lumea spiritelor*, *lumea* (*cea*) *luminată*, *lumea moartă*, (învechit, rar) *altă*, *alt rând de lume* sau *Lumea de apoi* = existența de după moarte. *Lumea* (*cea*) *de sus* = existența din rai, de după moarte. = existența de după moarte, viața sufletului de dincolo de mediul pământesc; *viața de apoi* (v. *viață II 2*). ◀▶ (În basme și în credințele populare; în sintagmele) *Altă* sau *cealaltă lume* ori *lumea de dincolo* = regiune îndepărtată (subpământeană), unde ființele și natura sunt cu totul deosebite de cele cunoscute pământenilor; celălalt tărâm, v. și tărâm (2); p. ext. mediu de existență, realitate imaginată, foarte diferită de cea obișnuită, extrem de îndepărtată ori aproape necunoscută. # Expr. **Lumea albă** = (în basme) viața pământească, în care trăiesc oamenii. **Lumea (cea) neagră** = (în basme) viața subpământeană, în care ar trăi duhurile rele. **A fi pe (în) lume** (sau **lumea asta**) ori **a sta în lume** = a exista, (despre oameni) a trăi. **A (nu) ști pe ce lume este** (sau **se află, se găsește, trăiește**) ori **a (nu) mai avea capul pe lumea asta** = a (nu) avea conștiința clară a existenței sale, a (nu) fi zăpăcit. **A veni** (sau **a apărea**, rar, **a se trezi** sau **a se ivi** ori **a sosi** sau **a intra**, prin exagerare, **a răsări**) **pe** (ori **în**) **lume** (sau **lumea asta** ori **scena lumii**) ori **a deschide ochii pe** (sau **în**) **lume** sau **a vedea lumina lumii (aceștia)** ori **a vedea lumea în ochi**, rar, **a ieși (pe, sau în, ori la) lume** = a se naște (I 2). **A aduce** sau **a trimite** ori **a lăsa (în sau pe) lume** ori **a da lumii**, sau, ironic, **a lepăda pe lume** = a da naștere cuiva ori la ceva, a face să trăiască (pe cineva sau ceva) în realitate. **A (se) duce** ori **a (se) stinge** (ori **a pieri** sau **a pierde** ori **a secera** pe cineva) **de pe lume** (sau **lumea asta**) ori **a lăsa** (sau **a părăsi**) **lumea (asta)** sau **a lua** (sau **a pieri** ori **a dispărea** sau **a trece** ori **a se petrece** sau **a se isprăvi** ori **a slobozi**) **din lume** (ori **lumea aceasta**) ori **a se petrece din lumea noastră** = a muri (1). **(Ca) dus din** (sau, **de pe**, învechit, **de) lume = a)** (ca) mort; **b)** transportat, fermecat, vrăjit. **A lua** sau **a pierde** ori **a secera**, **a slobozi** (pe cineva) **de pe lume** (sau **lumea asta**) = a lua viața cuiva, a nimici pe cineva sau ceva. **A se duce** (sau **a merge**) (**fiecare**) **în lumea lui = a)** a-și vedea (fiecare) de treburile sale. **(Ca) dus din** (ori **de pe) lume** sau **dus pe cea lume = a)** (ca) mort. **A se duce în lumea albă** = a se duce departe, ca să nu i se dea de urmă; a se duce unde e mai bine decât în mediul său. Cf. ZANNE, P. IV, 219. **A-i părea** (cuiva) **lumea vânătă** = a fi foarte trist. Cf. ZANNE, P. IV, 218.

Din punctul de vedere al etimologiei se cuvine să amintesc unele aspecte, fiecare cu semnificația sa reverberată în domeniul mentalităților,

posibil de pornit chiar de la faptul, consemnat de Marius Sala¹, al cuvântului-bază din „latină *lux* «lumină» (considerată ca o activitate, o forță activă și divină) și, în mod special «lumina zilei», s-a transmis multor limbi romanice, cu excepția românei [...] *Lumen* «lumină» se deosebește de *lux* prin faptul că, la început, a însemnat un mijloc de a lumina, cu sens concret. *Lume* «lumină» din limba veche este dubletul lui *lumină* < lat. *lumina*, pluralul lui *lumen*”. Pe de altă parte, Al Graur preciza că „lume cu înțelesul de «lumină» s-a păstrat și el n-a trebuit înlocuit în acest înțeles decât după ce a căpătat înțelesul actual. Aceasta ne face să credem că *lumină* este un derivat de dată românească”². S-ar putea ca tocmai acest fapt să justifice observația lui Șăineanu³, curioasă pentru cei de azi, că textul *Voi seți lumina lumiei* (din Codicele Voronețean) este, pentru limba veche, un pleonasm, deși afirmă că sensul „mundus” pentru *lume* era deja în cele mai vechi tipărituri românești. Azi apare ca firească și răspândită o sintagmă ca *Hristos – lumina lumii*.

Cuvântul latin *lume* a primit de la începutul traducerilor de texte religioase din slavonă în română cele două mari semnificații, traducătorul fiind bineînțeles bilingv, dar prin concretul împrejurării trebuia să fie mai apropiat, cred eu, de textul pe care-l traducea, de limba sursă, pe care trebuia mai întâi să-l înțeleagă; așadar, cele două semnificații ale paleoslavului *světŭ* se reflectă aidoma în românescul *lume*, încât cuvântul românesc întrunește și sensul *lumen* și sensul exprimat în latină prin *mundus*. Cum spuneam, fenomenul este oarecum curios (numit destul de sugestiv de L. Șăineanu *nuanțe slavice*) și el constă în atribuirea accepțiunilor proprii cuvintelor slave unor lexeme românești corespunzătoare de origine latină. Aceste sensuri se suprapun peste semnificația etimologică primitivă în virtutea legii de analogie semasiologică. Problema împrumutului de sens ori a etimologiei sensului conduce la reevaluarea teoretică a specificului național reflectat ori exprimat în limbă, pe de o parte, iar, pe de altă parte, se poate preciza, în aceste cazuri, mai adecvat, care este nivelul lexical al limbii și orientarea semantică care se potrivește studiului acestora.

Precizez că în privința bogăției semantice a sensului **B. IV. 1.** și mai ales a expresiilor sale nu voi trimite la comentarii care derivă din *Expresivitatea limbii române* a lui Dimitrie Caracostea⁴ ori *Stilistica limbii române* a lui Iorgu Iordan⁵, nici nu voi aplica mai recente principii care coordo-

¹ Marius Sala, *Aventurile unor cuvinte românești*, vol II, Editura Univers enciclopedic, București, 2006, p. 16.

² Al. Graur, *Etimologii românești*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p. 112.

³ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 125.

⁴ Dimitrie Caracostea, *Expresivitatea limbii române*, Fundația pentru Literatură și Artă, București, 1942.

⁵ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Societatea Română de Lingvistică, București, 1944.

nează *Stilistica funcțională a limbii române* a lui Ion Coteanu¹, în esență nu voi recurge diferitele accepțiuni ale termenilor *conotativitate*, *figurativitate*, *metaforicitate*, *poeticitate* (deși principiul coordonat de relația conotației cu denotația pe implicația conjuncțională *și...și*² mi se pare tentantă). Perspectiva analitică care mi se pare că elucidează atât textemele luate în discuție, cât și mecanismul sensului din analogiile comentate este lingvistica coșeriană.

Foarte explicit (și atingând implicit problema etimologiilor), teoria de bază este complexă, dar în același timp foarte simplă: „prin faptul că cineva se numește Felix e pus în raport cu fericirea, prin faptul că cineva se numește Leonte e pus în raport cu leul, pentru cei ce știu ce înseamnă aceste cuvinte în mod etimologic. Deci, aceste lucruri care țin de relații permanente trebuie actualizate. Și unde se actualizează? Se actualizează în limbajul poetic, în sens larg, adică în **literatură** (s.n.). Dacă ne gândim și mai bine, zicem că, în acest caz, dacă relațiile sunt permanente, atunci **actualizarea** (s. n.) este în realitate o negare a funcțiilor pe care semnul le are și care sunt puse între paranteze în limbajul practic de toate zilele sau în limbajul științific. Aceasta ne duce la concluzia că limbajul poetic nu poate fi o deviere față de limbaj pur și simplu sau față de limbajul de toate zilele, ci dimpotrivă, limbajul poetic, în care se actualizează ceea ce ține deja de semn, este limbajul cu toate funcțiunile lui, adică este plenitudinea funcțională a limbajului, și că, dimpotrivă, limbajul de toate zilele și limbajul științific sunt devieri, fiindcă sunt rezultatul unei drastice reduceri funcționale a limbajului ca atare”³.

În cazul lui *lume*, cele 14 mari sensuri de sub semnificația generală provenită din „mundus”, sensuri dominante în filiația semantică a cuvântului, nu cred că mai pot fi numite nuanțe slavice, ci mai curând explicația s-ar cantona în perimetrul teoretic al transferului de sens în traducerea culturală, afin cu procesul conferirii de sens din perspectivă integralistă, unde dimensiunea fundamentală a sensului este materializată prin transcenderea semnificării și a designării. Totodată sensul presupune ca implicite două principii: creativitatea și alteritatea (intersubiectivitatea) limbajului. „Astfel, alteritatea limbajului «învăluie», dacă se poate spune astfel, creativitatea: mai exact, o precedă și îi succedă. Cum fiecare limbă este moștenitoarea generațiilor anterioare, această activitate a spiritului nu este

¹ Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, I-II, Editura Academiei Române, București, 1973.

² Ion Coteanu, *Raportul dintre conotație și denotație*, în “Limbă și literatură”, București, 1972, nr. 3, p. 301-308.

³ Eugen Coșeriu, *Limbajul poetic* în idem, *Prelegeri și conferințe*, Institutul de Filologie Română “A. Philippide”, Iași, 1992-1993, p.153.

creație pură, ci transformare „¹. Pe de altă parte, activitatea traducerii textelor religioase din slavonă nu este una din acele „creațiuni ale spiritului popular, capabilă a ne destăinui anumite momente istorice, ci [...] un produs artificial al culturii religioase, care a căutat pur și simplu să umple, prin analogie, una din lacunele graiului românesc”². În lumina teoriei coșeriene a creativității, fenomenul nu se poate reduce la această cotă minoră și încremenită, nu numai fiindcă importanța fenomenului s-a îmbogățit și înnobilit în expresivitate de-a lungul generațiilor, ci mai ales fiindcă prilejuiește prin transformare valori noi, precum *lumea albă*, *lumea (cea) neagră*, *a-i părea* (cuiva) *lumea vânăță* etc.

L. Șăineanu comentează analogia semantică ca nuanță slavică în cazul lexemului *lege* cu sens de „religie”, insistând, în analiză, asupra lipsei de teme a afirmației lui Slavici potrivit căreia trebuie să fi fost la români o perioadă când religia și legea erau identice, fiindcă „confuziunea” „s-a operat de către cărturari pe cale literară” și „n-avem aci a face cu una din acele creațiuni ale spiritului popular”. Din aceeași perspectivă sunt combătuți și Laurian și Massim care au văzut în această străveche asimilare o caracteristică a poporului român, cel puțin pentru perioada veche a limbii. Altfel spus, în cazul acesta s-ar fi relevat profunda mentalitate religioasă a poporului român, dacă ar fi creații colective și nu individuale, în concluzia lui Șăineanu. În genere, se poate spune că tipul de mentalitate este legat de semanticitatea unei limbi istorice, și asupra acestui fapt converg³ diverse teorii lingvistice, prin excelență ipoteza Sapir-Worf (limba determină gândirea, deci concepția despre lume a fiecărui popor). Pe o altă palieră științifică, dar la fel de netă în efecte determinante ar fi știința modernă a funcționării psihicului, care în psihanaliza lui Jung se manifestă în matricele lingvistice ale inconștientului colectiv, cu imaginile lui arhetipale, preexistente gândirii, așadar perceptive. Din perspectiva lui Jung dimensiunea religioasă nu există decât ca o realitate psihică, ca adevăr interior, o imagine arhetipală, diferită, bineînțeles, de creștinismul canonic. Această imagine are un „pronunțat caracter numinos”, „spiritual”, după cum argumentează Jung⁴. Astfel există un înțeles în care se poate vorbi de o mentalitate spirituală, manifestă în alcătuirea sufletului românesc, cum ar zice

¹ Dumitru Cornel Vilcu, *Orizontul problematic al integralismului*, Editura Argonaut & Scriptor, Cluj-Napoca, 2010, p. 116. 53 locuire

² L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 133.

³ Irina Petraș numește, într-o sensibilă contingentă ideatică, cele două procese din domeniul limbii: inconștientul automat, instinctiv, preexistent, determinant al modului de a înțelege lumea, pe de o parte, iar pe de alta: „funcția transcendentă, adică procesul confruntării cu inconștientul țintind individuația – unicitatea fiecăruia în raport cu semenii. [...] Imaginația activă a fiecăruia poate modifica, nu fundamental, dar semnificativ relația limbă-mentalitate” (Irina Petraș, *Despre locuri și locuire*, Editura Ideea Europeană, București, 2005, p. 53.

⁴ Carl Gustav Jung, *Puterea sufletului. Antologie*, Editura Anima, București, 1994, p. 72.

filosoful culturii Lucian Blaga, deși în stilistica lui abisală alte coordonate sunt caracteristice duhului nostru¹. Însă, chiar dacă în cazul analogiilor semantice discutate în abordarea de față creația de conținuturi mentale și noutatea lor în limbă nu se pot subsuma unei experiențe colective, prin transmiterea lor intersubiectivă acestea devin tradiție. După cum s-a demonstrat² în concepția lui Eugen Coșeriu mentalitățile se reflectă în planul limbajului, tradiția lingvistică este înscrisă în istorie și reprezintă istoria (limbii). În aceeași ordine de idei problema „nuașelor slavice” ca noutate expresivă îmi pare explicabilă mai curând prin ceea ce încă Humboldt numea, previzionar, *caracterul* unei limbi³.

Mentalitatea de tip roman a poporului român, în epoca culturală de formare a limbii, este reflectată în precizarea „aceasta”, „asta” nelipsită de lângă cuvântul *lume* cu sensul de realitate, sens care apare, concis, în definiția: „Ensemble des choses et des tres parmi lesquels se passe notre vie”; determinant prezent și în franceză într-un context ca *La perfection n'est pas de ce monde*. În limba română se configurează un sens distinct numai din opoziția lumea aceasta/ lumea de dincolo sau lumea cealaltă. În fr. *Ce bas monde* menține semnificativ precizarea *ce*, ca suport de realitate, în timp ce în română convingerea continuității vieții și dincolo de pragul acestei lumi este foarte inventivă, unele sintagme care definesc viața de după moarte fiind deosebit de sugestive. Desigur sunt semnificative pentru mentalitate și credință expresiile românești *lumea dreptilor*, *lumea spiritelor*, *lumea (cea) luminată*, *alt rând de lume* *lumea de apoi*, *lumea (cea) de sus* față de fr. *ce bas monde*, precum în cazul cuvântului *a ține* sensul împrumutat „a stăpâni”, frecvent în textele vechi, datorat influenței paleo-slavivului *družati*, este la fel de reprezentativ pentru mentalitatea epocii. În ceea ce-l privește pe *a ține*, cel mai interesant sens este unul subsumat sensului „a stăpâni”, anume sensul de **IV. 8.**⁴ *a ține de nevastă*, *de soție*, „a avea de soție” care reprezintă aceeași mentalitate, fiind în această privință bine plasat ca sens derivat de la cel împrumutat din slava veche și nu subordonat sensului modern „a întreține pe cineva”, cum o fac multe dicționare ale limbii actuale.

¹ Lucian Blaga, Lucian Blaga, *Trilogia culturii. Orizont și stil. Spațiul mioritic. Geneza metaforei și sensul culturii*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1944.

² Mariana Neț, *Lingvistică generală, semiotică, mentalități*, Institutul European, Iași, 2005, p. 103-105.

³ Elaborarea caracterului unei limbi în texte este rezultatul unei lupte între tradiție și inovație, între regularitate și libertate, între «puterea» limbii și «violența» individului care vorbește, studiul limbii servește în cele din urmă, la a aduce o soluție problemei filosofice de a ști cum poate omul să creeze ceva nou” (Trabant 1990/1999, p. 55-56, apud. Vilcu, *op. cit.* p. 134).

⁴ *Dicționarul limbii române (DLR)*, tomul XII, partea I, Litera Ț, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 118.

Lucian-Vasile Szabo

Ioan Slavici și provocările limbii române

„O limbă netezită de nuvele”

Ioan Slavici a cunoscut foarte bine câteva limbi: germană, maghiară și franceză, descurgându-se și în italiană. Limba română a deprins-o în familie și la școala din comună, având însă să o perfecționeze în perioada studiilor universitare, în contact cu colegi din diverse ținuturi locuite de români. Un rol important l-a avut Mihai Eminescu, cu care scriitorul și jurnalistul ardelean a avut lungi discuții nocturne, plimbându-se în apropierea cazarmei vieneze în care Slavici își făcea stagiul militar. A devenit expert, una dintre marile pasiuni ale lui fiind cea de a realiza o *Gramatică* a limbii române, reușind să redacteze două volume, manuscrisul celui de al doilea părând a fi pierdut definitiv. În același timp, având solide cunoștințe juridice, filosofice, economice, istorice și sociale, Slavici își va adapta conținutul discursului la provocările jurnalistice în care era mai mereu implicat.

Există un proces, cel derulat în primăvara anului 1886, când Slavici va fi judecat împreună cu Cornel Pop-Păcurar, redactorul responsabil al *Tribunei*. Relevant este faptul că ambii jurnaliști sunt aduși în fața Curții cu juri ca editori și nu ca autori de articole. Doar Pop-Păcurar va ajunge în pușcărie de această dată. Sunt interesante câteva elemente din această dispută. Aflăm amănunțele chiar din *Tribuna*, unde s-au făcut relatări amănunțite. Pretextul procesului era furnizat de un articol publicat în *Tribuna* ca răspuns ziarului de limba maghiară *Kolozsváry Közlöny*. Aici se afirmase: „Nu faceți ca numai în unirea noastră cu frații de peste Carpați să vedem mântuirea!”¹. Pe aceste cuvinte își va fundamenta procurorul acuzațiile. Se va dovedi că Slavici nu a văzut articolul înainte de publicare

¹ *Tribuna*, II, nr. 263, 16 (28) noiembrie 1885.

și va fi declarat nevinovat¹. Se vede însă înainte de proces că el era vizat. *Kolozsváry Közlony* avea să-i facă un portret interesant gazetarului de limba română. Nu știm cât corespunde realității, însă merită redat în versiunea tipărită în traducerea din *Tribuna*: „Putem dar să ne așteptăm ca dl Slavici, care ia plată mai mare ca (sic) cei mai mulți ziariști maghiari, îmbrăcat în haine fine, va ține într-o limbă netezită de nuvele o orație sentimentală în fața juraților pentru români. Așa a făcut și cu prietenii sași. Și atunci concetățenii sibieni l-au aplaudat pe acest domn teatral”². Este o tactică de campanie jurnalistică, una ce intră în sfera manipulării. Se încerca intimidarea și enervarea lui Slavici, pentru a-l forța să greșească în apărarea sa, făcându-i o imagine în contrast cu realitatea. De asemenea, se inducea în public un sentiment de adversitate față de gazetarul român. Nu lipsea ironia atât față de jurnalistul judecat acum, cât și față de sași, ai căror reprezentanți îl judecaseră cu un an înainte și-l găsiseră nevinovat. De remarcat este că Slavici se apăra cu „o limbă netezită de nuvele”, informându-i pe jurați că nu este politician, cum susținea acuzatorul, și că a venit în fruntea *Tribunei* deoarece este autor de „basme, încercări istorice, novele”.

În reacția ei, presa română strecoară și subtile aprecieri, cum că gazetarul ar fi trebuit să dezvolte un discurs naționalist, fiind o ocazie bună pentru acesta. I se mai reproșa și că nu era om... politic! În sensul invers celui dat de procurorul regal de la Cluj. Slavici va face repede deslușiri cu privire la acestea. La început explică, nu fără ironie, de ce nu este om politic. Argumentația este limpede, iar stilul plin de savoare: „Pentru ca (sic) cineva să fie luat în seamă ca om politic, afară de o mulțime de aptitudini personale, se mai cer trei lucruri, care mie îmi lipsesc: o pozițiune materială independentă, adică avere, o pozițiune socială, adică relațiuni cu cercurile hotărâtoare, și o oarecare autoritate”³.

Despre împărat și despre rege

Încă de la începutul activității sale la *Tribuna*, Slavici se afirmă ca un combatant serios în publicistică. Nu mai are rețineri, iar fraza este amplă, clară, plină de expresivitate. Vibrează: „Ați auzit genialitate? Maghiarii, cavalerii moderni ai *libertății* (s.a.), vor cu ajutorul *sclaviei* (s.a.) intelectuale să «deștepte» popoarele din somnul lor de moarte, în care le-au adâncit asupritorii lor”⁴. Există la Slavici un anumit tip de abordare în ceea ce privește relațiile cu autoritățile, precum și în procesele pe care le-a avut.

¹ Lucian-Vasile Szabo, *Complexul Slavici*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2013, p. 137.

² *Tribuna*, III, nr. 88, 17 (29) 1886.

³ *Idem*, III, nr. 115, 20 mai (1 iunie) 1886.

⁴ *Idem*, I, nr. 83-96, iulie-august 1884, articol reprodus în *Opere*, XIV, Ed. Minerva, București, 1987, p. 278.

Gazetarul va insista mereu că scopurile sale reale sunt legate de respectarea legalității, de menținerea drepturilor cetățenilor din Austro-Ungaria sau România. Rar va fi crezut, astfel că va ajunge în temniță. Când își formulează discursul, jurnalistul nu atacă problemele etnice, ci preferă să argumenteze alte idei, unele dintre ele deosebit de incomode pentru reprezentanții sistemului administrativ. Ca un bun cetățean, Slavici se vâra și acolo unde ceilalți cred că nu îi este locul: „Eu, ca director, și Corneliu Pop-Păcurar, ca redactor responsabil, am fost trași în judecată pentru un articol în care se zicea că guvernele ce s-au succedat în Ungaria constituțională atât de rău au condus treburile, încât românii nici după zece ani nu știu de un rege al Ungariei, ci numai de împărat”¹. Ceea ce era adevărat!

Este evidentă la Slavici o retorică de tip național, nu naționalist. Când se poziționează însă este evident că o face de partea cuiva și nu neapărat împotriva cuiva: „Românii din toate țările române sunt români ca noi și nu este cu puțință să dai în românul de la Oradea Mare fără ca să simți și cel din Huși lovitura”². Fraza are o repetiție ce poate părea tautologică, dacă nu ar avea rolul său în argumentare. Invocarea cuvântului român desemnează o apartenență etnică. Sunt denunțate măsurile considerate îngrăditoare pentru dezvoltarea vieții sociale și culturale a românilor, căci din punct de vedere legal nu se putea vorbi de diferențieri față de celelalte naționalități. Cuvintele de mai sus fac parte dintr-o campanie purtată în ziarul *Timpul* sub genericul *Situația din Ardeal*. Revolta este împotriva oficialităților și nu față de maghiari în general. Este o nesupunere față de legea nedreaptă, una ce generează o situație revoluționară: „Revoluționară numim o stare de lucruri când unul din elementele constitutive ale statului se ridică contra legilor și nu vrea să se supună lor”, spune în articolul citat. Retorica națională este temperată în raport cu ceilalți, propune o judecare a cauzelor și efectelor, contribuie la consolidarea grupului etnic, afirmă și justifică decizia de nerespectare a hotărârilor oficiale considerate imorale.

În suita de articole grupate sub genericul *Situația din Ardeal*, Slavici dovedește că stăpânește la perfecție arta publicistică. Se recunoaște ușor modul său de a formula amplu și de a exprima ideile din text pas cu pas, una după alta. Însă are și formulări spectaculoase. Una am văzut-o mai sus, cea a dreptului la revoltă. Tot aici găsim și argumentarea faptului că, prin răscoală, prin nesupunere, protagoniștii nu au nimic de pierdut. Astfel, stilul lui Slavici capătă o subtilitate neașteptată: „Răsculându-se, românii din Ardeal nu ar putea decât să câștige. Austro-Ungaria are, cei drept, putere de a suprima o răscoală a românilor; nu are însă puterea de

¹ Ioan Slavici, *Amintiri, Închisorile mele, Lumea prin care am trecut*, Ed. Albatros, București, 1998, p. 27.

² *Timpul*, nr. 48 și 49, 2 și respectiv 3 martie 1883.

a înlătura legitimitatea unei asemenea răscoale. De aceea, orice mișcare violentă a românilor ar compromite statul austro-ungar și le-ar aduce românilor înșși simpatia popoarelor civilizate”¹.

Retorică în boxa acuzaților

În ianuarie 1919, Ioan Slavici a fost arestat, fiind acuzat de trădare de patrie, motivul fiind dat de colaborarea la *Gazeta Bucureștilor*. Procesul va fi judecat în martie, în boxa acuzaților fiind prezenți și alți ziaristi importanți, printre care Tudor Arghezi. Când curge procesul și se ajunge la interogatorii, vârstnicul gazetar are surprize sau poate le mimează. Mirarea face parte din discurs, este un joc de scenă pentru a se face mai bine înțeles, pentru a sublinia absurditatea acuzațiilor. Stătea în boxă și-i asculta pe ceilalți inculpați. Așa a aflat că Grossmann și Karnabatt au lucrat la *Gazeta Bucureștilor* din convingere, după cum le sunau propriile mărturisiri, convinși că nu fac decât să ducă mai departe un curent de idei puternic printre oamenii politici din România. Arghezi și Dem. Teodorescu au probat, spune Slavici, că au scos o gazetă cu bani primiți de la... liberali, prin generalul Ilescu, alții aveau să susțină că au lucrat pentru că nu aveau unde în altă parte și altfel ar fi murit de foame și ei, și familia lor. Unul, un oarecare Antim, va proba că a fost ziarist doar ca acoperire, căci în realitate era agent al poliției secrete române!

Când îi vine rândul la interogatoriu, jurnalistul ardelean se pune în contradictoriu cu ceilalți. La suprafață, desigur, căci accentuarea contrastului avea să sublinieze situația ridicolă în care se aflau cu toții, inclusiv judecătorii. Ținta o reprezintă însă acuzatorii: „Eu, săracul de mine, mi-am început mărturisirea dându-mi pe față mirarea că stau pe banca acuzaților alături de niște oameni nevinovați. Poate că erau vinovați de fapta pe care au săvârșit-o fie siliți de împrejurări, fie ademeniți de alții. Eu sunt însă un făcător-de-rele, care de cincizeci de ani acum stăruu cu îndărătnicie și am îmbătrânit în rele. Țin s-o spun aceasta pentru ca să nu fiu judecat cu toptanul și ca (sic) ceilalți să nu fie socotiți părtași la vina mea”². Expunerea retorică a publicistului l-a lovit crunt pe anchetator. Ofensat, acesta nu a avut puterea de a recunoaște adevărul, ci s-a răzbunat devenind bătăran cu ziaristul. Slavici este oprit să dea replica, iar discursul din timpul procesului se completează și cu... tăceri. Ardea să spună lucrurilor pe nume și să răspundă la orice acuză, la orice gest necuviincios. I se cere să tacă³. Colegii de pe banca acuzării se temeau că el va indispune judecătorii... Va formula un răspuns peste câțiva ani, când îi va reproșa acuzatorului Bolintin: „Obraz trebuie să ai ca să legi

¹ *Ibidem*.

² Ioan Slavici, *op. cit.*, p. 120.

³ Lucian-Vasile Szabo, *op. cit.*, p. 143.

pe un om cot la cot, să-i pui la spate sentinelă cu baioneta-n pușcă și apoi să-l înjuri după plac”¹.

Sensuri și principii de drept

Totuși, într-un rând, jurnalistul îl pune la punct pe comisarul regal, acuzator în procesul ziaristilor. Anchetatorul folosise formula *salus reipublicae* (salvarea intereselor statului, n.n.) pentru a-și susține teza că atunci când marile interese ale țării o cer nu contează că o persoană moare. Se referea la uciderea lui Slavici, desigur! Jurnalistul recurge și aici la procedeul stilistic al reformulării replicii celuilalt, cu scopul evident de a-i demonta spusele, precum și de a-l ridiculiza. Prin știrbirea imaginii celuilalt în fața curții, autorul urmărea și să demonstreze netemeinicia acuzelor formulate la adresa sa². După ce evidențiază că ani de zile a fost profesor de istorie, că a scris un manual, că este membru corespondent al Academiei tocmai la această secțiune, gazetarul conchide că știe cel puțin tot atâta istorie ca și comisarul regal.

Res reipublicae a fost invocat de personalități ale istoriei romane în diferite împrejurări. Toate au murit repede, doar una a înnebunit înainte! Doreau să schimbe constituția imperiului, cu scopul evident de a dobândi puteri și funcții peste termene prevăzute aici. Tiberiu Grachus nici nu voia mult, decât să mai fie tribun un an, după ce mai fusese unul, ca să pună în aplicare o lege agrară (problemă „care ne frământă și pe noi astăzi”, nu se lasă Slavici). Sulla a devenit dictator pe viață, dar „a-nnebunit”. Pompei s-a făcut stăpân pe Roma cu aceeași formulă și a fost „omorât mișelește de fratele Cleopatrei”. Cezar a fost și el cenzor, consul, pretor și tribun pe viață, „până și-a pierdut viața la idele lui Marte”. Oratorul avea să concluzioneze: „Iată, domnule președinte și onorată curte, unde ajung oamenii care vorbesc mereu despre *salus reipublicae*”³.

Desigur, statele, nu doar cele cu regimuri absolutiste sau totalitare, vor avea mereu tendința să conserve organizarea existentă, prin încălcarea și anularea drepturilor democratice. Slavici avea să combată această tendință periculoasă, când se confundă „binele” public cu „binele” clasei conducătoare. În 1884 va denunța aceste porniri într-un limbaj neechivoc. Doar că atunci acuzați erau ungarul din clasa politică de la Budapesta, adică cei de altă etnie, la modul general: „«Ideea de stat e în pericol», așa se declasează în astfel de cazuri în presa maghiară de toate nuanțele. Și se înțelege de sine după cum înțeleg maghiarii lucrurile, că dacă «ideea» maghiară (s.a.) de «stat» e în pericol, și din conducerea Monarhiei, a Eu-

¹ Ioan Slavici, *op. cit.*, p. 121.

² Lucian-Vasile Szabo, *Un alt Slavici. O geografie publicistică după gratii*, Ed. Universității de Vest, Timișoara, 2012, pp. 249-250.

³ Ioan Slavici, *op. cit.*, p. 129.

ropei, din marșul maghiarilor în fruntea civilizațiunii nu se va alege nimica”¹. E un motiv de supărare pentru celelalte națiuni, însă există și încrederea că orice efort în acest sens este sortit eșecului. Evoluția lucrurilor îi va da dreptate lui Slavici. Așa cum ideile sale generoase din timpul procesului ziaristilor vor supraviețui și se vor consolida ca principii de comunicare, în sensul libertății de exprimare. Se vor consolida însă și ca principii de drept și de bună guvernare, căci democrațiile avansate se vor strădui mereu să asigure cetățenilor lor maximul de libertate în raport cu ceilalți, dar și cu statul.

Cu altă ocazie, Slavici îl pune în dificultate pe anchetator, cu întrebări doar aparent retorice: „La interogator am spus că dacă m-am vândut acum, atunci, eu, care toată viața mea, timp de cincizeci de ani încoace, am spus aceleași lucruri pe care le spun acum, mereu m-am vândut. Cum se poate să fiu cu toate aceste om sărac, după ce m-am vândut și azi, și ieri, și alaltăieri?! Am zis dar, să vie dl comisar și să arate: m-a văzut pe mine trăind în belșug? M-a văzut la baluri? M-a văzut la teatre? M-a văzut în călătorii? M-a văzut risipind averi? Cum m-am vândut? Ce s-a făcut cu prețul vânzării?”².

Sentința va fi pronunțată în 6 (19 martie). Data este nesigură, mai mulți cercetători, printre care Dimitrie Vatamaniuc și Constantin Mohanu, fixează pronunțarea în ziua de 10 (23) martie³. Ioan Slavici, Tudor Argezi și Dem Teodorescu sunt condamnați la câte cinci ani de pușcărie, iar Dimitrie Karnabat și Saniel Grossman primesc o pedeapsă de câte zece ani. Alte 19 persoane vor fi absolvite de orice vină și puse în libertate. Sentința va fi considerată blândă, deoarece acuzatorul, comisarul regal Gheorghe Niculescu-Bolintin, solicitase pedeapsa capitală. Surpriza apare explicit în cazul lui Slavici, despre care un bun cunoscător al lucrurilor va preciza: „Slavici, care era arătat ca de sigur condamnat la moarte, are cinci ani de reclusiune”⁴. Un ziarist contemporan evenimentelor va insista asupra faptului că jurnaliștii erau judecați de un tribunal excepțional, considerat nelegal, condiții în care se cerea executarea inculpaților: „Interesele superioare ale statului, de care se vorbește și astăzi cu atâta emfază, cereau ca Ioan Slavici să fie ucis”⁵.

¹ *Solidaritatea română*, studiu publicat inițial în *Tribuna*, reluat în *Opere*, XIV, Ed. Minerva, București, 1987, p. 279.

² Ioan Slavici, *op. cit.*, p. 130.

³³ Din ziarul *Renașterea Română*, editat la Sibiu pe lângă Consiliu Dirigent, anul I, nr. 53, apărut duminică, 10 (23) martie 1919, aflăm că sentința a fost pronunțată în miercuria de dinainte, deci 6 (19) martie, pe la ora 3 (15), după o deliberare de patru ore.

⁴ Alexandru Marghiloman, *Note politice (1897-1924)*, IV (1918-1919), Institutul de arte grafice Eminescu, București, 1927, p. 267.

⁵ Tudor Teodorescu-Braniște, *Oameni și cărți*, I, Editura Librăriei Soccec, București, 1922, p. 55.

Adunând gramatici

Ioan Slavici a început să scrie lucrări de/și despre limba română ca o provocare. Cunoscuții îl îndemnavă să predea astfel de noțiuni. De ele avea nevoie și în redacțiile prin care s-a perindat și unde a activat fie ca gazetar simplu, fie ca editor, obligat fiind să corecteze scrierile altora. A mărturisit însă că nu a studiat niciodată gramatica românească în mod organizat, în școală. Cercetările sale erau unele de autodidact. Când s-a pus problema să realizeze o gramatică, în sensul de manual, dar și de operă științifică, Slavici a avut și o altă rețineră, căci limba era în mișcare, iar la 1877 și după, anii când proiectul a prins contur, limba română încă nu era fixată. Va mai dura puțin până când Academia va adopta normele unei ortografii obligatorii. Se implică însă cu zel în dezbateri: „Am primit deci și am început să adun gramaticile: T. Cipariu, Munteanu, Câmpeanu, Neagoe, Circa și ce mai era. Studiindu-le, eram plin de gramatică, și-n redacțiunea ziarului *Timpul*, Eminescu, Caragiali și eu ne pierdeam timpul în discuțiuni aprinse asupra gramaticii. Ne-am împărțit în cele din urmă munca: Eminescu etimologie, Caragiali sintaxă, iar eu cu așezarea vorbelor în românește. Pune-te să citești scrieri vechi și mai nouă, să scoți exemple, să faci notițe. În urmă, am discutat mult cu Coșbuc, atât la Sibiu, cât și la București, și cu Manliu, precum și cu Odobescu, cu care am publicat în colaborare *Istoria românilor din timpul lui Mihai-vodă* și o carte de citire”¹. Va fi una dintre preocupările constante ale autorului. După ce va mai scăpa de truda la Comisia documentelor istorice, Slavici va avea numeroase intervenții în ceea ce privește limba, cele mai multe grupate sub titlul *Așezarea vorbelor în limba română*.

Aici, în redacția *Timpul*, se naște și ideea de a redacta *Gramatica*. Proiect ambițios, finalizat doar de Slavici, deci încă o dovadă a preocupării sale temeinice față de limbă. Apariția ideii este relatată chiar de jurnalist: „Deoarece niciuna dintre gramaticile care existau atunci nu se potrivea cu aceste principii (formulate în discuțiile din redacția cotidianului conservator, n.n.), ne-am pus în gând să croim o nouă gramatică, așa, numai pentru noi. Eminescu a luat asupra lui etimologia (morfologia de astăzi, n.n.), Caragiali s-a pornit să stabilească sintaxa, iară eu îmi dădeam silința să mă dumiresc în ceea ce privește alegerea, întrebuintarea și așezarea vorbelor potrivit cu firea limbii românești”². Așezarea vorbelor înseamnă noțiuni de vocabular, topică și semantică, în înțelesul actual al subdiviziunilor gramaticale. Poate fi mai mult, și anume noțiuni de stilistică sau chiar fundamente ale comunicării (literară, jurnalistică, poate și coloc-

¹ Ioan Slavici, *op. cit.*, p. 88.

² *Idem*, p. 353.

vială). Eminescu avea să se îmbolnăvească, iar apoi să moară, așa că Slavici a luat asupra lui și etimologia. Caragiale s-a înstrăinat, iar apoi avea să moară și el, departe de țară, Slavici avea să se ocupe și de sintaxă. După ce a publicat *Gramatica* sa, o primă parte a lucrării, de fapt, în 1914, după trei ani avea gata și *Sintaxa*. Manuscrisul era pregătit de tipar, însă a fost confiscat de poliție, atunci când Slavici va fi cercetat și încarcerat. *Sintaxa* nu va mai fi găsită. În timp, va publica numeroase studii lingvistice.

Slavici va avea intervenții privind exagerările etimologice din limbă. Latinismul are meritul de a fi contribuit la șlefuirea limbii române, chiar la fixarea ei, în datele esențiale. I-a impus principiile de evoluție. A avut și rolul de a îndepărta exagerările provenite din cealaltă direcție, ce impunea în limbă a unor elemente corupătoare (franțuzisme, slavisme). Discuția (și disputa!) este amplă. Reținem poziția echilibrată a lui Slavici, face distincția dintre limba vorbită în popor (graiuri și variante locale) și limba cultă (a clasei conducătoare și intelectualitate). D. Vatamaniuc este de părere că se stabilește astfel un raport între limbă în ansamblu și limba literară¹. Spirit rafinat, gazetarul ardelean descrie, de fapt, ansamblul influențelor reciproce. Pe de o parte, susține el, în articolul (studiu, în realitate) *Articularea numelor proprii*: „Autoritatea supremă în materie de limbă românească este poporul românesc, în al cărui grai viu s-a plăsmuit limba românească”. Doar că aceasta își trage inflexiunile și din opera scriitorilor și cronicarilor, indubitabil și ei șlefuiți în exprimare prin folosirea limbii. Sunt amintiți aici autorii „moderni și vechi, începând de la Alecsandri și Eminescu până la vornicul Ureche și diaconul Coresi”².

„E limpede spus”...

Slavici nu doar pe Eminescu sau Caragiale îi va avea aliați în disputa sa cu latinistii din generația a doua, ci și pe Coșbuc. De fapt, în munca sa de editor de publicații, gazetarul ardelean a avut nevoie de un limbaj simplu și simplu în același timp, pentru ca materialele tipărite să ajungă la un public cât mai divers și cât mai larg. Este cunoscut faptul că gazetele (cele generaliste, desigur!) mizează pe fondul principal de cuvinte, iar articolele sunt scrise cu termenii cei mai accesibili. Este o formulă a direcției, a apropierii de oameni și prin exprimarea clară, prin formule ce pot fi decipitate rapid. Coșbuc, un ucenic al lui Slavici în materie de gazetărie, va desluși această formulă cu acuitate. Gazetarul ardelean notează: „Românul vorbește «românește» – zice Coșbuc – ceea ce are la inimă are și în gură și ce spune e limpede spus”. Se cerea deci o atitudine complementară.

¹ D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, Ed. Academiei, București, 1968, p. 351.

² *Tribuna*, V, nr. 205, 10 (22) septembrie 1888.

Nu era însă folosit în jurnale un limbaj neaoș, căci acestea (publicațiile!) au și rolul de a șlefui și de a unifica exprimarea. Ținuta unei publicații este dată și de evitarea regionalismelor, a barbarismelor și a elementelor de argou. Problemele cu limba vorbită sunt complicate. Adesea va spune Slavici că inspirația vine din popor. Însă nici aici nu există uniformitate: „Limba lui (a românului, n.n.) e frumoasă și ține la ea. Când vorbești rău românește – în înțeles gramatical – românul zice că vorbești «păsărește». Și, din nefericire, mulți români parcă au jurat să facă limba noastră o «limbă pășărească»”¹. Există un episod în redacția cotidianului *Timpul*, când Slavici îi recunoaște priceperea lui Caragiale în materie de limbă. Notează în paginile sale de amintiri: „Numai puțini dintre cititorii acestei dări de seamă pot să-și închipuiască îndârjirea cu care se discutau cestiunile de gramatică pe timpul când Eminescu și eu ne urmam studiile la Viena și cât de urgisiți ne făcuserăm amândoi pentru că susțineam direcția populară și astfel eram aderenți ai Junimii, atunci «cosmopolite». În redacțiune cestiunile de gramatică erau cu toate aceste discutate în toată liniștea, căci în materie de limbă românească Caragiali era deasupra”². Limba se șlefua greu, având deci substratul din Muntenia, căci Caragiale era regățean, însă nici influențele din alte zone nu lipsesc. Este astfel îndreptățită remarca vehiculată ca un loc comun și ca un principiu că marii clasici al literaturii române au avut o contribuție majoră la fixarea limbii române literare.

Bătălia pentru limbă era în plină desfășurare în Regat, dar și în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Au apărut câteva gramatici practice ale limbii române. În acest context, după cum remarcă Ligia Vasiliuță: „Lucrarea lui Slavici se înscrie astfel în lungul șir de gramatici practice, descriptive, apărute între 1870 și 1914, ca reflex al necesităților resimțite de cunoaștere temeinică a limbii române”³. Slavici își va publica *Gramatica* în volum în 1914. Până atunci însă va face numeroase demersuri în acest sens, exprimate în articole de gazetă. La dezbaterile lungi, polemice, savante din redacția ziarului *Timpul* au participat Slavici, Caragiale și Eminescu, dar și unele dintre persoanele aflate în preajmă, inclusiv tipicarii tipografi, căci aceștia, în acele vremuri, puteau fi considerați adevărați artizani.

Limba „pășărească”

Conducătorii Asociațiunii Transilvane pentru Literatură și Artă (ASTRA) făceau parte din partida „bătrânilor”, fiind și susținători ai principiilor

¹ Ioan Slavici, *op. cit.* p. 339.

² *Idem*, p. 352.

³ Ligia Vasiliuță, *Normă și dialect în Gramatică*, în *Slavici evaluări critice*, Ed. Facla, Timișoara, 1977, p. 232.

latiniste. Acest aspect a fost identificat de Slavici și de tovarășii săi de idei ca un punct slab. Opiniile, presărate cu ironii, erau găzduite de „Telegraful român” și mai des de „Foișoara Telegrafului român”, supliment literar. Încă din *Iluziuni pierdute*, serial dat publicității de Slavici în septembrie 1875, cei din fruntea ASTRA erau criticați pentru încrâncenarea cu care susțineau principiile stabilite de corifeii Școlii Ardelene, fără să facă niciun rabat. Gazetarul o considera, nu ni se precizează de ce, o limbă „a viitorului”. Prezicerea sa nu s-a adevărit, căci s-a impus limba amestecată vorbită în popor, cu diferite dialecte și influențe din graiuri și elemente nelatine. Este latinismul mai degrabă un esperanto mioritic cu iz protocronist, așa cum sugerează și George Munteanu?¹ Interesantă este peste ani, într-o nouă lectură, argumentația lui Slavici: „Dacă comparăm limba poporului cu limba nouă fabricată de filologii noștri vedem proporțiile ce le desparte, însă vedem totodată și lipsa de vitalitate a acestei limbi măiestrite”².

În disputa cu latinii intervine și Mihai Eminescu. Făcând o prezentare a *Foișoarei Telegrafului român*, precizează cu claritate care este principiul călăuzitor în activitatea literară și publicistică din perspectivă lingvistică: „Ortografia este fonetică, cu concesiile etimologice pe care le-am făcut și noi”³. Acest „noi” se referă la sistemul de scriere din Regat, dar care prindea teren și în celelalte teritorii locuite de români, din Ardeal, Banat și Bucovina. Concluzia este favorabilă, amintind cu pregnanță de pozițiile luate de Slavici în anii anteriori. Este subliniată și activitatea febrilă depusă de realizatorii suplimentului: „Câțiva tineri, sătui se vede de pășăreasca filologilor și a gazetarilor de dincoace și dincolo de munți, au prins a se pune pe muncă temeinică”⁴. De aici deducem că erau încă puternice controverse. Slavici vorbise de „lipsa de vitalitate a acelei limbi măiestrite”, ca peste ani Eminescu să denunțe „pășăreasca filologilor”.

Cei doi nu au fost mereu de acord în ceea ce privește locul unde se vorbește cu adevărat limba română, căutând de fapt un prototip al ei. Este reprodușă convingerea lui Eminescu cum că rostirea moldovenească era „cea mai dulce și mai bogată”, însă greu de pus în practică. În aceste condiții, se recurge la o abordare utilitaristă, căci Eminescu propune eficiența: „El stăruia dar pentru rostirea bucureșteană și îndeosebi pentru cea din mahalaua Lucacilor, care e mai simplă și poate să fie fixată cu destulă repeziciune”. Tot de aici aflăm că sugestiile sunt luate din mai multe surse, procedeul documentării având nota sa de savoare, căci „îi plăcea însă tot ceea ce avea un caracter particular nu numai în rostire, ci în genere în

¹ George Munteanu, *Istoria literaturii române, Epoca marilor clasici*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1980, p. 576.

² *Telegraful român*, XXIII, nr. 72 11 (23) septembrie 1875.

³ *Convorbiri literare*, XI, nr. 5, 1877.

⁴ *Ibidem*.

felul de a vorbi, și trăgea cu urechea când catanele adunate la Viena din deosebitele părți ale împărăției stăteau de vorbă între ele”¹. Desigur, limba militarilor din imperiul multiethnic era deosebit de bogată, iar Eminescu avea ce învăța!

Ducând mai departe acest capitol de geografie publicistică slaviciană în ceea ce privește preocupările sale pentru limbă, descoperim un teritoriu mai puțin frecventat, puțin amintit în discuțiile despre formarea limbii române și evoluția ei. Eminescu și Slavici stabilesc un areal al maximei expresivități, dar după multe cercetări și cugetări: „Așa ajunsese să ne formăm convingerea că cea mai bogată e limba vorbită de românii de la miazănoapte, începând din județul Sucevei peste Câmpulungul-Moldovenesc și peste Năsăud până la Sălagiu, unde se întrebuițează multe vorbe de origine romană, care aiurea s-au pierdut”².

Fond și expresivitate

Dincolo de simțul natural pentru limbă, de performanțele expresive remarcate în opera lor literară, rămâne și de această dată influența mentorului lor Titu Maiorescu. Acesta scrisese un studiu extrem de interesant, în mare parte valabil și astăzi, intitulat *Limba română în jurnalele din Austria*, publicat în 1868³. Modelul este deci aici, precum și în alte scrieri ale criticului. O nouă lectură arată că sugestiile formulate atunci sunt extrem de utile nu doar istoricilor limbii române, literari sau ai presei, ci și traducătorilor, lingviștilor ori oricărei persoane interesate de corectitudinea limbii. Pe filieră, s-a născut și o controversă. Deși avea propriile lui dispute cu latiniștii, Eminescu nu tolera luările de poziție menite să-i denigreze și să-i minimalizeze pe latiniști.

În context, merită amintită și poziția unui alt transilvănean, tot tânăr, tot cu studii la Viena, dar și specialist în lingvistică. Este vorba de Ioan Bechnitz, combatant în redacția „Telegrafului român”, cel care va fi unul din stâlpii *Tribunei* de mai târziu. Subliniază și el caracterul artificios al limbii române în varianta promovată de latiniști, însă subliniază și unele merite. Formularea lui Ioan Bechnitz în această problemă este memorabilă: „Un mozaic ca acesta, compus cu petri luate din diferite timpuri, sub diferite înrâuriri, poate fi chiar o operă de artă, de nu se mulțumește cumva a fi numai o simplă manifestațiune a plăcerii de simetrie. Viață însă n-a avut, nu are și nu va avea”⁴.

Există riscul de a vedea problema simplist, ca o luptă cu învingători (Maiorescu, Eminescu, Slavici, Bechnitz și ceilalți) și învinși (latiniștii). Fă-

¹ Ioan Slavici, *op. cit.*, p. 244.

² *Ibidem*.

³ Titu Maiorescu, *Limba română în jurnalele din Austria*, în *Critice*, Ed. Minerva, București, 1970.

⁴ *Foșoara Telegrafului român*, II, nr. 17, 21 august (2 septembrie) 1877.

ră îndoială, unele exagerări ale acestora din urmă aveau să fie taxate cu umor. Tendința, completată cu o ușoară ironie, se păstrează și în timpuri mai noi¹. În realitate, rolul Școlii Ardelene și al curentului latinist este unul deosebit. Există și un substrat geopolitic, destul de discutat: afirmarea latinității poporului român. Marele câștig îl reprezintă însă contribuția fundamentală la fixarea limbii române literare (alta decât cea a graiurilor și a variantelor locale) și la realizarea unității ei. În ciuda disputelor (sau poate tocmai de aceea!) latinității rămân personalități de marcă ale culturii, unii cu o erudiție greu de egalat.

Uneori, pare că Slavici face concesii latinștilor (nu și principiului etimologic!). Este mai degrabă o poziție echilibrată, așa cum se întâmplă și atunci când se ocupă de neologisme și de rostul lor în vorbire și scriere: „Se poate ca în această românească să lipsească pe ici, pe colo câte un cuvânt. În asemenea situații, adoptăm cuvinte străine ori ne ajutăm fie cu derivațiuni, fie cu cuvinte întrebuițate în sens impropriu”. Concluzia este de o mare simplitate: „Căci suprema autoritate în materie de limbă românească e poporul român și știința nu are decât să consulte regulile gramaticale stabilite de popor și să completeze acolo unde ele au vreo scădere”². Este o idee pe care am mai întâlnit-o, însă acum este formulată cu argumente împotriva degradării aspectului îngrijit al limbii, nu doar contra intruziunilor în graiuri. Căci poate aici este punctul slab al sistemului lui Slavici: în faptul că nu ține cont de dialecte și de formele locale sau regionale. Limba nu era unitară la acea dată și nici normată, prin lucrări de specialitate. Este greu de decis ce cuvânt regional ori ce formă flexionară ar putea fi alese într-o exprimare îngrijită când asistăm la o mare varietate în acest sens. Mai târziu, ziaristul recunoaște că e posibil ca nimeni să nu știe gramatica la perfecție, mai ales într-o epocă în care oamenii se adaptau greu la noile reguli. Nu doar cei din popor, ci și cei cu știință de carte.

În 1885, când era clar că scrierea fonetică se va impune și că ezitățile latiniste, considerate în parte excesive, au pierdut teren, preocupările pentru limbă ale gazetarului sunt constante. „Tribuna” va apărea cu ortografia din Regat. Încet-încet, și celelalte publicații din Ardeal vor face concesii. „Gazeta Transilvaniei” va recurge la adaptări, prin schimbarea periodică a regulilor. Slavici are grijă să nu se recurgă la inovații gratuite: „Nu-i este nimănui iertat a se folosi de cuvinte nouă pentru exprimarea unor noțiuni vechi, pentru care există cuvinte în limba românească, și cu atât

¹ Este un exemplu amintit deja, în George Munteanu, *op. cit.*, p. 576. Discutând despre articolul *Iluziuni pierdute*, publicat de Slavici, în *Telegraful român*, cercetătorul consideră că gazetarul ardelean îi critică pe liderii românilor din Transilvania și le cere „să-i împingă la o parte pe latinști – de tot anacronici acum – care croiseră un fel de «esperanto» purist fără vreo punte de legătură cu «limba poporului» și se încăpățâneau să aștepte de la acesta îndreptarea tuturor relelor”.

² *Tribuna*, III, nr. 145, 26 iunie (8 iulie) 1886.

mai puțin să-i fie iertat a se abate de la regulile gramaticale stabilite de popor¹. Vor fi reglementate curând și de Academia Română. Referindu-se mai ales la adversarii ideologici, gazetarul admite: „Ne ocăra lumea pentru limba noastră cea «stricată», dar cetia cele scrise de noi și cetind mereu s-a deprins și ea a scrie în aceeași limbă”².

Cum se scrie românește

Spre sfârșitul vieții, jurnalistul nu va renunța la preocupările privind corectitudinea scrierii. În 1922, publică suita de articole intitulată *Păsăreasca azi*³. Suntem la o jumătate de secol de la lupta dusă cu latinisții ardeleni sub această denumire de limbă „pășărească”, adică una înțeleasă pe de-a întregul doar de niște învățați⁴. Gazetarul se vede nevoit să insiste acum asupra formelor generale ale limbii, care să devină una unitară în toate provinciile. Peste doi ani, va veni cu seria de articole grupate sub titlul *Cum se scrie românește*, tot în *Adevărul literar și artistic*. În luările sale de poziție, gazetarul academician la acea dată nu-și va uita nici confracții din înaltul for, care sunt vizați pentru că nu l-au chemat să-și dea cu părerea în cadrul dezbaterilor normative. În prezentarea *Gramaticii* editate în 1914, autorul arată: „Stabilind acele reguli, Academia noastră a făcut o binevoitoare, dar zadarnică încercare de a rezolva problema scrierii corecte și-n lipsă de îndestulătoare pregătire gramaticală, ea n-a avut dar în vedere și oameni care au îmbătrânit scriind românește și dând lecțiuni de gramatică românească”. Reunirea tuturor teritoriilor locuite de români într-un singur stat pune la problemă nu doar instituțiile și administrarea, ci și una privind unitatea limbii. Aceasta se afla în mare suferință. În aceste condiții, se simte Slavici dator să intervină și să scrie *Păsăreasca de azi*⁵.

Ajuns expert în limba română către sfârșitul vieții, ba chiar un normator al acesteia, dovadă fiind numeroasele studii pe această temă, gazetarul mai are încă surprize. În temniță la Văcărești va primi o lecție importantă de la niște deținuți semianalfabeți sau chiar fără știință de carte. Va fi inițiat în argou, în limbajul infractorilor, căci asistă la un curs la „academia” pungașilor. Slavici transcrie pentru posteritate: „Am aflat în urmă că *iudă* (plur. *iude*) e iscoada, denunțatorul, agentul secret, *șmecher* e operatorul, *fraier* e hoțul de păgubaș, iar *caiafă* (plur. *caiefe*) e orișicare urgisit paznic al dreptății, de la președintele Înaltei Curți de Casațiune până la cel din urmă gardian. Asupra celorlalți termeni tehnici ai Academiei n-am

¹ Un regulament, în *Tribuna*, III, nr. 147, 1886.

² Ioan Slavici, *Tribuna și „tribuniștii”*, Orăștie, 1896, p. 42.

³ *Adevărul literar și artistic*, III, nr. 70-72, 76, 82, 1922.

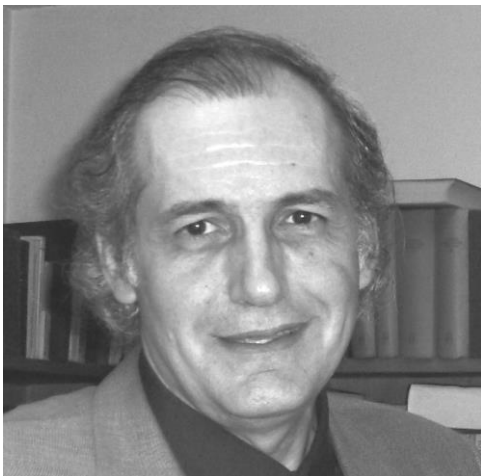
⁴ Lucian-Vasile Szabo, *op. cit.*, p. 258.

⁵ *Adevărul literar și artistic*, III, nr. 70, 26 martie 1923.

ajuns, dar nici n-am ținut să mă dumiresc (s.a.)”¹. De unde vedem că limbajul răufăcătorilor nu era atât de evoluat ca în zilele noastre. Din cele relatate se pot face unele asocieri cu persoanele la care se referă vorbitorul. În zilele noastre, termenii cu care sunt caracterizați hoții, victimele, polițiștii nu au decât o foarte vagă legătură, denumirile fiind chiar arbitrare!

Constantă rămâne preocuparea și pentru edificarea limbii prin reținerea formelor din graiurile vorbite și a formelor uzitate de scriitori. Opiniile jurnalistului grămătic sunt importante deoarece a participat activ la dezbatere, ba chiar a amplificat-o. Unele dintre susținerile sale nu vor fi confirmate de evoluția ulterioară. Va avea rețineri în a accepta normele de scriere și vorbire din graiul muntenesc ca bază de plecare, influența Bucureștiiului fiind evidentă. Recunoaștem aici mai vechea preocupare a scriitorului față de scriere și rostire, preocupare pusă acum în contextul mai larg al unității culturale. Geografia sa publicistică nu ar fi completă dacă nu am pune acest interes pentru unitatea limbii în câmpul de referință al comunicării, abordate cu instrumentele oferite de teoriile contemporane. Și dacă, într-un prim sens, comunicare înseamnă tocmai „a pune împreună”, demersurile autorului îl întregesc atunci când vorbește de subtilitățile unei limbi ce favorizează înțelegerea. Poate fi realizată printr-o exprimare armonioasă și curată.

¹ *Idem*, p. 161.

Emil Lungeanu

Călător în Parnas

(fragment¹)

CÎNTUL VII

a fost odată, hăt, cu zece veacuri și-ncă trei
mai înaintea vremurilor când cei doi gemeni mititei
Quirinus Romulus și Remus încă se mai pișau pe ei,
a fost odat' un zeu faimos pe nume Apold zis cel Alb
un făt-frumos pelasg al tuturor reclamelor, codalb,
c-un cult al personalității pe care l-ar fi invidiat
și-al nostru Tyranosaurus Scornicex cel fosilizat,
căci numele vădindu-l „Terminator” toți îi știau de frică
să nu-i sară țandăra pentru vreo toană cât de mică,
îi înjghebau un mic altar la fiecă popas făcut pe cale
și aprinzând foc pentru ofrandă îi cântau pean și osanale
și-n genere mai toate sacrificiile de dincoace de Istru
pe al său sacru nume erau trecute în registru
în templele-i de calcar și marmură avându-și cel
din Alba Insulă – Leuké, astăzi a Șerpilor – model
unde-și avea obârșie maica sa
cea Mănăstire Albă din colinde, florile dalbe etcetera
pe când la gura fluviului Delta încă nu era
ci golful cel lăptos și tulbur' al Mării Albe se căsca
și-n mijlocu-i, cam unde-s grindurile actuale, se zărea
insula Achillea, unde fu-ngropată cenușa lui Achile cică,
de la care-și vor lua nume brațul Chilia și cetatea-i mică
port maritim încă, *memento*, sub vodă Ștefan...

¹ Fragment decupat din Emil Lungeanu, *Călător în Parnas – odiseea literară a lui Florentin Popescu*, 2011.

iar numele-i însămânțase toată Tracia și-ntregul Balcan
Olbiopolis, Beograd, Cetatea Albă, Apollonia,
și însăși Dacia Apulensis
vatra „albilor” Blaski ori Vlahi
cu noua-i capitală Apulum, cum altfel, Alba Iulia
care și pe un surdomut l-ar face să ciulească urechea,
cu Apold cel de azi pe Mureș și cu perechea
Apoldu de Jos și Apoldu de Sus
când ții drumul de la Sibiu la Sebeș spre apus,
dar mai cu seamă toponimele născute chiar de frică
prin contaminarea Leukos-Lykos, „Lupul” vasăzică,
Lupeni, Lupoiaia, Lupșa, Vlcea, Vlcănești, Vlcani,
duzini de așezări mișunând de Vlcele ca de chițcani

Bara, Baranca, Baraolt, Bărăști, Parâng și Bărăgan
(„bara-paranga” fiind șeful haitei, ăl mai cărunțean),
încât ajuns-au geții lui Dromichet să-și zică singuri
locuitori ai „Țării lupilor”, odryzii mușcau linguri
preschimbați în lupi după ce se îmbătau mangă,
dacii își făcură stindard din căpățână de balangă,
iar tracul rege Lycurg își luă nume „îndrăzneț ca lupul”
ceea ce nu-i opri pe fanii lui Bachus să îi piardă trupul
când împotriva prohibiției se ridică poporul cel matol
inventând gangsterii și istoria contrabandei cu alcool...
și cine-afară de Apollo Lykos mai era mare Lup în clan
dacă nu, cum chiar numele-l arată, frate-su Vlcan?
și azi încă se mai aude al făurarului zeilor ciocan:
Vulcan în Mureș, Alba, Brașov sau Hunedoara
Valea lui Faur, Vulcăneasa, Vulcana-Băi, în toată țara,
ecoul primei mari afaceri de familie, cuptorul metalurgic
al fraților Krupp de pe Mureș, monopolul demiurgic –
Zeus, Fegeu și Foroneu, al căror comun secret industrial
echivalent armamentului atomic din evul nostru infernal
a făcut „zei” din dânșii până ce Prometeu spionul genial
l-a divulgat muritorilor de rând, punând lui Zeus capsă,
ce-i porunci fiului Vlcan să-i aplice exemplar pedeapsa
să-l răstignească în piroane pe Caucasul Porților de Fier
localizat deopotrivă de-Orfeu și Marțial „sub geticul cer”
(„Porțile Caucasului” – moș Pliniu mai scrie –
ce taie munții și-ncep alții ziși Gordiae
locuiți de un neam nesupus ce „se îndeletnicea
cu minele de aur”, iar o localizare exactă mai dădea
și o inscripție de la muzeul din Colonia
„*Ad Allutum flumen secus montem Caucas*”, Olt sadea),

și ce la fix i s-ar mai potrivi eroului originea sanscrită *pramathius* („hoț de idei”), pușlamalei de la noi leită, ba și din ale lor surori Artemis și Athena a făcut „zeițe” și totuși mai fac câte unii pe deșteptii azi și bagă fițe cum că pe „zâne” din latinescul *Deus* le-am fi moștenit la fel cum Massim și Laurian cu dicționarul lor trăsnit ziceau „dracon” în loc de zmeu, „ciconie” pentru barză făcând străbunul grai al Daciei și tăt Ardealu’ varză

iar Heliad o luase razna cotcodăcind în grai ciparian amorul lui cu *Serafita*, râzi de se aude pân’ la Vatican: „O, belă ești, dilecto! și capelura-ți blondă, de voluptate peplu, ca crinii lui Amor cu buclele lui Phebu te-amantă, te circondă electric radioasă. Te-acoperă că mor!” o circotecă latinistă de parc-ar trebui umplut un hău când neschimbat rămase de la traci jurământul „zău!” sau Zăul Moș, Zau de Câmpie, Tăul Zăului, Zalău, ba până-n urmă cu cinci veacuri mai avurăm pe acolo și Zeudy, Zeuleus, Zeudes, ecouri de la tatăl lui Apollo, iar de la Foroneu fochistul „cel născut la Foro” au rămas Forău, Forosic, Fornadia („stăpânul lui *fornax*”) și, retras mai la soare-apune de cuptoarele Reșiței de azi, Forotic, încât pantheonul elinesc nu-ți mai pare chiar așa exotic când dai de Foroneu repartizat tot ca „patron al focului” și de *polis*-ul Foronic întemeiat de el prin partea locului în viitoarea Elladă de după migrația la sud de Danubiu, iar urmele fratelui lor Fegeu nu mai lasă nici un dubiu pe vremea lui Mihai Viteazul bănățeanul Făget actual se numea Castrum Fachiad, „cetatea făcliei” (de furnal) căci „fachie” se zicea în grai local, elenizat *pheggo* apoi; dar parcă banalizarea aurului prelucrat printre localnici nu povestește de la sine cât erau orfevrii lor de falnici? femei, masculi, toți purtau podoabe fără de pereche la fel cum umblă azi urmașii lor cu telefonul la ureche, nici o uimire deci pentru romani două milenii mai apoi să se aleagă cu asemenea astronomică pradă de război cinci milioane livre aur și vreo alte zece de argint comoara dacică din râul Strei și din al peșterilor labirint trădată de Bicilis (de când cu filmul *Columna*, elevii cică răspund la istorie cum că pe trădător îl chema Dinică);

În loc de *Postfață*

Nicolae Manolescu la Cluj

În cadrul Festivalului Național de Literatură, desfășurat la Cluj între 4 și 6 octombrie, președintele Uniunii Scriitorilor din România, dl Nicolae Manolescu, a fost oaspetele Universității „Babeș-Bolyai”: anume, s-a întâlnit, în dimineața zilei de 6 octombrie 2015, cu studenții Colegiului Studentesc de Performanță Academică. Gazda întâlnirii a fost profesorul Ilie Rad de la Facultatea de Jurnalism, care l-a prezentat studenților pe distinsul oaspete.

Cuvânt de bun-venit

Stimați invitați, dragi studenți,

Avem astăzi o întâlnire cu adevărat excepțională, pentru că invitatul nostru este Domnul Profesor Nicolae Manolescu, unul dintre cei mai importanți critici literari din cultura română postbelică. Desigur, personalitatea Domniei Sale este cunoscută tuturor, ceea ce mă dispensează de dificila misiune de a o prezenta. Vreau doar să spun că Domnia Sa a fost, timp de 53 de ani, cadru didactic la Facultatea de Litere a Universității din București, în prezent fiind profesor emerit la aceeași universitate. A publicat peste 70 de volume, inclusiv această monumentală *Istorie critică a literaturii române: 5 secole de literatură*, pe care am adus-o să

o vedeți. După 1989 a avut o activitate foarte complexă. A fost președintele Partidului Alianța Civică, funcție în virtutea căreia a candidat la cea mai înaltă funcție în stat – aceea de președinte al României. A susținut emisiunea de mare succes „Profesiunea mea – cultura“, de la ProTv, fiind, de un sfert de veac, directorul revistei *România literară*, una dintre cele mai importante reviste de cultură din România. A fost mai mulți ani ambasadorul României la UNESCO, la Paris. Este membru titular al Academiei Române, președinte, pentru al treilea mandat, al Uniunii Scriitorilor din România, funcție care a mai fost îndeplinită de Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Zaharia Stancu, Mihai Beniuc, Virgil Teodorescu, George Macovescu, Mircea Dinescu, dar și de clujenii D.R. Popescu și Eugen Uricaru. Acum doi ani a primit titlul de *doctor honoris causa* al Universității noastre, așadar Domnia Sa face parte din comunitatea de profesori ai acestei Universități.

Îi mulțumesc foarte mult invitatului nostru că a acceptat să se întâlnească azi cu membrii Colegiului Studentesc de Performanță Academică – o structură înființată cu scopul de a crea un cadru complementar celui instituțional/tradițional pentru dezvoltarea academică și profesională a studenților cu rezultate deosebite din cadrul Universității „Babeș-Bolyai“, de a le stimula acestora valențele excelenței în cercetarea științifică aplicativă inter și transdisciplinară, relevanța socială și disponibilitățile implicării în acțiuni de voluntariat.

Conform tradiției conferințelor noastre, îl rugăm pentru început să ne spună câteva cuvinte, după care îi vom adresa cel puțin zece întrebări, care i-au fost deja pregătite.

După cum vedeți, dialogul nostru cu Domnul Profesor Nicolae Manolescu este înregistrat audio și video, pentru Fonoteca de Aur a Colegiului Studentesc de Performanță Academică (CSPA), urmând a fi transcris și publicat apoi în *Anuarul CSPA*.

Trebuie să-i mulțumesc unui „complice“ în organizarea acestui eveniment, Doamnei Irina Petraș, președinta Filialei Cluj a Uniunii Scriitorilor (Domnul Acad. Nicolae Manolescu s-a aflat la Cluj-Napoca, în perioada 4-6 octombrie 2015, ca participant la cea de-a II-a ediție a Festivalului Național de Literatură, organizat de Doamna Irina Petraș).

Ilie Rad

Am fost și sunt profesor

Vreau să vă spun că nu țin la niciunul din titlurile pe care vi le-a amintit domnul Ilie Rad, afară de unul: acela de profesor, fiindcă asta am fost. Și încă mai sunt, deși, de câțiva ani, nu mai predau, nu numai pentru că am lipsit din țară, ci și pentru că nu m-am mai simțit bine la Facultatea de Litere a Universității din București. Și asta din cauza colegilor voștri de acolo, studenți din ce în ce mai puțin interesați de literatură, de limbă, adică de disciplinele despre care aș fi avut și eu ceva de spus. Și mărturisesc că, în condițiile astea, decât să vorbesc singur, am preferat să îmi

văd de treabă, mai ales că m-am pensionat acum cinci ani. Asta îmi permite să îmi aleg auditoriul.

N-am rezistat invitației domnului Ilie Rad, pentru că mi-a spus despre ce e vorba și-am zis: „Asta e o idee interesantă!”. E o idee interesantă să aduni studenți de la Litere, Istorie, Sociologie, Filosofie etc., da, de la toate disciplinele, și să-i pui să facă împreună anumite activități.

Motivul al doilea pentru care nu refuz, în general, să mă întâlnesc cu studenți, cu elevi, este că toată viața trăind în lumea asta, acum, deși nu mi mai place atât de mult ca altădată, încep să am nostalgia mediului studentesc, așa că mă duc cu plăcere la licee, mă duc cu plăcere oriunde sunt invitat, la facultăți, indiferent de profilul liceului sau al facultății. Totdeauna găsim ceva să ne spunem, chiar dacă nu avem aceeași meserie. Și, dacă o să găsim ceva să ne spunem aici, unde e vorba de multe meserii, de multe specialități, e foarte bine. Probabil că acolo unde e una singură, chiar deosebită de a mea, lucrurile stau mai simplu.

Așadar, țin să fiu profesor, pentru că asta am fost toată viața. De asemenea, ambii mei părinți au fost profesori. De când mă știu am trăit în această lume, am și acum în nas mirosul de motorină, care se dădea pe podelele de la școală, și al prafului de cretă cu care se scria. Acum dumneavoastră nu mai scrieți cu creta pe tablă! Acum totul este pe tabletă, ceea ce pe mine mă deprimă puținel, pentru că e vorba de un contact mediat. Creta pe tablă, pixul... Eu citesc ziarele, cum vedeți¹, le-am luat de la un chioșc, mă cunosc deja și chioșcarii din Cluj!... Da. Nu pot să mă uit pe tabletă sau pe internet, să citesc știrile de acolo, prefer să mă uit în ziar. Am această boală: dimineața, spălatul pe dinți și cumpărutul ziarelor sunt obligatorii! Numai când nu vreau să știu ce se întâmplă, nu le cumpăr! Dar, de obicei, curiozitatea e mai mare decât frica de ce o să citesc în ziare (există și asta!).

Deci asta am fost. Când m-am pensionat acum... cinci ani, șase ani – nici nu mai știu câți sunt –, la șaptezeci de ani, am constatat că pe certificatul meu de pensie scria „50 de ani vechime“. Aoleu, 50 de ani vechime! Și mi-am amintit că tatăl meu, născut în 1900, s-a pensionat în 1962 și mi-a zis: „Am 42 de ani în învățământ!”. Și eu, când am auzit 42 de ani (eu aveam 23), mi s-a părut enorm. Și acum constat că se poate, se poate să ai și peste 50 de ani de învățământ, ceea ce le doresc și celor de aici, care vor intra în învățământ. Profesie care se face tot mai rar, tot mai greu! Cum vedeți, e o criză de dascăli peste tot și foarte puțini sunt ispițiți să urmeze calea asta. Deși, după părerea mea, dacă ținem cu adevărat ca mâine, voi, cei mai tineri – eu nu mai am nicio pretenție! –, să trăiți într-

¹ Domnul Nicolae Manolescu cumpărase într-adevăr, de la un chioșc de ziare de pe bd. Eroilor, trei ziare: Adevărul, Evenimentul zilei și Gazeta sporturilor, pe care le avea pe masă.

o lume mai bună și copiii voștri să aibă parte de o lume normală, atunci va trebui să vă gândiți că la baza a tot și a toate stau școala, învățământul, dascălul. Pentru că o școală proastă înseamnă o societate debusolată, o societate care nu-și mai cunoaște nici măcar limba pe care e obligată să o vorbească, o societate care n-are memorie (școala întreține memoria). Dacă vreți să vă spun pe dinafară versuri, toate pe care le mai țin minte le-am învățat la școală (sunt în general versuri proaste, alea se țin bine minte!). Spun câte vreți, zeci de versuri tâmpite, am o întreagă colecție în cap. Nu am mai fost în stare după aia să învăț pe dinafară alte versuri, decât, știu eu, versuri ale unor poeți cu o anume pregnantă stilistică, cum este Ion Barbu, de exemplu. Pe Barbu pot să vi-l spun de la un cap la altul, da. Pe Arghezi nu pot, îmi depășește memoria, iar pe Blaga – mă ierte clujenii! – îl iubesc mai puțin și nu-mi vine, chiar dacă mă străduiesc, să-l învăț pe dinafară! E și greu de învățat pe dinafară. Vorbește o limbă mai ardelenească, mai șontăcăită. Asta e. Și eu sunt ardelean pe jumătate, așa că îmi permit să fac glume cu ardeleni!

Așadar, asta am fost, asta am făcut. Asta mi-a plăcut să fac și cred că am făcut-o acceptabil, destul de bine. Vă dați seama câte serii de studenți am avut. Și acuma mă întâlnesc peste tot cu ei. Dacă faceți o socoteală – cam o medie de 200 de studenți pe promoție, 53 de promoții înmulțit cu 200, cine e de la Matematică aici ne spune rapid cât fac!

– Voce din sală: 10.600 de studenți!

– Așa, vă mulțumesc!

Revenind, m-a interesat foarte tare acest experiment până una-alta, pe care îl aveți în acest colegiu. M-am uitat, am cercetat aici, în primul număr al Anuarului colegiului, și am constatat că cei mai mulți dintre voi sunteți filologi și economiști. Câte-un matematician, mai unul-doi istorici... Sunt mai puțini studenți de la Istorie, mă așteptam la mai mulți istorici, că aicea noi suntem... filologi și economiști! Economiștii nu m-au surprins, fiindcă noi trăim într-o lume a economiștilor. Economiștii sunt la putere acuma. Și de aia, din punct de vedere politic, ne merg treburile foarte greu: pentru că economiștii nu se pricep la politică, iar politicienii nu știu economie! M-a surprins, deci, numărul de filologi. Asta e extraordinar. Unde s-a mai pomenit ca filologii să stea umăr la umăr cu economiștii, într-un colegiu de excelență? Filologii sunt încadrați acum la Litere. De Litere cine mai știe? Ia întrebați pe stradă! „Nu, eu sunt la Filologie!” vi se va răspunde. Ce înseamnă filologie, câți o să vă spună? Ei, când ziceți „econiști”, toți se gândesc măcar la banii pe care-i au la bancă, la CEC sau în buzunar, sau pe care nu-i au deloc! Și își aduc aminte ceva, anume că „economia asta se ocupă cu banii, chipurile”. Ei, nu numai cu banii, dar nu contează, în fine. Lasă că văd toată ziua la televizor economiști!

Al doilea lucru care m-a atras aici, la dumneavoastră, a fost caracterul interdisciplinar. Trăim într-o lume interdisciplinară, nu? Am înțeles că v-ați întâlnit cu Basarab Nicolescu, care e unul din maeștrii interdisciplinari-tății. O să vină Solomon Marcus? N-a fost încă. Solomon Marcus, alt interdisciplinar, deci de generația mea, să zic așa. Oameni care au făcut asta înainte când nu se făcea, când interdisciplinaritatea nu exista (nu exista nici măcar cuvântul). Dacă eu v-aș spune acum câte cuvinte pe care le folosiți în fiecare zi nu existau acum 30-40-50 de ani, v-ați mira. Interdisciplinar nu exista, nu se practica, fiecare-și vedea de meseria lui. Acuma se pare că lumea s-a complicat atât de tare, e atât de complexă, încât nu mai merge să te ocupi doar de un anumit lucru. Eu am păstrat această... prejudecată, dacă vreți, că lucrul cel mai important este să te ocupi de ceva și să faci bine. Nu de mai multe. Te ocupi de un anumit lucru, pe care poți și știi că ești capabil să-l faci cumsecade. Am această nostalgie a monodisciplinarității, nu știu dacă se poate spune așa (probabil că da). În materie de interdisciplinaritate am de făcut o observație, una empirică. Nu, n-am pretenția să fac teorii aici. Mi s-a părut totdeauna că interdisciplinaritatea este... nu oiașă, dar șchioapă. Niciodată cele două picioare nu sunt egale. Nu știu, e un dat, e... Poți să fii, în același timp, de pildă, matematician și lingvist; matematician și literat. Da, aleg la întâmplare. N-aș putea să vă spun cum e să fii în același timp chimist și biolog. Poate că aici lucrurile merg, că sunt mai apropiate. Sau chimist și fizician. Pe vremuri, profesorul de fizică era profesor de fizico-chimice. Eu așa am avut profesori. Deci știau și una, și alta, pe amândouă. În ciuda faptului că eu mă descurcam destul de bine la chimie și deloc la fizică! N-am înțeles nimic din fizică!... Nici lucrul manual nu l-am înțeles, nu știu cum vine să faci... Cum apărea un plan înclinat, mă încurcam, o luam la vale. La chimie m-am descurcat destul de bine, chiar mi-a plăcut. Dar am uitat-o, evident. Dar matematică și literatură... O să vină și la voi domnul Solomon Marcus, care m-a invitat la un ceneclu al lui, pe vremuri, acum mulți ani, înainte de '89, la Matematică, unde un student făcuse o lucrare pe un algoritm matematic, pe o formulă matematică oarecare, ca să descopere care dintre variantele legendei – Meșterul Manole sau Monăstirea Argeșului a lui Alecsandri – care dintre versiuni e cea mai apropiată de toate celelalte. Există o formulă matematică pentru asta. Deci egal depărtată de toate celelalte. Eu i-am scris un bilețel în care i-am spus ce cred eu, i l-am dat și am zis: „Să-l deschizi după...” Studentul a umplut o tablă de formule. N-am înțeles foarte mult, dar până la urmă m-am lămurit și bineînțeles că a ieșit poezia lui Alecsandri! Ceea ce scrisesem eu pe bilețel. Era previzibil. N-avea aspecte de limbă, să spunem locală, era scrisă într-o limbă literară. Celelalte, cu multe localisme, vă dați seama că se îndepărtau automat unele de altele, ca un univers în expansiune, în vreme ce varianta

lui Alecsandri era cea mai curată. Toată demonstrația matematică a dovedit, dacă vreți, o idee previzibilă și absolut inutilă de altfel! Din punct de vedere literar n-are nicio importanță, nicio relevanță faptul că versiunea lui Alecsandri era cea mai curată... Cea mai egal, asta e... Combin comparativul cu egal, nu prea merge. N-avea nicio importanță, dar asta era. Întrebarea care se pune în asemenea cazuri e dacă are relevanță, dacă are sens să numărăm în poezii anumite părți de vorbire... Am mai asistat la o discuție, în care au fost numărate verbele, respectiv substantivele din poezia lui Bacovia. Și nu știu ce-a ieșit, 52 la 48%, dar nu mă întrebați dacă pentru verbe sau pentru substantive!... Am uitat. N-are nicio importanță câte verbe și câte substantive sunt într-o poezie. Deci, dintr-un punct de vedere, dacă nu are o anumită relevanță faptul că demonstrația matematică ne duce spre o anumită concluzie, degeaba o facem. Invers, demonstrația matematică poate fi o dovadă peremptorie pentru un anumit fenomen literar sau lingvistic. Pentru că demonstrația matematică e o demonstrație riguroasă, unde nu încap discuții, nu se negociază. Dacă am găsi un algoritm matematic și în negocierile internaționale, de pildă acum, între americani și ruși în Siria, s-ar pune capăt războiului sau s-ar face un război și s-ar termina cu lumea. Dar neputând face chestia asta, rămânem cu negocierile. Matematica ne-ar scuti de negocieri, dacă vreți. Și există unele lucruri extraordinare sub acest raport. Este un coleg al nostru, Mihai Dinu se numește, care a publicat mai multe cărți – e matematician –, a publicat mai multe cărți în care, pe baza unor formule matematice, a făcut niște demonstrații absolut uluitoare. De pildă, a reușit să stabilească un algoritm pentru etimologia românească. Nu numai pentru a determina cu oarecare precizie etimologiile cuvintelor (deci originea lor), dar și momentul istoric în care în limba română au intrat anumite cuvinte provenite din alte limbi. O carte absolut extraordinară, Personalitatea limbii române se numește. Formidabilă. A făcut tot așa, pe bază matematică, o analiză a rimei. În altă carte a făcut o analiză a ritmurilor poetice, tot pe bază matematică. Și rezultatele sunt absolut uimitoare, schimbă complet toată teoria privind versificația românească. Există multe cărți despre vers, despre versificație, prozodie. Sunt mulți lingviștii care s-au ocupat de asta, dar cărțile lui Mihai Dinu fac de nediscutat acest subiect. Se pune punct, asta este, exact cum spune el.

Așadar, aici avem un caz de interdisciplinaritate încununat cu succes. Dar nu știu multe asemenea. Să numeri verbele sau substantivele dintr-o poezie, asta n-are absolut nicio importanță din punct de vedere literar.

În sfârșit, al treilea lucru pe care aș vrea să vi-l spun, legat de ce faceți în acest colegiu, cei care sunteți (vreo 40, sau câți am văzut pe aici). Vedeți deosebirea, să spunem, de ceea ce faceți la facultățile unde sunteți, unde aveți mai mulți profesori, pentru fiecare disciplină. Unii așa, unii

altfel, unii pe care o să-i țineti minte, alții pe care o să-i uitați. Aici sistemul e cu totul altul. Adică vine cineva din când în când, care – am văzut în Anuar – a descoperit de exemplu o anumită celulă care duce în sânge... Biolog sau chimist. Lucru extraordinar. Poate candida la Premiul Nobel, la un moment dat, când operația asta va fi dovedită și practic, dacă am înțeles eu bine. V-ați întâlnit cu Basarab Nicolescu. Este o personalitate excepțională și un om... da, care știe multe. Pe Ionel Haiduc îl cunosc ca președinte al Academiei, ca fost președinte al Academiei, dar chimia Domniei Sale îmi rămâne necunoscută, deci nu știu nimic despre ea. Nu pot să spun nimic, că nu știu nimic. Pe domnul Ioan-Aurel Pop firește îl cunosc de multă vreme, i-am citit toate cărțile, ca istoric, ca lingvist îl știu foarte bine. Deci vă întâlniți cu oameni care, fără să vreau să îi offensez pe profesorii voștri de la celelalte facultăți și discipline, sunt puțin peste. Puțin peste. Pentru că presupun că domnul Ilie Rad nu invită chiar pe oricine. Acuma m-am uitat și eu pe listă pe cine vrea să invite, n-o să-i spun pe cine eu n-aș invita în locul lui, dar mă rog, n-are importanță! Deci vă întâlniți cu mari personalități... Aveți, dacă doriți, următoarea șansă: șansa de a vă întâlni cu un adevărat dascăl. Pentru că ce cred eu că lipsește în acest moment în școala românească de toate gradele este dascălul, prestigiul profesorului, care s-a dus pe apa Someșului, a Dâmboviței, a... Profesorul a devenit un funcționar oarecare, ca și preotul – Dumnezeu să mă ierte! – în meseria sa... Un funcționar oarecare, care-și face treaba, mai bine sau mai puțin bine. Dar care nu este cu adevărat un formator, un creator de spirit nou, să zic așa. De la care să aveți ce învăța. Eu lucrurile astea le-am mai spus odată la Cluj, când am fost..., când am primit titlul de doctor honoris causa al universității de aici, al UBB, cum se spune acum. (Prescurtările astea sunt absolut îngrozitoare. UBB, ce e asta? „Ce-ai făcut?“ „UBB!“ Aoleu! Sau UB, mai rău. Da, bine: UE, UB, UBB!) Și atunci am vorbit despre acest lucru, despre nevoia de dascăl, despre nevoia de oameni care ne formează. Uitați-vă în trecutul fiecăruia (chiar dacă nu foarte lung, cum este al vostru, la vârsta pe care o aveți) și o să descoperiți – sau veți descoperi mai târziu – că există totdeauna o figură în acest peisaj care v-a marcat mai puternic decât celelalte – poate foarte puternic în unele cazuri – și care de obicei nu vine din familie, vine din mediul școlar. Un profesor. Fetele de la gimnaziu și de la liceu își imită profesoarele care le plac, le imită până și felul de-a se pieptăna sau de a-și pune o bijuterie. Mai ales fetele, că au o sensibilitate mai mare. Băieții sunt mai puțin interesați de lucrul ăsta. Dar noi toți avem, dacă ne gândim bine, în trecutul nostru, o asemenea figură tutelară, să-i spun folosind cuvinte mari, care de obicei este un fost profesor și care ne-a marcat într-un fel. Pot să fie și mai mulți, asta este o mare șansă. Vreau să vă spun că, din acest punct de vedere, generația mea a avut o neșansă imensă,

combinată cu o mare șansă. Neșansa a fost... Eu am intrat în școală în 1946 și reforma învățământului a venit în '48. Și vreme de ani buni, până pe la mijlocul anilor '50, nu am avut manuale. La disciplinele științifice aveam manuale traduse din rusește. La chimie, la fizică, la matematică erau traduse. La română n-am avut manual tot liceul. Nu-mi aduc aminte, poate prin ultima clasă. E adevărat că eu am făcut un liceu scurt. Școala era complet debusolată în acel moment, vă dați seama, la începutul anilor '50, îndeosebi după reformă, nimeni nu știa de fapt ce se întâmplă... Unii profesori foarte îndrăzneți ne mai spuneau lucruri care nu erau, cum se spunea atunci, cu alt termen care exista și acum nu mai există, ne spuneau lucruri care nu erau „pe linie“, să zicem. Noi învățam numai ce era „pe linie“, adică acceptat oficial. Ne îmbrăcam pe puncte, adică primeam anumite puncte, în funcție de care ne cumpăram câte-o haină, câte-un pantalon, câte-o rochie, dacă eram... da. Expresii dispărute. Șansa în aceste condiții a fost că nu toți vechii profesori fuseseră eliminați din învățământ, unii erau în pușcărie, ca ai mei părinți, de exemplu, alții nu fuseseră închiși, dar dați afară din școală și trimiși la... Cucuieți, să predea altceva decât era cazul. Rămăseseră totuși destui profesori în activitate. Am avut profesori în toate disciplinele – pe mine mă interesau mai mult cei de la literatură română, de la limba română, de la istorie – care erau extraordinari. Am stat de foarte multe ori și m-am gândit la ce poate să însemne un adevărat profesor de română. Ați auzit poate de la profesorii voștri: „A, zice, eu am făcut română cu cutare!“ Există autori de manuale... La matematică: „A creat nu știu câte serii de olimpici“. Există asemenea profesori. Pe unii îi cunosc și eu foarte bine, unii mi-au fost studenți. Am avut o asemenea experiență și vreau să vă spun că oricând îmi vine în minte să fac comparația cu ce-am avut și ce e acum, cei actuali sunt în dezavantaj.

În 1967 m-am apucat să-mi fac teza de doctorat despre Titu Maiorescu. Tocmai fusese redescoperit, ca să zic așa, recondiționat de Liviu Rusu, clujeanul dumneavoastră, într-un articol din Viața românească, după ani buni în care era considerat un critic reacționar, retrograd, membru și șef al Partidului Conservator. Vă dați seama, numai bube avea. În '67 m-am apucat să-mi fac teza și am descoperit întâmplător, umblând eu prin biblioteci și prin bibliografie, două articole publicate în Analele Universității clujene, aflată la Sibiu în anii '40-'45, când universitatea a fost în refugiu – bănuiesc că știți, dacă ați făcut istorie –, semnate de un domn, cu un nume care-mi suna ardelenește, dar nu știam de unde să-l iau. Și l-am întrebat pe tatăl meu: „Ai auzit de profesorul Licu Pop?“ Zice: „Da! A fost coleg cu mine la Gheorghe Lazăr, la liceu. S-a pensionat înainte de a intra tu în liceu“. Și am mai aflat că locuiește la Sibiu, unde am făcut eu liceul, la Prima Ardeleană, adică în clădirea din colțul bulevardului. Clădire

veche, frumoasă. L-am căutat, m-a primit, da, era un om de optzeci de ani atunci, trăia singur, într-un apartament absolut splendid (nu știu de ce nu i-l luaseră comuniștii, probabil din respect față de el, că îl avuseseră profesor toți cei de pe la Securitate, de pe la partid). Și m-a întrebat ce fac. Îi spun de Maiorescu. Zice: „Foarte bună idee, mai ales acum“. Îmi zice: „Știi germană?“ Zic: „Da. Am făcut germană și-n liceu, și-n facultate, deci știi!“ „Citești cu gotice?“ „Citesc și cu gotice!“ „Filosofie știi?“ Filosofie nu făcusem la facultate, dar evident citisem câte ceva, dar filosofia nu era chiar – să zic așa – punctul meu forte. Dar mă descurcam. Îmi zice: „Uite, începe cu filosofii... Lasă-l pe Schopenhauer, că toată lumea știe că Maiorescu e cel care l-a recomandat pe Schopenhauer prietenului său, I. A. Cantacuzino, supranumit «Zizin»“. Un om care a vrut să-l traducă în franceză și prima traducere franceză a lui Schopenhauer este a acestui român, impulsivat de Titu Maiorescu. Tot așa cum prima traducere a lui Nietzsche la începutul secolului XX în franceză este tot a unui român, fost student al lui Maiorescu. Nietzsche a început și el să fie cunoscut bine în România, încă de la începutul secolului XX. Deci vedeți deschiderea... Și-mi spune: „Lasă-l pe Schopenhauer!“ Zice: „Chestia aia cu ideea hegeliană, care devine idee la Maiorescu e o copilărie“. Zice: „Nu e nicio legătură între ideea... Ocupă-te de Herbart!“ Unul din articolele de care am vorbit ale acestui profesor, Licu Pop, era despre herbartianismul lui Maiorescu. Și m-a dus în bibliotecă și mi-a scos de-acolo o ediție princeps din Herbart. Legată în piele, în germană, tipărită cu gotice – o frumusețe. Astea sunt cărți pe care nici nu merită să le citești, numai dacă le ții minte cum arată și te cultivi! Emană din ele o intelectualitate extraordinară. De-aia spuneam că... Le spuneam studenților mei: „Mă uit la voi și vă spun care vine dintr-o casă cu bibliotecă cu cărți și care vine dintr-o casă fără bibliotecă!“ Mă întreabă: „După ce știți?“ „Știu. După ochi, după ten, după multe!“ Se vede, imediat se vede. Cu cărțile alea în casă, vă dați seama. Ei, acest domn, Licu Pop, nu a predat nici măcar la universitate, când a fost Universitatea din Cluj la Sibiu, deci nu s-a băgat printre profesorii de acolo, putând deveni coleg cu Blaga și putând săi aibă studenți, să spunem pe Doinaș sau pe Negoitescu sau pe Balotă sau pe ceilalți care au fost acolo. A predat numai la liceu toată viața lui. Era un profesor de română, născut prin 1890 și care a trăit până în 1970... și ceva. Profesor de română la liceu, la Sibiu, la Gheorghe Lazăr. Ei, când ai un asemenea profesor... Nu l-am avut profesor, recunosc, dar m-am folosit cât am putut de studiul sau, privind herbartianismul lui Maiorescu. Era foarte interesant. Profesor de română.

Ei, unde sunt profesorii ăștia? Unde sunt figurile astea? Mi-aduceam aminte, când am vorbit la universitate pe tema asta, de un lucru: la toate popoarele, în tradiția tuturor popoarelor, în folclorul tuturor popoarelor,

există nenumărate povești, legende, mituri, legate de câte-un dascăl, un mare dascăl, un guru, cum spun indienii. În toate, inclusiv la noi. Păi Ștefan cel Mare nu se ducea să se consulte cu pustnicul în pustie? Toți, toate popoarele au legende și poveștile lor despre dascăli. Ceea ce mie mi se pare chiar alarmant – nu folosesc întâmplător cuvântul – este faptul că învățământul, în momentul de față, tinde să se dispenseze de dascăli. Dumneavoastră aparțineți de serii, de promoții care cred – nu mă refer la unul sau la altul și nici la faptul că cineva v-a băgat în cap chestia asta, sistemul e de vină – că nu mai avem nevoie de profesori. Sau, mă rog, îi acceptați cu îngăduință: „Ce să facem? Asta este situația. Ne-am trezit aici, la colegiu, trebuie să-i suportăm și pe ăștia! N-avem încotro, că altfel ne trimit în altă parte, la facultate!“ Sistemul actual de învățământ se dispensează din păcate de dascăli. El, sistemul, nu mai simte această necesitate. În el nu mai există nimic, nu mai există acea formulă să spunem chimică, biologică, cum vreți să-i spuneți (eu cred că în tot cazul e una organică!), prin care învățătura să reconducă la nevoia de dascăli. Și bănuiesc și de unde vine asta. Și pe măsură ce se extinde învățatul după Wikipedia, după internet, cu toate mijloacele moderne, nevoia de dascăli se diminuează până la zero. În curând nici n-o să mai știm ce înseamnă asta. N-o să mai simțim nevoia să avem pe cineva care să ne învețe ceva. Și eu cred că sunt două explicații pentru acest fenomen și va trebui mai devreme sau mai târziu să devenim conștienți de nocivitatea situației în care ne aflăm și să alegem.

Prima explicație este o confuzie, o confuzie foarte generală să spunem așa, între informație și cunoștințe. Nicio societate vreodată în istorie, aici sau în altă parte a planetei, nu a avut parte de o asemenea bogăție de informație. Este imensă, incomparabilă. Noi primim în fiecare secundă informații care egalează cantitativ toată informația omenirii de până la al Doilea Război Mondial. Fără glumă. Se măsoară în biți mi se pare informația, va trebui să avem un număr oarecare de biți ca să ne dăm seama cum stăm. Doar că asta este informație. Este brută. Noi zicem internet. Mă rog, alta e originea cuvântului, eu aș spune interbrut. Ce lipsește ca să devină informația brută cunoștință? Ciurul, sita, filtrul. Și cel mai bun filtru e dascălul. Cel care selecționează, selectează, triază, blochează și, până la urmă, transformă informația în cunoștințe. Sunteți o generație care beneficiază de informație cum n-am avut și n-a avut nimeni înaintea voastră! Cât despre cunoștințe, iertați-mă, aveți cu mult mai puține decât am avut noi. Și vorbesc acum de generații relativ apropiate, nu mă duc la Licu Pop, la profesorul meu, cum nu mai există în momentul de față în învățământ, nici măcar la facultate, vreun profesor. Nici la germană măcar – poate la filosofie – care să citească și să știe, să citească în original și să știe filosofia germană din a doua parte a secolului XVIII și secolul XIX,

cum o știa Licu Pop. Dascălul este cel care face această triere. Internetul este extraordinar, dar devine foarte periculos, pentru că te pune în fața unor informații netriate, pe care... cu care nu știi ce să faci! Există o mulțime de oameni care se uită pe internet, ca să vadă cum se tratează o anumită boală sau dacă suferă de o anumită boală. Și găsesc acolo tot felul de minuni. „Aoleu, zice, am văzut, asta se recomandă pentru diabet, aia pentru guturai!“ Păi nu se poate așa ceva. Trebuie să fie un medic sau măcar un farmacist care să-ți spună. Nu vă jucați cu chestiile astea! Foarte multă lume crede că, dacă ai acces la internet, ai totul... Butonează și-n câteva secunde ai aflat tot ce vrei. Vrei să știi cum o chema pe iubita lui Shakespeare din școală! Imediat găsești. Da, numai că asta e informație brută. Cunoștințele sunt nete, sunt triate, sunt filtrate, sunt trecute prin sită. Nu se poate face pâine dacă nu cerni făina. Sau iese pâine, dar proastă. Mâncați o pâine proastă, țin să vă spun! Cei care credeți că tableta, computerul și toate celelalte vă scutesc, de pildă, să vă duceți frumușel la școală, să vă întâlniți cu câte-un profesor sau să mergeți la bibliotecă, să vă luați o carte și s-o citiți vă înșelați! Vă dați seama că a dispărut o expresie, „știință de carte“? Cum, care știință de carte? E și azi știință câtă vreți, dar nu mai e de carte, e de altceva.

A doua cauză la care mă refeream: confuzia dintre mijloc și scop. Acest internet, toată nebunia asta cu informația constituie cel mai fabulos mijloc avut vreodată de omenire, pentru a obține informații. Dar internetul nu trebuie să fie un scop. Scopul nu e ăsta. Scopul este să transformați aceste informații în cunoștințe. Și abia din momentul ăla putem să stăm de vorbă. Până atunci... Toată lumea are aceste informații, de la cei mai deștepți până la cei mai tâmpiți! Și lumea asta e plină de tâmpiți. Deschideți televizorul și o să-i vedeți la față zi de zi, ceas de ceas și-n proporție de masă, cum zicea tovarășul Vladimir Ilici Lenin! Eu am câte citate vreți din clasicii marxismului! Da, mai am și altele, foarte potrivite. Toată lumea posedă informații. Nu mai e cazul... Cum votează baba Safta, de unde știe ea cine-i mai bun? Știe. Pentru că a tras cu urechea la televizor. Nu știu dacă toate babele din sate au internet, au tabletă. În fond, de ce nu?... Cei doi ultimi miniștri ai învățământului au spus că, în curând, toți copiii, indiferent de școală, de sat, vor avea tabletă. Păi vă dați seama? Se duc acasă cu tableta și vine bunica, nici nu-și scoate bine de pe cap basmaua, și zice: „Ce-ai, maică, acolo?“ Zice: „Păi tabletă“. „Ce-i aia, tabletă?“ „Hai, vino să-ți arăt.“ Și umbă pe tabletă și-i arată nu știu ce de pe partea aialaltă a lumii. „Aoleu, extraordinar!“ zice bunica. „Să-mi mai arăți și mie, să învăț și eu!“ Nu-i bine, nu se învață așa. Asta nu-i învățare. Învățare înseamnă dobândirea de cunoștințe, nu de informații. Toți avem informații. Întrebați-mă, vă spun toate clasamentele la fotbal, la volei, la handbal, la snooker, din lume și din România. Vă spun ce-a făcut ieri

Steaua cu CSMS lași, vă spun ce-a făcut la handbal... Tot vă spun. Am o informație colosală. Dar asta nu e învățatură. Trăim foarte bine cu informația, pentru că ne dă iluzia magnifică a faptului că știm. De fapt, nu știm, credem că știm! În fond, habar n-avem! Numai cu informație nu știm nimic. Nu știm nimic util pentru noi, pentru formarea noastră, pentru sufletul nostru, pentru corpul nostru, pentru mintea noastră, pe care cine-o mai ia în seamă? Dacă vreți să vă duceți la... să faceți fitness, să vă-ntăriți musculatura, voi, băieții, doamnele să-și sugă abdomenul, aveți săli de sport. Dar fitness intelectual cine face? Îmi spuneți și mie? Există în Cluj, să mă duc să-mi pun creierul în mișcare? Pentru că și creierul, ca și mușchii, și creierul are nevoie de mișcare, are nevoie de o anume exersare!... Altfel ce fac cu el? Stă... Și neuronii ăia obolesc, se târâie așa și ei, vai de lume! Vreau fitness intelectual!

Ei, fitnessul intelectual ar trebui să fie școala. Și e gratuită școala în România. Vă dați seama ce șanse aveți!... Mi-aduc aminte că un istoric, pe vremuri, care lucra la Ministerul Culturii, care se plimba așa, cu unul din marii directori de la cenzură, pe culoar. Se cunoșteau bine, lucrau împreună. Istoricul s-a îndreptat spre director, l-a luat în brațe (era mititel și cu ochii exoftalmici). Da, l-a luat în brațe și eu îi vedeam ochii. Și zicea: „Ce plească-n lumea asta și-n vremea asta pentru un istoric, Vasile!” Vasile era cenzorul. „Ce plească pentru un istoric!” Ei, eu vă spun acum: ce plească pentru lumea asta în care trăiți, că școala-i gratuită și că puteți învăța! Încă o dată, nu confundați cunoașterea cu informația. Puteți învăța, puteți avea cunoștințe și le puteți transmite mai departe.

Aici vine partea a doua. Dar azi școala este cum este, asta se datorează, în bună parte, și faptului că, după '89, s-a ales praful de școală și pentru că profesorii, mulți dintre profesorii care sunt profesori la liceu, la facultate, sunt cei care au făcut școală după 1989, când nu s-a mai prea făcut școală. Nu vreau să vă spun cum arată Catedra de literatură română de la Facultatea de Litere din București, unde am fost și eu până deunăzi, cum arată acum: să vă spun numele cadrelor didactice de acum 10-15 ani. Dacă vi-i pomenesc pe cei de-acum 10-15 ani, îi știți aproape sigur, că i-ați citit. Dacă vi-i spun pe cei de astăzi, cu excepții, desigur, cred că n-ați auzit niciodată de ei. Și mă tem că aceeași situație este peste tot. Nu știu cum e la biologi, chimiști, fizicieni. Știu însă la Litere, la Istorie.

Cam asta voiam eu să vă spun, să-ncerc să vă conving că, dacă vreți să învățați și să luați și Premiul Nobel, va trebui să aveți grijă să nu confundați învățatul cu tableta și cunoștințele cu informația. Și să nu vă scăldați, la nesfârșit, în informație, cum vă scăldați în mare, când vă duceți, dacă vă duceți! Și ieșiți de acolo din apă și la primele raze de soare apa s-a uscat. Cam asta e când faci baie de informație. Se uscă imediat pielea, nu mai rămâne mare lucru. Ne comportăm toți ca niște rațe, care au

trecut prin apă, dar nu rămâne nimic pe pene. Învățătura, ea rămâne. Dar învățătura trebuie să fie filtrată de cineva. Trebuie să vă dea cineva această învățătură. Și prin excepție, s-o dați și unii dintre voi, cei mai... să spunem așa, talentați, în toate promoțiile există talente, există chiar și genii..., s-o dați mai departe. Există și foarte mulți ratați, dar nu trebuie disprețuiți, pentru că ratații sunt de obicei oameni potențial foarte valoroși, că, dacă n-ai ce să ratezi, e simplu. Când ratezi ceva, trebuie să ai ce să ratezi. Sunt cu siguranță unii care pot să-și fie lor înșiși ciur. Dar nu știu câți. Eu recunosc că nu puteam să-mi fiu eu mie însumi ciur, în școala pe care am făcut-o, începând din '46 și până când – știe Dumnezeu! – când am terminat, am și uitat. Nu, nici vorbă. Umblam după cei care să mă nvețe, așa cum umblă cățelul ăla fidel, pe care-l ai acasă, după tine, când te duci la piață. Da. Umblam după ei cu o mare frenezie, dovadă că mă simțeam eu cumva la data aia – nu-mi puneam problema, bineînțeles –, dar mă simțeam cumva fără capacitatea de-a mă descurca singur. N-am contat niciodată pe mine în această situație. Și într-un fel fac un apel la voi: nu contați pe voi în chestia asta, chiar cei care vă credeți geniali!

Acum vreau să mă întrebăți sau să răspund la întrebările deja stabilite.

– ILIE RAD: *Vă mulțumim, domnule profesor! Am asistat la o autentică lecție de viață, dacă vreți foarte importantă, fiindcă marea majoritate a studenților sunt din anul I, la vârsta întrebărilor, a deciziilor pe care trebuie să le ia.*

Cred că ați avut, dragi studenți, foarte multe lucruri de învățat din ceea ce ne-a spus Domnul Profesor. Avem câteva întrebări, o să-l rog pe Domnul Profesor să ne răspundă la ele. Ați văzut și-n presă și pe site-ul UBB – ca să folosesc o expresie care-i place domnului academician – că discuția noastră s-a așezat sub genericul Performanța în critica literară. Dar întrebările nu vizează numai critica literară.

Domnule profesor, sunteți considerat unul dintre cei mai importanți critici literari din literatura română postbelică. V-aș ruga să ne spuneți cum a apărut interesul dumneavoastră pentru critica literară, și nu pentru altă disciplină.

– Da. Îmi dați voie să stau jos? Eu însumi îmi respect vârsta.

Am ajuns la critica literară din întâmplare! Eu am crezut că voi face matematică. Îmi plăcea matematica foarte mult în liceu, un liceu „prescurtat”, trei serii succesive au făcut zece clase. Am plecat la facultate la 16 ani și jumătate. Și-n loc să vin la Cluj, ca toți colegii mei de liceu, de la Sibiu, m-am dus la București, că așa mi-a venit mie. Eu credeam că fac matematică, dar am avut în ultima clasă de liceu un profesor de matematică completamente ramolit și o profesoară de limba și literatura română excepțională. Și brusc am cârmit-o și, stimulat mai degrabă de ea decât

de domnul cu pricina, m-am apucat și eu să scriu proză. Poezie am scris înainte, când eram puber, adolescent. Am scris la poezie... Le tot numărăm poeziile, îngrijorat că scriu mai puține decât ale lui Vasile Alecsandri, în ediția pe care o aveam eu acasă! După care am renunțat la poezie, pentru că mi-am dat seama că până la o anumită vârstă toți copiii sunt poeți. Nu și eu! Și m-am apucat de proză. Când am intrat la facultate, scriam proză, am și arătat unora dintre profesorii mei, dar ei n-au fost deloc entuziasmați de proza mea. La sfârșitul facultății, la examenul de fine de an, am dat examen la literatură română cu George Ivașcu. George Ivașcu era atunci șef de catedră, profesor de literatură și redactor-șef al revistei Contemporanul, din care făcuse cea mai bună revistă din România, între 1956 și 1971. Cea mai bună revistă culturală. La examen, Ivașcu ne-a dat la scris o temă foarte grea, și anume o panoramă a poeziei române de după 1944. După 23 august 1944 mai exact. Știți ce-a fost la 23 august, da? Așa. De după „Eliberare“. Și am făcut eu o schemă acolo. Citisem poezie, dar nu mă omorâsem. Mai ales că nici nu era bună, era ca vai de lume. Dar citisem. Și-am făcut o schemă, care i-a plăcut foarte tare lui Ivașcu, nu știu din ce motive, și nu m-a mai chemat la oral. Adică m-a chemat, am tras biletul și pe urmă, când să ies la răspuns, zice: „A, dumneata ești? Gata, nu mai răspunzi!“ Și mă uit la numărul biletului: mi-am dat seama că habar n-aveam, din cele trei subiecte unul nu-l știam deloc, unul aproximativ și unul ceva mai bine. Ția pe care nu-l știam deloc – singurul pe care-l țin minte – era să analizez poezia Rondelul dopului isteț de Cicerone Theodorescu. Trebuie să știți că a existat un poet pe care-l chema așa, care a scris o poezie, între altele, intitulată Rondelul dopului isteț! Habar n-aveam, n-o citisem, mă vedeam deja picat!... Pe vremea aia nu beam nimic și mă gândeam: „Ce Dumnezeu, ce poate să fie dopul ăsta isteț? Ce-ar putea să fie? Ția de la șampanie, care sare? Cine bea șampanie pe vremea aia? Asta era o altă problemă, în... 1960-'61. În sfârșit. Și Ivașcu-mi spune să „trec pe la gazetă“. Eu habar n-aveam de Contemporanul, de... Zic: „La Gazeta literară?“ „Nu, domnule, la Contemporanul!“ A sărit în aer, gazeta era rivală. Actuala România literară. „Nu, domnule, la Contemporanul!“ M-am dus la Contemporanul, mi-a pus în față trei cărți și a zis: „Fă o recenzie despre ele, adu-mi-o peste câteva zile!“ Eu eram disperat, nu mai scrisesem decât un referat, pe vremea aia nu se făceau referate. Nu era moda!... Acum le zice „proiecte“! N-am înțeles de ce sunt proiecte și nu referate. Și m-am suit în tren și m-am dus la Sibiu, la ai mei, și am stat trei săptămâni ca să scriu recenzia. Și m-am întors și George Ivașcu m-a întrebat: „Dumneata vrei să faci publicistică?“ Și eu am zis: „Nu“. Și zice: „Domnule, dar ai structura unui critic, domnule!“ Aoleu! Auzeam prima oară că așa avea așa ceva, m-am și speriat. Apoi Ivașcu zice: „Data viitoare vii după o săptămână, nu mai vii

după trei!" Și m-am dus după o săptămână. De frică, am citit într-o săptămână o carte și am scris despre ea. După aia am ținut-o așa timp de 32 de ani, săptămână de săptămână. Așa am devenit critic. A fost nu împotriva voinței mele, dar oricum împotriva – ce să zic eu? – dorinței mele. Eu voiam să fiu prozator, vroiam să fiu Breban, voiam să fiu Buzura!

– *Vreau să spun, pentru o parte dintre studenți, că după stagiul de cronicar literar la revista Contemporanul, Domnul Profesor Manolescu a trecut la România literară!*

– Combinat au fost 32 de ani.

– *Exact! Un foarte cunoscut critic și eseist, sunt convins că ați auzit de el, Alexandru Paleologu, a spus într-o confesiune că-n ultimii ani ai dictaturii ceaușiste – și asta era desigur un elogiu indirect adus Domnului Profesor Manolescu –, în ultimii ani ai dictaturii, mulți intelectuali cumpărau România literară numai ca să citească cronică lui Nicolae Manolescu. Și întrebarea este: ce-a însemnat în viața dumneavoastră această activitate de cronicar literar?*

– A devenit o meserie. Totuși, 32 de ani, în fiecare săptămână, n-aveam sâmbătă, n-aveam duminică, nu eram nici de ziua a șaptea, nici de ziua a cincea, n-aveam concedii, scriam. Prima dată când am plecat în străinătate, am plecat în Germania șase săptămâni și am lăsat șase cronici pe masa redactorului-șef de atunci de la Contemporanul, pentru perioada cât lipsesc. Pentru că îmi făceam datoria cu conștiinciozitate. A fost o meserie ca toate meseriile, care te obligă să te scoli dimineața la o anumită oră, să te-ntorci la altă oră și să ai grijă în timpul ăsta unde, cine-ți duce copiii la școală sau cine-i ia de la școală. O meserie, pur și simplu o meserie. Sigur că am făcut-o cu plăcere. Faptul că Paleologu a putut să spună chestia asta nu se datorează neapărat meritelor mele. Nu, se explică prin două lucruri, așa spune eu, fără falsă modestie: odată continuității; faptului că – pot să mă laud cu asta, nu? Când te lauzi cu chestii cantitative e mai puțin compromițător! – am avut cariera de cronicar literar cea mai lungă din istoria literaturii române. Niciun cronicar literar n-a ținut-o săptămână de săptămână 32 de ani. Și-a doua, am reușit să nu fac compromisuri politice. Știți că exista cenzură până la revoluție, nu-i așa? A existat în diferite forme, mai aprige sau mai tolerante, dar, de existat, a existat tot timpul. Dacă pica 26 ianuarie, nu scriai despre Eminescu, nu? Care împlinea și el o vârstă cu câteva zile înainte, la 15 ianuarie! Scriai despre Ceaușescu, care împlinea o vârstă. N-am scris niciodată despre Ceaușescu, n-am scris niciodată despre treburile astea. Și asta mi-a creat așa, un fel de stimă din partea unora dintre colegii mei, mai ales cei pe care i-am lăudat. Cei pe care i-am criticat, ăia mă stimau mai puțin, fiindcă asta este, dacă vreți, soarta criticului literar: să fie stimat numai de cei pe care îi laudă! Și de-aia este obligația criticului să aibă grijă, să fie foarte

atent pe cine laudă..., să nu laude scriitorii proști! Că-atuncea se bucură de stima proștilor. Și nu-i bine. Trebuie să aibă grijă ca, atunci când laudă un scriitor, ăla să fie chiar bun.

– *Domnul Profesor a devenit, după 1990, directorul revistei România literară, care este organul principal al Uniunii Scriitorilor. Și-ntrebarea este: în condițiile în care sunt foarte multe reviste literare și unele de foarte slabă calitate, cum reușiți să păstrați – în calitate, repet, de director – prestigiul acestei reviste, care nu face niciun fel de compromis în zona valorii? Adică realmente publică numai articole foarte valoroase. Care este secretul, dacă vreți, al acestui prestigiu pe care-l mențineți la România literară?*

– În primul rând, această revistă nu o fac singur. O revistă se face în echipă, s-a făcut totdeauna în echipă, chiar și pe vremea când eu eram redactor-șef adjunct, în anii '70. Ivașcu era director și eram trei adjuncți: poetul Ion Horea, care e aici acum, la Cluj, Gabriel Dimisianu, care s-a pensionat între timp, și cu mine. Acum este o echipă nouă, o echipă mult mai tânără: Gabriel Chifu, foarte bun poet și prozator, și nu numai el, dar și alții... De exemplu, un tânăr profesor de la Universitatea din București, de la Litere, Răzvan Voncu, pe care l-am adus chiar de curând. Deci revista se face în echipă.

În al doilea rând, din cauza răspândirii internetului și a literaturii pe internet, care este complet necontrolată... Bine, acolo oricine vrea își spune părerea – ceea ce pentru mine este complet dezagreabil, mai ales că se face sub pseudonim, adică sub un nume de împrumut – se spune orice, uneori cu un limbaj vulgar, alteori... în fine... Acolo chiar nu contează valoarea. Și într-un moment în care valoarea începe să conteze foarte puțin, oricine scrie și publică este scriitor. Nu-i așa? Eu încerc să rămân de modă veche și să public în revistă numai scriitorii adevărați. Sigur că nu sunt toți geniali. Sigur că sunt și poezii mai slabe. Chiar recent s-a întâmplat, legat de-o pagină, care mi-a scăpat din ochi. Când am citit-o, m-am speriat. Dar, una peste alta, experiența noastră, a celor care facem reviste – Marta Petreu e aici de față, ea face Apostroful – știm lucrul ăsta, l-am învățat: nu trebuie să deschidem porțile foarte larg. Eu am publicat în 1986 o carte, *O ușă abia întredeschisă*.¹ Nu se referea la asta. Dar orice ușă trebuie întredeschisă. Ca să nu intre oricine. Nu e ca la Junimea, intră cine vrea și rămâne cine poate. Nu-nu-nu, că de rămas toți pot să rămână. ăsta este pericolul. Deci nu intră cine vrea. Intră cine vreau eu (nu eu personal, ci echipa mea). Am mers pe ideea de valoare. Nu există artă, dacă nu acceptăm principiul valorii. În alte discipline, științe etc. există alte măsuri. Nu poți, în matematică, nu poți să faci orice... O ecuație nu e o

¹ Nicolae Manolescu, *O ușă abia întredeschisă*, București: Editura Cartea Românească, 1986.

chestie facultativă, ca s-o rezolvi în felul tău. N-o rezolvi în felul tău. Acolo totul e foarte riguros. O teoremă, de pildă, dacă nu e demonstrată în toate cazurile, degeaba o demonstrez eu pentru două cazuri particulare. N-are nicio valoare. Și n-o să știm niciodată probabil cum a demonstrat Fermat¹ celebra lui teoremă, deși, după 300 de ani, a venit un matematician englez care a rezolvat-o, dar prin niște matematici care nu existau pe vremea lui Fermat și cu alte instrumente, cu alte mijloace. N-o să știm probabil niciodată cum a rezolvat-o Fermat. Dar dacă el spune că a rezolvat-o, a rezolvat-o. Literatura e de multe ori considerată un domeniu aproximativ, relativ. Nu e adevărat. E foarte riguroasă. Poezia e un lucru riguros. Romanul e un lucru riguros. Nu e o glumă, adică nu... Critica literară trebuie să fie riguroasă. Asta nu înseamnă că trebuie să fie birocratică sau să fie înghețată în niște stereotipuri de gândire sau de expresie. Dar e o idee falsă că toată lumea poate să facă poezie. Nu poate toată lumea să facă poezie. Noi spunem: „Ce să facem, ca să răspândim lectura în marele public?“ Nu toată lumea trebuie să citească, domnule! Vă rog să mă credeți, e o mare eroare asta. Lectura poate cauza tot felul de rele, nu? Doamne păzește! Aveam un coleg, poet, care spunea despre un alt poet: „Măi, ai văzut? De când citește, s-a prostit!“ Nu trebuia lăsat să citească. Câtă vreme... Dacă mă gândesc bine, eu văd asta și acum. Sunt mulți care s-au prostit fără să citească, dar mă rog, asta e altă categorie! Da. Deci asta este, nu merge cu aproximații. Și am încercat în revistă, în măsura posibilităților, pentru că o revistă se face cu materialul clientului. Degeaba vreau eu să public numai genii. Nu pot, că nu sunt. Bagi materialul clientului. Te adaptezi. Mai faci și câte-o concesie, că nu se poate altfel. Dar există o limită, sub care nu cobori, dacă chiar vrei să faci o revistă ca lumea.

– *Domnule Profesor, dacă i-ați întreba pe studenții prezenți de unde sunt, ați vedea că mulți provin din diferite orașe, orașele mai mici ale țării, nu numai din Transilvania, în care există reviste literare. Întrebarea este: considerați că e bine că avem atât de multe reviste literare în țară? Apropo de valoare și de ce spuneți!*

– Da, eu spun că e bine, chiar foarte bine. Înainte de război – asta era uimirea mea de când eram student și după ce am terminat facultatea și am început să mă uit prin presa culturală de dinainte –, uimirea mea era să constat că înainte de al Doilea Război Mondial în România mai în

¹ Pierre de Fermat (1601-1665) – „avocat, funcționar public și matematician francez, cunoscut pentru contribuțiile sale vaste în diferite domenii ale matematicii, precursor al calculului diferențial, geometriei analitice și calculului probabilităților. Lui Fermat îi este atribuit într-o măsură mai mică calculul modern, în special, pentru contribuția sa referitoare la tangente și punctele staționare. Fermat este considerat de unii autori «părinte» al calculului diferențial și al teoriei numerelor. A avut contribuții și în geometria analitică și probabilitate“. (Cf. https://ro.wikipedia.org/wiki/Pierre_de_Fermat. Data accesării: 10 oct. 2015.)

fiecare localitate cât de cât importantă exista o publicație sau o editură. La Brad de exemplu, la Gherla... Edituri cunoscute, reviste peste tot, în Moldova nenumărate reviste, aoleu! La Bacău nu mai vorbesc, dar nu numai la Bacău; la Vaslui, la Iași evident. Deci peste tot. Și-acuma tendința este asta. Mișcarea asta de apariție a unor publicații locale a început la mijlocul anilor '60. Deci, odată cu venirea lui Ceaușescu la putere. A fost un moment în care el a avut nevoie de intelectuali, ca de-un fel de cârje. Să se sprijine un pic, că n-avea pe cine, că partidul nu-l cunoștea. Și-atuncea ne-a lăsat un pic de libertate. Atunci au început să apară revistele. Atunci au reapărut sau au apărut prima dată reviste ca Ramuri la Craiova, Vatra la Târgu-Mureș, Orizont bănețean la Timișoara, Iașii literari la Iași, Flacăra, Familia la Oradea, Ateneu la Bacău etc. Atunci au apărut sau au reapărut și unele cu titluri tradiționale, pe care le aveau încă din secolul XIX unele dintre ele. Până la revoluție au apărut multe reviste, în număr totuși limitat, controlat. Și numai în marile orașe. După revoluție, când toate au devenit private, adică au început să fie scoase nu pe banii de la buget, ci pe banii celui care făcea revista sau putea să adune, ele sunt foarte multe. Și eu spun că este foarte bine. Sigur că sunt și reviste slabe, multe dintre ele nu sunt bune. Dar când ai o bază din asta foarte bogată, ai și de unde alege. Soluția nu e să apară mai puține ca să fie bune, că tot proaste rămân. Procentul dintre alea proaste și cele bune e cam același. Or, una peste alta, cu cât sunt mai multe, cu atât șansa ca unele dintre ele să fie foarte valoroase este importantă. Partea proastă este că, fiind scoase pe bani puțini și în tiraj mic, ele nu ajung decât în școli. Nici măcar în biblioteci, pentru că bibliotecile nu mai au fond de achiziție. Sunt unii dintre voi dintr-un oraș oarecare, unde probabil apar una-două reviste, dar n-ați auzit de ele cât ați fost acolo... Nu știu dacă în liceu se citeau revistele literare. Eu citeam revista Gazeta literară. Da, îmi amintesc că am trimis la redacție un material, mi-a răspuns Eugen Jebeleanu, vai de mine. Poezie, bineînțeles. Și prin scrisoare și la poșta redacției. Motiv pentru care n-am putut să-l sufăr niciodată, pentru că a scris acolo: „Întâi termină școala și după aia scrie!” Și eu am fost jignit: „Da' de unde știe el că eu sunt elev?” L-am cunoscut personal, continuam să-l urăsc și i-am și spus-o drept: „Te urăsc de moarte, uite ce mi-ai făcut!” Zice: „Și nu era adevărat?” Zic: „Ba da, era adevărat, dar la data aia nu știam asta!”

– *Domnule Profesor, ați fost mulți ani ambasadorul României la UNESCO, la Paris. Cât de importantă este o ambasadă UNESCO pentru o țară? Sau pentru cultura ei, mai bine zis. Vă rugăm să ne răspundeți plecând de la experiența dumneavoastră de ambasador!*

– Pot să vă spun că în momentul de față – bănuiesc că știți cu toții –, România exportă din ce în ce mai puține bunuri. Nu mai avem nici ARO de la Câmpulung, să trimitem mașini în Chile și în America de Sud, nu

mai avem nici la Slatina combinatul sau alt obiectiv industrial, nici nu știu pe unde. Nu mai exportăm mare lucru. Importăm în schimb totul, inclusiv legume, fructe, carne, unde am putea să ne descurcăm singuri foarte bine, dacă n-am lăsa pământurile nelucrate și dacă nu deveneau toți țărani... nu treceau toți la oraș pe vremea lui Ceaușescu... Singurul lucru pe care l-am mai putea exporta este literatura și arta valoroasă. Există nenumărați pictori de valoare și mă refer la ei mai întâi pentru că ei nu au nevoie de traducere. Există apoi filme, ați văzut ce succes au avut filmele românești din ultima generație de regizori, câte trofee au câștigat, la Cannes, la marile concursuri, la Berlin, deci toată lumea ani de zile s-a lovit de filme românești, de creația acestor foarte tineri regizori, foarte buni. Avem de asemenea scriitori foarte importanți, că tot vorbim de Mircea Cărtărescu, un posibil candidat la Premiul Nobel. Chiar dacă n-are importanță Premiul Nobel, se dă la toată lumea Premiul Nobel. Dacă vă uitați la istoria Premiului Nobel – a publicat Laurențiu Ulici pe vremuri o carte despre laureații Nobel¹ – o să vedeți acolo scriitori de care nu se mai aude de pe vremea când au luat premiul. Au luat premiul, au plecat acasă și acolo au rămas. Dar chiar așa fiind și cu toată problema traducerii, există și Institutul Cultural Român, care a făcut mari eforturi, a tradus foarte mult, a făcut contracte în străinătate, cu traducători nativi din țările... în limbile cu pricina, pentru că nu poți traduce în franceză, de pildă, tu fiind chiar bun cunoscător, vorbitor de franceză în România. Un nativ traduce altfel. E altă limbă în acest moment în Franța decât limba literară pe care am învățat-o, pe care o învățați la școală, pe care o citim, e cu totul altă limbă. Deci ne trebuie un traducător nativ... S-au găsit, s-au făcut și asemenea traduceri. Toată problema este, cum vă dați seama, de bani. Câtă vreme Guvernul României – care-o fi el – nu înțelege că merită să investești în cultură, pentru că, nu-i așa, cultura aduce profit, nu a doua zi, nu a treia zi, dar aduce. Este una din cele mai extraordinare investiții care se poate face. Câtă vreme Guvernul nu va înțelege chestia asta, nu vom avea suficiente ambasade peste hotare. Or, ce face UNESCO de fapt? Promovează produsele culturale românești, de patrimoniu sau de cultură vie, pe listele de patrimoniu ale UNESCO. Înseamnă că toată lumea aude de ele și asta are efect economic instantaneu, vizibil în creșterea numărului de turiști. Sunt și caraghioși pe la noi, care vor să-i aducă osemintele lui Brâncuși la Hobița. Vă dați seama că una e să te duci la Paris și să-i vezi mormântul lui Brâncuși, să-i vezi atelierul, una e să te duci acolo, în buriicul târgului, unde toată lumea îl știe, alta e să te duci la Hobița. Și când au venit unii cu acest proiect, eu le-am spus: „Mai bine reparați casa natală a

¹ *Nobel contra Nobel*, propuneri, prezentări și antologie [de] Laurențiu Ulici, vol. 1-2, București: Editura Cartea Românească, 1988.

lui Brâncuși!“ Casa de la Hobița, care e o ruină. „Nu sunteți în stare să faceți casa aia, cu patru bârne și trei șuruburi, nu? Și vreți să-i aduceți osemintele aici. De ce să le aducem aici, în provincie, la noi, unde nu vine nimeni! Lăsați-le acolo, mai bine punem pe lista patrimoniului Complexul de la Târgu-Jiu.“ Pentru că nu poți să înscrii opere ale artiștilor, vă dați seama ce-ar fi, câte mii de nume ar fi acolo. Dar Complexul de la Târgu-Jiu poate fi pus. Da, dar pentru asta trebuie cineva să facă un dosar. Și dosarul nu-l fac eu, ambasadorul, dosarul îl fac oameni de meserie. Și ceea ce-am descoperit – am stat nouă ani la UNESCO –, am descoperit... că nu avem oameni care să facă dosare ca lumea. Avem Institut de Patrimoniu, avem Direcție de Patrimoniu – am avut pe lângă Ministerul Culturii, acuma e pe lângă Guvern –, avem un patrimoniu de întreținut, care se duce de răpă încet-încet. Și nu mai știm să facem dosare. E adevărat, sunt cam birocratice dosarele, recunosc. Cât de birocratic ar fi, tot se pot face. Nu, ideea multora e: „Ambasadorul UNESCO rezolvă...“ Ambasadorul UNESCO nu este decât un reprezentant al țării și nu face decât să paseze proiectul, dosarul, către autoritățile UNESCO, care îl aprobă. Atât și nimic mai mult. Nu mă apuc eu să fac dosare, că nu mă pricep. Nu-s de meserie și e greu, dacă trimiți unul pe patrimoniu, nu e în stare să-ți facă dosar pentru altceva. Deci nu e normal să fac eu dosare, ca ambasador... Da, asta cu făcutul... Noi nu suntem practici.

Aseară am avut un mic incident cu fostul vostru profesor... Nu știu dacă l-ați apucat, a predat sau mai predă aici, Ion Pop, care a profitat de ocazie că erau de față ministrul culturii și alții, și a sărit spunând că „este o datorie patriotică să punem pe lista UNESCO patrimoniul de la Roșia Montană, pentru a proteja Roșia Montană“. „Da, zic, e o datorie patriotică, dar e nevoie de dosar.“ „Nu mă interesează, trebuie pus pe listă.“ „Domnule, nu se poate fără dosar.“ Și zic: „Nu te supăra, ți-aduc aminte de gluma aia cu cel mai sărac dintre evrei, care i se tot ruga lui Dumnezeu, luni, marți, miercuri, în fiecare zi și zicea: «Dă-mi, Doamne, și mie noroc, dă-mi, Doamne, să câștig măcar la loterie». Și sâmbătă aude o voce: «Ițic, Ițic, dă-mi o șansă, joacă!» Așa și aicea: faceți dosar și după aia eu mă ocup de promovarea lui. Eu sau alt ambasador“. Cam asta se întâmplă, să zic așa.

În rest, UNESCO e important pentru ca să te cunoască lumea. Noi putem trimite un ambasador pe bilaterală, cum se spune, care se ocupă de chestii economice, militare, se duce la aeroport și-l așteaptă pe ministrul de resort, când vine să se plimbe. Dar la UNESCO nu poți să trimiți decât o personalitate care să-și facă numele cunoscut, pentru că altfel... Oricum, România nu-i băgată în seamă.

– Acum ambasador este domnul Adrian Cioroianu?

– Da, Cioroianu, foarte bine. Fost ministru de externe și istoric cunoscut. Pentru că vedeți și la televizor. Vreau să vă spun că atunci când am vizitat 19 din 21 de ambasadori, membri în Comitetul Patrimoniului Mondial, pentru a promova dosarul Brâncuși, am avut surpriza să aflu că cinci dintre ei nu auziseră de Brâncuși! Vă dați seama ce nivel e acolo? Erau, totuși, ambasadori la UNESCO. Se presupune că știu cât de cât asta, mai ales că Brâncuși e în Franța, nu la Hobița. Numai că asta mi-a spulberat și ultima iluzie, și anume că Brâncuși, Enescu, toată... Nu ne cunosc nici cu Brâncuși și Enescu, ce pretenție mai aveți să ne cunoască cu Mircea Cărtărescu? Avem scriitori complecși, compleți, care n-au a se plânga, care sunt foarte buni în poezie, foarte buni în proză, foarte buni în eseistică. Cum e Marta Petreu, de pildă. Scriitori de mare anvergură și care n-au ratat niciun domeniu, nimic, asta este uluitor. Că avem poeți foarte buni, care nu știu să scrie eseuri, sau critici care, dacă fac poezie, te urci pe pereți, sau romancierii care, când încearcă câte-o poezie, ca Nicolae Breban... Am asistat la o scenă în care Nicolae Breban i-a citit lui Nichita Stănescu niște poezii făcute de el. Nu erau rele. Erau bunicele. Nichita, care era un mare pungaș, a căzut în genunchi și a zis: „Prietenul meu Niculae, ești genial! În acest moment eu îmi rup poemul pe care am vrut să-l citesc în fața ta, că mi-e rușine!“ Și eu am zis: „Nu, nu-l rupe, te rog să nu-l rupi, lasă-l pe el să-l rupă pe al lui!“ Și Nichita ne-a citit atunci poemul Tocirea, cu soldatul care se scufundă în pământ. Genială. Și atunci Nicolae Breban și-a rupt poeziile. Și zic: „Le mai are și o să le publice“. Și după revoluție le-a publicat. Dar încă o dată: avem scriitori care ar putea să fie...

– *Ce scriitor român credeți că va lua Premiul Nobel?*

– Nu pot să vă spun nimic, cine bate la fotbal sau din astea... Nu, nu, bun deloc la pronosticuri!

– O ultimă întrebare: pe vremea când președinte al Societății – așa se numea atunci, Societatea Scriitorilor Români – era Liviu Rebreanu, existau 230 de scriitori. Acuma Uniunea Scriitorilor din România are, dacă informația e corectă, 2300. Nu credeți că sunt prea mulți?

– Nu, nu neapărat. Oricum, baza de calcul e alta față de perioada respectivă. Sunt mult mai mulți scriitori astăzi decât atunci. Ceea ce e firesc. Și pe urmă, trebuie să vă gândiți la un lucru, că Uniunea Scriitorilor nu este o asociație de elită. Este o asociație de breaslă, care are o componentă sindicală foarte importantă. Sunt oameni care, dacă n-ar fi membri ai Uniunii Scriitorilor și n-ar avea indemnizație de merit sau supliment la pensie și alte lucruri, ar muri de foame. URSS este un fel de sindicat. Deseori rolul principal chiar asta este, sindical. Din păcate, în ultimii ani nu mai avem bani. Dăm ajutoare de înmormântare, la scriitori, rude... În URSS se intră în funcție de niște criterii. Intrările se validează întâi local, în filiale,

după aia la centru, unde avem o comisie de validare, pe criterii prevăzute în statut, atâtea cărți, premii, dacă e cazul ș.a.m.d. Și sigur că intră scriitori triați – deci nu e informație pură, e cunoștință –, dar care nu sunt neapărat toți... Unde pui că mulți dintre ei renunță după aceea la scris. Dezamăgesc. Mai ales în generația 2000 sunt foarte multe dezamăgiri. Mulți au început bine, unii foarte bine, după care s-a-ntâmplat ceva. Eu știu? Multe ispite de alt fel, trași în toate părțile... E o mână de scriitori, de poeți, prozatori din generația 2000, care a confirmat. O mână, atât. Restul, foarte mulți, n-au confirmat sau au rămas la un nivel mijlociu. Ei trebuie să intre în Uniune și au intrat, unii dintre ei au intrat cu o carte în loc de două sau trei câte prevede statutul, pentru că au luat Premiul Uniunii Scriitorilor pe cartea de debut și asta a fost un motiv de promoție, să zic așa. L-am „ieftinit“ și l-am băgat... L-am ieftinit la o carte. Da, asta e. Deci nu e, încă o dată, dacă ați fi fost la una sau alta din galele noastre de poezie, cum am avut la Alba Iulia, la Ateneu, ați fi văzut că din cei douăzeci, douăzeci și ceva de poeți care au citit acolo au fost unii absolut străluciți, din toate generațiile și au fost și unii care mie... Dacă aș fi putut să mă ascund în culise și să nu stau pe scenă acolo să prezint, m-aș fi ascuns cu bucurie. Asta e.

– Ar mai fi multe întrebări, dar este 11,45, iar la 12,00 începe Marșul Lecturii, unde trebuie să fim prezenți. Mulțumesc Domnului Profesor pentru conferința susținută și pentru răspunsul la întrebări, iar Dvs. vă mulțumesc pentru prezență!

Transcriere, prezentare și note de Ilie Rad și Andrea Nagy
Textul conferinței și al discuțiilor a fost revizuit de autor.
Apărut și în revista *Apostrof* nr.11/2015.

FestLit Cluj în imagini

Uniunea Scriitorilor din România

FestLit Cluj 2014

Rondul de gală al scriitorilor

FestLit Pliji 2015

Cuprins

<i>Context</i>	5
Școala Ardeleană și începuturile modernității românești	7
Ioan-Aurel Pop Școala Ardeleană și națiunea română din Transilvania în Secolul Luminilor	9
Marta Petreu Școala Ardeleană	15
Nicolae Manolescu Comedia literaturii.....	21
Angelo Mitchievici Țiganiada: legatul iluminist și posteritatea operei.....	35
Cornel Ungureanu Peregrinul transilvan.....	42
Eugeniu Nistor Lucian Blaga și ideile Școlii Ardelene.....	51
Răzvan Voncu Emancipare și libertinaj în epoca premodernă	61
Mircea Popa „Laudele” lui Samuil Micu	79
Constantin Cubleşan Ecloga pastorală (Timotei Cipariu)	91
Gheorghe Șincai – Elegia XXV	94
Adrian Lesenciuc Între „exagerarea unui adevăr” și „exagerarea unei exagerațiuni”	101
Farmecul etimologiilor. Elogiu limbii române	115
Irina Petraș Farmecul etimologiilor	117
Ioan-Aurel Pop Farmecul etimologiilor sau istoria prin cuvinte.....	123
Latinitatea românilor	130
Ionuț Vulpescu Politică printre etimologii.	143
Vasile Sebastian Dâncu Paznici la lumină.....	147
Tudor Cățineanu Limba română – emblemă aniversativă	151
Doina Curticăpeanu „Când scriu, aștept...”	162
Ion Taloș Destinul internațional al lingvisticii și folcloricicii românești	166
Ștefan Borbély Opt	172
Leo Butnaru De la o margine de țară... ..	176
Rodica Frențiu Viața și viețuirea cuvintelor	183
Rodica Marian Bogăția semantică a cuvântului lume	192
Lucian-Vasile Szabo Ioan Slavici și provocările limbii române.....	200
Emil Lungeanu Călător în Parnas.....	214
<i>Nicolae Manolescu la Cluj</i>	217
FestLit Cluj în imagini	239

